

Міністерство освіти і науки України Сумська обласна рада
Департамент освіти і науки
Сумської обласної державної адміністрації
Комунальний заклад Сумський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти Комунальний заклад «Житомирський
обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради
Інститут післядипломної освіти Київського столичного
університету імені Бориса Грінченка
Комунальний заклад «Закарпатський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти» Закарпатської обласної ради
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Комунальний заклад Сумської обласної ради
Сумський обласний краєзнавчий музей
Комунальний заклад Сумської обласної ради
«Сумська обласна універсальна наукова бібліотека»

**Збірник наукових статей
IV Всеукраїнської науково-
практичної онлайн-конференції
«Національна безпека України в освітній
сфері: виклики, цінності, досвід»
25 лютого 2026 року**

Суми – 2026

*Рекомендовано до друку Вченою радою
КЗ Сумський інститут післядипломної педагогічної освіти
(протокол № 3 від 27 лютого 2026 р.)*

Редакційна колегія:

Салата О.О. – завідувач кафедри історичної та громадянської освіти Інституту післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор

Драновська С.В. – завідувач кафедри соціально-гуманітарної освіти Комунального закладу Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент

Смагіна Т.М. – завідувач кафедри методики викладання навчальних предметів, кандидат педагогічних наук, методист лабораторії методичного забезпечення (методика навчання основ правознавства, громадянської освіти) Комунального закладу «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради

Желіба О.В. – доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин історико-юридичного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидат педагогічних наук, доцент

Дудко Н.В. – доцент кафедри соціально-гуманітарної освіти Комунального закладу Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент

П'ятаченко Ю.В. – старший викладач кафедри соціально-гуманітарної освіти Комунального закладу Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Національна безпека України в освітній сфері: виклики, цінності, досвід. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції / За заг. ред. С.В. Драновської. Суми, 2026. 393 с.

У збірнику представлено наукові статті IV Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції «Національна безпека України в освітній сфері: виклики, цінності, досвід», проведеної 25 лютого 2026 року, що висвітлюють наукові виміри національної безпеки в освітньому просторі України; розкривають пріоритети та цінності національно-патріотичного виховання як складової національної безпеки в Україні; висвітлюють питання національно-культурної ідентичності українців в умовах постколоніального суспільства; розглядають уроки Другої світової війни в сучасній освітній парадигмі; демонструють можливості музейної педагогіки як засобу і ресурсу в військово-патріотичному вихованні, висвітлюють особливості реалізації концепту «оборонна свідомість» в оновленій структурі предмету «Захист України», а також аналізують можливості української мови як духовного феномену та націєтворчого коду.

IV Всеукраїнська науково-практична онлайн-конференція проводиться за ініціативою КЗ СОШПО та за підтримки Департаменту освіти і науки Сумської обласної державної адміністрації з метою обговорення проблем національно-патріотичного виховання в закладах освіти та формування національно-культурної ідентичності дітей та молоді.

Представлені матеріали розраховані на широке коло читачів.

Організатори конференції не завжди поділяють думку учасників.

Матеріали друкуються в авторській редакції, зверстані з електронних носіїв та наданих авторами публікацій. Відповідальність за зміст представлених матеріалів несуть автори публікацій.

**НАУКОВА ПРОБЛЕМАТИКА ІV ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ ОНЛАЙН-КОНФЕРЕНЦІЇ
«НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ: ВИКЛИКИ, ЦІННОСТІ, ДОСВІД»**

І ПАНЕЛЬ

НАУКОВІ ВИМІРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

ІІ ПАНЕЛЬ

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА В ОСВІТІ: НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД ТА ІННОВАЦІЇ

СЕКЦІЯ І

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ ТА УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

СЕКЦІЯ ІІ

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В УМОВАХ ГІБРИДНИХ ВОЄН ЕПОХИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

СЕКЦІЯ ІІІ

ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

СЕКЦІЯ ІV

УРОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В СУЧАСНІЙ ОСВІТНІЙ ПАРАДИГМІ

СЕКЦІЯ V

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ОБОРОННА СВІДОМІСТЬ» В ОНОВЛЕНІЙ СТРУКТУРІ ПРЕДМЕТУ «ЗАХИСТ УКРАЇНИ»

СЕКЦІЯ VI

МУЗЕЙНА ПЕДАГОГІКА ЯК ЗАСІБ І РЕСУРС В ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ

СЕКЦІЯ VII

УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ДУХОВНИЙ ФЕНОМЕН ТА ЇЇ НАЦІЄТВОРЧИЙ КОД

ЗМІСТ

БАЗУРІНА Тетяна Анатоліївна ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ ЗЗСО НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	10
БЕЗКОРОВАЙНА Ольга Василівна УРОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У СУЧАСНІЙ ЗАРУБІЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ВІД ПАМ'ЯТІ ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ.....	16
БОЙКО Світлана Миколаївна ОСВІТНЯ КОМУНІКАЦІЯ ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ.....	21
БУНДАК Марина Віталіївна, ТИХОНЕНКО Геннадій Сергійович ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДІ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ СВІТОВИХ ПИСЬМЕННИКІВ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ.....	27
ВОВК Оксана Анатоліївна СЛОВО, ЩО ТВОРИТЬ НАЦІЮ: ДУХОВНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	32
ВОРОБІЙОВ Валерій Миколайович МЕТОДИЧНИЙ СУПРОВІД РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ ОБОРОННОЇ СВІДОМОСТІ В ОНОВЛЕНОМУ КУРСІ «ЗАХИСТ УКРАЇНИ».....	35
ГОВІЙНИЙ Олександр Миколайович ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «ЗАХИСТ УКРАЇНИ» (З ДОСВІДУ РОБОТИ).....	40
ГОЛОФОСТ Юлія Анатоліївна, КЛОЧКО Максим Олексійович ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ ТА УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ	46
ГРАМАЖОРА Ніна Василівна КОЛИ МУЗЕЙ ГОВОРИТЬ З ДИТИНОЮ: ІНТЕРАКТИВНІ ПІДХОДИ В ШКІЛЬНОМУ МУЗЕЇ.....	52
ГУМЕН Світлана Федорівна, АВРАМЕНКО Аліна Євгенівна ВИКОРИСТАННЯ STEM-ТЕХНОЛОГІЙ У НАУКОВО-ДОСЛІДНІЙ ГУРТКОВІЙ РОБОТІ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДІ	57
ДАРНИЦЬКА Олена Володимирівна САКРАЛЬНА ФУНКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	63
ДІДЕНКО Людмила Олексіївна, ВЕЛЬБОЙ Анастасія ЛЕТИ У ВІЧНІСТЬ, СВІТЛА ПТАШКО: НОВЕ УКРАЇНСЬКЕ РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ. ПОЕЗІЯ ВІКТОРІЇ АМЕЛІНОЇ.....	69

ДРАНОВСЬКА Світлана Вікторівна МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ ЧУТЛИВИХ І ДИСКУСІЙНИХ ТЕМ НА УРОКАХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ.....	76
ДУДКО Наталія Василівна ВІД ПАМ'ЯТІ ДО ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У ВИКЛАДАННІ ЛІТЕРАТУРИ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ.....	83
ДУДЧЕНКО Антоніна Сергіївна ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ: РОЛЬ МУЗЕЮ У ВИХОВАННІ ГРОМАДЯНИНА-ПАТРІОТА.....	88
ДУНАЄВСЬКА Олена Сергіївна ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ (З ДОСВІДУ РОБОТИ).....	93
ЖЕЛБА Олександр Володимирович КАРТОГРАФІЧНИЙ МАТЕРІАЛ У ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ ІСТОРИЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕКОНСТРУКЦІЇ РОСІЙСЬКИХ ІМПЕРСЬКИХ НАРАТИВІВ.....	98
ЖЕЛБА Олександр Володимирович, ІКАЛЬЧИК Артем Юрійович ХРИСТІЯНСЬКІ ОБРАЗИ У ВІЙСЬКОВІЙ ТРАДИЦІЇ ЯК ЧИННИК УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА КУЛЬТУРНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	104
КАЛАШНІКОВА Інна Євгенівна ІМУНІТЕТ ДО МАНІПУЛЯЦІЙ: РОЛЬ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНИМ ОПЕРАЦІЯМ.....	110
КАПІН Анатолій Вікторович МУЗЕЇ ДПТНЗ «ПУТИВЛЬСЬКИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ ЛІЦЕЙ» ЯК СКЛАДОВА ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ.....	114
КОВАЛЕНКО Людмила Іванівна ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ: ВІД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ДО СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	120
КОВАЛЕНКО Тетяна Леонідівна СУЧАСНИЙ УКРАЇНОЗНАВЧИЙ КОНТЕНТ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	126
КОВТУН Світлана Валентинівна МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ЯК ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ.....	135
КОЛЯДА Ольга Іванівна ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	141

КОМІСАР Алла Юрїївна РОЛЬ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	147
КОНОЗ Валентина Станіславівна ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВИХОВАНЦІВ ЧЕРЕЗ ПРИРОДОЗНАВЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ НА ЗАНЯТТЯХ СТАНЦІЇ ЮНИХ НАТУРАЛІСТІВ.....	153
КРАКОВА Євгенія Анатоліївна МОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ МОЛОДІ ЯК ПРОДОВЖЕННЯ НАЦІЄТВОРЧОГО КОДУ	158
КРИВОКОНЬ Сніжана Федорівна ІНТЕГРАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ЗНАНЬ ТА ГРОМАДЯНСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ 6-9 КЛАСІВ.....	161
КРИВОШАП Наталія Олексіївна ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ ТА УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	168
КУЗНЄЦОВА Лариса Миколаївна ОСМИСЛЕННЯ ПОДІЙ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ.....	174
КУРСНKOBA Анна Володимирівна СТІЙКІСТЬ ДО ІНФОРМАЦІЙНИХ МАНІПУЛЯЦІЙ У ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	178
КУРИЛО Наталія Григорівна ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ ЯК СКЛАДОВА ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ.....	183
ЛЕВДІК Раїса Василівна НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ ГУРТКА З ПИСАНКАРСТВА.....	187
ЛИННИК Олена Костянтинівна КРАЄЗНАВСТВО СУМЩИНИ В ОСОБАХ: ДО 30-РІЧЧЯ СЕРІЇ БІОБІБЛОГРАФІЧНИХ ПОКАЖЧИКІВ «КРАЄЗНАВЦІ СУМЩИНИ».....	193
ЛОГВИНЕНКО Юлія Володимирівна РОЛЬ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ.....	200

ЛУПИК Світлана Олексіївна, ПНЧУК Тетяна Василівна ВІД МУЗЕЙНОГО ЕКСПОНАТА ДО ВЛАСНОГО ВИРОБУ: МУЗЕЙНА ПЕДАГОГІКА НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ У ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ.....	207
ЛАМПАК Лариса Іванівна, МЕДВЕДЄВ Ігор Анатолійович КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ЛЦЕЇВ: МОВНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД.....	211
МІРОШНИЧЕНКО Валентина Григорівна ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЧЕРЕЗ ВИВЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СИМВОЛІКИ УКРАЇНИ.....	217
МОЗУЛЬ Ірина Вікторівна ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ».....	223
НАГОРНА Тетяна Олександрівна ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ	227
НЕСТЕРЧУК Олена Миколаївна ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЦІННІСНИХ РОЗРИВІВ МІЖ ПОКОЛІННЯМИ В КОНТЕКСТІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ.....	233
НЕФЬОДОВА Ірина Сергіївна НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ СУМСЬКОГО ВИЩОГО ПРОФЕСІЙНОГО УЧИЛИЩА БУДІВНИЦТВА І ДИЗАЙНУ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ.....	240
ОРЕЛ Світлана Миколаївна, СТУКАЛОВА Тетяна Георгіївна СПІВПРАЦЯ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ З РОДИНОЮ У ФОРМУВАННІ ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	246
ОСТАПЕНКО Наталія Леонідівна НЕВИДИМА НИТКА ВІЧНОСТІ: ДУХОВНИЙ ФЕНОМЕН РІДНОГО СЛОВА.....	252
ОСТАПЧУК Олександр Вікторович, СОКРУТА Владислав Сергійович СТАНОВЛЕННЯ НАЦІЇ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	258

ПЕРШКО Ірина Олександрівна ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДОСЯГНЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ МІКРОБІОЛОГІЧНОЇ НАУКИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ФАХОВОГО КОЛЕДЖУ.....	264
ПИШНЕВСЬКА Олена Миколаївна ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ У ЗМІСТІ МОДЕЛЬНОЇ ПРОГРАМИ З ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ 6-9 КЛАСІВ ЯК ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВСТВА.....	270
ПІВОВАР Наталія Володимирівна ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ УЧНІВ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	277
ПІНЧУК Вікторія Володимирівна ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	282
ПОЛЯЧЕНКО Наталія Олександрівна ІНСТРУМЕНТАРІЙ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ	288
СКУСИНЕЦЬ Анна Вікторівна ФЕНОМЕН ЛОКАЛЬНОГО ВОЛОНТЕРСТВА В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: ОСОБИСТИЙ ДОСВІД ТА ОСМИСЛЕННЯ.....	293
СМАГІН Ігор Іванович ПАТРІОТИЗМ МІЖ ЧЕСНОТОЮ, ІДЕОЛОГІЄЮ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЮ ЛОЯЛЬНІСТЮ: ІСТОРИКО- КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ.....	304
СМАГІНА Таїса Миколаївна САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ, ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ, ЦІННОСТІ: ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК ПРОСТІР ПОДОЛАННЯ ПОСТКОЛОНІАЛЬНИХ НАРАТИВІВ.....	310
САДОВА Інна Володимирівна НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	317
СТЕЛЬМАХ Ірина Миколаївна ФОРМУВАННЯ ОБОРОННОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ОНОВЛЕНОГО ПРЕДМЕТА «ЗАХИСТ УКРАЇНИ»: ДОСВІД МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ В СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ.....	323

СТОЯН Оксана Володимирівна ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 5– 7 КЛАСІВ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ ЛІТЕРАТУР У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ.....	329
СТРОЙ Володимир Олексійович РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНО- КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ.....	334
СТУКАЛОВА Тетяна Георгіївна ДОШКІЛЬНА ОСВІТА ЯК ПЕРША ЛАНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: РОЛЬ ВИХОВАТЕЛЯ.....	338
СУПРУН Вікторія Володимирівна УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	344
ТКАЧЕНКО Яна Анатоліївна ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ РИС ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ.....	350
ХЕЛЕМЕЛЯ Олексій, ТРОФИМЕНКО Яна, БОЙЧЕНКО Алєся РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ОБОРОННОЇ СВІДОМОСТІ В ОНОВЛЕНІЙ СТРУКТУРІ ПРЕДМЕТУ «ЗАХИСТ УКРАЇНИ» ЧЕРЕЗ ДОМІНУВАННЯ ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНИХ ТРЕНІНГОВИХ ЗАНЯТЬ.....	356
ЧУЯН Ірина Леонідівна ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ.....	362
ШЕВЧЕНКО Діана Вікторівна, ЛЕБІДЬ Олена Валеріївна МАЛОРОСІЙСТВО ЯК ПРОЯВ КОЛОНІАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ Є. МАЛАНЮКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	369
ЯКОВЛЕВА Тетяна Миколаївна УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В СІМ'Ї ТА ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	374
ЯЦЕНКО Ірина Леонідівна РЕФРЕЙМІНГ УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЇВ І ПРИКАЗОК КРІЗЬ ПРИЗМУ КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВОЇ ТЕРАПІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	381
ЮХНО Наталія Іванівна, КИРИЧЕНКО Олена Миколаївна ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИВЧЕННІ STEM-ДИСЦИПЛІН.....	386

Базуріна Тетяна Анатоліївна,
консультант Комунальної установи
«Центр професійного розвитку педагогічних працівників»
Глухівської міської ради Сумської області,
учитель української мови і літератури,
спеціаліст II категорії Глухівської загальноосвітньої
школи I-III ступенів №3
Глухівської міської ради Сумської області
м. Глухів

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ ЗЗСО НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті досліджується актуальне питання розвитку національної свідомості учнів ЗЗСО на уроках української літератури. Розглядаються методи та форми роботи з літературними творами на уроках української літератури, спрямовані на виховання у здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти почуття гордості за свою країну, її культуру та історію.

***Ключові слова:** національна свідомість, освітній процес, українська література, учні, національна ідентичність.*

Вступ. Сучасне українське суспільство переживає складний період воєнного стану та збройної агресії, національного відродження та формування власної ідентичності. В умовах глобалізації та інформаційного суспільства особливо гостро постає питання збереження національної культури, традицій, розвитку національної свідомості. Важливу роль у цьому процесі відіграє національно-патріотичне виховання молоді, спрямоване на формування свідомих громадян, здатних зберігати та розвивати духовні цінності свого народу.

Українська література як важлива складова національної культури має значний потенціал у розвитку національної свідомості здобувачів освіти ЗЗСО.

Українська література як шкільний предмет має унікальний людиноцентричний потенціал: вона не просто знайомить з текстами українських письменників, а формує «генетичний код» саме української нації. Відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти [3], одним із ключових завдань є розвиток громадянської та соціокультурної компетентностей, які стають фундаментом для виховання цілісної особистості, здатної ідентифікувати себе як частину української нації та свідомого громадянина демократичної держави. Література стає дзеркалом, у якому учень/учениця визначає себе частинкою великого народу.

Мета статті. Висвітлити теоретичні та практичні аспекти розвитку національної свідомості учнів закладів загальної середньої освіти як складової національно-патріотичного виховання молоді на уроках української літератури.

Основна частина. В умовах реалізації концепції НУШ, вивчення літератури трансформується з репродуктивного процесу в активне моделювання життєвого досвіду. Художній текст сьогодні виступає не лише об'єктом естетичної насолоди, а й дієвим майданчиком для критичного осмислення минулого та проектування майбутнього [4]. Саме через літературну освіту здобувачі освіти ЗЗСО вчаться розрізняти справжнє і фальшиве, закладати підвалини національної стійкості та плекати в собі почуття гідності та непохитної вірності власним ідеалам.

Кожен художній образ, кожна метафора, опрацьовані на уроці, закладають цеглину у фундамент національного світогляду, допомагаючи здобувачеві освіти усвідомити: українська ідентичність - це не лише спадок минулого, а й свідомий вибір вільної людини. Таким чином, розвиток національної свідомості стає наскрізною лінією, яка пронизує весь курс навчання, перетворюючи уроки літератури на школу патріотизму, мудрості та громадянської зрілості [5].

Українська література відображає національний характер українців, їхнє прагнення до волі, незалежності, справедливості та краси. Герої літературних творів (козаки, гайдамаки, борці за незалежність України) є прикладом для наслідування, вони виховують в учнів почуття патріотизму, мужності та

відданості своїй Батьківщині. Переконані, що особливу увагу слід приділяти вивченню творів, що відображають героїчне минуле українського народу, його боротьбу за волю та незалежність.

Поезія має велику вагу у формуванні і розвитку національної свідомості. Ліричні твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Василя Симоненка, Ліни Костенко та інших поетів відображають національні ідеали, прагнення до свободи та незалежності, любов до рідної землі. Вивчення поетичних творів допомагає учням відчувати емоційний зв'язок з минулим, зрозуміти глибину національних почуттів. Останнім часом з'явилося багато сучасних патріотичних українських поезій, пісень на актуальні теми. Радимо використовувати такі твори на уроках позакласного читання та різних виховних заходах.

Особливе місце у формуванні національної ідентичності посідає вивчення літератури рідного краю на уроках позакласного читання [2]. Саме через «малу батьківщину» дитина приходять до розуміння цілісної України. Для учнів ЗЗСО Глухівщини цей процес є унікальним, адже наш край - це колишня гетьманська столиця, земля з потужним культурним пластом. На таких уроках ми звертаємося до творчості місцевих авторів, чий тексти просякнуті любов'ю до Глухівщини. Наприклад, знайомство з поезіями Миколи Гурця, Ірини Колтакової, Надії Геращенко, Миколи Єрохи, Петра Товстухи дозволяє учням побачити красу рідних краєвидів через художнє слово. Учні отримують завдання знайти у творах назви знайомих вулиць, парків чи пам'яток (Миколаївська церква, Київська брама, Водонапірна вежа тощо) і створити власний фото-колаж або малюнок, що ілюструє ці рядки. Це розвиває спостережливість та емоційну прив'язаність до рідного місця.

Учні 5 класу Глухівської ЗОШ І-ІІІ ст. № 3 Глухівської міської ради Сумської області охоче зробили селфі біля пам'ятника Т.Г.Шевченка у рідному місті та придумали цікавий підпис, використовуючи рядки творів письменника.

У старших класах акцент зміщується на постаті, які прославили наш край далеко за його межами. Постать Олександра Довженка, чиє життя і навчання тісно пов'язані з Глухівським учительським інститутом, стає зразком

незламності духу. Вивчення його щоденникових записів або кіноповістей крізь призму «глухівського періоду» допомагає учням усвідомити: велике мистецтво народжується поруч із ними.

Ефективним методом дослідницької діяльності є створення різноманітних проєктів, наприклад: «Літературна мапа Глухова», «Буктрейлер на твір земляка», «Глухів - гетьманська столиця у слові», «Інтерв'ю з письменником-земляком» тощо.

Значущим джерелом формування і розвитку національної свідомості та ціннісних орієнтирів здобувачів освіти є також український фольклор. Народні пісні, казки, легенди та перекази, прислів'я, приказки передають мудрість та досвід поколінь, відображають національний світогляд та цінності. Використання фольклорних творів на уроках української літератури сприяє формуванню в учнів поваги до традицій та звичаїв свого народу.

Для активізації пізнавальної діяльності учнів та розвитку їх критичного мислення під час аналізу літературних текстів необхідно використовувати різноманітні методи та прийоми. Важливо створювати проблемні ситуації, ставити перед учнями завдання, які потребують самостійного пошуку рішень, заохочувати їх до дискусії та обґрунтування власної точки зору [1].

Вважаємо, що на уроках української літератури, позакласного читання доцільно використовувати такі методи та форми роботи з текстами, що спрямовані на активізацію пізнавальної діяльності учнів та розвиток їх національної свідомості. Це можуть бути:

- аналіз та інтерпретація літературних творів як ключовий етап уроку, на якому художнє слово перетворюється на інструмент глибокої внутрішньої трансформації особистості. Розглядаючи вчинки героїв, ми спонукаємо учнів до оцінки їхніх моральних орієнтирів. Наприклад, у 6 класі, аналізуючи образ Клима Джури (Леся Воронина «Таємне Товариство Боягузів»), школярі приходять до висновку, що патріотизм - це подолання власного страху заради порятунку близьких і своєї землі.
- дослідження життєвого шляху митців, чиє становлення відбувалося в рідному

краї. Наприклад, постать Олександра Довженка та його навчання у Глухові. Учні аналізують, які саме цінності - повага до знань, національна гідність, любов до краси - були закладені в письменника під час перебування у нашому місті.

- створення творчих робіт: есе («Діалог через століття», «Чому патріотизм починається з рідного дому?», «Сила слова: чому мова – це наша зброя?»), твори-роздуми («Уроки Захара Беркута», «Чи сприяли відродженню національної свідомості й патріотичних почуттів пісні Володимира Івасюка?» тощо), поезій, присвячених патріотичній тематиці.

- організація літературних вікторин («Що ти знаєш про свій рід?», «Скарби гетьманської столиці»), конкурсів («Майбутнє мого краю у слові», «Створи герб літературного героя»), ігор («Гетьманський Глухів», «Слідами Довженка в Глухові», «Ціннісний аукціон»), що сприяють поглибленню знань про історію та культуру народу.

- використання мультимедійних та інтерактивних технологій (відеоматеріали, мультимедійні презентації, інтерактивні завдання) для візуалізації історичних подій та постатей, літературних героїв, українських письменників.

Ефективним методом є також екскурсії до музеїв («Глухівський краєзнавчий музей», «Національний заповідник «Глухів») та історичних місць (Київська брама, Водонапірна вежа, будинок Терещенків тощо). Це дозволяє зробити процес навчання більш цікавим та наочним, сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу, формуванню локальної ідентичності учнів.

Переконані, що особистий приклад учителя, його національна свідомість, вільне та грамотне володіння державною мовою не лише на уроках, а й у позаурочний час, є важливим фактором впливу на розвиток національної свідомості школярів.

Висновок. Підсумовуючи, хочемо підкреслити, що розвиток національної свідомості здобувачів освіти ЗЗСО у процесі вивчення української літератури є стратегічним завданням сучасної освіти. В умовах реалізації концепції Нової української школи, література перестає бути лише об'єктом естетичного споглядання, перетворюючись на потужний інструмент соціалізації та

національного самоствердження особистості.

Уроки української літератури в сучасній школі - це простір формування національного коду. Поєднання класичної спадщини з літературним контекстом рідної Глухівщини створює унікальне виховне середовище, де кожен учень отримує змогу усвідомити свою ідентичність. Лише за умови гармонійного поєднання традиційних цінностей та інноваційних підходів ми зможемо виховати покоління, для якого Україна є найвищою цінністю, а її культура - основою власного буття.

Список використаних джерел

1. Бойко С. Виховання національно свідомої особистості в умовах російсько-української війни (на основі застосування нових експериментальних технологій в освітній сфері України). Проблеми освіти. 2022. Вип.1 (96). С. 223-235. URL: <https://imzo-journal.org.ua/index.php/journal/article/view/60>

2. Виховні засади утвердження української національної ідентичності. Методичний посібник / [Журба К. О., Бех І. Д., Канішевська Л. В., Корнієнко А. В., Малиношевський Р. В., Рейпольська О. Д.]. Івано-Франківськ: НАІР, 2024. 124 с. DOI: <https://doi.org/10.32405/978-617-8011-26-0-2024-124>

3. Державний стандарт базової середньої освіти. URL. <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti>

4. Слижук О. А. Формування національної самосвідомості учнів у процесі навчання літератури в 5-6 класах НУШ. Національна ідентичність у мові та культурі: збірник наукових праць / за заг. ред. О.Г. Шостак. Київ: Талком, 2023. С. 372-381. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735286/>

5. Яцик Т.О., Степанюк В.В., Пуш О.А. Сучасні концепції громадського виховання в НУШ. Наука і техніка сьогодні. №11 (11). 2022. С. 234–243. <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/2674>

Безкорвайна Ольга Василівна,
учитель зарубіжної літератури
вищої категорії, учитель-методист
Лебединського закладу загальної
середньої освіти I-III ступенів №7,
м. Лебедин

УРОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У СУЧАСНІЙ ЗАРУБІЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ВІД ПАМ'ЯТІ ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ

У статті досліджується трансформація теми Другої світової війни в сучасній зарубіжній літературі XXI століття (на прикладі творів М. Зузака, Е. Дорра, К. Генни та Б. Шлінка) у порівнянні з класичною традицією Г. Белля. Автор акцентує увагу на морально-етичних уроках війни: деконструкції пропаганди, збереженні людської ідентичності через культуру та етиці відповідальності. Окрему увагу приділено методичним аспектам викладання цих творів у школі в умовах сучасних воєнних викликів в Україні. Запропоновано практичні інструменти для інтеграції літературного досвіду минулого в актуальний контекст учнівської молоді

Ключові слова: зарубіжна література, Друга світова війна, постпам'ять, пропаганда, методика викладання літератури, гуманізм.

Нинішня зацікавленість літературою про Другу світову війну – це не просто данина історії, а гостра потреба знайти відповіді на виклики сучасності. Якщо класики-фронтовики, як-от Генріх Белль чи Ернест Хемінгуей, прагнули передусім зафіксувати фізичний жах війни, то автори нового тисячоліття занурюються набагато глибше – у мікроскопічне дослідження людської душі.

Твори Маркуса Зузака, Ентоні Дорра та Крістін Генни зміщують фокус із панорамних битв на інтимний простір особистої травми та болісний пошук світла в «сірих зонах» моралі. Для українського читача сьогодні ці тексти перестають бути суто художнім вимислом. Вони трансформуються у своєрідні

інтелектуальні карти виживання, що допомагають вибудувати внутрішні опори та зберегти моральну стійкість у часи, коли історія знову стає нашою щоденною реальністю.

Фундаментальним уроком воєнної прози залишається викриття підступності державної машини, яка цинічно перетворює освіту на конвеєр для підготовки вбивць. Генріх Белль у новелі «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» майстерно фіксує момент повного краху ілюзій: простір класичної гімназії, що мав би бути колискою гуманізму, стає кривавою операційною. Символізм сцени, де вчорашній школяр упізнає свій недописаний напис про спартанців на дошці, підкреслює трагічну незавершеність людського життя, принесеного в жертву фальшивим ідеалам.

Цю ж лінію, але вже на прикладі долі Вернера Пфенніга, продовжує Ентоні Дорр у романі «Все те незриме світло». Його герой – талановитий радіотехнік – стає заручником системи, яка використовує науку для тотального контролю. Слова одного з персонажів про радіо, яке «пов'язує мільйони вух з одним ротом», сьогодні звучать як застереження проти інформаційної диктатури. Дорр, слідом за Беллем, досліджує трагедію цілого покоління німецької молоді, чий інтелект був позбавлений етичного фільтра і перетворений на зброю тиранії. Саме тому виховання критичного мислення залишається для нас життєвим пріоритетом.

Інший, але не менш потужний вимір опору пропонує Маркус Зузак у «Крадійці книжок». Використання Смерті як іронічного оповідача дозволяє автору уникнути зайвого пафосу, акцентуючи на тому, що війна – це не суха статистика, а мільярди розірваних життєвих ниток. Історія Лізель Мемінгер доводить: навіть у найтемніші часи мова та культура стають фортецями духу. Її шлях – від викрадення першої книжки до фіксації власного досвіду на папері – є маніфестом порятунку душі через літературу.

Для сучасних українських школярів цей досвід Лізель є надзвичайно близьким. Сьогодні ведення щоденників чи створення творчих текстів про пережите стає для наших учнів формою психологічного самозахисту. Головний урок цих творів очевидний: уміння розповісти власну історію та зберегти

емпатію – це і є вища форма супротиву системі, яка прагне зламати людські цінності.

Довгий час воєнна проза була «чоловічою». Сучасна література, як приклад – «Соловей» Крістін Генни, повертає голос жінці. Це уроки витривалості, тилового опору та етики виживання, які раніше залишалися в тіні великих битв. Роман Крістін Генни акцентує увагу на тому, що опір – це не лише постріли. Це порятунок дітей, розповсюдження правдивої інформації, збереження людяності в окупації. Жіночий досвід війни – це досвід виживання цілої нації. Зміст твору звертає увагу на те, про що часто мовчать підручники історії, – неймовірний внесок жінок у війну. В'янін Моріак – сільська вчителька, яка, провівши на війну свого чоловіка, змушена щодня докладати неймовірних зусиль, аби врятувати свою родину: виживати без їжі і грошей, ділити дах із ворогом і пережити нелюдські страждання. Героїзм має багато облич, на цьому і наголошує авторка: «Для чоловіків війна – це прапори, стрілки на картах і слава. Для нас війна – це порожні шлунки дітей, це страх кожного стуку в двері, це тиша, що розриває вуха. Ми не отримуємо медалей за те, що переховували єврейську дівчинку або передавали записки через ліс. Але саме в цьому полягає опір – у виборі залишатися людиною, коли навколо панує звірство. Моя війна була не в траншеях, вона була в моєму серці та в моїй кухні». Підтримка тилу та волонтерство є такими ж важливими стовпами перемоги, як і безпосередні бойові дії. А тил тримається саме на жіночих плечах у переважній більшості.

Сучасні романи часто використовують дві часові лінії (минуле і сучасність), щоб показати: війна не закінчується підписанням капітуляції. Вона живе в генах, родинних таємницях та архітектурі міст. Головний меседж уроку літератури у рамках розділу з вивчення теми Другої світової війни у творчості зарубіжних письменників: «Ніколи знову» – це не гасло, а щоденна робота пам'яті. Актуальним у зазначеному ракурсі є роман Бернгарда Шлінка «Читець», особливо для українського контексту. Цей твір виходить за межі суто німецької історії та порушує універсальні питання, які стають «гострими» під час та після великих соціальних катастроф. Сьогодні, коли ми говоримо про відповідальність

цілого народу за агресію, «Читець» дає глибокий матеріал для роздумів. Шлінк показує, що злочини вчиняються не лише «монстрами», а й звичайними людьми, які «просто виконували інструкції» або були частиною системи. Роман німецького автора не лише аналізує те, що вже минуло, а й змушує читача замислюватися над тим, як помилки окремої людини можуть стати причиною катастрофи для всіх. Важко не погодитися з думкою Міхаеля: «Ми всі несли на собі цей тягар. Наше покоління було приречене або мовчати про те, що зробили наші батьки, або ненавидіти їх за це. Але як можна ненавидіти того, кого ти любиш? Як жити з усвідомленням того, що людина, яка читала тобі казки на ніч, могла бути наглядачем у таборі? Війна не закінчилася в сорок п'ятому. Вона продовжувала вибухати в наших родин, у наших розмовах, у нашому нестерпному почутті провини, яке ми не знали, куди подіти». Ці слова яскраво ілюструють тезу про те, що для України питання майбутньої реінтеграції територій та розмов із тими, хто тривалий час перебував під впливом пропаганди, досить болюче і важливе. Як любити людину, чиї вчинки ти зневажаєш? Це важкий, але необхідний етичний урок, який дає читачеві літературний твір.

Щоб ці твори стали зрозумілими сучасним учням, рекомендую використовувати наступні формати роботи:

1. Метод «Літературних паралелей» (Компаративістика). Запропонуйте учням порівняти школу в оповіданні Г. Белля та школу в романі Е. Дорра. Для дискусійного обговорення оберіть питання: Чому в обох творах класична освіта (латина, музика, техніка) не змогла зупинити зло? Яких предметів «не вистачало» героям, щоб розпізнати брехню?

2. Творчий проєкт «Щоденник пам'яті». Суть проєкту полягає у створенні власного словника «важливих слів на прикладі вивченого твору («Крадійка книжок»). Обравши 5-7 понять, здобувачі освіти визначають, як вони змінили своє значення після початку повномасштабного вторгнення (наприклад: «тривога», «світло», «дім», «тиша»), аргументують зазначені зміни власним досвідом.

3. Рольова гра «Суд над ідеологією». Після ознайомлення з романом

«Читець» Б. Шлінка доцільно обговорити межу між «виконанням наказу» та особистою відповідальністю. Це стимулює розвиток критичного мислення та формування власної громадянської позиції.

Підводячи підсумки, зазначу: сучасна зарубіжна література про Другу світову війну – це не про минуле. Це про механіку людської душі в екстремальних умовах. Вивчаючи ці твори, вчимо дітей головного: система може зламати тіло, але тільки людина вирішує, чи дозволити системі зламати її цінності. Це уроки внутрішньої автономії, де кожен роман — це не просто опис бойових дій, а детальна карта моральних виборів. У світі Лізелі Мемінгер чи Вернера Пфенніга література стає останньою лінією оборони. Вона доводить: навіть коли небо затягнуте димом, а простір отруєний пропагандою, у людини залишається право на власне слово, власну пам'ять і власну милосердність.

Сьогодні, читаючи ці твори з українськими учнями, ми не просто аналізуємо художні засоби – ми загартовуємо їхній духовний імунітет. Ми показуємо, що перемога над злом починається не на полі бою, а в момент, коли індивід відмовляється стати гвинтиком чужого механізму. Ми вчимо їх, що історія — це не те, що з нами стається, а те, як ми на це реагуємо. Зрештою, сучасна зарубіжна література дає нам найголовніший інструмент — емпатію, яка перетворює чужий біль на свій, а минулий досвід людства — на надійний щит для нашого майбутнього. Адже людина, яка відчула вагу вибору героїв Белля чи Дорра, вже ніколи не зможе бути байдужим спостерігачем, коли на її очах твориться несправедливість».

Список використаних джерел

1. Белль Г. Подорожній, коли ти прийдеш у Спа... : оповідання. *Вибране*. Харків : Фоліо, 2022. 256 с.
2. Генна К. Соловей : роман / пер. з англ. Т. Михайлової. Київ : Наш Формат, 2016. 480 с.
3. Дорр Е. Весь те світло, якого ми не бачимо : роман / пер. з англ. О. Стукала. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 480 с.
4. Зузак М. Книжковий злодій : роман / пер. з англ. Н. Гоїн. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 416 с.
5. Міляновська Н. Р. Зарубіжна література (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти. Тернопіль : Астон, 2024. 256 с.

6. Травма та пам'ять у сучасній літературі. *Літературно-критичний огляд*. URL: <https://chytomo.com> (дата звернення: 09.02.2026).

7. Шлінк Б. Читець / пер. з нім. Ю. Прохаська. Чернівці : Книги - XXI, 2016. 208 с.

Бойко Світлана Миколаївна,
кандидат філософських наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник
відділу комунікації та адміністрування
Приватної установи «Інститут прикладної педагогіки»,
м. Київ

ОСВІТНЯ КОМУНІКАЦІЯ ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

У статті обґрунтовується роль освітньої комунікації як одного з ключових чинників забезпечення національної безпеки в умовах гібридної війни. Освіта розглядається не лише як система передачі знань, а як багаторівнева комунікаційна мережа між державою, освітніми інституціями, педагогами, учнями та батьками. Проаналізовано три рівні освітньої комунікації – макро-, мезо- та мікрорівень – і визначено проблему смислового розриву між ними. Доведено, що неузгодженість комунікаційних процесів знижує рівень довіри до державних меседжів і може створювати ризики для національної безпеки. Акцентовано увагу на ролі довіри як соціального ресурсу держави та необхідності формування узгодженої системи стратегічних освітніх комунікацій.

Ключові слова: *освітня комунікація, національна безпека, гібридна війна, довіра, державна політика, стратегічні комунікації, соціалізація, інформаційна стійкість.*

Сучасні безпекові виклики характеризуються зростанням ролі інформаційного та когнітивного вимірів війни. Гібридна агресія поєднує військові дії з інформаційними операціями, дезінформацією, маніпуляціями громадською думкою та підривом довіри до державних інституцій. У цих умовах

об'єктом впливу стає не лише територія, а й свідомість громадян, їхні цінності, ідентичність та соціальні уявлення.

Освіта як соціальний інститут має потенціал протидіяти таким впливам через формування критичного мислення, громадянської відповідальності та ціннісної визначеності. Водночас освітня система функціонує насамперед як комунікативний простір, у межах якого здійснюється постійна взаємодія між державою, педагогами, учнями та батьками. Саме тому освіту доцільно розглядати не лише як систему навчання, а як систему публічної та внутрішньої комунікації. Якість цієї комунікації визначає рівень довіри до держави, легітимність освітніх реформ і стійкість суспільства до зовнішніх інформаційних впливів.

Метою статті є теоретичне обґрунтування ролі освітньої комунікації як чинника національної безпеки шляхом аналізу її структурних рівнів, визначення проблеми смислового розриву та окреслення шляхів підвищення узгодженості комунікаційних процесів у системі освіти.

У сучасних наукових підходах національна безпека трактується як багатовимірне явище, що включає військову, інформаційну, соціальну та культурну складові [1; 2; 4]. Особливого значення набуває когнітивний вимір безпеки, пов'язаний із формуванням світоглядних установок громадян.

Освіта у цьому контексті виконує функцію середовища соціалізації, де формуються уявлення про державу, громадянство, права та обов'язки. Через освітні комунікації держава транслює базові наративи, цінності та пріоритети розвитку. Таким чином, освітня комунікація постає як інструмент формування смислового простору суспільства та складова стратегічних комунікацій держави.

Аналіз функціонування освітньої системи дає підстави розглядати освітню комунікацію як багаторівневу систему взаємодії, що забезпечує узгодженість стратегічних рішень, організаційних механізмів і педагогічної практики. Така система включає макро-, мезо- та мікрорівень, кожен із яких виконує специфічні функції у формуванні смислового простору освіти.

Макрорівень освітньої комунікації охоплює державні стратегії розвитку

освіти, концепції, нормативно-правові акти та політичні меседжі, що визначають пріоритети освітньої політики. Саме на цьому рівні формуються стратегічні орієнтири громадянського виховання, підходи до інноваційного розвитку, принципи інтеграції освіти у ширший гуманітарний та безпековий контекст держави.

Макрорівень виконує функцію смислотворчого ядра освітньої системи, задаючи базові наративи та ціннісні координати її розвитку. Водночас стратегічні формулювання здебільшого мають узагальнений характер, що обумовлює необхідність їх подальшої інтерпретації та конкретизації у практичній діяльності освітніх інституцій.

У контексті гібридної війни макрорівень набуває додаткового значення як простір формування державних комунікацій, спрямованих на зміцнення національної ідентичності, інформаційної стійкості та довіри до інституцій.

Мезорівень представлений інститутами післядипломної педагогічної освіти, науковими установами, органами управління освітою, методичними центрами та інноваційними освітніми структурами. Його ключова функція полягає у трансформації стратегічних положень макрорівня у практико орієнтовані механізми реалізації.

На цьому рівні відбувається методичне осмислення стратегічних документів; організація експериментальної та інноваційної діяльності; супровід освітніх реформ і проєктів; формування професійних спільнот та комунікаційних мереж.

Досвід міжінституційної взаємодії засвідчує, що мезорівень виконує роль ключового комунікаційного мосту між державою та закладом освіти, забезпечуючи смислову інтеграцію освітньої політики та педагогічної практики. Саме тут формується середовище професійного діалогу, що сприяє узгодженню інтерпретацій і зменшенню комунікаційних розривів.

Мікрорівень освітньої комунікації охоплює щоденну діяльність закладу освіти, педагогічну взаємодію, комунікацію з учнями та батьками. На цьому рівні стратегічні рішення набувають персоналізованого змісту, а освітня політика

отримує практичне втілення.

Учитель у цій системі виступає кінцевим інтерпретатором державної освітньої політики, що обумовлює його ключову роль у формуванні ставлення до реформ. Саме на мікрорівні відбувається формування або зміцнення довіри до освітніх інституцій і держави загалом. Отже, мікрорівень є точкою остаточної легітимації освітніх рішень та простором формування соціального досвіду взаємодії з державою.

Ефективність освітньої комунікації залежить від узгодженості між усіма рівнями системи.

Проте, практика функціонування освітньої системи засвідчує наявність проблеми смислових трансформацій між рівнями комунікації. Стратегічні формулювання макрорівня часто є узагальненими та декларативними. На мезорівні вони деталізуються, набуваючи інструктивного характеру. На мікрорівні педагог змушений адаптувати їх до конкретної освітньої ситуації.

У результаті виникає смисловий розрив, що проявляється у втраті чіткості початкового меседжу, формалізації комунікації, зниженні мотиваційного потенціалу реформ, зменшенні рівня довіри. В умовах гібридної війни така неузгодженість створює сприятливі умови для зовнішніх інформаційних впливів та маніпуляцій.

У процесі проведення експериментальної діяльності та реалізації інноваційних освітніх проєктів на всеукраїнському рівні фіксується низка типових комунікаційних проблем, що мають системний характер. По-перше, спостерігається смислова дистанція між стратегічними документами та педагогічною практикою, зумовлена різницею рівнів абстракції та контекстуалізації. По-друге, заклади освіти часто стикаються з перевантаженням формальними вимогами, що знижує комунікаційну ефективність управлінських процесів. По-третє, недостатня пояснювальна робота щодо ціннісної основи інновацій зменшує рівень їх прийняття педагогічною спільнотою. По-четверте, обмежена горизонтальна комунікація між регіонами ускладнює поширення успішних практик і формування спільного освітнього дискурсу.

В умовах гібридної війни зазначені розриви створюють ризики для дискредитації реформ через інформаційні маніпуляції, оскільки неузгодженість комунікації послаблює довіру та відкриває простір для альтернативних інтерпретацій.

Довіра є ключовим соціальним ресурсом, що забезпечує стабільність суспільних систем [5]. Вона формується через послідовність, зрозумілість і передбачуваність комунікації. Освітня система виступає одним із головних каналів формування довіри до держави. Через освітню комунікацію відбувається формування критичного мислення, розвиток медіаграмотності, зміцнення національної ідентичності, протидія дезінформації [3].

Неузгодженість комунікації між рівнями освітньої системи послаблює ці процеси та знижує ефективність освітньої політики.

Підвищення ролі освіти як чинника національної безпеки потребує вдосконалення комунікаційних процесів. Доцільними є такі напрями:

- забезпечення чіткості, лаконічності та адресності стратегічних документів;
- оптимізація комунікаційних процедур на мезорівні та зменшення надмірної бюрократизації;
- розвиток смислової підготовки педагогів, спрямованої на розуміння ідеологічного ядра реформ;
- інституціоналізація стратегічних комунікацій у системі освіти;
- інтеграція медіаграмотності та інформаційної безпеки у програми підвищення кваліфікації педагогів.

Реалізація цих заходів сприятиме формуванню цілісного комунікативного простору освіти.

Вагомою є також ефективна міжінституційна взаємодія, яка передбачає комунікацію між освітніми інституціями, що базується на партнерстві, відкритості процедур, доступності матеріалів і використанні цифрових платформ. Таке середовище сприяє формуванню професійної спільноти, здатної до колективної рефлексії та критичного осмислення інновацій.

У безпековому вимірі це підвищує стійкість освітньої системи до інформаційних впливів, оскільки професійна спільнота виступає активним суб'єктом смислотворення [1].

Висновки. Освітня комунікація є важливим чинником національної безпеки в умовах гібридної війни, оскільки забезпечує формування смислової єдності, довіри та інформаційної стійкості суспільства. Її ефективність залежить від узгодженості між макро-, мезо- та мікрорівнями освітньої системи.

Смисловий розрив між рівнями комунікації знижує довіру до державних меседжів і створює потенційні ризики для стабільності суспільства. Тому забезпечення цілісності освітньої комунікації має розглядатися як складова стратегічних комунікацій держави та елемент системи національної безпеки.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на емпіричне вивчення сприйняття освітніх комунікацій різними учасниками освітнього процесу та розроблення моделей смислової інтеграції освітньої політики.

Список використаних джерел

1. Галів М., Свйонтик О. Освіта як складова національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни. *Молодь і ринок*. 2023. №3. С. 25-31
2. Липчук О., Рожко Т. Державна гуманітарна політика як інструмент зміцнення національної безпеки України. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. 2026. № 22. С. 150–157.
3. Невмержицький, В. М. *Освітня онлайн-комунікація у віртуальному просторі*. III Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Кіберпсихологія в інформаційному суспільстві: підтримка, навчання, розвиток», 19 травня-19 червня 2025 р. . Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна. URL: https://newlearning.org.ua/sites/default/files/tezy/2025/Nevmerzhytskyi_Volodymyr_20_25.pdf
4. Стратегічні комунікації та інформаційна гігієна: національна безпека в умовах глобальних викликів: монографія / А. М. Шуляк, Н. О. Шуляк. Луцьк : Вежа-Друк, 2025. 250 с.
5. Фукуяма Ф. Довіра. Соціальні чесноти та шлях до процвітання. Київ : Наш Формат, 2019. 296 с.

Бундак Марина Віталіївна,
викладач української мови,
зарубіжної літератури, «старший
викладач», завідувач навчально-
методичного кабінету Сумського
фахового коледжу будівництва та
архітектури,
Тихоненко Геннадій Сергійович,
здобувач освіти Сумського фахового
коледжу будівництва та архітектури

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДІ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ СВІТОВИХ ПИСЬМЕННИКІВ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ

У статті розглядається питання формування історичної свідомості молоді у процесі вивчення світової літератури через механізми дослідження і формування історичної пам'яті. Твори А. Камю, Г. Белля, Т. Халілова розглядаються як джерело історичних, мистецьких, філософських концептів, на основі яких будуються паралелі з сучасністю. Формування історичної свідомості здобувачів освіти забезпечує інтеграцію суспільних, загальнолюдських та психологічних складових, спрямованих на підвищення ефективності освітнього процесу.

Ключові слова: історична свідомість, історична пам'ять, ідентичність, спільнота, гуманістичні цінності, критичне мислення.

Деякі дослідники вважають, що «здатність пам'ятати – суто людська риса; саме вона виділяє людину з тваринного світу». У той же час, історична пам'ять – це складний рівень суспільних спогадів, сформованих на враженнях безпосередніх учасників тих чи інших подій, через вивчення історіографічних та літературних джерел, тому формування історичної свідомості молоді у процесі вивчення творів світових письменників про Другу світову війну є логічним і абсолютно необхідним на сучасному етапі. Мета нашої статті полягає у тому, щоб розглянути механізми формування історичної свідомості та історичної

пам'яті засобами світової літератури.

Важливим чинником формування історичної свідомості є феномен історичної пам'яті, який розглянуто в монографії Нагорної Л.П. «Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії» визначено його місце і роль в системі суспільних цінностей, а також механізми актуалізації минулого у пізнавальному процесі і в ідентифікаційних практиках. Цікавою є думка авторки про те, що «безтілесна субстанція, яку іменують історичною пам'яттю – феномен, який слугує однаковою мірою і мірилом цивілізованості й моральності, і фундаментом ідентичності, і джерелом багатьох душевних травм».

Будь-який соціум, володіючи певною сумою знань про минуле, зацікавлений у структуризації й кодифікації відповідного досвіду, при цьому в історичній свідомості не останнє місце посідають проблеми запам'ятовування, пригадування, забування як відображення здатності до цивілізованого співжиття. Ще з часів античності люди відчували зв'язок між осмисленням минулого, засобами його репрезентації та його ймовірним опосередкованим впливом на сучасні їм суспільні процеси. Ідеологи Середньовіччя схилилися перед величчю пам'яті і розглядали як безцінний скарб те, що «забуттям ще не поглинуте и не поховане» (Августин). У Дж.Локка уже знаходимо розмірковування про те, як співвідносяться свідомість і тотожність із поняттям self – основою того, що пізніше стало іменуватися ідентичністю, адже ми пам'ятаємо насамперед те, що робить нас мислячою спільнотою, здатною до співпереживання. Осмислення гуманістичного потенціалу історичної свідомості відповідно до класичної гегелівської спадщини: призначення пам'яті – «робити події сучасними», наповнювати прагматичні рефлексії щодо минулого життям сьогодення, переживати рефлексії невідповідного й суперечливого досвіду, зокрема і через долі персонажів літературних творів.

Твори світової літератури про Другу світову війну, серед яких роман «Чума» А. Камю, новела «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» Г. Белля, «До останнього подиху» Таїра Халілова допомагають збагнути здатність історичної пам'яті повертати нас у минуле, відтворюючи тим самим безперервність

соціального буття людини. Дають змогу пояснити механізми «роботи пам'яті», через які формується життєвий простір індивіда. Це шлях до формування історичної свідомості, яка виховується не лише «тут і тепер», під впливом безпосередніх, цьогохвилинних вражень, але й «дистанційовано», у масштабах величезних часових пластів та просторових відстаней. За самою своєю сутністю свідомість, як і пам'ять, вибіркова і суб'єктивна; до того ж вона тяжіє до спрощень, зрозумілих широкому загалу. Історична пам'ять зберігає здебільшого емоційні образи, але саме ті, які відповідають певним оціночним критеріям, витримують перевірку якщо не на достовірність, то бодай на правдоподібність.

При цьому в історичній свідомості є й потужна етична складова, якою не можна легковажити. Усе сказане робить її одним з тих компонентів реальності, які мають здатність мандрувати в часі, діяти «тут і тепер» за будь-яких обставин.

Найважливіша функція історичної пам'яті – адаптативна; у своїй «образній» формі минуле апелює і до розуму, і до почуттів людини, сприяючи виробленню алгоритму її світовідчуття й поведінки. Історичні уявлення мають властивість формувати ціннісні орієнтири і в такий спосіб впливати на суспільну атмосферу й поведінкові стереотипи. Позитивні цінності закладають духовно-орієнтаційний фундамент суспільного буття, надають смисл життю індивіда, стимулюють почуття гідності й самореалізації.

Але й ті символи й коди, що формуються на основі відчуття втрат і травм як своєрідні «антицінності», також мають регулятивне значення, застерігаючи від повторення минулих помилок. Так у новелі Г.Белля «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» ми бачимо трагедію юнака, понівеченого війною, і автор залишає на роздум читачам питання: який вибір має бути у молоді, коли її держава воює, де межа між громадянським обов'язком і гуманізмом. Не меншою мірою важлива для людини й соціуму ідентифікаційна функція історичної пам'яті, яка формує почуття належності до колективного «ми».

Формування історичної свідомості молоді через світову літературу про Другу світову війну відбувається шляхом емоційного переживання трагедії, аналізу морально-етичних дилем та усвідомлення універсальних цінностей.

Читання творів, що показують війну через людські долі, виховує гуманізм, критичне мислення, протидіє маніпуляціям пам'яттю та формує відповідальне ставлення до минулого через емоційний вплив: відчуття жахи війни не через сухі факти, а через особистісні історії, що сприяє глибокому залученню та співпереживанню. Однією з таких історій є доля кримли Бекира з повісті «До останнього подиху» Таїра Халілова. Депортація кримських татар як один з наслідків Другої світової війни, коли цілий народ був оголошений «зрадником», має на сучасну Україну цілком очевидну проєкцію, нашому суспільству ще належить зіткнутись з питанням ставлення до жителів окупованих територій, коли врешті ми їх звільнимо, то маємо порозумітись, не скотитись у прірву звинувачень і образ. Формування гуманістичних цінностей відбувається шляхом вивчення того, як війна нівечить життя, сприяє утвердженню цінності людського життя, демократії та прав людини, аналіз різних точок зору та літературних інтерпретацій допомагає молоді уникати стереотипів та пропаганди, формуючи власну історичну позицію. Світова література допомагає подолати локальний підхід до історії, показуючи Другу світову війну як глобальну катастрофу, що має наслідки для всього світу.

Використання світової літератури в освітньому процесі є ефективним інструментом для виховання критично мислячого покоління з усвідомленою історичною пам'яттю та свідомістю.

Життєстійкість історичної пам'яті забезпечується її здатністю акумулювати й передавати у спадок нагромаджений спільнотою історичний досвід разом з ідеями, віруваннями, традиціями. Звідси подиву гідна інерційність історичної пам'яті та її потужний вплив на політичну культуру соціумів. Традиціоналізм разом із притаманною йому ностальгією за минулим здатен справляти на суспільну свідомість стійкий емоційний вплив, далеко не завжди сумісний із інноваційними настановами та відчуттям часу. Історична пам'ять, отже, являє собою складний феномен суспільної свідомості, що входить як у сферу суспільної психології, так і в царину ідеології. Вона включає в себе і матеріальні залишки минулого, і відповідні образи, символи, міфи, ритуали,

історіографічні уявлення. Кожна історична спільнота – це своєрідний мікрокосм, який існує у часі й просторі і на кожному етапі свого розвитку створює знакову систему, що її з більшим чи меншим успіхом розшифровують нащадки. Щільність і тривкість історичної пам'яті залежить як від ступеня розвитку соціуму, так і від якості колективного самоусвідомлення, що формується суспільно-політичною думкою. Глибоко закорінена в минулому, історична пам'ять все ж є насамперед атрибутом сучасності, притому таким, що має свій прогнозний вимір.

Глобалізація, демократизація, медіатизація, соціальне нівелювання – ці та інші процеси підмінюють природну пам'ять «ефемерною фотографією актуальності». Та хоч якого примхливого вигляду може набувати історична пам'ять, у сучасному цивілізованому соціумі існує чітке усвідомлення того незримого, але завжди відчутного зв'язку, який існує між минулим, сучасним і майбутнім. Причому йдеться не лише про причинний зв'язок від минулого до майбутнього через сучасне, але й про своєрідний зворотний зв'язок від майбутнього до минулого. Адже кожен підсвідомо відчуває: те, що відбуватиметься в майбутньому, неминуче впливатиме і на оціночні характеристики минувшини, і на ретроспективне бачення нашого сьогоденного буття. Розгубленій, дезорієнтованій людині притаманний пошук винуватців своїх негараздів «на стороні», у тому числі і в минулому. І вже нікого не дивує той факт, що новітні засоби комунікації, створюючи ілюзію «гонитви за відновленням історичної справедливості», виступають у ролі конструкторів негативної ідентичності.

Суспільна значимість історичної свідомості визначається тим, що, принаймні в ідеалі, вона являє собою символічну форму передачі культурних смислів, застережень і попереджень, етичну настанову на ненасилля. XX століття асоціюється у колективній пам'яті людства з двома світовими війнами й безприкладними за своєю жорстокістю експериментами тоталітарних режимів. Природною реакцією на них стали меморіали й обеліски, літературні й мистецькі «реквієми», ретельно відпрацьовані «ритуали пам'яті». Здавалося б, засудження

насильства у будь-яких формах має стати альфою й омегою суспільної свідомості. Осмислення минулої реальності в ключі раціональності – завдання, яке навряд чи підвладне законам формальної логіки, тому саме літературні твори є важливим джерелом для формування історичної свідомості молоді

Варто звернути увагу, що сфери пам'яті та свідомості – це переважно світ уявлень, не завжди чітких, іноді хворобливих. Не варто підходити до їх аналізу з претензією на істинність і об'єктивність. Єдине, до чого варто прагнути – до розуміння Іншого і толерантності в оцінках. Адже пояснювальні моделі, що формують наш погляд на минуле, мають дивовижну здатність не просто відкривати краєчок завіси над майбутнім, але й включатися у процес його формування.

Список використаних джерел

1. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. К., ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. 328 с.
2. Смеречанська О. Історична пам'ять про Другу світову війну та формування української ідентичності у сучасній Україні / О. Смеречанська // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Культурологія, 2011, Вип. 7. С. 191-201. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2011_7_30.

Вовк Оксана Анатоліївна,
старший викладач, викладач української
мови та літератури, зарубіжної літератури
ВСП “Львівський фаховий коледж транспортної
інфраструктури НУ "Львівська політехніка"
м. Львів

СЛОВО, ЩО ТВОРИТЬ НАЦІЮ: ДУХОВНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано духовний вимір української мови як чинника формування національної ідентичності, суспільної єдності та державної стійкості. Розкрито роль мови як носія історичної пам'яті, культурної традиції та моральних цінностей українського народу. Обґрунтовано тезу про те, що державна мова виступає не лише засобом комунікації, а духовним простором існування нації та підґрунтям її безпеки в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: українська мова, духовність, національна ідентичність, державна мова, культурна пам'ять, національна єдність, мовна політика.

Вступ. У всі історичні епохи мова була не лише інструментом спілкування, а формою буття народу. Вона відображає спосіб мислення, систему цінностей і духовні орієнтири нації. У сучасних умовах українська мова набуває особливого значення, адже постає не тільки культурним явищем, а й чинником національної стійкості.

Як зазначав Іван Огієнко, мова є «душею кожної національності, її найціннішим скарбом». Це визначення акцентує на духовній природі мови як основи самоусвідомлення народу.

Метою статті є осмислення духовного виміру української мови та її ролі у творенні нації в умовах сучасних суспільних викликів.

Мова як носій духовної традиції. Українська мова формувалася століттями як носій колективного досвіду, народної мудрості, етичних норм і культурної пам'яті. Через фольклор, літературу, релігійні тексти та освітню традицію вона передавала світоглядні засади українського народу.

Духовний вимір мови полягає у здатності зберігати історичну пам'ять і формувати моральну відповідальність поколінь. Саме тому втрата мови означає втрату внутрішнього стрижня нації.

Василь Стус наголошував, що народ, позбавлений мови, перестає бути народом. У цьому контексті мова постає не лише культурним, а екзистенційним явищем.

Мова створює спільний духовний простір, у якому громадяни відчують свою причетність до єдиного культурного організму. Незалежно від регіону проживання чи соціального статусу, українська мова формує відчуття належності до спільної історії та спільного майбутнього.

У періоди історичних випробувань саме слово ставало символом спротиву й внутрішньої свободи. Українська мова вистояла попри заборони, утиски та політику русифікації, зберігши свою духовну основу.

Ліна Костенко підкреслювала: «Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирають мову». У сучасних умовах ці слова набувають особливої актуальності, адже мова є маркером культурної й політичної незалежності.

Сьогодні українська мова функціонує не лише як державний атрибут, а як чинник національної безпеки. Формування єдиного інформаційного простору українською мовою зміцнює суспільну довіру та зменшує вплив деструктивних інформаційних наративів.

Державна мова забезпечує єдність освітнього простору, культурної політики та публічного дискурсу. Вона формує духовну основу громадянської відповідальності.

Олесь Гончар наголошував, що мова для українців є не лише засобом спілкування, а пам'яттю, честю і гідністю. Саме в повсякденному використанні мови реалізується її духовна сила — у сім'ї, освіті, культурі, медіапросторі.

Висновки. Українська мова є духовним фундаментом нації та важливим чинником її консолідації. Вона поєднує історичну пам'ять і сучасність, формує національну ідентичність та зміцнює стійкість суспільства перед зовнішніми загрозами.

Слово творить націю тоді, коли воно наповнене змістом, цінностями та відповідальністю. Тому збереження й розвиток української мови є стратегічним завданням держави, освітніх інституцій та громадянського суспільства.

Утвердження української мови як природного середовища духовного життя є запорукою культурної безперервності, національної гідності та суверенного розвитку України.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С. 141.
2. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII // *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 21. С. 81.

3. Огієнко І. *Наука про рідномовні обов'язки громадян*. Київ: Видавництво Української автокефальної православної церкви, 1994.
4. Стус В. *Листи до сина*. Київ: Дніпро, 1992.
5. Костенко Л. *Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала*. Київ: Видавництво "Либідь", 2001.
6. Гончар О. *Щоденники. У 3 т. Т. 1*. Київ: Веселка, 2002.
7. Мирний П. *Зібрання творів у 7 т. Т. 7: Літературно-критичні статті, листи*. – Київ: Наукова думка, 1971.
8. Масенко Л. *Мова і політика: Соціолінгвістичні нариси*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011.
9. Українська мова — фактор національної безпеки // *Національний інститут стратегічних досліджень при РНБО України*. Київ, 2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://niss.gov.ua>

Воробйов Валерій Миколайович

Викладач кафедри педагогіки й андрагогіки,
методист лабораторії методичного забезпечення
КЗ «Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти»
Житомирської обласної ради
м. Житомир, Україна

МЕТОДИЧНИЙ СУПРОВІД РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ ОБОРОННОЇ СВІДОМОСТІ В ОНОВЛЕНОМУ КУРСІ «ЗАХИСТ УКРАЇНИ»

Анотація. У статті розглянуто особливості методичного супроводу реалізації концепту оборонної свідомості в оновленому курсі навчального предмета «Захист України». Проаналізовано змістові та організаційно-методичні засади формування оборонної свідомості учнівської молоді в умовах сучасних безпекових викликів. Окреслено роль компетентнісного та практико-орієнтованого підходів у забезпеченні готовності учнів до свідомої та відповідальної поведінки в умовах загроз і ризиків. Визначено значення методичних рекомендацій Міністерства освіти і науки України, діяльності методичних служб та інститутів післядипломної педагогічної освіти у підготовці педагогічних кадрів до викладання оновленого курсу. Акцентовано увагу на важливості створення спеціалізованих осередків для викладання предмета «Захист України», використанні інтерактивних методів навчання та здійсненні

системного моніторингу результатів освітнього процесу. Зроблено висновок, що ефективний методичний супровід є необхідною умовою формування оборонної свідомості учнів як складової громадянської компетентності та національної стійкості.

Ключові слова: оборонна свідомість, методичний супровід, «Захист України», національна безпека, громадянська компетентність, компетентнісний підхід, практико-орієнтоване навчання, учнівська молодь.

Формування оборонної свідомості учнівської молоді є одним із пріоритетних завдань сучасної української освіти. В умовах повномасштабної збройної агресії проти України система освіти відіграє важливу роль у підготовці громадян до свідомої участі в забезпеченні національної безпеки та оборони держави. Саме з цією метою було оновлено зміст і структуру навчального предмета «Захист України», який нині орієнтований на компетентнісний та практико-орієнтований підходи [3].

Важливою особливістю оновленого курсу є його узгодженість із засадами Нової української школи, зокрема з орієнтацією на формування ключових і наскрізних компетентностей. Предмет «Захист України» сприяє розвитку громадянської та соціальної компетентностей, уміння працювати в команді, критично мислити, приймати відповідальні рішення в умовах невизначеності та ризику. Таким чином, оборонна свідомість формується не ізольовано, а в тісному зв'язку з загальним світоглядним і ціннісним розвитком особистості учня.

Оновлений курс спрямований не лише на засвоєння теоретичних знань, а й на формування життєво необхідних умінь і навичок, розвиток відповідального ставлення до особистої та колективної безпеки, усвідомлення ролі громадянина в системі національного спротиву [4].

Оборонна свідомість розглядається як інтегративне утворення, що поєднує систему цінностей, знань, умінь і моделей поведінки, спрямованих на захист держави, суспільства та особистості. В оновленому курсі «Захист України» цей концепт реалізується через такі змістові компоненти:

- основи національної безпеки та оборони;

- підготовка до дій у надзвичайних ситуаціях;
- домедична допомога в умовах бою;
- інформаційна безпека та протидія дезінформації, OSINT (Open Source Intelligence);
- базові військово-прикладні навички [3; 4].

Реалізація зазначених змістових компонентів передбачає активне використання міжпредметних зв'язків, зокрема з історією України, громадянською освітою, основами здоров'я, інформатикою та фізичною культурою. Такий підхід забезпечує цілісність сприйняття питань національної безпеки, сприяє глибшому усвідомленню причинно-наслідкових зв'язків між суспільними процесами та особистою відповідальністю громадянина за безпеку держави. Розуміння державності та необхідності захищати свою країну.

Запровадження модульної структури курсу та збільшення частки практичних занять сприяє формуванню в учнів здатності діяти усвідомлено й відповідально в умовах загроз і ризиків [2].

Методичний супровід є ключовою умовою ефективної реалізації концепту оборонної свідомості в освітньому процесі. Він передбачає системну діяльність методичних служб, інститутів післядипломної педагогічної освіти та педагогічних працівників.

У межах методичного супроводу важливого значення набуває впровадження сучасних педагогічних технологій, зокрема навчання через діяльність (*learning by doing*), ситуаційного та проєктного навчання, рольових ігор, симуляцій та тренувальних вправ. Застосування таких методів дозволяє максимально наблизити освітній процес до реальних умов, у яких можуть опинитися учні, та сформувати практичну готовність до дій у кризових ситуаціях.

Основу методичного супроводу становлять інструктивно-методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України щодо викладання предмета «Захист України», які визначають зміст, організаційні форми, вимоги до матеріально-технічного забезпечення та оцінювання результатів навчання [1; 2].

Важливу роль відіграють також регіональні методичні матеріали, що враховують особливості освітнього середовища та кадровий потенціал закладів освіти.

Ефективна реалізація оновленого курсу потребує якісної підготовки педагогічних кадрів. У цьому контексті важливою є діяльність інститутів післядипломної педагогічної освіти, спрямована на:

- підвищення кваліфікації вчителів предмету «Захист України»;
- формування готовності до використання інтерактивних і практико-орієнтованих методів навчання;
- залучення до навчання громадських організацій та військових формувань;
- опанування сучасних підходів до формування оборонної свідомості учнів [4; 6].

Окремої уваги потребує психолого-педагогічна готовність учителів до викладання оновленого курсу в умовах воєнного стану. Педагог має вміти працювати з чутливими темами, враховувати емоційний стан учнів, застосовувати елементи психологічної підтримки та формувати відчуття безпеки в освітньому середовищі. У цьому контексті методичний супровід має включати консультації з питань педагогічної етики, стресостійкості та роботи з травматичним досвідом.

Методичні заходи (семінари, тренінги, майстер-класи) сприяють обміну досвідом та поширенню ефективних педагогічних практик.

Важливим елементом методичного супроводу є створення спеціалізованих осередків для викладання предмета «Захист України», які забезпечують умови для проведення практичних занять, тренувань і моделювання реальних ситуацій [5]. Такі осередки сприяють формуванню в учнів стійких навичок безпечної та відповідальної поведінки. Функціонування спеціалізованих осередків також створює можливості для налагодження співпраці закладів освіти з представниками сил безпеки й оборони, підрозділами ДСНС, медичними працівниками та громадськими організаціями. Залучення фахівців-практиків підвищує мотивацію учнів до навчання, сприяє формуванню довіри до інституцій держави та поглиблює практичну складову освітнього процесу.

Методичний супровід передбачає систематичний моніторинг результатів навчання, аналіз ефективності застосовуваних методів і форм роботи, а також корекцію змісту й організації освітнього процесу відповідно до отриманих результатів [1].

Таким чином, методичний супровід виступає не лише засобом організаційної підтримки викладання предмета «Захист України», а й інструментом забезпечення його якості та відповідності сучасним викликам. Системність, науково-методична обґрунтованість і гнучкість методичного супроводу дозволяють адаптувати освітній процес до змін безпекового середовища та потреб учнівської молоді. Методичний супровід реалізації концепту оборонної свідомості в оновленому курсі «Захист України» є комплексним і багаторівневим процесом. Його ефективність залежить від узгодженої діяльності державних органів управління освітою, методичних служб, інститутів післядипломної педагогічної освіти та педагогів-практиків. Системна методична підтримка сприяє формуванню в учнів оборонної свідомості як важливої складової громадянської компетентності та готовності до дій в умовах сучасних викликів.

Список використаних джерел

1. Методичні рекомендації щодо викладання предмета «Захист України». – 2025.
2. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання предмета «Захист України» у 2024/2025 н.р.
3. Міністерство освіти і науки України. Проєкт модельної навчальної програми предмета «Захист України».
4. Нова українська школа. Оновлений курс «Захист України» та формування оборонної свідомості учнів.
5. Досвід створення осередків викладання предмета «Захист України» в регіонах України.
6. Освіта.ua. Методичні рекомендації для вчителів предмета «Захист України».

Говійний Олександр Миколайович,
вчитель предмету «Захист України»
опорного закладу Кролевецький ліцей №3
Кролевецький міської ради Сумської області

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «ЗАХИСТ УКРАЇНИ» (З ДОСВІДУ РОБОТИ)

***Анотація:** У статті розглядається досвід упровадження практичних навичок у викладанні інтегрованого курсу «Захист України» в умовах повномасштабного вторгнення в закладі загальної середньої освіти. Автор обґрунтовує необхідність переходу від теоретичного навчання до практично орієнтованої підготовки здобувачів освіти, здатних захистити себе, свою родину та державу. Охарактеризовано основні напрями практичної підготовки: вогнева підготовка, домедична допомога, орієнтування на місцевості, фортифікація та основи управління і планування.*

***Ключові слова:** інтегрований курс, предмет «Захист України», практичні навички, оборонна свідомість, учнівство.*

Вступ. Україна володіє сьогодні унікальним військовим потенціалом. Ми одна з небагатьох націй світу, яка веде повномасштабну війну проти імперії і при цьому не зламалися. Ми здобули безцінний бойовий досвід. Але досвід це не трофей. Це відповідальність. І питання в тому, як ми його використаємо завтра. Очевидно майбутнє Збройних Сил України – за технологіями. Безпілотні системи, автоматизація, потужний інтелект, мережоцентрична війна – це вже не футурологія, це наша щоденна реальність.

Нам потрібна армія дронів і армія переконань, армія алгоритмів і армія цінностей, армія майбутнього, але з ідеологічним хребтом, який не ламається. Бо техніка без духу – це метал, а українська сила – це люди, які знають, за що борються [5].

Війна стає війною алгоритмів, швидкості, реакції, точності рішень. Армія майбутнього – це армія інтелекту. Ми маємо наповнювати військо інтелектуальною вагою. Готувати командирів, які думають. Операторів, які аналізують. Інженерів, які творять. Військо, яке вміє вчитися швидше за ворога.

Куди б не завів технологічний військовий прогрес, армія без ідеологічного, національно центричного світоглядного хребта – приречена. Це довела історія. Найпотужніші, найчисельніші армії розсипалися тоді, коли їхні солдати не розуміли – за що вони воюють. І навпаки – невеликі, часто гірше озброєні групи ідейно поєднаних людей ставали нездоланною силою. Не через техніку, а через сенс, ідею і віру. Українська історія це знає. Українське козацтво, УСС, Холодноярівці, Армія УНР, Армія Карпатської Січі, Перша українська Дивізія «Галичина», вояки УПА, захисники Донецького аеропорту, добровольці 2014 року, сьогоднішні піхотинці, які тримають лінію не тому, що так наказали, а тому, що за спиною – Україна [3].

Мета статті – розкрити практичний досвід застосування активних форм і методів навчання в інтегрованому курсі «Захист України» з метою формування оборонної свідомості та патріотичної готовності здобувачів освіти до захисту Батьківщини та показати роль особистого прикладу вчителя-захисника у вихованні національно свідомої молоді.

Виклад основного матеріалу. Основним заданням інтегрованого курсу «Захист України» – підготовка, виховання становлення людини, незалежно від статі, яка б без вагань стала на захист своєї держави, змогла захистити себе, зберегти своє життя, захистити та, допомогти, зберегти життя іншому. Основою формування оборонної свідомості є застосування практичних навичок в інтегрованому курсі «Захист України», перетворення теоретичних знань на готовність діяти [4]. А це, в свою чергу, виховання національної свідомості, відповідальності за власну безпеку та захист держави, забезпечення реального зв'язку між патріотизмом та дією. Практичні дії допомагають здобувачам освіти усвідомлювати свою роль у захисті України, переходячи від абстрактного патріотизму до конкретної готовності захищати державу в цілому, так і свій рідний край, сім'ю, сій дім.

Інтегрований курс «Захист України» – унікальний предмет. Це поєднані в єдине ціле майже всі шкільні дисципліни: історія, краєзнавство, географія, фізика, біологія, математика, інформатика. Правильне засвоєння є фундаментом

формування оборонної свідомості. Активність здобувачів освіти зростає за умови, що їхня діяльність здійснюється в процесі пошуку шляхів засвоєння знань при дотриманні процесу максимальною самостійністю [3].

Для досягнення результату у формуванні оборонної свідомості є поєднання різних форм проведення занять: шкільні уроки, позаурочна підготовка, практичні тренування, особистий приклад. Я за фахом учитель історії. З початком повномасштабного вторгнення добровільно став бійцем територіальної оборони. На даний час – кулеметник мобільно-вогневої групи. На особистому прикладі знайомлю здобувачів освіти, як боротися з повітряними цілями різних бойових характеристик.

Вагомим фактором навчання є сенсорне сприйняття. Для цього, коли дозволяла безпекова ситуація, організовували польові заняття. Діти мали змогу познайомитися та доторкнутися до техніки, яка є на нашому озброєнні, дізнатися технічні характеристики, принципи її дії. Здобувачі освіти мали змогу виконати навчальні вправи з АК – 74, пістолета ТТ, вести «бойові дії» у складі двійок, трійок, вражати рухомі та повітряні цілі, запускати БпЛА у справжніх умовах.

Першочерговим елементом практичних занять є безпека. Заняття проводяться під керівництвом інструкторів, які контролюють дії кожного учасника, виправляють помилки та забезпечують безпеку на рубежі [2].

Під час проведення практичних занять, як звичайних, так і в польових умовах є формування стійких навиків стрільби зі стрілецької зброї, безпечне поводження з вогнепальною зброєю, формування теоретичних знань з матеріальної частини й тактико-технічних характеристик стрілецької зброї та ручних гранат, основ балістики, основ прийомів та правил стрільби зі стрілецької зброї, а також особливостей техніки і тактики стрільби в різних умовах. Здобувачі освіти навчаються прийомам догляду за зброєю, приведення її до нормального бою. При цьому виховуються стійкі психічні якості, які дають змогу швидко та правильно орієнтуватися у типових ситуаціях та наявності екстремальних факторів.

Практичні заняття з домедичної допомоги в умовах бою є вирішальними

для формування швидкості, стресостійкості, автоматизму. Вони дозволяють опанувати навички зупинки масивної кровотечі, накладання турнікетів та евакуації поранених [1]. На свої заняття з домедичної допомоги я, по можливості, запрошую бойових медиків. Разом формуємо м'язову пам'ять (багаторазове повторення дій забезпечує їх виконання під стресом), відпрацьовуємо алгоритми дій за зонами (практика дій у «червоній», «жовтій» та «зелених» зонах), психологічна підготовка (звикання до бойових умов, що зменшує паніку), командна взаємодія (відпрацювання евакуацій та взаємодопомога), робота зі спорядження (вміння правильно користуватися аптечкою, турнікетом, биндами в темряві або не зручному положенні). Практика перетворює теоретичні алгоритми на автоматичні дії, що забезпечує швидке реагування та збереження життя.

Практичні заняття з основ національної безпеки та оборони України формують в учасників навчального процесу розуміння особистої відповідальності, національну свідомість, базові навички захисту країни, взаємодії з безпековими структурами [2]. Моєю метою проведення практичних занять є розуміння функціонування сектору оборони: вивчення структури Збройних Сил України (для зацікавлення використовую набір колекційних монет із зображенням родів військ ЗСУ), ролі Ради національної безпеки і оборони та інших органів, що практикують безпеку, аналіз конституційних обов'язків громадян, розуміння сутності національного спротиву та територіальної цілісності, набуття практичних навичок (тренінги з основ кібербезпеки, протидії інформаційними загрозами). Пріоритетним завданням – є розвиток поваги до ЗСУ та виховання патріотизму через моделювання ситуацій захисту як Батьківщини в цілому, так і свого рідного краю (знайомлю дітей із тими місцями, де наші групи зустріли ворога у 2022 році).

Практичні заняття з основ управління та планування є містком між теорією та реальною дійсністю, перетворюючи мету на чітку систему дій. На заняття з даної теми, по можливості, запрошую представників командного складу нашого підрозділу. Це дозволяє перетворити теоретичні знання на професійні навички,

дозволяючи моделювати управлінські ситуації, розробляти плани дій та приймати обґрунтовані рішення. Разом допомагаємо здобувачам освіти зрозуміти функції менеджменту, розвивавати аналітичне мислення, вміння розподіляти ресурси та адаптувати стратегії до змін. Допомагаємо дітям створити планові документи, розробити стратегії, постановці цілей та прийняття управлінських рішень, аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища, розв'язанню ситуаційних завдань, розвивати управлінське мислення, креативність, вміння прогнозувати результати та контролювати виконання завдань, розвивати навички командної роботи, лідерства та координації дій.

Практичні заняття з орієнтування та фортифікації є основою бойової підготовки, трансформуючи теоретичні знання у навички виживання та ефективного виконання завдань. Вони забезпечують вміння працювати з картою, компасом, приладами нічного бачення, облаштування позиції, маскуванню та діяти в умовах замінованої місцевості [4]. З цією метою організовую виїзні заняття, де маємо змогу практично визначити азимут, прочитати умовні знаки, попрацювати з прямокутними координатами, що є критичними для навігації, вміння визначити сторони світу за сонцем, зірками або місцевими предметами культовими спорудами, коли технічні засоби недоступні. Щодо інженерної фортифікації, то по можливості залучаю учасників навчального процесу до створенню окопів, бліндажів, перекритих щілин, що захищають від вогню противника. Також допомагаємо дітям освоїти методи маскуванню позицій та техніки для приховування від розвідки противника. Важливим елементом є залучення здобувачів освіти в позаурочний час до плетіння маскувальних сіток, та надання волонтерської допомоги військовослужбовцям.

Висновок. Захист України не тільки у війні, а й у мирі, бо ми захищаємо душу свою, українську. Бо кожен громадянин України – це маленька Україна, в якій живуть мова, пісня, традиції, звичаї, культура нації. І кожен із вас безцінний, бо єдиний такий на планеті, в душі і в серці якого живе Україна. І всі ці маленькі України складають Велику Україну, теж єдину таку на землі, на карті світу. То ж захист нашої України – це захист нашого життя, минулого, сьогодення і

майбутнього разом. Так складається історія, що без захисту нашої держави нам усім не буде вільного життя – лише рабство. Але ж ми нащадки козаків – вільних людей, єдиної нації у світі, яка пододала Голодомор і вижила. Тож справа захисту України – справа нашого життя, де б ви не були, тут і зараз чи за кордоном і потім. Бо, Україна там, де ви є, учора, сьогодні, завтра. І Велика Україна складається саме з нас.

Список використаних джерел

1. Домедична допомога: навчально-методичний посібник для вчителів предмету «Захист України» / за ред. О. В. Кравченка. Київ: Літера ЛТД, 2022. 128 с.
2. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
3. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Затверджена наказом МОН України від 06.06.2022 № 527. URL: <https://imzo.gov.ua/2022/06/08/nakaz-mon-vid-06-06-2022-527-pro-deiaki-pytannia-natsional-no-patriotychnoho-vykhovannia-v-zakladakh-osvity-ukrainy-ta-vyznannia-takym-shcho-vtratyv-chynnist-nakazu-ministerstva-osvity-i-nauky-ukrainy/>
4. Навчальна програма інтегрованого курсу «Захист України» для учнів 10–11 класів закладів загальної середньої освіти. Міністерство освіти і науки України. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.zakhyst.Ukrayiny-10-11-standart.pdf>
5. Утвердження української національної ідентичності в умовах і воєнного стану: стратегічні орієнтири та і інноваційні практики. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745971/1/%D0%97%D0%B1._%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA._%D0%BF%D1%80._%28%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3._%D1%81%D0%B5%D0%BC._03.04.2025%29.pdf

Голофост Юлія Анатоліївна
викладач української мови та літератури,
зарубіжної літератури,
Сумський фаховий коледж будівництва та архітектури,
м. Суми

Клочко Максим Олексійович,
студент Сумського фахового коледжу
будівництва та архітектури,
м. Суми

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ ТА УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті проаналізовано методи та засоби формування ціннісних орієнтирів студентів на заняттях з української літератури. Висвітлено роль художнього слова в утвердженні національно-патріотичної свідомості, вихованні любові до Батьківщини та критичного мислення. Розглянуто підходи до виховання громадянської відповідальності та усвідомлення власної ідентичності через літературні образи.

***Ключові слова:** громадянська відповідальність, патріотизм, національна гідність, національна свідомість, патріотичне виховання.*

Вступ. На сучасному етапі розвитку українського суспільства проблема патріотичного виховання є надзвичайно актуальною, оскільки сучасна молодь живе в тривожному стані через військові дії в нашій країні. І це насправді велика проблема, яка тягне за собою багато чинників. Адже на сьогоднішній день ми маємо знецінення традиційних моральних цінностей, пропаганду жорстокості, бездуховності, насильства, зокрема через засоби масової інформації, невизначеність в оцінюванні сучасних подій українського народу. Все це негативно впливає на моральні та патріотичні переконання студентів. Тому важливим критерієм вивчення програмових творів з української літератури є

формування ціннісних орієнтирів та утвердження у студентів національно-патріотичної свідомості. Патріотичне виховання – складова частина національного світогляду і поведінки людини, її ставлення до рідної країни, всіх націй та народів [4].

Основними напрямками патріотичного виховання на занятті з української літератури є:

- формування думки про суспільну значимість родини, про сім'ю, рід і родовід;
- краєзнавство;
- ознайомлення з явищами суспільного життя, життям громади;
- формування знань про історію держави, державні символи;
- ознайомлення зі звичаями, традиціями і культурою свого народу.

Програмові твори з української літератури формують не лише естетичні відчуття (смаки) студента, а й розвивають його інтелектуально, навчають аналізувати життєві явища, самостійно робити висновки, що й сприяє формуванню ціннісних орієнтирів та утвердження у студентів національно-патріотичної свідомості. Також вони є невід'ємною складовою освіченості та соціалізації молодого громадянина. У курсі літератури має виразно виявитися національна ідея. Заняття літератури повинні бути заняттями роздумів і моральних прозрінь. Тут особлива увага відводиться питанням і завданням проблемного характеру [7].

Важливість вивчення програмових творів з української літератури зумовлена ще й такими суспільними процесами сьогодення, як необхідність України відстоювати свою державну незалежність, піднесення патріотизму, поглиблення уваги молодого покоління до пріоритетності національних чинників.

Мета статті: дослідити вплив програмових творів з української літератури на формування ціннісних орієнтирів та утвердження у студентів національно-патріотичної свідомості.

Основна частина. Сучасне формування патріотизму, зокрема у студентів,

здійснюється в умовах національного виховання, яке розуміють як “формування гармонійної розвиненої, високоосвіченої, соціально активної й національно свідомої людини, наділеної глибокою громадянською відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими й духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями [5]. Утвердження ціннісних орієнтирів та національно-патріотичної свідомості студентів на заняттях з української літератури здійснюється через глибокий аналіз художніх текстів, акцент на героїчному минулому, виховання любові до рідної мови та культури, а також через інтерактивні методи навчання, що пов’язують літературні образи з сучасністю та громадянською відповідальністю.

Ключовими напрями та методи роботи щодо формування у студентів національно-патріотичної свідомості є:

- аналіз героїко-патріотичних творів, а саме: вивчення літератури, що висвітлює боротьбу за незалежність, мужність та самопожертву (від козацьких дум до сучасної воєнної прози), формує повагу до історичних традицій.
- виховання громадянської відповідальності: робота з текстами, що спонукають до усвідомлення особистої ролі у розбудові Батьківщини, формування активної суспільної позиції.
- інтерактивні методи: проведення дискусій, літературних дебатів, творчих проєктів (наприклад, "Герої серед нас"), есе, які дозволяють студентам пов’язати літературні цінності з власним життям.
- акцент на національній самосвідомості: аналіз творів, що утверджують українську мову, культуру та звичаї, допомагає сформувати почуття гордості за свій народ [4].

Таким чином, починаючи з усної народної творчості, що є духом нації (вивчення прислів’я, приказок, казок), і закінчуючи високохудожніми творами письменників-класиків, література є одним із засобів виховання студентів та формування національно-патріотичної свідомості.

В основу національного виховання на заняттях української літератури

покладено правдиве слово про свій народ, його споконвічне прагнення вибороти Українську державу. Щоб художні твори посіли належне місце у формуванні патріотичних почуттів, на занятті літератури моделюються ситуації, які сприятимуть розумінню студентів суспільно-політичних явищ, змальованих авторами у творі.

Формуючи патріотичну свідомість студентів на заняттях літератури, розглядаються проблеми громадянознавчого змісту. Для цього доречними є проблемні питання. Так, під час вивчення повісті І.Франка "Перехресні стежки", звучить проблема "Сутність демократії, демократичні цінності. Права і свободи людини і громадянина і механізми їх захисту. Під час вивчення поезії «Гімн» у студентів відбувається пробудження почуття справжнього патріота, усвідомлення себе часточкою українського народу з власною національною гідністю.

Вивчаючи творчість Івана Багряного, життєвий і творчий шлях якого є взірцем для виховання національної самосвідомості особистості, під час вивчення пригодницького роману «Тигролови», можна обрати будь-який спосіб роботи: чи то композиційний аналіз, чи то пообразний. Можна аналізувати кожний розділ, характеризуючи основних дійових осіб: Григорія, членів родини Сірків, їхні взаємини, побут і працю українців на Далекому Сході, дотримання ними традицій і звичаїв українського народу, ставлення до природи, до людей. В ході обговорення роману обов'язково сконцентровується увага на проблемі, яка є однією із найважливіших: на родинних та народних традиціях сім'ї Сірків, працьовитості їхнього роду, сімейній злагоді, почуттях патріотизму та національній гідності кількох поколінь Сірків.

Під час вивчення творчості видатного українського гумориста Остапа Вишні слід звернути увагу на його громадянську позицію. Адже його усмішки мали величезний вплив на читачів, формуючи їх національну свідомість через гумор.

Не менш важливим твором є кіноповість О. Довженка «Зачарована Десна». Тематика його спрямована на родинне виховання, бо саме в родині починається

формування патріотизму та національної свідомості справжнього українця та громадянина своєї держави. Завдяки роботі над аналізом твору студент має можливість створити невеличкий підбір відео-колажів про свою сім'ю та родину малого Сашка. Адже саме в родині засіваються перші зерна добра і людяності, любові до батьків та своєї Батьківщини, шанобливого ставлення до людей праці, а процес формування національно-патріотичної свідомості відбувається під впливом народних традицій, історії та культури народу. Під час роботи над аналізом художніх образів твору студенти мають можливість простежити за характерами героїв. Адже кожен характер – глибоко народний і водночас індивідуалізований, позначений шляхетністю почуттів, моральною красою душі, неабияким духовним потенціалом, у кожного є якась особлива риса, свій талант.

Краще зрозуміти вплив соціальної нерівності на особистість допоможе роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного. Твір висвітлює прірву між багатими (пани, глитаї) та бідними селянами (Чіпка, Мотря). Автор показує, що безправ'я, втрата землі та знуцання перетворюють чесних трудівників на «волів», які бунтують, що призводить до морального падіння та злочинів.

Таким чином, аналізуючи художній твір необхідно, з одного боку, ураховувати вікові особливості сприйняття змісту твору студентами, з другого – перспективи формування особистості. Але навіть за наявності одних і тих самих природних даних рівень естетичної вихованості читача може бути різний залежно від характеру вивчення літературних творів [7].

І, звичайно, найпопулярнішим заходами серед студентів є конкурс читців-декламаторів поезій Т.Г.Шевченка, який традиційно приурочений до дня народження поета. Подобається студентам знайомитися з творчістю поетів рідного краю, готуючись до конкурсу риторів «Красномовна Сумщина».

На формування національно-патріотичної свідомості також мають вплив тижні мови та літератури. Це відбувається двічі на рік: восени – до Дня української писемності та весною – до Шевченкових днів. На кожен день тижня

планується захід, підказаний його темою. Це виставки студентських стіннівок, письмовий твір на літературну тему, твори-роздуми, читацькі конференції, конкурс на краще читання поезії.

Надзвичайно тісною є співпраця з бібліотекою коледжу, де проводять спільні тематичні виховні години працівники бібліотеки та куратори груп. Така співпраця є надзвичайно плідною і корисною. Особливої уваги заслуговує волонтерська робота студентів коледжу, яка сприяє формуванню справжнього громадянина України.

Таким чином, тільки систематичне національне виховання може подолати почуття національної меншовартості і сформувати людину – громадянина з національним складом мислення та природним почуттям гордості, що ти – українець [3].

Висновки. Формування ціннісних орієнтирів та утвердження національно-патріотичної свідомості студентів на заняттях з української літератури відбувається під впливом програмових творів, адже саме художні твори впливають на особистість, водночас виховують та формують її національно-патріотичні погляди, моральні та духовні принципи. У процесі роботи над творами з національно-патріотичного виховання студенти глибше усвідомлюють свою причетність до минулого, теперішнього і майбутнього Батьківщини, що дозволяє утверджувати у них почуття відповідальності за майбутнє своєї держави, за власну долю.

Список використаних джерел

1. Бібліотека української літератури.
URL: УкрЛіб <http://www.ukrlib.com.ua/encycl/viraz/printout.php?id=0>
2. Величко Н. Національно-патріотичне виховання учнів на уроках української мови: навчальний посібник URL: <https://naurok.com.ua/nacionalno-patriotichne-vihovannya-uchniv-na-urokah-ukra-nsko-movi-navchalniy-posibnik-325337.html>.
3. Войтова Т. Патріотичне виховання учнів на уроках української мови та літератури. URL: <https://naurok.com.ua/patriotichne-vihovannya-uchniv-na-urokah-ukra-nsko-movi-ta-literaturi-318619.html>.
4. Коломоець Л. Формування національно-патріотичної свідомості учнів на уроках української літератури та в позакласній роботі

<https://naurok.com.ua/formuvannya-nacionalno-patriotichno-svidomosti-uchniv-na-urokah-ukra-nsko-literaturi-ta-v-pozaklasniy-roboti-68057.html>

5. Петронговський Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників: Монографія /За ред. проф. М.В. Левківського. – Житомир: Полісся, 2003. – 220 с.

6. [Указ Президента України від 13.10.2015 №580 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки»](#)

7. Формування високих естетичних вподобань на уроках літератури. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14685/>

Грамажора Ніна Василівна,
вчитель історії вищої категорії,
старший учитель Конотопського
ліцею №13 Конотопської міської
ради Сумської області

КОЛИ МУЗЕЙ ГОВОРИТЬ З ДИТИНОЮ: ІНТЕРАКТИВНІ ПІДХОДИ В ШКІЛЬНОМУ МУЗЕЇ

Стаття розкриває роль інтерактивного шкільного музею як сучасного освітнього простору, який буде сприяти активному пізнанню історії, розвитку діалогу між учнями та формуванню критичного мислення. У статті окреслено педагогічні засади інтерактивності, наведено приклади форм роботи та проаналізовано їх значення для освітнього процесу, зокрема на уроках історії.

Ключові слова: інтерактивність, шкільний музей, освітній простір, історична освіта, музейна педагогіка.

Вступ. Сучасна школа потребує не лише передачі знань, а й створення умов для активного пізнання, співпраці, дискусії та рефлексії. Інтерактивний шкільний музей виступає таким простором, де історія перестає бути абстрактною, а стає предметом дії, досвіду та діалогу. Це важливо не лише для розвитку пізнавальних навичок, а й для формування громадянської та історичної свідомості учнів. Музей є не лише сховищем експонатів – він стає простором живої пам'яті, діалогу поколінь та формування відповідального громадянина.

Мета статті. В умовах екзистенційної війни росії проти України питання

військово-патріотичного виховання молоді набуває особливої актуальності. Освіта покликана не лише передавати знання, а й формувати національну ідентичність, ціннісні орієнтири, готовність до захисту держави. У цьому контексті музейна педагогіка постає як потужний ресурс, що поєднує історичну правду, емоційний вплив та виховний потенціал.

Основна частина. Теоретичні засади інтерактивності в музеї. Поняття інтерактивності передбачає активну взаємодію учасників з навчальним середовищем та між собою. У контексті шкільного музею це означає, що екскурсії та виставки мають не лише інформувати, а й стимулювати діалог, рефлексію, критичне мислення.

Музейна педагогіка, як міждисциплінарний напрям, інтегрує педагогічні, історичні, культурні практики та спрямована на створення умов для глибокого залучення учнів у пізнавальний процес. Інтерактивний музей виходить за межі традиційної екскурсії – він стає майданчиком для дослідження, творчості та спільної дії.

Інтерактивний музей як освітній простір дії. **Освітній простір інтерактивного шкільного музею включає:**

1. Дослідницьку діяльність. Учні активно долучаються до вивчення музейних експонатів, досліджують їх роль в народних ремеслах, промислах:

- аналізують документи та джерела;
- збирають інформацію про випускників школи, котрі захищають Україну в російсько-українській війні від 2014 р.;
- створюють власний історичний проєкт на основі матеріалів музею («Вони продовжують наш урок мужності»);
- оформляють фотозони («Козак-Джура», «Конотопська відьма»).

2. Проєктна діяльність. Створення ряду проєктів:

- оформлення віртуальних експозицій «Образ відьми в культурній пам'яті Конотопщини»;
- «Конотопська звитяга» (присвячена Конотопській битві 1659 р.);

- підготовка аудіогідів для музейних експонатів;
- історичні інсталяції, які розповідають про певну тему (наприклад, життя в громадах під час війни);
- проведення конкурсів «Інтерактивна майстерня образів: конотопська відьма», «Літературний персонаж у просторі музею», «Відьма з Конотопа: літературна реконструкція».

3. Ігрові та рольові форми роботи. Рольові ігри, історичні квести, інтерактивні опитування – це способи залучення учнів через дію:

- історичні дебати з визначенням позицій;
- використання розмальовок на історичні теми: «Княжий період», «Козацька доба», «Хто я в історії»;
- квест «школа часів ...» з пошуком відповідей у музейних джерелах;
- цікаві тематичні фотосесії до Всесвітнього дня української хустки, що відзначається щорічно 7 грудня;
- зустрічі до календарно-обрядових світ: Андріївські вечорниці, Коляда, Колодій;
- фотосесії до дня української вишиванки;
- проведення майстерок: виготовлення різдвяного дідуха, розфарбування писанок до Великодня, виготовлення ляльки-мотанки.

Ці форми активізують мислення, роблять навчання більш гнучким і творчим, а не лише репродуктивним.

Інтерактивний музей як простір діалогу. Інтерактивність музею не є повноцінною без діалогу – між учнями, між учителем і учнями, між минулим і сучасністю.

1. Дискусійні сесії. Після ознайомлення з матеріалами, експонатами, зібраними в музеї, учні можуть обговорювати:

- уроки історичних подій для сьогодення;
- цінності, які представлені у музейних матеріалах;
- історичні дилеми і етичні питання.

Такий діалог сприяє розвитку критичного мислення та поваги до різних точок зору.

2. Рефлексійні практики. Запитання типу: «Що це означає для мене сьогодні?» або «Які уроки минулого ми можемо використати у сучасному житті?» дозволяють учням усвідомити власне ставлення до історії та її значення в їхньому житті.

3. Співпраця з громадськістю. Інтерактивний музей є майданчиком для зустрічей із учасниками та очевидцями історичних подій, дослідниками, ветеранами що поглиблює діалог між школою й громадою.

Форми інтерактивності для вчителя історії.

1. Історичні квести. Учні отримують завдання, пов'язані з експозиціями музею, експонатами, де потрібно знайти відповіді, розгадати загадки, співставити факти.

2. Рольові ігри. Наприклад, реконструкція наради історичних діячів чи засідання Ради у певний період.

3. Інтерактивні карти та хронологічні лінії. Учні створюють карти подій або хронології, додають до них пояснення і обговорюють зі своїми однокласниками.

4. Віртуальні тури та QR-коди. На експонатах можна розміщувати QR-коди, що ведуть до додаткової інформації, відео або аудіоматеріалів.

5. Учнівські дослідницькі проєкти. Кожен учень або група може обрати тему, дослідити її в музеї, підготувати вікторину, мультимедійну презентацію, медійний продукт.

6. Дискусійні клуби. Після відвідування музею організують дискусії на важливі історичні теми з подальшим висвітленням події в соціальних спільнотах.

Висновки. Інтерактивний шкільний музей – це не лише колекція експонатів, а **живий освітній простір дії та діалогу.**

Такий музей сприяє розвитку критичного мислення, творчості, комунікації та громадянської позиції – важливих компетентностей XXI століття. Роль учителя історії полягає не лише в передачі знань, а й у створенні діалогічного

середовища, де кожен учень може стати активним дослідником історії.

Особливого значення набуває звернення до подій української історії, зокрема до Конотопської битви 1659 року – однієї з визначних перемог українського війська під проводом Івана Виговського. Осмислення цієї події в музейному просторі допомагає учням зрозуміти глибину державницьких традицій України, усвідомити, що боротьба за незалежність має тривалу історію і триває сьогодні. Проведення інтерактивних заходів, тематичних конкурсів, історичних реконструкцій чи творчих проєктів на основі місцевої спадщини (зокрема пов'язаних із образом Конотопа в літературі та фольклорі) створює місток між минулим і сучасністю.

У час, коли Україна знову відстоює свою свободу, шкільний музей стає простором формування національної свідомості, історичної пам'яті та громадянської відповідальності. Коли музей «говорить» з дитиною через діалог, творчу діяльність, рольові реконструкції та дослідницькі завдання, він формує не лише знання, а й цінності національно-патріотичного виховання. Сьогодні музей виконує значно ширшу місію, ніж просто збереження експонатів. Він допомагає дітям не лише знати історію, а й відчувати особисту причетність до долі своєї держави, формує повагу до захисників України, зміцнює віру в перемогу та відповідальність за майбутнє. Таким чином, інтерактивні підходи в музейній діяльності є важливим інструментом виховання покоління, яке усвідомлює свою ідентичність, цінує свободу і готове її захищати.

Список використаних джерел

1. Бондаренко Л. В. Музейна педагогіка: теорія і практика. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2020.
2. Дерев'янка Т. В. Інтерактивні методи у музейній педагогіці. Київ: Видавництво «Наукова думка», 2021.
3. Котенко С. П. Музей як освітній простір для формування національної свідомості. Журнал «Педагогіка і культура». 2022. № 3. С. 45-52.
4. Петрова І. В. Музейна педагогіка та історична освіта в школі. Харків: Освітня думка, 2018.
5. Соколова Н. А. Інтерактивні технології в музеях України [Електронний ресурс] // Інтернет-журнал «Museology». 2020. URL: <https://museology.ua/articles/interaktyvni-tehnolohii>

Гумен Світлана Федорівна,
викладач вищої категорії, старший викладач,
голова циклової комісії суспільних дисциплін та фізичного виховання,
Сумський фаховий коледж будівництва та архітектури,
м. Суми

Авраменко Аліна Євгенівна,
студентка IV курсу відділення архітектури, обліку та землевпорядкування,
спеціальності 191 «Архітектурна та містобудування»
ОПП «Архітектурне проектування та внутрішній інтер'єр»,
Сумський фаховий коледж будівництва та архітектури,
м. Суми

ВИКОРИСТАННЯ STEM-ТЕХНОЛОГІЙ У НАУКОВО-ДОСЛІДНІЙ ГУРТКОВІЙ РОБОТІ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДІ

Навчити можна тільки через діяльність

Конфуцій

Анотація. У статті розглядається синергія STEM-освіти та національно-патріотичного виховання. Висвітлено, як через науково-дослідну діяльність у гуртках молодь не лише опановує технічні навички, а й формує стійку громадянську позицію та національну ідентичність.

Ключові слова: STEM-технології, науково-дослідна діяльність, національна свідомість, ідентичність, гурткова робота.

Вступ. Сучасний світ, який розвивається неймовірно динамічно, вимагає нових підходів до навчання і виховання молоді. Адже нові умови життя потребують від підростаючого покоління нового мислення, сучасного світогляду, розвитку творчості, нової культури діяльності, здатності навчатися протягом усього життя. Заклад освіти повинен створити платформу для успішного старту своїх випускників, формуючи особистості, які здатні до самоосвіти, саморозвитку, самореалізації, які спроможні критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, самостійно вирішувати власні та глобальні

проблеми, спілкуватися в багатокультурному середовищі, які володіють необхідними знаннями, навичками і компетенціями для інтеграції їх в суспільство на різних рівнях.

Особливого значення набуває розвиток STEM-освіти як інструменту виховання покоління, здатного забезпечити високотехнологічний розвиток України в умовах глобальних викликів. STEM-технології (Science, Technology, Engineering, Mathematics) зазвичай асоціюються виключно з технічним прогресом. Проте в контексті науково-дослідної гурткової роботи вони стають потужним інструментом формування національної свідомості. Патріотизм сьогодні — це не лише знання гімну, а й здатність створювати інтелектуальний продукт, що зміцнює суверенітет та економіку України.

Аналіз досліджень та публікацій. Про актуальність проблеми організації наукової діяльності в закладах освіти на сучасному етапі розвитку освіти свідчить увага як науковців, так і вчителів-практиків. Ці питання розкривають у своїх статтях Н. І. Беліч [1], С. О. Васильєва [2], С.О. Доценко [4], О. Лозова [5], І. Савченко [10], О. М. Фомін [12] та інші.

Переважно автори розкривають питання організації науково-дослідницької діяльності в природничо-математичній галузі. У цій статті піднімається проблема організації науково-дослідницької гурткової роботи з використанням ІТ і STEM-технологій в історичній освіті, зокрема при проведенні краєзнавчих досліджень. Актуальність даної проблеми полягає в необхідності чіткої поетапної організації науково-дослідницької роботи викладача та студента, адже від цього залежить успіх їх творчого зростання, про що у своїй статті наголошує С. О. Васильєва [2, с. 22].

Мета статті полягає у теоретичному аналізі та практичному обґрунтуванні впровадження ІТ і STEM-технологій у науково-дослідну гурткову роботу закладів освіти, а також у визначенні перспектив розвитку таких підходів в межах історичної освіти.

Основна частина. Впровадження системи STEM-освіти продиктовано вимогою «нової економіки». STEM-освіта вчить дитину жити у реальному світі,

який постійно змінюється, вміти реагувати на ці зміни, критично мислити, вона створює основу для успішної самореалізації особистості і як фахівця, і як громадянина. STEM-освіта – це творчий простір світогляду дитини, де вона повноцінно реалізує свої потреби [8].

Гурткова робота – це поле для творчості та розвитку. А творчість гуртківців завжди відкриває щось нове та неординарне у звичних речах. Формування дослідницької компетентності у STEM-освіті потребує розвитку в гуртківців здатності до самостійних спостережень, дослідів, експериментів, що насамперед передбачає спроможність здійснювати аналіз, синтез, проводити виокремлення суттєвих ознак, робити порівняння, узагальнення та висновки [10, с. 48].

Завдяки впровадженню елементів STEM-освіти у роботу гуртків, вихованці розвивають творчу активність, логічне мислення, технічну грамотність, вчать вирішувати конкретні проблеми, самостійно шукати нестандартні рішення, стають новаторами і винахідниками.

Ефективним засобом реалізації STEM-освіти в закладі освіти є проєктна діяльність учнів та студентів у ході науково-дослідної гурткової роботи. Виконання проєктів передбачає інтегровану дослідницьку, творчу діяльність, спрямовану на отримання самостійних результатів під керівництвом викладача-ментора. STEM-проєкт – це спосіб досягнення цілі шляхом детальної розробки проблеми, що завершується реальним практичним результатом. Педагог здійснює супровід проєкту і спонукає до пошукової діяльності вихованців, допомагає у визначенні мети, завдань проєкту, орієнтовних методів чи прийомів дослідницької діяльності та пошуку інформації для розв'язання окремих навчально-пізнавальних завдань. Студенти самостійно або разом з викладачем обирають форму презентації, захисту отриманих результатів. Для формування і перевірки предметних знань, умінь та навичок викладач має спиратися на систему інтегрованих завдань, змодельованих із життєвих ситуацій. Реалізація проєкту сприяє формуванню в учнів та студентів соціальних компетентностей, дозволяє пройти технологічний алгоритм від виявлення проблеми, зародження ідеї до створення продукту, а також навчитися презентувати його. Запровадження

STEM-проектів демонструє вихованцям можливість застосування теоретичних знань у реальному житті за допомогою практичних навичок [5, с. 29].

Справа в тому, що у будь-якій науці, науковому дослідженні, є елемент STEM, тому що в процесі дослідження відбувається інтеграція науки, технології, інженерії й математики. Проектна робота якраз і передбачає цю інтеграцію. Її можна використовувати не тільки при вивченні природничих, технологічних дисциплін, але й суспільно-гуманітарних. Наприклад, вивчення історії рідного краю неможливе без науково-дослідної, пошукової роботи і може стати підґрунтям для розробки різних проектів.

Використання STEM-технологій у науково-дослідній гуртковій роботі з краєзнавства перетворює вивчення минулого на інтерактивне дослідження, поєднуючи науку, технології, інженерію та математику. Це включає 3D-моделювання пам'яток, створення віртуальних екскурсій, геоінформаційні системи (ГІС) для картографування, аналіз старовинних технологій та моделювання історичних процесів, що розвиває критичне мислення та дослідницькі навички [11, с. 73].

Основними напрямками STEM-технологій у науково-дослідній гуртковій роботі з краєзнавства можуть бути:

Інженерія та 3D-моделювання (Engineering): створення 3D-копій втрачених або зруйнованих пам'яток рідного краю, моделювання старовинних знарядь праці або фортифікаційних споруд за допомогою програм (Tinkercad, Blender) та 3D-принтерів.

Технології та цифровізація (Technology): фото- та відеофіксація об'єктів за допомогою дронів (квадрокоптерів) для створення панорамних краєзнавчих проектів; створення віртуальних турів музеями, вулицями міста, історичними місцями; використання Google Earth ГІС-технологій (QGIS) для нанесення історичних об'єктів на цифрову карту.

Наука та дослідження (Science): дослідження місцевих природних ресурсів та їх впливу на розвиток ремесел; аналіз матеріалів археологічних знахідок.

Математичний аналіз (Mathematics): статистичний аналіз популяцій, міграцій, економічний розрахунок розвитку місцевих промислів у минулому.

IT-інструменти: розробка краєзнавчих сайтів мобільних додатків-гідів, QR-кодів для екскурсійних маршрутів.

Data Science у краєзнавстві: обробка архівних даних оцифрування музейних експонатів та створення інтерактивних баз даних [7].

Наведемо декілька прикладів STEM-проектів у науково-дослідній гуртковій роботі з краєзнавства:

«Цифрова спадщина мого міста»: створення QR-кодів з інформацією про історичні будівлі міста та розміщення їх на місцях.

«Архітектурна реконструкція»: створення 3D-моделей зруйнованих замків, фортець або давніх поселень (наприклад, реконструкція сумської фортеці або занедбаних чи зруйнованих пам'яток архітектури) за допомогою програм на кшталт *SketchUp*, *Blender* або *Minecraft*.

«Історична геоінформатика»: розробка інтерактивної карти змін меж міста або розташування зниклих сіл.

STEM-підхід дозволяє поєднати історичні факти (Science) з інженерними та цифровими навичками (Technology, Engineering, Math), робить краєзнавство практико-орієнтованим, дозволяючи учням та студентам не просто вивчати факти, а самостійно «реконструювати» історичну реальність свого краю, роблячи краєзнавство сучасним та привабливим для молоді.

Прикладом науково-дослідної гурткової роботи з краєзнавства з використанням STEM-технологій як засобу формування національної свідомості молоді, можуть слугувати успішні проекти студентів коледжу: «Петропавлівська через призму об'єктива», «Сумське реальне училище – скарб історії, що зникає», «Український стиль» Георгія Нарбути», «Творча спадщина Никанора Харитоновича Онацького», «Героями не народжуються – героями стають», «Видатний український архітектор і суспільно-політичний діяч – Сергій Тимошенко» і ін.

Для того, щоб STEM-проект мав виховний ефект, він повинен відповідати принципу **суспільної значущості**. Керівникам гуртків варто акцентувати увагу на таких аспектах:

Проблемно-орієнтоване навчання: ставте перед вихованцями реальні завдання. Наприклад: «Як фотографії перетворити в 3D-модель пам'ятки архітектури?».

Дослідницька автономія: дозвольте молоді самостійно шукати рішення, що формує відповідальність за майбутнє країни на мікрорівні.

Інтегрованість: поєднуйте технічне завдання з історичним нарисом. Перш ніж розробляти 3D-модель або проєкт реконструкції занедбаної чи зруйнованої пам'ятки архітектури, дослідіть архівні документи та фото історичні джерела.

Висновки. Використання STEM-технологій у науково-дослідній роботі перетворює вихованця гуртка з пасивного споживача інформації на активного громадянина. Така діяльність виховує **«технологічний патріотизм»** — глибоке усвідомлення того, що інтелект, знання та інженерні навички є головним ресурсом захисту та процвітання української нації. Національна свідомість сучасної молоді гартується в лабораторіях та майстернях, де кожна розроблена модель або написаний код стають внеском у конкурентоспроможність України у світі.

Список використаних джерел

1. Беліч Н.І. Залучення учнів до науково-дослідницької роботи. URL: http://ru.osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/27192/ (дата звернення: 11.02.2026)
2. Васильєва С. О. Основи організації науково-дослідної діяльності учнів у загальноосвітньому навчальному закладі. Педагогіка, психологія та медикобіологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2009. № 12. С. 22-26.
3. Дорожня карта інтеграції до європейського дослідницького простору. Міністерство освіти і науки України [офіційний веб-портал]. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-dorozhnoyi-karti-z-integraciyi-naukovo-innovacijnoyi-sistemi-ukrayini-do-yevropejskogo-doslidnickogo-prostoru> (дата звернення 11.02.2026).
4. Доценко С.О. Прийоми активізації творчої діяльності учнів в умовах STEM-освіти/ Доценко С.О.//Професійна освіта: методологія, теорія та технології. 2016. №4. С. 32-44.

5. Лозова О. Засоби STEM-навчання. Роль засобів STEM-навчання у формуванні навичок дослідницької діяльності, засвоєнні науково-технічних знань та розвитку креативного мислення. / О. Лозова, Н. Гончарова. // Методист. 2017. № 9(69). С. 28 – 30.
6. Метод проектів - ефективна технологія навчання URL: <https://osvita.ua/school/method/technol/1415/> (дата звернення 16.02.2026).
7. Метод проектів у сучасних умовах URL: <https://osvita.ua/school/method/technol/2645/> (дата звернення 21.02.2026).
8. Презентація на тему: STEM як інтегрований підхід в освіті URL: <https://vseosvita.ua/library/prezentatsiia-na-temu-stem-iakintehrovanyi-pidkhid-v-osviti-595360.html> (дата звернення 05.02.2026)
9. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-ХІІ // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 12.02.2026)
10. Савченко І., Савченко Я., STEM-освіта як ключовий фактор формування критичної особистості юного дослідника/ [редкол.С.О. Довгий (голова), О.Є. Стрижак, І.М. Савченко відп. ред.) та ін.].// Наукові записки Малої академії наук України. Вип. 10. Серія : Педагогічні науки : зб. наук. пр – К., 2017. №10. С. 47-59.
11. STEM-освіта: стан впровадження та перспективи розвитку: матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції, 9-10 листопада 2017 року, м. Київ. К.: ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», 2017. С. 160.
12. Фомін О. М. Наукові засади формування дослідницької компетентності обдарованих учнів в рамках діяльності Малої академії наук. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2013. № 2(9)/02. С. 49-52.
13. Що таке STEM-освіта у навчальному закладі URL: <https://oplatforma.com.ua/article/1401-shcho-take-stem-osvta-u-navchalnomuzaklad> (дата звернення 17.02.2026).

Дарницька Олена Володимирівна,
старший викладач,
спеціаліст вищої категорії
Комунального закладу Сумської обласної ради
«Сумське вище професійне училище
будівництва і дизайну»,
м. Суми

САКРАЛЬНА ФУНКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анотація. У статті досліджується явище сакральності української мови як основи, що підкріплює націєтворчі процеси. Мова розглядається не лише як

засіб комунікації чи система знаків, а як духовна вертикаль, що забезпечує зв'язок між поколіннями та формує ціннісний базис нації. Аналізується значення «словоцентризму» в українській культурі — від народних традицій та постаті Тараса Шевченка до сучасної боротьби за самоідентифікацію в умовах війни. Акцентовано увагу на метафізичній ролі мови як інструменту духовного суверенітету й фактора суспільної єдності. Доведено, що сприйняття мови як святині є вирішальним елементом збереження національної ідентичності в умовах сучасних глобалізаційних і геополітичних викликів.

Ключові слова: українська мова, духовний феномен, сакральність (метафізика слова); націєтворчий код, національна ідентичність.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та викликів, спричинених військово-політичною агресією, українська мова виходить за межі традиційного розуміння її як суто лінгвістичного феномену. Вона утверджується як духовний символ, що накопичує історичну пам'ять і життєві сили народу, виступаючи основним маркером самовизначення «свій/чужий». Актуальність даного аналізу зумовлена тим, що під час кризових періодів мова набуває ролі «простору сили» та фундаменту для процесів формування нації.

Метою статті є аналіз того, як сакралізація слова — сприйняття його як вищої цінності — впливає на консолідацію українців у єдину націю.

Виклад основного змісту. Перед тим як переходити до аналізу історичних проявів сакральності, важливо окреслити філософське підґрунтя цього феномену. У сучасній науковій парадигмі мова розглядається не просто як інструментальний засіб, а як Логос — творча сила, що впорядковує хаос [3, с. 89–92]. Фундаментом цього розуміння є ідеї Олександра Потебні про «внутрішню форму слова», де кожна лексема містить енергію та «народний дух», що згодом були розвинені в українській лінгвофілософській традиції [4, с. 37-44].

Розвиваючи цю думку, можна звернутися до концепції М. Гайдеггера, який визначав мову як «дім буття», де живе істина народу. В українському контексті це трансформується у словоцентризм — особливе ставлення до слова як до живої сутності, здатної програмувати майбутнє [1, с. 52–59]. Сакральність тут

виявляється у трьох вимірах: вертикальному (зв'язок із Богом), горизонтальному (генетичний зв'язок поколінь) та екзистенційному (мова як «духовна броня») [7, с. 113–118].

Теоретична модель мови як «святині» має глибоке коріння в українській духовній традиції. Історично словоцентризм живився з двох джерел: давньої християнської традиції та народної магії. У фольклорі (замовляннях, обрядових піснях) слово наділялося силою, здатною змінювати реальність та захищати від зла, що підтверджують лінгвокультурологічні дослідження [4, с. 96–104].

Ця архаїчна віра в силу слова досягла своєї кульмінації у ХІХ столітті завдяки постаті Тараса Шевченка. Його «Кобзар» фактично виконав функцію духовної та світоглядної консолідації бездержавної нації, ставши книгою символічної присяги. Усвідомлення мови як чинника націєтворення простежується й у сучасних гуманітарних інтерпретаціях шевченківського дискурсу [1, с. 88–94]. Шевченко прямо вказував на захисну функцію мови: «на сторожі коло їх поставлю слово», що остаточно закріпило статус мови як націєтворчого коду та духовного суверенітету.

Українська мова містить специфічні концепти, які є неперекладними або мають особливе духовне навантаження. Так, «воля» постає не лише як відсутність зовнішнього примусу, а як стан внутрішньої гідності. Лексема «гідність» набула сакрального статусу після Революції Гідності, заклавши новий ціннісний вимір у фундамент національної ідентичності [8, с. 46–49]. Поняття «побратимство» вийшло за межі військового дискурсу, ставши маркером нового суспільного договору [6, с. 61–68].

Після 2014 та 2022 років використання рідного слова перетворилося на акт опору. Сьогодні перехід на українську мову — це не зміна коду спілкування, а акт духовної репатріації. Неологізм *«лагідна українізація»* відображає процес добровільного прийняття мови як святині, де кожне вивчене слово сприймається як внесок у перемогу [6, с. 102–108]. У цьому контексті мова постає як «соціальний клей», що забезпечує консолідацію суспільства [8, с. 50–52].

У цей період мова демонструє вибухову динаміку, створюючи нові

вербальні символи опору. Сакралізація сьогодні відбувається через трансформацію побутових слів: «паляниця» функціонує як лінгвістичний пароль, «бавовна» — як іронічна метафора небезпеки, а слово «Мрія» набуло значення незнищенності національного духу [6, с. 134–139].

Створюються й нові концепти сакрального характеру. Аббревіатура «ЗСУ» в масовій свідомості набула символічного статусу захисника, тоді як лексеми «орки», «рашисти», «запоребріки» виконують функцію лінгвістичного відмежування від агресора [6, с. 140–145].

Особливого значення набувають оніми як «місця сили». Назви міст — Маріуполь, Буча, Бахмут — функціонують як символи жертвовності, а їх повторюване вживання має характер колективного ритуалу пам'яті [8, с. 51–52].

Процеси, що відбуваються у живій мові народу, знаходять своє найвище інтелектуальне втілення у художній літературі. Поезія Ліни Костенко та Сергія Жадана представляє два вектори сакралізації слова: традиційно-етичний та модерно-екзистенційний [2, с. 9–14; 5, с. 5–12].

У Ліни Костенко мова постає як вертикаль духовної відповідальності, як «єдина зброя» нації, сакральна за своєю природою, а її втрата трактується як моральне падіння [5, с. 213–215]. У поезії «Біль єдиної зброї» авторка прямо називає мову «єдиною зброєю». Вона апелює до того, що нація, яка втрачає мову, втрачає «гуманітарну ауру». Сакральність тут пов'язана з категорією відповідальності перед предками, де порушення мовного коду прирівнюється до святотатства. У художньому світі Ліни Костенко мова постає як абсолютна цінність, що межує з божественним.

У Сергія Жадана сакральність має горизонтальний вимір. У збірці «Скрипниківка» мова постає як живий організм, що зшиває травмовану реальність, а біблійні алюзії перетворюють слово на екзистенційний ресурс виживання [2, с. 47–53]. Назви міст (Харків, Маріуполь) та імена людей стають сакральними переліками. Мова тут — це «шов», який зшиває розірвану тканину реальності. Жадан часто використовує біблійні алюзії, вписуючи сучасних українців у контекст вічної боротьби добра і зла. Слово у нього стає «хлібом» і

«кров'ю», що буквально підтримує життя в умовах війни.

Поети використовують мову як «простір святості», де формується новий українець — людина, яка усвідомлює ціну кожного вимовленого слова.

Одним із важливих аспектів сучасної сакралізації мови є повернення до молитви українською. У цьому контексті мова стає полем безпосереднього діалогу людини зі сферою трансцендентного, що додає духовному досвіду автентичності та усуває вплив сторонніх мовних кодів. Перехід до молитви українською мовою можна трактувати як форму духовного суверенітету — права народу звертатися до Бога власним голосом, що водночас означає розрив із колоніальною традицією контролю над мовою віри [1, с. 73–77].

В умовах війни молитва рідною мовою набуває функції духовного захисту та моральної стабілізації. Вона стає вербальним оберегом, акумулюючи колективний досвід страждання, надії та жертвності, а також інтегрується у публічний і художній дискурс через біблійні алюзії та сакральну лексику. Таким чином, молитовне слово виходить за межі церковної практики й утверджується як екзистенційний ресурс національної стійкості та духовної автономії суспільства [2, с. 9–13].

Висновки. Сакралізація української мови наразі виконує функцію самозбереження. Мова, сприйнята як святиня, виходить із площини політичних маніпуляцій і стає недоторканим ядром культури. Її націєтворчий потенціал проявляється у здатності об'єднувати людей не лише через спільні побутові елементи, а насамперед через єдність духовних сенсів і ціннісних пріоритетів. Результати дослідження підтверджують, що в сучасному дискурсі українська мова остаточно трансформувалася з суто лінгвістичного явища в екзистенційний і стратегічний феномен. Її сакральна функція, що протягом століть визрівала у народній творчості та класичній літературі, нині стала основою, на якій тримається стійкість нації. За результатами проведеного аналізу можна сформулювати такі узагальнювальні висновки.

По-перше, українська мова постає як духовний оберіг нації. Її сакральність виявляється у здатності виконувати не лише комунікативну, а й світоглядну та

ініціативну функції. Прийняття української мови означає долучення індивіда до спільного ціннісного простору, заснованого на ідеалах свободи, гідності та відповідальності, що трансформує мову на чинник духовної самоідентифікації.

По-друге, сучасні мовні процеси засвідчують регенерацію націєтворчого коду. Неологізми воєнного часу, переосмислення семантики повсякденних слів і поява лінгвістичних маркерів розмежування «свого» й «чужого» демонструють високу адаптивність української мови до екзистенційних викликів. Цю властивість доцільно визначати як мовну стійкість — здатність мови до самооновлення та створення символічних механізмів захисту.

По-третє, повернення до української мови як сакрального центру ідентичності є формою подолання колоніальної травми. Йдеться не лише про відмову від мови агресора, а про глибинне відновлення перерваного історичного й культурного зв'язку, який протягом тривалого часу зазнавав системного витіснення. У цьому контексті мова виконує функцію деколонізації свідомості та духовної реінтеграції суспільства.

По-четверте, мовний код сучасної України має виразний націєтворчий потенціал і водночас інклюзивний характер. Він об'єднує громадян різного походження навколо спільних смислів і цінностей. Сакралізація ключових концептів («воля», «Україна», «перемога») забезпечує цілісність національної ідентичності та підвищує її стійкість до зовнішніх ідеологічних впливів.

Отже, українська мова як духовний феномен постає одним із головних стратегічних ресурсів нації. Її збереження й розвиток виходять за межі суто культурної проблематики та набувають виміру національної безпеки. Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом мовних механізмів психологічної реабілітації суспільства, а також з вивченням ролі мови у формуванні ціннісних орієнтирів майбутніх поколінь.

Список використаних джерел

1. Авраменко О. В. Українська ідентичність у мовному просторі: сучасні виклики : монографія. Київ : Грамота, 2021. 256 с.
2. Жадан С. В. Скрипниківка. Чернівці : Meridian Czernowitz, 2023. 144 с.

3. Зайцева О. В. Мова як маркер національної ідентичності: філософсько-антропологічний аналіз // *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*. 2020. Вип. 42. С. 88–96.

4. Космеда Т. А. Лінгвокультурологічні студії: актуальні вектори : колективна монографія. Львів : ПАІС, 2018. 412 с.

5. Костенко Л. В. Вибране. Київ : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2017. 448 с.

6. Трач Н. С. Разом — сила! Риторика українського Спротиву: мова, символи, сенси. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2023. 216 с.

7. Фаринник О. М. Сакральний простір українського слова в сучасній поезії // *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2021. Вип. 2 (95). С. 112–124.

8. Шевчук С. В. Українська мова як чинник консолідації суспільства // *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. 2022. Т. 5. С. 45–52.

Діденко Людмила Олексіївна,

учитель української мови та літератури,

вища категорія, учитель-методист.

Лебединський заклад загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів № 7

Лебединської міської ради Сумської області.

Вельбой Анастасія,

учениця 11-А класу Лебединського закладу

загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів № 7

Лебединської міської ради Сумської області.

dlyuda19701402@gmail.com

ЛЕТИ У ВІЧНІСТЬ, СВІТЛА ПТАШКО: НОВЕ УКРАЇНСЬКЕ РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ. ПОЕЗІЯ ВІКТОРІЇ АМЕЛІНОЇ

У статті висвітлюються основні питання присвячені вивченню феномену сучасного українського літературного спротиву у контексті війни та явища, яке в науковому дискурсі окреслюється як «нове розстріляне відродження». У центрі уваги – постать Вікторії Амеліної, письменниці та поетки, чия творчість і трагічна загибель стали символом покоління митців, позначеного війною. Окремо розглядається творчість поетів Сумщини – Лідії Процик та Артема Довгополого, які також репрезентують нову хвилю літературного спротиву.

Окреслено життєвий та творчий шлях Вікторії Амеліної, визначено її місце в сучасному літературному процесі. Проаналізовано тематичні та художні домінанти її поезії. Розглянуто творчість поетів Сумщини – Лідії Процик та Артема Довгополого – у вимірі сучасного українського літературного спротиву. З'ясовано особливості їхньої поетичної мови, образності та провідних мотивів.

Ключові слова: *нове розстріляне відродження, Вікторія Амеліна, сучасна українська поезія, літературний спротив, війна, Лідія Процик, Артем Довгополий.*

Вступ. Сучасна українська література переживає період нових випробувань, коли слово митця знову стає зброєю у боротьбі за свободу та право на існування. Війна, що триває в Україні, позбавила життя багатьох талановитих авторів, проте залишила по собі їхню творчість як духовний заповіт. Це явище дедалі частіше окреслюється поняттям «нового розстріляного відродження», яке символізує трагічний, але водночас героїчний досвід покоління українських поетів і письменників.

Мета. Ключовими питаннями статті є дослідження поезії Вікторії Амеліної та сучасних поетів Сумщини в контексті нового українського розстріляного відродження, зокрема осмислення їхньої ролі у формуванні літературного спротиву та національної ідентичності в умовах війни.

Обрана тема «Лети у вічність, світла пташко: нове українське розстріляне відродження. Поезія Вікторії Амеліної» є досить важливим та актуальним, оскільки воно торкається проблематики збереження національної пам'яті й водночас відкриває нові аспекти сучасного українського літературного процесу.

Наукова новизна статті полягає в тому, що вперше досліджено поезію Вікторії Амеліної та сучасних поетів Сумщини в контексті нового українського розстріляного відродження, зокрема осмислено їхню роль у формуванні літературного спротиву та національної ідентичності в умовах війни. Це свідчить про перспективність теми для літературного дослідження, оскільки вона дозволяє глибше осмислити аспекти історії через художні засоби у творах.

Матеріали дослідження можна використати у наукових розвідках – для подальшого вивчення феномену «нового розстріляного відродження» та ролі сучасної літератури у воєнний час, у навчальному процесі, у культурно-просвітницькій діяльності, у практиці збереження національної пам'яті.

Основна частина. Вікторія Юріївна Амеліна (1986-2023) – українська письменниця, поетка, правозахисниця, документаторка воєнних злочинів, яка стала символом нової хвилі українського літературного відродження, перерваного війною. Мар'яна Савка, редакторка «Видавництва Старого Лева», каже: *«Українська література втратила дуже зрілу письменницю. Вона намагалася повністю охопити собою болючі речі цієї війни. Її включеність у це була максимально.»*[8]

Із початком повномасштабної російської агресії Вікторія Амеліна не залишилася осторонь подій, які докорінно змінили життя мільйонів українців. Вона поєднала літературну діяльність із активною громадянською позицією. Улітку 2022 року письменниця стала частиною правозахисної організації Truth Hounds, яка займається фіксацією та розслідуванням воєнних злочинів. Паралельно з цією діяльністю Амеліна почала працювати над новою для себе формою письма – нон-фікшн літературою. Її перша документальна книжка англійською мовою отримала назву «War and Justice Diary: Looking at Women Looking at War». У ній авторка зосередила увагу на історіях українських жінок. Таким чином, письменниця прагнула не лише донести світові правду про російську агресію, а й показати силу та стійкість українського суспільства через жіночі голоси.

Одним із важливих епізодів у житті Вікторії Амеліної під час війни стало віднайдення щоденника українського письменника та волонтера Володимира Вакуленка, якого вбили російські окупанти в Ізюмі. Під час роботи на деокупованій Харківщині вона виявила рукопис, який був захований у саду біля будинку в селі Капитолівка. Про знайдення цінного рукопису вона згадувала: *«За моєю спиною чекає, важко дихаючи, його розгублений батько. Він першим почав копати, але нічого не зміг знайти. А син же просив його, ховаючи щоденник у*

саду 23 березня 2022 року, під час російської окупації: “Коли наші прийдуть – віддаси”.... [5]

Вікторія була впевнена, що боротьба триває не лише на полі бою, а й у площині відстоювання правди та збереження пам’яті. І лише поєднання цих зусиль може привести до повноцінного результату, адже перемога не обмежується військовим тріумфом, вона повинна мати й морально-правову складову. Майбутнє суспільства залежить від здатності не тільки виграти війну, а й правильно осмислити її наслідки: *«Якщо ми переможемо, але не зможемо довести воєнні злочини і покарати винних, ця історія не буде завершеною. Ціна майбутньої перемоги вже така висока, що ми маємо якось дати собі раду і з судами, і з суспільною думкою (public opinion) про сутність російської імперії»*. [3]

Сьогодні постать Вікторії Амеліної поєднує в собі образ письменниці, активістки та свідка історії, а її життя й творчість є невід’ємною частиною феномену *«нового українського розстріляного відродження»*.

Сама авторка так говорила про свою творчість періоду повномасштабного вторгнення: *«Зараз писати художню прозу взагалі неможливо. Немає сенсу щось вигадувати, коли реальність у своїй насиченості перевищує літературу. Усі слова змінили свої значення»*. [6]

Серед ключових тематичних ліній її поезії – поняття втрати та смерті, цінність життя, переживання близьких людей та внутрішня боротьба з почуттям безсилля. Амеліна приділяє особливу увагу моральним і етичним аспектам війни. Художні доміанти поезії Вікторії Амеліної включають поєднання реалістичного та лірико-філософського планів, що дозволяє читачеві одночасно сприймати зовнішні події і внутрішні переживання героїв. Її творчість і сама постать стали символом незламності українського слова й жіночої сили, що поєднує ніжність і мужність. Тому недаремно після її загибелі лунали слова: *«лети у вічність, світла пташко»* – бо саме такою вона залишилася в пам’яті сучасників: тендітною й сильною водночас, поеткою, чий голос долинає крізь час, щоб свідчити про Україну, її біль і надію. У поетичній спадщині авторки

провідними є мотиви війни, пам'яті, втрати та внутрішнього опору. Її твори поєднують особисте й колективне, відкриваючи глибину індивідуальних переживань через призму національного досвіду.

Отже, поезія Вікторії Амеліної є невід'ємною частиною літературного процесу доби війни та прикладом відродження українського слова в умовах нових історичних викликів. Вона продовжує традиції «розстріляного відродження», водночас формуючи власну мистецьку парадигму, що стане вагомою для майбутніх поколінь.

Війна, як і ворог, не шкодує нікого. Гинуть молодь, що вже стала цвітом нації. Гинуть і ті, хто був цим цвітом впродовж майже всього свого життя.

Одна з таких – поетеса Лідія Григорівна Процик. Народилася і все життя (а це з 1949 року) прожила на Сумщині. Її творчість зародилася ще у шкільні роки, коли майбутня поетеса почала складати перші вірші про рідний край, природу й людські почуття. *«Вона могла все робити своїми руками. Працювати в городі, водити трактор, шити одяг»* – згадують знайомі. [4]

Літературний доробок Лідії Процик охоплює дві збірки: «Від серця до серця» (2007) та «Стежками долі» (2019). Поезії вирізняються емоційністю, мелодійністю, увагою до образів природи та гармонійного життя села. Не випадково на деякі тексти Процик композитори писали музику, адже вони органічно поєднували ритм і мелодію. [7]

Поетичні вечори Лідії Процик у Глухівській публічній бібліотеці завжди збирали багато слухачів.

Смерть Лідії Процик стала ще одним болісним символом «нового розстріляного відродження». *«Восени 2023 року Лілія Григорівна переселилася в Глухів, після того як її будинок в Пустогороді неодноразово обстріляли російські війська. В бібліотеці планувався її творчий вечір. На жаль, тепер ми вже ніколи не почуємо її голос, але ніколи не забудемо про неї»*. [9]

Артем Довгополий – український поет і військовослужбовець, чий короткий земний шлях поєднав ремесло залізничника, любов до слова й відповідальність захисника. Він народився 22 березня 1994 року в місті Конотопі

на Сумщині. Поетична діяльність Артема Довгополого розпочалася ще в шкільні роки. Він брав участь у численних фестивалях та конкурсах. [1]

Його поетична спадщина здебільшого жила в рукописах, виступах і публікаціях у збірниках спільно з іншими авторами. Уже після загибелі друзі та видавці зібрали тексти в окрему книгу «Я став би корінням» – її уклали й видали у 2024/2025 роках у межах проєкту РОЕ:TRY. Ця поява книги стала символічним «поверненням» Артема в читання багатьох людей – не як заголовка зі стрічки новин, а як голосу, який дихає ритмом живої мови. Упорядники на презентації казали так: *«Він точно знав, що загине на цій війні, неодноразово говорив про це, але не відступив від своїх цінностей і віддав найдорожче, залишивши лише цю добірочку віршів... Нехай читач сприймає цю книжку як останній монолог Артема Довгополого»*. [2]

Про Довгополого пам'ятають як про поета, що виростав із локальної спільноти та водночас говорив універсальними темами – гідності, любові, втрат, відповідальності. Його біографія – це історія митця, який не встиг «стати книжкою» за життя, але встиг стати прикладом: як поєднати дар слова і готовність захищати.

Поезія сучасних авторів Сумщини виразно окреслює новий етап українського літературного спротиву, у якому слово стає не лише засобом творчості, а й духовною зброєю. Лідія Процик та Артем Довгополий, попри різні життєві шляхи, демонструють єдність у прагненні відобразити трагізм і водночас силу народу в часи війни. Їхня творчість постає як свідчення доби, сповнене індивідуального досвіду, що набуває загальнонаціонального звучання.

Висновки

Ще десятиліття тому багато хто з літературознавців, дослідників, та й пересічних громадян нашої країни був би надзвичайно здивованим, що тема війни стане знову настільки актуальною сьогодні. Здавалося, що свідомі народи вже зробили всі можливі висновки щодо жажливості, безрозсудності воєн та усвідомили наскільки кривавими можуть бути їхні наслідки. Та, на жаль, лише

здавалось.

У статті наведені результати дослідження **«Лети у вічність, світла пташко: нове українське розстріляне відродження. Поезія Вікторії Амеліної»** та можна зробити наступні висновки:

1. Життєвий і творчий шлях Вікторії Амеліної засвідчує її виняткову роль у сучасному літературному процесі. Авторка романів «Синдром листопаду» та «Дім для Дома», Амеліна вийшла за межі прози, відкривши нову сторінку своєї творчості в поезії. Її загибель у Краматорську в червні 2023 року закарбувала її ім'я в історії як символ нового «розстріляного відродження».

2. Аналіз поетичної спадщини Амеліної дозволяє виокремити її тематичні та художні домінанти. Центральним у її поезії є мотив війни та особистої й колективної пам'яті. У творах Амеліної війна постає не лише як трагедія, але і як виклик людяності, нагадування про обов'язок перед минулим і майбутнім. Це робить її поезію універсальною й водночас глибоко національною.

3. Творчість поетів Сумщини – Лідії Процик та Артема Довгополого – яскраве свідчення сучасного українського літературного спротиву. У їх віршах важливою є інтонація сповіді, що робить твори особливо щирими. Артем Довгополий, уродженець Сумщини, доброволець і воїн, загинув у боротьбі з російською агресією. Його поезії, поширені у відкритому доступі, відображають глибину внутрішнього світу людини, яка водночас є митцем і воїном. Так постає новий образ поета-борця, чие слово стає духовною зброєю поряд із фізичною.

Таким чином, творчість Вікторії Амеліної, Лідії Процик та Артема Довгополого демонструє, що сучасне українське «розстріляне відродження» – це не лише трагічний досвід втрат, а й духовна спадщина, яка формує нову літературну парадигму. Ці митці, кожен по-своєму, засвідчили силу слова як засобу пам'яті, спротиву й віри, що зберігає голос України у світі.

Література

1. Гаврилюк Н. Поезія полеглих: Артем Довгополий. - Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/117970>

2. Горлач П. «Сприймайте цю книгу як його останній монолог»: видали поетичну книжку загиблого військового Артема Довгополого. - Режим доступу: <https://suspilne.media/culture/919147-sprijmajte-cu-knigu-ak-jogo-ostannij-monolog-vidali-poeticnu-knizku-zagiblogo-vijskovogo-artema-dovgopologo/>
3. Заблоцька О. Вікторії Амеліній було би 39: 15 цитат письменниці до її дня народження. - Режим доступу: <https://suspilne.media/culture/915715-viktorii-amelinij-bulo-bi-39-15-citat-pismennici-do-ii-dna-narodzenna/>
4. Капустіна М. «Нам її дуже не вистачатиме»: знайомі вбитої у Глухові поетеси Лідії Процик розказали її історію. - Режим доступу: <https://hlukhiv.city/articles/392915/nam-ii-duzhe-ne-vistachatime-znajomi-vbitoi-u-gluhovi-poetesi-lidii-procik-rozkazali-ii-istoriyu>
5. Меркулова Н. Вікторія Амеліна: «Я всередині нового Розстріляного Відродження». - Режим доступу: <https://gromada.group/news/statti/27794-viktoriya-amelina-ya-vseredini-novogo-rozstrilyanogo-vidrozhennya>
6. Николаєнко А. Розстріляне відродження: 19 найкращих цитат Вікторії Амеліної. - Режим доступу: <https://womo.ua/rozstrilyane-vidrozhennya-19-nykrashhih-tsitat-viktoriyi-amelinoyi/>
7. Привалова Т. Пам'яті поетеси з Глухівщини Лідії Родителевої-Процик. - Режим доступу: <https://kourier.in.ua/11589-pamyat-poetessi-z-gluhivschini-ldyi-roditelyevoyi-procik.html>
8. Ржеутська Л. Смерть Амеліної: нове українське розстріляне відродження. - Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/smert-viktorii-amelinoi-nove-ukrainske-rozstrilane-vidrozhennya/a-66102918>
9. Юхта Т. На Сумщині від удару РФ загинула поетеса Лідія Родителева-Процик. - режим доступу: <https://suspilne.media/sumy/887243-na-sumsini-vid-udaru-rf-zaginula-poetesa-lidia-roditeleva-procik/>

Драновська Світлана Вікторівна
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-гуманітарної освіти
Комунального закладу Сумський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ ЧУТЛИВИХ І ДИСКУСІЙНИХ ТЕМ НА УРОКАХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. Стаття присвячена проблемі викладання чутливих і дискусійних тем на уроках громадянської та історичної освітньої галузі в

умовах сучасних викликів, зокрема російсько-української війни. Розглянуто методологічні підходи щодо організації освітнього процесу з урахуванням емоційного стану учнівства та необхідності формування критичного мислення. Обґрунтовано важливість дотримання принципу історизму, створення безпечного освітнього середовища та застосування фасилітаційних технік під час обговорення контроверсійних питань.

Ключові слова: чутливі теми, суперечливі питання, фасилітація, критичне мислення, історизм, учнівство, освітній процес.

Вступ. Сучасна українська освіта функціонує в умовах глибоких суспільних трансформацій, які спричинені війною, демократичними викликами, процесами європейської інтеграції та посиленням уваги до прав людини. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема викладання чутливих і дискусійних тем у межах громадянської та історичної освітньої галузі.

До таких тем належать питання війни і миру, історичної пам'яті, геноцидів, політичних конфліктів, порушень прав людини, дискримінації, ідентичності, а також теми, що викликають сильний емоційний відгук і різні, часто протилежні, інтерпретації. Їх обговорення може супроводжуватися емоційною напругою, травматичними переживаннями та конфліктами в учнівському середовищі.

Традиційні підходи до викладання історії та громадянської освіти, що базувались на передачі готових знань та уникненні дискусійних питань, не відповідають потребам формування критично мислячих громадян демократичного суспільства. Сучасна освіта вимагає розробки ефективних методологічних підходів до викладання чутливих тем, які б поєднували академічну об'єктивність, емпатію до переживань учнів та розвиток навичок конструктивного діалогу

Мета статті – проаналізувати методологічні підходи викладання чутливих і дискусійних тем на уроках з історії та громадянської освіти.

Виклад основного матеріалу. Освітній процес у закладах загальної середньої освіти стикається з необхідністю обговорення травмувальних історичних подій, актуальних воєнних реалій, питань ідентичності та соціальної справедливості. Водночас педагоги часто відчують невпевненість у методиках роботи з такими темами, побоюючись емоційних реакцій учнів, конфліктів у класі або власної недостатньої компетентності.

На думку історика Роберта Страдлінга, нереально створити єдині правила щодо викладання суперечливих питань, які можуть бути застосовані у будь-які часи. Вчитель повинен враховувати знання, цінності та досвід учнів у класі; методи навчання, які переважають на інших заняттях; клімат у навчальному класі й вік та можливості учнів [1].

Суперечливі теми – це питання, що викликають сильні емоції, конфліктні пояснення та рішення, спираючись на різні переконання, цінності або конкурентні інтереси, що призводить до розділення суспільства [4].

У контексті викладання історії та громадянської освіти доцільно розрізняти кілька категорій чутливих тем. Травмувальні історичні теми включають події, що зачіпають особистий та колективний досвід людей, спричиняють різні емоції та впливають на психологічний стан учнів. До них належать Голодомор, геноцид, репресії, Друга світова війна, депортації, сучасна російсько-українська війна [4].

Контроверсійні (суперечливі) теми можуть викликати різні оцінки, і науковий підхід до них може значно відрізнитися від уявлень та особистого досвіду. Це теми, які викликають дискусії та не мають однозначного розв'язання: питання національної ідентичності, оцінка історичних постатей, проблеми соціальної нерівності, екологічні виклики тощо.

Згідно з дослідженнями Ради Європи, суперечливі питання характеризуються такими ознаками: актуальність, здатність викликати сильні емоції, наявність конфліктних пояснень і рішень, спираючись на різні переконання або цінності, тенденція розділяти суспільство, складність та неможливість вирішення лише з посиланням на докази [1].

Ефективне викладання чутливих тем вимагає комплексного

методологічного підходу, що базується на кількох принципах:

1. Принцип історизму передбачає розгляд усіх історичних фактів, явищ, подій і процесів відповідно до конкретних історичних обставин у їхньому взаємозв'язку і взаємообумовленості. Особливо важливим це питання є при обговоренні тем, суголосних із російсько-українською війною. Історичні події необхідно розглядати в їхньому часовому вимірі, враховувати особливості історичної епохи та вивчати їх у розвитку [3].

При проведенні паралелей між історичними подіями та сучасністю необхідно враховувати: особливості історичного періоду; використання термінів та понять конкретного історичного періоду; пошук відмінностей між подіями минулого та сьогодення; розуміння того, що нам легше давати оцінку, знаючи наслідки подій.

2. Принцип емпатії та психологічної безпеки – полягає у створенні безпечного освітнього середовища є фундаментальною умовою для обговорення чутливих тем. Педагог повинен бути готовим до управління емоційними реакціями, застосування вправ на заземлення та розвантаження у разі надмірної емоційної напруги.

3. Принцип багатоперспективності – це розгляд контроверсійних питань потребує осмислення та дослідження всіх аспектів проблеми. Важливо демонструвати різні точки зору, уникаючи при цьому релятивізму та враховуючи наявність фактів і свідчень [2].

4. Принцип критичного мислення має на меті навчити учнівство аналізувати інформацію, розрізняти факти та інтерпретації, оцінювати достовірність джерел та формувати власну аргументовану позицію [4].

Разом з тим, при викладанні контроверсійних тем важливо стежити за обговоренням, якщо його передбачає план уроку. Дискусія між учнями або між учителем та учнями має бути конструктивною, ґрунтуватися на фактах і відбуватися в атмосфері довіри та взаємоповаги [1].

Педагог як фасилітатор повинен продумати, де можуть виникати суперечки, та намагатися пом'якшити їх. Необхідно уникати різких

висловлювань та обов'язково пояснювати, чому можуть виникати розбіжності при обговоренні подібних тем.

Контроверсійні теми потребують осмислення та дослідження всіх аспектів. Непросто перейти від висловлювання власної думки до розуміння та прийняття думок інших, особливо підліткам. Ускладнюється цей процес наявністю кількох протилежних точок зору. У таких випадках учасники можуть відчувати велике емоційне навантаження, дратівливість, нетерплячість.

Рівень толерантності у класі визначає стратегію роботи. Якщо у класі високий рівень толерантності до інакомислення, учитель може використовувати обговорення та дискусії для розвитку критичного мислення й емпатії. У моменти непорозумінь важливо акцентувати увагу не на тому, хто правий, а на тому, чого ми можемо навчитися завдяки обговоренню. Якщо рівень толерантності низький та у класі переважає агресивне ставлення до незгодних, краще дискусії зупиняти та перенаправляти в конструктивне русло [4].

Розгляд контроверсійних питань у навчанні стоїть поряд з освітніми компетентностями, ставленнями і цінностями, тому що вивчення цих питань пов'язане з обговоренням, дискусією, мовними навичками спілкування, виробленням діалогічного та критичного мислення та розвитком активної громадянської позиції. Проте висвітлення контроверсійних питань вимагає від учителів та здобувачів освіти власного ставлення до питання, яке не має супроводжуватися стереотипним мисленням та упередженнями кожного з учасників освітнього процесу. Як показує ряд досліджень, найбільший вплив на формування ставлень і цінностей здобувачів освіти мають не історичні джерела, шкільні підручники чи родинне оточення, а саме позиція вчителя [5].

У той же час, ефективність викладання чутливих тем значною мірою залежить від якості підготовки педагога. Планування уроку має включати: глибоке вивчення теми та різних точок зору на проблему; аналіз можливих емоційних реакцій учнів; підготовку стратегій реагування на конфліктні ситуації; добір відповідних джерел та матеріалів; рефлексію власних упереджень та емоційних тригерів [2].

Важливою є самопідготовка педагога, яка передбачає усвідомлення власної позиції щодо теми, готовність до критичного самоаналізу та розуміння меж своєї компетентності. Педагог повинен бути готовим визнати, що деякі питання не мають однозначних відповідей, і це є буденною частиною освітнього процесу.

Педагогічний інструментарій для роботи з чутливими темами включає різні методи та технології:

Дискусійні методи – це структуровані дебати, сократівський діалог, акваріум, світове кафе, метод шести капелюхів: дозволяють вивчити різні позиції, розвинути аргументацію та навички активного слухання серед учнівства.

Робота з першоджерелами, серед яких: аналіз історичних документів, свідчень очевидців, медіаматеріалів розвиває критичне мислення та навички джерелознавчого аналізу [2].

Емпатійні технології: рольові ігри, симуляції та моделювання, театралізації, метод кейсів, сторітелінг, проєктні методи, які допомагають учням зрозуміти переживання людей у різних історичних ситуаціях.

Рефлексивні практики: ведення щоденників, есе, творчі проєкти, карти мислення, методика SWOT-аналіз, самооцінювання дозволяють учням осмислити власні емоції та думки.

Вправи на заземлення необхідні у тому випадку, коли під час обговорення важких тем в учнів з'являється зайва емоційна напруга – доцільно використовувати техніки стабілізації, що допомагають повернути відчуття реальності, контакту зі своїм тілом та знайти в собі опору [4].

На думку Р.Страдлінга, одним з найбільш складних аспектів викладання суперечливих питань – їх комплексний характер. Для ґрунтовного розгляду таких питань необхідно мати спеціалізовані предметні знання й досвід, якими володіє невелика кількість вчителів. Це може бути ще важче, якщо питання дуже актуальне або ще не вирішене. Недостатня кількість точної і збалансованої інформації є однією з найбільш типових занепокоєнь вчителя [1].

Водночас викладання чутливих тем відкриває значні можливості для

розвитку громадянських та соціальних компетентності учнів, формування навичок критичного мислення, емпатії та громадянської активності.

Висновок. Викладання чутливих і дискусійних тем на уроках історії та громадянської освіти є важливим компонентом формування соціальної та громадянської компетентності учнів. В умовах сучасних викликів, зокрема російсько-української війни, ця проблема набуває особливої актуальності та вимагає від педагогів високого рівня професійної майстерності.

Ефективне викладання чутливих тем базується на дотриманні принципів історизму, емпатії, багатоперспективності та критичного мислення. Ключову роль відіграє здатність педагога до фасилітації конструктивних дискусій, управління емоційними реакціями та створення безпечного освітнього середовища.

Підготовка до викладання чутливих тем вимагає від педагога глибокого знання предмета, рефлексії власних упереджень та володіння різноманітними методами роботи. Важливо розуміти, що кожна ситуація потребує індивідуального підходу з урахуванням контексту класу, віку учнів та специфіки теми.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку конкретних методичних рекомендацій для різних вікових груп, створення банку освітніх ресурсів з чутливих тем та систему підвищення кваліфікації педагогів у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Життя з протиріччями. Навчання суперечливих питань шляхом освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини. Навчальний курс для вчителів / Рада Європи. Страсбург, 2017. 156 с. URL: <https://rm.coe.int/16806948b6>
2. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання історії (громадянська та історична освітня галузь) у закладах загальної середньої освіти у 2025/2026 навчальному році. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/689/c85/369/689c85369d426859143135.pdf>
3. Кляп М. І. Принцип історизму як методологічна основа історичного дослідження. Гілея: науковий вісник. 2023. Вип. 178. <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=281>
4. Коваленко Т., Лихолай О., Розумієнко О. Як викладати історичні теми, що можуть викликати травмувальні переживання. Рекомендації для вчителів.

5. Чуян І. Висвітлення контроверсійних питань з історії в умовах повномасштабної війни. URL: <https://bit.ly/3ZHQGFb>

Дудко Наталія Василівна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарної освіти
Комунального закладу Сумський обласний
інститут післядипломної педагогічної освіти,
м. Суми

ВІД ПАМ'ЯТІ ДО ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У ВИКЛАДАННІ ЛІТЕРАТУРИ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ

У статті досліджується досвід Німеччини, Франції та Польщі у використанні національної літератури про Другу світову війну як інструменту формування громадянської позиції учнів. Проаналізовано методичні підходи, що застосовуються в освітніх системах цих країн, обґрунтовано можливості адаптації зарубіжного досвіду до української освітньої практики з урахуванням специфіки національного контексту та сучасних викликів.

Ключові слова: *воєнна література, громадянське виховання, історична пам'ять, компаративна педагогіка, критичне мислення.*

Вступ. Друга світова війна залишається одним із центральних елементів національної пам'яті багатьох європейських країн, а осмислення її уроків через літературу є важливим компонентом громадянського виховання молоді. Різні національні освітні системи виробили власні підходи до використання воєнної літератури як педагогічного інструменту, що відображають специфіку історичного досвіду, культурні традиції та актуальні суспільні виклики кожної країни. Особливий інтерес для української педагогічної науки становить досвід країн, які пройшли через складні процеси переосмислення травматичного минулого та трансформації історичної пам'яті. Німеччина, Франція та Польща

представляють три різні моделі роботи з літературною спадщиною про Другу світову війну, кожна з яких пропонує унікальні методичні рішення та педагогічні стратегії. Вивчення цього досвіду дозволяє виявити ефективні практики формування громадянської позиції через літературу та адаптувати їх до потреб української освіти [1].

Мета статті полягає у компаративному аналізі досвіду Німеччини, Франції та Польщі у викладанні національної літератури про Другу світову війну та обґрунтуванні можливостей використання зарубіжних методичних підходів у процесі формування громадянської позиції українських учнів.

Основна частина. Німецька модель викладання літератури про Другу світову війну базується на принципі «Vergangenheitsbewältigung» (подолання минулого) – критичної рефлексії над нацистським минулим та формування відповідальності за недопущення повторення тоталітарних режимів. Центральне місце у шкільній програмі займають твори, які деконструюють героїчні міфи та показують моральну деградацію суспільства під впливом фашистської ідеології [2].

Ключовими текстами німецької освітньої програми є *«Бляшаний барабан» Гюнтера Грасса*, який показує механізми нормалізації насильства у суспільстві та відповідальність кожної людини за політичний вибір, а також щоденник Анни Франк, що індивідуалізує трагедію Голокосту. Важливим є також вивчення творів *Бертольта Брехта*, зокрема п'єси *«Страх і відчай у Третій імперії»*, яка демонструє, як фашизм руйнує приватне життя та міжособистісні стосунки [3].

Німецька методика передбачає обов'язкове поєднання вивчення літератури з відвідуванням меморіальних комплексів, музеїв та місць пам'яті. Педагоги використовують метод «Spurensuche» (пошук слідів) – дослідницьку роботу учнів з локальною історією, коли школярі вивчають долі конкретних людей зі свого міста чи регіону, що постраждали від нацизму. Літературні тексти при цьому слугують контекстом для розуміння індивідуальних історій та формування емпатії. Принциповим для німецького підходу є відмова від будь-якого виправдання чи релятивізації злочинів нацизму. Література

використовується не для формування національної гордості, а навпаки – для усвідомлення моральної відповідальності нації за минуле та необхідності активної громадянської позиції у захисті демократичних цінностей. Цей підхід формує у учнів розуміння, що пасивність та конформізм можуть мати катастрофічні наслідки для суспільства.

Французька модель викладання літератури про Другу світову війну відображає складний процес переосмислення співпраці режиму Віші з нацистами та формування нової національної ідентичності на основі цінностей Опору (*Résistance*). Тривалий час французька освіта акцентувала увагу на героїчному наративі Опору, однак з 1990-х років відбувається критичне переосмислення цього періоду з визнанням ролі французів у солаборації та Голокості [4].

Центральними творами французької програми є романи *Патріка Модіано*, особливо «*Дора Брюдер*» та «*Вулиця темних крамниць*», які досліджують тему пам'яті, забуття та моральної відповідальності. Модіано показує, як суспільство намагається витіснити травматичні спогади та як важливо зберігати пам'ять про жертв. Також вивчаються твори *Альбера Камю*, зокрема «*Чума*», який через алегорію епідемії осмислює моральні виклики окупації та необхідність опору злу [2]. Французький підхід наголошує на розвитку «*devoir de mémoire*» (обов'язку пам'яті) – усвідомленні необхідності збереження та передачі історичної пам'яті наступним поколінням. Літературні твори використовуються як основа для дискусій про моральний вибір, відповідальність свідка та межі індивідуальної та колективної провини. Важливим елементом є робота з мемуарами учасників Опору та свідченнями жертв депортацій, що дозволяє учням почувати «голоси» безпосередніх учасників подій.

Методично французька освіта робить акцент на розвитку критичного читання через порівняння різних наративів про одні й ті ж події. Учні аналізують, як змінювалося зображення окупації та Опору в літературі різних періодів, що формує розуміння конструйованості історичної пам'яті та необхідності критичного ставлення до будь-яких однозначних інтерпретацій минулого [2].

Польська модель викладання літератури про Другу світову війну

формується навколо травми подвійної окупації – нацистської та радянської – та усвідомлення масштабу людських втрат. Польща втратила близько 17% населення під час війни, що робить тему воєнної травми центральною для національної ідентичності. Літературна освіта спрямована на формування пам'яті про жертви, опір окупантам та відстоювання національної гідності [8]. Ключові твори польської програми включають «*Medaliony*» («*Медальйони*») Зофії Налковської, які є документальними оповіданнями про жертви нацистського терору, поему Чеслава Мілоша «*Бідне християни дивляться на гетто*», що порушує питання моральної відповідальності свідків Голокосту, та «*Кам'яні з неба*» Ярослава Івашкевича. Важливе місце займають також щоденники та мемуари, зокрема записки Маріана Підлодовського про Варшавське повстання 1944 року [4].

Польський підхід характеризується поєднанням патріотичного виховання з критичним осмисленням складних аспектів воєнної історії. З одного боку, література використовується для формування національної гордості та пам'яті про героїчний опір, з іншого – для обговорення моральних дилем, зокрема польсько-єврейських відносин під час окупації. Останні десятиліття позначені активним обговоренням таких складних тем, як погром у Єдвабному, що відображено у сучасній польській літературі [4]. Методично польська освіта використовує інтегрований підхід, поєднуючи вивчення літератури з історією, громадянською освітою та етикою. Широко застосовується метод проектної роботи, коли учні досліджують локальну історію окупації, збирають усні свідчення очевидців (поки це ще можливо) та створюють власні літературні тексти на основі зібраних матеріалів. Це формує активну дослідницьку позицію та особистісне ставлення до історичної пам'яті.

Компаративний аналіз досвіду цих трьох країн дозволяє виявити кілька спільних принципів ефективного використання воєнної літератури для формування громадянської позиції. По-перше, всі три системи відмовилися від однозначно героїчного нарративу на користь складного, багатовимірного осмислення воєнного досвіду. По-друге, центральним є принцип індивідуалізації

історії через конкретні долі людей, що робить минуле особистісно значущим для учнів. По-третє, критичне мислення формується через порівняння різних точок зору та аналіз того, як історична пам'ять конструюється та трансформується [5].

Для української освіти особливо цінним є досвід роботи з травматичною пам'яттю та подолання спрощених історичних наративів. Німецький принцип критичної рефлексії над минулим може бути адаптований для осмислення складних періодів української історії. Французький досвід роботи з темою співпраці та опору актуальний в контексті деколонізації історичної свідомості та подолання радянських міфів. Польська модель поєднання патріотичного виховання з критичним аналізом резонує з українськими освітніми завданнями в умовах формування національної ідентичності та протидії гібридній агресії.

Висновки. Досвід Німеччини, Франції та Польщі демонструє, що література про Другу світову війну є потужним інструментом формування громадянської позиції, критичного мислення та демократичних цінностей. Кожна з цих країн виробила унікальну модель роботи з воєнною літературою, що відповідає специфіці національного історичного досвіду та актуальним суспільним викликам

Адаптація зарубіжного досвіду до української освітньої практики має враховувати специфіку національного контексту, зокрема необхідність деколонізації свідомості, подолання радянських історичних міфів та формування критичного ставлення до пропагандистських наративів в умовах гібридної війни. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою конкретних методичних рекомендацій щодо використання української та зарубіжної воєнної літератури для формування громадянської позиції учнів з урахуванням кращих світових практик.

Список використаних джерел

1. Мартинюк Л. В. Воєнна проза в сучасній освітній парадигмі: від пам'яті до критичного мислення. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Літературознавство. 2023. Вип. 58. С. 112-126.

2. Павлишин О. Які книжки про Другу світову війну читає німецька молодь. DW Україна. 2025. URL: <https://www.dw.com/uk/aki-knizki-pro-drugu-svitovu-vijnu-citae-molod-nimeccini/a-73022946>

3. Парашич В. В. Художнє осягнення подій Другої світової війни у світлі екзистенційної філософії (Камю, Белль). Уроки зарубіжної літератури для 11 класу. 2025. URL: <https://uahistory.co/lesson/lessons-course-world-literature-11-class-parashich-2011/39.php>

4. Степаненко І. Бінарно-інтегрований урок з історії та зарубіжної літератури: Друга світова війна у дзеркалі літератури (Німеччина, Франція). На Урок. 2021. URL: <https://naurok.com.ua/binarno-integrovaniy-urok-z-istori-ta-zarubizhno-literaturi-11-klas-na-temu-druga-svitova-viyna-u-dzerkali>

5. Шалашний Л. А. Друга світова війна в історичній пам'яті українців та інших європейців: спільне і відмінне (Польща, Німеччина). Інноваційна педагогіка. 2024. Вип. 74. С. 45-52. URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2024/74/4.pdf>

Дудченко Антоніна Сергіївна,
викладач філологічних дисциплін,
викладач-методист Сумського фахового
коледжу економіки і торгівлі
м. Суми

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ: РОЛЬ МУЗЕЮ У ВИХОВАННІ ГРОМАДЯНИНА-ПАТРІОТА

Анотація. У статті досліджується взаємозв'язок між розвитком емоційного інтелекту та формуванням історичної пам'яті в контексті музейної педагогіки, аналізується роль сучасного музею не лише як установи для зберігання артефактів, а як динамічного простору для виховання громадянина-патріота.

Ключові слова: музей, історія, емоційний інтелект, історична пам'ять, музейна педагогіка, національно-патріотичне виховання, громадянська ідентичність, емпатія, Сумщина.

Постановка проблеми. Велике значення у виявленні, збереженні, систематизації різноманітних документальних матеріалів з історії, етнографії, природи та археології, розвитку певного регіону мають краєзнавчі музеї, що відіграють велику роль в освіті та вихованні молоді. Вивчення історії через сухе

запам'ятовування дат і фактів – традиційний метод, який малоефективний для сучасних вихованців. Виникає розрив між формальними знаннями про минуле та реальним відчуттям причетності до долі свого народу. У добу цифрових технологій громадянин-патріот потребує не просто інформування, а проживання історії через рефлексію, критичне мислення та співпереживання. Музей сьогодні – простір смислів, а не лише речей.

Мета. Розкрити механізм впливу музейної експозиції на розвиток емоційного інтелекту відвідувача як фундаменту громадянської позиції; теоретично аргументувати та практично розкрити психолого-педагогічний механізм впливу музейних експонатів на розвиток емоційного інтелекту відвідувача; довести, що емоційне проживання історії є основою формування свідомої громадянської позиції. На прикладі унікальних артефактів та тематичних залів Сумського обласного краєзнавчого музею, що є провідним осередком збереження історико-культурної спадщини Сумщини (зокрема експозицій, присвячених козацькій добі, визвольним змаганням та сучасній боротьбі за незалежність України) продемонструвати, як візуалізація історичної пам'яті через розвиток емпатії та рефлексії перетворює сухі факти на особистісні цінності громадянина-патріота. [9].

Аналіз основних досліджень. Різноманітні аспекти музейної педагогіки були і є предметом дослідження науковців. Зокрема Белявцев І. В. доводить, що музейна педагогіка – це засіб патріотичного виховання молоді [2]. Гайда Л. О. та Караманов О. В. [3, 5] уклали навчально-методичні посібники щодо трансформації ролі музею. Кулибчук В. В. та Сарапіна С. В. розглядають музей як інструмент збереження історичних фактів та сприймають їх як живу пам'ять про минуле, а музейний простір – як комунікативну платформу для виховання патріотизму [7,8]. Приділяється увага питанням музейництва та музейної педагогіки в матеріалах науково-практичних конференцій: Сучасна музейна діяльність: проблеми та перспективи: матеріали наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю Сумського обласного краєзнавчого музею [9]. Заклад є невід'ємною частиною культурного життя Сум, що зберігає пам'ять про декілька століть

розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу. Музеї – це осередок освіти та виховання патріотизму, свідомого ставлення до надбань світової та вітчизняної історії, культури, розвитку мислення, творчих здібностей, певних практичних навичок, бо експонати навчають, плачуть, надихають. Звернемо увагу на емоційний інтелект (EQ) у контексті патріотичного виховання, формування ідентичності через «проживання» історичних подій: це не просто знання дат, а здатність серця резонувати з історією свого народу.

Відвідуючи зі студентами Сумський краєзнавчий музей, ми затримувалися біля експонатів, співпереживали, ринули у минуле, пропускали все через свою свідомість та душу, і це був міст крізь час, коли емпатія перетворює сухі сторінки документів на живий діалог поколінь, де пожовклий лист солдата або пробита кулею фляга стають провідниками, що дозволяють молоді відчувати кожну мить сумнівів, страху та неймовірної мужності захисника. Коли ми торкаємося речей, що належали героям минулого чи сучасним воїнам, емоційний інтелект активує здатність «бачити світ їхніми очима», перетворюючи повагу на глибоке особисте переживання чужого болю та мотивації.

Патріотичне виховання, побудоване на фундаменті емоційного інтелекту, формує суспільство, здатне на глибоку солідарність, де розуміння ціни свободи проходить крізь душу кожного, хто здатен відчувати пульс історії: як життя мого народу відгукується в мені особисто? А це дозволяє не просто ідентифікувати себе з нацією, а й щиро розділити її трагедії та тріумфи. Музеї виховують громадянина, для якого патріотизм – це не гасло, а глибока внутрішня потреба захистити те, що він навчився відчувати як своє. Це сприяє формуванню у молоді активної емпатії, результатом якої стають волонтерська діяльність, єдність, згуртованість та свідомо громадянська позиція. Патріотичне виховання, побудоване на фундаменті емоційного інтелекту, формує суспільство, здатне на глибоку солідарність, де розуміння ціни свободи проходить через свідомість кожного, хто здатен відчувати пульс історії в особистій речі невідомого героя.

Музейна експозиція виступає як інструмент активації історичної пам'яті.

Сумський обласний краєзнавчий музей, як і інші музеї області, з 2022 року провів евакуаційні заходи для забезпечення своїх фондів, включаючи цінні експонати. Воєнний стан обмежив доступ до детальної інформації про поточні виставки, проте робота з фіксації сучасної російсько-української війни триває, зокрема збір документів, уламків та артефактів. А основні складові експозицій зберігаються або періодично демонструються: Сучасна війна (з 2022 р.): збираються свідчення окупації, документи, уламки снарядів, предмети побуту, що символізують життя під час війни; Друга світова війна: колекції включають вогнепальну зброю, документи, військову форму, предмети з місць боїв на Сумщині. *Музей проводить виставки, які висвітлюють теми війни та героїзму українців.* У минулому ми зі студентами відвідали виставку «Автографи війни», присвячену подіям 1939–1945 років. Кожен експонат на ній – це не просто річ, а живий свідок історії, що зберігає пам'ять про ціну миру. Дивлячись на ці «автографи», студенти розуміють, як важливо пам'ятати минуле, щоб краще розуміти сьогодення та виклики, які стоять перед нами зараз. Відвідини виставки «Автографи війни» стали для нас моментом глибоких роздумів. Це була експозиція, що охоплювала період війни, демонструвала людські долі через листи, речі та документи. Ці «автографи» – це болісне нагадування про те, що історія складається з мільйонів особистих трагедій, які ми не маємо права забути. Прोшитий кулями шеврон і знайдена в бліндажі каска солдата викликали сльози. Такі речі промовляють до почуттів значно переконливіше, ніж будь-які слова.

Декілька слів щодо музейної рефлексії. Зі студентами потрібно проводити дискусії та арт-терапевтичні заняття після перегляду важких військових експозицій, а також залучати молодь до збору усних свідчень сучасних ветеранів для поповнення фондів музею, передавати до музею матеріали та особисті речі воїнів, які будуть вміщені в експозицію і слугуватимуть для увічнення пам'яті бійців, патріотичного виховання молоді, інформацію про загиблих земляків.

На базі Сумського обласного краєзнавчого музею реалізовано модель «живої пам'яті». Коли молодь бачить у вітрині речі бійців, які ще вчора захищали їхнє рідне місто (наприклад, під час боїв за Суми у лютому-березні 2022-го),

емоційний інтелект працює максимально інтенсивно. Це вже не відсторонена історія з підручника, це – частина їхньої особистої біографії. Громадянин-патріот – не лише той, хто знає історію, а той, хто відчуває відповідальність за її продовження.

Висновки. Отже, музей живе, діє та пульсує в унісон із часом: його унікальні фонди перестали бути лише експонатами за склом, ставши живою базою для навчання та патріотичного виховання молоді, яка шукає відповіді на виклики сучасності. Музей продовжує своє життя в кожному відвідувачі. Його багаті фонди працюють на майбутнє, перетворюючи уроки історії на важливу частину виховного процесу, що загартовує характер та свідомість юного покоління. Для Сумщини, як прикордонного форпосту, музейна педагогіка сьогодні є не просто освітнім інструментом, а стратегічним ресурсом національної безпеки. Завдання музейників – через емпатію та глибоке емоційне занурення трансформувати спільний біль сумчан у гордість, а знання про минуле – у незламну волю до захисту свого дому. Адже патріотизм починається не з гасла, а з відчуття серцем того, що ця історія – моя, і я відповідальний за її продовження.

Список використаних джерел

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ: Ніка-Центр, 2012. 440 с.
2. Белявцев І. В. Музейна педагогіка як засіб патріотичного виховання молоді. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків, 2018. Вип. 59. С. 12–21.
3. Гайда Л. О. Музейна педагогіка в закладах освіти: навчально-методичний посібник. Кіровоград : КППО ім. Василя Сухомлинського, 2015. 228 с.
4. Гоулман Д. Емоційний інтелект / пер. з англ. С.-Л. Гуменецької. Харків: Віват, 2018. 512 с.
5. Караманов О. В. Музейна педагогіка: навчально-методичний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 200 с.
6. Корнієнко О. М. Зруйновані храми Сумщини: мартиролог втрачених святинь. Суми: ПП Вінниченко М. Д., 2007. 324 с.

7. Кулибчук В. В. Музейний простір як комунікативна платформа для виховання патріотизму. *Молодий вчений*. 2019. № 4 (68). С. 154–157.

8. Сарапіна С. В. Трагування музею як феномену історичної пам'яті. *Питання культурології*. 2017. Вип. 33. С. 146–155.

9. Сучасна музейна діяльність: проблеми та перспективи: матеріали наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю Сумського обласного краєзнавчого музею (м. Суми, 18–19 травня 2021 р.). Суми, 2021. 240 с.

Дунаєвська Олена Сергіївна,
учитель української мови, літератури
та зарубіжної літератури
Сумського закладу загальної середньої освіти
I–III ступенів № 2 Сумської міської ради

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ (З ДОСВІДУ РОБОТИ)

***Анотація.** У статті висвітлено практичний досвід формування ціннісних орієнтирів учнів середньої школи на уроках української літератури в умовах сучасних освітніх трансформацій. Розкрито роль інноваційних підходів, інтерактивних технологій, використання сучасних інтерпретацій художніх творів та залучення учнів до активної пізнавальної діяльності. Проаналізовано значення знайомства з сучасними письменниками, літературою рідного краю та мультимедійними ресурсами у формуванні національно-патріотичної свідомості та моральних цінностей школярів.*

***Ключові слова:** ціннісні орієнтири, українська література, національно-патріотичне виховання, інноваційні технології, інтерактивне навчання, середня школа.*

Вступ. На сучасному етапі реформування освіти кожен учитель-предметник стоїть перед серйозним випробуванням: йому необхідно пристосуватися до нових вимог, які постають перед освітнім процесом та навчитися співпрацювати з новим поколінням учнів, яке різко відрізняється від попередніх поколінь. А це значить, що треба проаналізувати свою педагогічну діяльність і опанувати нові методи та технології навчання.

Особливе місце у цьому процесі посідає українська література, яка через художнє слово сприяє розвитку емоційної чутливості, духовності та

національної свідомості. Уроки літератури створюють можливості для осмислення моральних проблем, аналізу життєвих ситуацій і формування особистісного ставлення до подій та явищ.

У сучасних умовах реформування освіти вчитель постає перед необхідністю поєднувати традиційні підходи з новими педагогічними технологіями та враховувати особливості сучасного учня, який сприймає інформацію переважно через візуальні та цифрові засоби. Саме тому актуальним є пошук ефективних форм і методів роботи, що сприятимуть формуванню системи цінностей у підлітків.

Проблема формування ціннісних орієнтирів учнів набуває особливої ваги в умовах суспільних трансформацій та викликів, що постають перед українським суспільством. Сучасна школа покликана не лише забезпечити якісну освіту, а й сприяти становленню відповідального громадянина, здатного до усвідомленого морального вибору та соціальної активності. У контексті реалізації положень Концепції Нової української школи особлива увага приділяється формуванню ключових компетентностей, серед яких важливе місце посідають громадянська та соціальна компетентності, уміння вчитися впродовж життя, ініціативність і підприємливість [3]. Водночас Державний стандарт базової середньої освіти акцентує на необхідності виховання особистості, яка поділяє демократичні цінності та здатна діяти на засадах відповідальності й поваги до інших [2]. У цьому контексті уроки української літератури виступають важливим інструментом формування духовно-моральних орієнтирів, оскільки художній текст створює умови для осмислення життєвих ситуацій, співпереживання та розвитку емпатії. Звернення до сучасних педагогічних підходів та інтерактивних технологій дозволяє підвищити ефективність цього процесу та зробити його особистісно значущим для учнів [5, 1].

Метою статті є узагальнення власного педагогічного досвіду щодо формування ціннісних орієнтирів учнів середньої школи на уроках української літератури шляхом використання сучасних освітніх підходів, інтерактивних методів та мультимедійних ресурсів, а також визначення педагогічних умов

ефективності цього процесу [3].

Основна частина. Формування ціннісних орієнтирів учнів є важливою складовою освітнього процесу, адже саме система цінностей визначає поведінку людини, її ставлення до суспільства та здатність приймати відповідальні рішення. Уроки української літератури мають значний виховний потенціал, оскільки художні твори допомагають учням осмислювати поняття добра і зла, відповідальності, гідності, свободи та любові до Батьківщини. Аналізуючи літературні твори, учні вчаться робити висновки, дивитися на ситуації очима героїв, а потім – ніби збоку, відповідаючи на питання «Чи правильні вчинки? Чи варто це брати до уваги? А як би я вчинив/ла на місці персонажа?». І найголовніше питання, яке звучить на такому уроці – «А який урок я можу взяти для себе з цієї історії?». Тобто відбувається прямий зв'язок із життям, прослідковується практична значущість опрацьованої проблеми.

На сучасному етапі реформування освіти особливої актуальності набуває використання інноваційних технологій навчання, які підвищують мотивацію учнів та сприяють глибшому засвоєнню навчального матеріалу. Сучасні школярі є представниками покоління, що активно взаємодіє з цифровим середовищем, тому використання відеоматеріалів, інтерактивних платформ та візуального контенту дозволяє зробити навчання більш ефективним і змістовним.

У власній педагогічній практиці значну увагу приділяю використанню інтерактивних методів навчання, які сприяють формуванню активної позиції учнів. У час, коли штучний інтелект заповнив медіапростір, важливо навчити учнів відрізняти роботу ШІ від справжньої, реальної та максимально «приручити» його, щоб приносив користь для навчального процесу. Зокрема на уроках чудово спрацьовує візуалізація, створена ШІ: «живі, осучаснені» письменники, їхня «інтеграція» у сучасне суспільство та ритм життя. Така родзинка на уроці доводить, що письменник це не просто кліше, усталений стереотип, який «живе» у підручнику або на тематичному заході, а справжня людина, яка мала свої думки, погляди, смаки і власний неповторний стиль. Через використання таких продуктів проблемні обговорення, творчі завдання,

дослідницька діяльність, робота в групах, створення мініпроектів та використання цифрових сервісів набувають нового прикладного значення. Такий підхід допомагає учням не лише засвоювати зміст творів, а й формувати власне ставлення до порушених у них проблем, що опосередковано впливає на розвиток свідомої позиції майбутнього відповідального громадянина.

Важливим напрямом роботи є вивчення літератури рідного краю, що сприяє формуванню почуття причетності до культурної спадщини та розвитку локальної ідентичності. Учні отримують випереджальні завдання, пов'язані з пошуком інформації про письменників рідного регіону, готують презентації та діляться результатами досліджень. Така діяльність допомагає усвідомити, що письменник є живою людиною зі своїми переживаннями та життєвим досвідом. З досвіду роботи хочу сказати, що однією з цікавих тем для уроків літератури рідного краю може бути вивчення фольклору рідної місцевості. Деякі населені пункти перетворюються на сіру зону, яка в більшості своїй залишиться у спогадах тих, чиє коріння там залишилось. Але можна започаткувати цикл заходів, присвячених саме вивченню фольклору Сумщини: як у скриньку зібрати легенди, перекази чи обряди-традиції, які були або є притаманні певній місцевості (селу чи містечку). Це матиме ефект «прищепленого пагона» до усвідомлення дітьми (здобувачами освіти) своєї національної ідентичності. Бо відомий факт: народ, що не знає своєї історії, не має майбутнього. Або «Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців» (Олександр Довженко).

Значний виховний ефект має знайомство з творчістю сучасних письменників, зокрема аналіз програмових творів Павла Вишебаби та Наталії Околітенко, що дає змогу учням відчувати актуальність літератури та її зв'язок із сучасністю. Актуальні теми, порушені у творах, сприяють глибшому емоційному сприйняттю художніх текстів саме через ефект «сучасного», того, що може бути поряд на відстані перехожого на вулиці.

Ефективним засобом формування цінностей є використання мультфільмів українського виробництва та інших відеоматеріалів, які допомагають створити емоційний контекст уроку та сприяють кращому розумінню змісту творів. Після

перегляду учні аналізують поведінку героїв, порівнюють їх із персонажами літературних творів і роблять висновки щодо моральних аспектів. Оскільки сучасні учні це візуали, то їм легше сприймати інформацію картинками та кліпами.

Особливу зацікавленість викликає використання сучасних музичних інтерпретацій поезії, зокрема творчості гурту «Піріг і Батіг», який популяризує українську поезію через поєднання слова та музики. Це дозволяє учням повному сприймати класичні тексти та відчувати їхню актуальність. Так, наприклад, на уроці зазвучав вірш «Гаї шумлять...» Павла Тичини і учні із захопленням ділилися естетичним враженням від почутого і переглянутого.

Використання сучасних підходів у викладанні української літератури сприяє не лише підвищенню мотивації до навчання, а й формуванню національно-патріотичної свідомості, розвитку критичного мислення та здатності до моральної рефлексії. Важливою умовою ефективності цього процесу є створення атмосфери довіри, відкритості та взаємоповаги на уроці.

Висновки. Отже, формування ціннісних орієнтирів учнів середньої школи є важливим завданням сучасної освіти, реалізація якого значною мірою залежить від потенціалу уроків української літератури. Використання інноваційних технологій, інтерактивних методів навчання, мультимедійних ресурсів та актуального змісту сприяє розвитку моральних якостей, національної свідомості та громадянської відповідальності школярів.

Узагальнення власного педагогічного досвіду підтверджує, що поєднання традиційних і сучасних підходів до викладання літератури створює сприятливі умови для формування духовно багатой, соціально активної особистості, здатної до усвідомленого життєвого вибору.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. К.: ІЗМН, 1998. 204 с.
2. Державний стандарт базової середньої освіти. Київ: МОН України, 2020.
3. Концепція Нової української школи. Київ: МОН України, 2016.

4. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. К.: А.С.К., 2003. с. 19-24.

Желіба Олександр Володимирович,
доцент кафедри всесвітньої історії та
міжнародних відносин Ніжинського
державного університету імені
Миколи Гоголя, кандидат
педагогічних наук, доцент,
вчитель історії Ніжинського ліцею
Ніжинської міської ради при НДУ
імені М. Гоголя, вчитель-методист

КАРТОГРАФІЧНИЙ МАТЕРІАЛ У ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ ІСТОРІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕКОНСТРУКЦІЇ РОСІЙСЬКИХ ІМПЕРСЬКИХ НАРАТИВІВ

*У статті розглянуто історичну карту як семіотичний і наративний інструмент формування історичної свідомості учнів. Показано, що картографічні матеріали шкільних підручників можуть як відтворювати, так і деконструювати російські імперські наративи через візуалізацію територій, кордонів і політико-правових статусів. Проаналізовано доцільність окремого відображення українських земель у складі Речі Посполитої, Гетьманщини, автономних і васальних утворень Російської імперії, а також окупованих територій Європи в період Другої світової війни. Обґрунтовано необхідність дотримання норм міжнародного права під час зображення окупацій і анексій, зокрема принципу *ex injuria jus non oritur*. Зроблено висновок, що коректна шкільна картографія сприяє розвитку критичного мислення, протидії імперській пропаганді та формуванню відповідальної громадянської позиції учнів.*

Ключові слова: історична карта, шкільний підручник історії, картографічний наратив, російські імперські наративи, деконструкція імперських міфів, окупація, міжнародне право, історична освіта.

Історична карта — це не просто ілюстрація територій, а **семіотичний та**

нарративний інструмент, який формує сприйняття минулого, політичних відносин і ідентичності. Картографія у підручниках історії не повинна бути нейтральним фоном: кожне виділення чи об'єднання територій кольором, умовними знаками чи підписами — це **політичний акт**, що презентує певне розуміння влади, суверенітету і автономії. У класичній праці Марка Ферро «*The Use and Abuse of History: Or How the Past Is Taught to Children*» наголошується, що подача історії, включно з нарративами та ілюстраціями, часто віддзеркалює сучасні політичні інтереси, сприяючи або ж підриву конструкції національної ідентичності. Непропорційне чи викривлене представлення певних регіонів веде до того, що великі імперські утворення зливаються у собі менш потужні історичні політичні організації, «стерши» їхню складну історію у свідомості учнівства [11].

Отже, нами було поставлене завдання Проаналізувати картографічний матеріал у шкільних підручниках історії з погляду його здатності відтворювати або деконструювати російські імперські нарративи [1] та обґрунтувати принципи коректного картографічного подання історичних територій відповідно до міжнародно-правових норм.

Волинське, Брацлавське, Київське (згодом і Чернігівське) воєводства у складі Речі Посполитої доцільно виокремлювати на картах, оскільки вони мали виразну правову й інституційну автономію, що ґрунтувалася на Литовському статуті, окремому судочинстві, руській правовій традиції, місцевих сеймиках та особливому статусі руської шляхти. Навіть після Люблінської унії 1569 р. ці землі зберігали правовий зв'язок із Великим князівством Литовським, що відображало федеративну, а не унітарну модель держави. Їхнє картографічне виділення демонструє Річ Посполиту як багатонаціональне й багатоправове утворення та підкреслює тяглість української правової традиції, згодом зруйнованої імперськими режимами [10].

Відображення Гетьманщини як окремого політико-територіального утворення з чіткими кордонами фіксує її статус козацької держави-протекторату, а не складової Російської імперії. Ведення відносин із московською державою через Колегію іноземних справ свідчить про сприйняття Гетьманщини як

формально відмінного політичного суб'єкта. Натомість зображення її єдиним кольором з імперським простором спрощує історичну реальність, нівелює державну суб'єктність і відтворює імперський наратив «єдиного російського народу», не відповідний тогочасним політико-правовим практикам [7].

Подібний підхід стосується й інших залежних від Росії територій: Слобідська Україна мала полково-козацький устрій до 1765 р., Запорозька Січ існувала як незалежна, а згодом автономна військово-політична спільнота до 1775 р.; Фінляндія функціонувала як Велике князівство з власними законами, сеймом і фінансами у 1809–1917 рр.; Польське королівство (Царство) мало конституцію, армію і сейм у 1815–1831 рр. (обмежену автономію — до 1860-х); Бессарабія зберігала елементи автономного управління у 1812–1828 рр.; Балтійські провінції (Естляндія, Ліфляндія, Курляндія) до другої половини ХІХ ст. мали окреме станове право й самоврядування; Бухарський емірат і Хівінське ханство були васальними державами Росії у 1860-х – 1920 рр. Показ цих територій як однорідної «частини імперії» приховує реальну мозаїчність правових статусів і підтримує імперський наратив про «природне» та безперервне розширення Росії, тоді як коректна картографія демонструє багатоступеневий і часто примусовий характер імперської інтеграції [6].

Важливість відображення на картах автономії судочинства Правобережної та Лівобережної України до 1840-х років полягає в тому, щоб ілюструвати поступовий процес ерозії української автономії в межах Російської імперії. Це вчить учнів розпізнавати колоніальні механізми, такі як імперська централізація влади [6].

Королівство Галичини та Лодомерії у 1772–1804 рр. доцільно показувати на картах як окреме державне утворення. До проголошення Австрійської імперії в 1804 р. Габсбурзька монархія зберігала характер персональної унії численних окремих королівств та герцогств, де кожна така одиниця мала власну автономію, а не була просто «частиною Австрії». Виділення Королівства Галичини та Лодомерії окремим відтінком на картах підкреслює його статус як відродженої держави-спадкоємиці Руського королівства, на яку висували претензії

Габсбурги [5].

Фундаментальним принципом міжнародного права є правило *ex injuria jus non oritur* (право не може виникнути з правопорушення). За ним, будь-які територіальні здобутки, отримані шляхом застосування сили або загрози силою, не мають юридичної сили [4].

У контексті аналізу картографічного матеріалу в шкільних підручниках історії, важливо звернути увагу на те, як візуальне подання кордонів та територій може слугувати інструментом для просування імперських наративів, зокрема російських [1]. Одним з ключових аспектів є коректне відображення окупованих територій Європи в період 1939–1945 років. Традиційно, зокрема в радянських наукових працях і підручниках, факт розчленування Польщі подається доконаний факт і її терени презентуються як складові країн-окупантів. Чи коректне таке подання? [2]

За нормами міжнародного права, включення територій окупованих країн до складу держав-окупантів є некоректним, якщо таке включення не визнане країною-жертвою та міжнародною спільнотою. Це впливає з фундаментального принципу, що окупація не передає суверенітет окупанту, а є лише тимчасовим станом ефективного контролю [9]. Міжнародне гуманітарне право, зокрема Гаазькі регуляції 1907 року (Конвенція IV про закони та звичаї сухопутної війни), чітко визначає окупацію як ситуацію, коли територія фактично перебуває під владою ворожої армії (стаття 42). Цей принцип підкреслює, що окупація не призводить до автоматичного перенесення суверенітету: окупант не набуває права на територію, а лише зобов'язаний підтримувати порядок і захищати населення, не змінюючи статус-кво. Це означає, що на картах, які відображають Європу в період Другої світової війни, окуповані території (наприклад, Польща, Франція чи країни Балтії) не можуть бути показані як інтегральна частина держав-окупантів, таких як нацистська Німеччина чи Радянський Союз, без відповідного визнання [13].

Якщо така окупація не визнана жертвою (наприклад, через капітуляцію чи договір) або міжнародною спільнотою (наприклад, через рішення Ліги Націй чи

пізніше ООН), то картографічне подання, яке інтегрує ці території в межі окупанта, спотворює реальність і може слугувати пропагандою імперських наративів [8; 3].

Особливо показовим є приклад окупації Польщі під час Другої світової війни, де міжнародна спільнота в більшості не визнала факту анексії територій нацистською Німеччиною СРСР, розглядаючи її як незаконну окупацію, що не змінює суверенітету Польщі. Угода Сікорського-Майського від 30 липня 1941 року, підписана між польським урядом у вигнанні та СРСР, фактично означала визнання СРСР довоєнних кордонів Польщі, оскільки в ній радянсько-німецькі договори 1939 року щодо територіальних змін у Польщі були визнані такими, що втратили чинність, що скасовувало поділ країни і відновлювало статус-кво *ante bellum*. Це підкреслює, чому на картах періоду 1939–1945 років Польща повинна відображатися як окупована [14; 15; 17]. Саме тому Волинська трагедія повинна позначатися саме на території окупованої Польщі, де фактично польські громадяни вчиняли взаємні злочини проти інших польських громадян.

Цей підхід підтверджується сучасними інтерпретаціями міжнародного права, де окупація, що виникає з акту агресії, вважається незаконною *jus ad bellum*, і не може бути легітимізована через картографічні маніпуляції. Наприклад, у випадку окупації країн Балтії СРСР у 1940 році, багато держав (включаючи США та країни ЄС) ніколи не визнали анексію, тому на коректних картах ці території мали б позначатися як окуповані, а не як частина СРСР. Включення таких територій до складу окупантів на шкільних картах сприяє поширенню імперських міфів, таких як «визволення» чи «історична приналежність», що суперечить об'єктивності історичної освіти [16].

Картографічний матеріал у шкільних підручниках історії є не нейтральним ілюстративним елементом, а потужним інструментом формування історичних уявлень та ідентичності, здатним як закріплювати, так і руйнувати імперські наративи. Коректне відображення автономій, протекторатів, васальних держав і окупованих територій відповідно до історичних реалій та норм міжнародного права дозволяє подолати спрощені уявлення про «природне» імперське

розширення Росії й сприяє розвитку критичного мислення учнів. Дотримання принципів історичної та правової коректності у шкільній картографії є необхідною умовою деколонізації історичної освіти, протидії пропагандистським міфам і формування відповідального громадянського світогляду в умовах сучасних викликів.

Список використаних джерел

1. **Желіба, О. В., Мокрогуз, О. П., Волошенюк, О. В.** (2023). *Техніки декодування російської пропаганди на заняттях з історії та громадянської освіти: навчально-методичний посібник* / за ред. О. В. Волошенюк, Р. І. Свтушенка. Київ: Академія української преси; Центр вільної преси.
2. **Arribas, C. M., Arcos, R., G rtrudix, M., Mikulski, K., Hern ndez-Escayola, P., Teodor, M., Nov cescu, E., Surdu, I., Stoian, V., & Garc a-Jim nez, A.** (2023). *Information manipulation and historical revisionism: Russian disinformation and foreign interference through manipulated history-based narratives*. *Open Research Europe*, 3, Article 121. <https://surl.li/bzzbwv>
3. **Benvenisti, E.** (n.d.). *Occupation, belligerent*. In **Max Planck Encyclopedia of Public International Law**. Oxford University Press. <https://surl.li/btdvmd> (Retrieved February 5, 2026).
4. **Can ado Trindade, A. A.** (2004, July 9). *Separate opinion of Judge Can ado Trindade*. In *Legal consequences of the construction of a wall in the occupied Palestinian territory (Advisory Opinion)*. International Court of Justice. <https://www.icj-cij.org/index.php/node/141686>
5. **Encyclop dia Britannica.** (n.d.). *Galicia: Historical region, Eastern Europe*. Retrieved February 5, 2026, from <https://www.britannica.com/place/Galicia-historical-region-Eastern-Europe>
6. **Encyclop dia Britannica.** (2026, January 17). *Russian Empire*. <https://surli.cc/qsjree>
7. **Hetman state.** (n.d.). *Internet Encyclopedia of Ukraine*. Retrieved February 5, 2026, from <https://surl.lt/toixou>
8. **International Committee of the Red Cross.** (2002). *Belligerent occupation (Lesson 9)*. In *The law of armed conflict*. <https://surl.li/bqhvyn>
9. **International Committee of the Red Cross.** (n.d.). *Occupation*. Retrieved February 5, 2026, from <https://www.icrc.org/en/law-and-policy/occupation>
10. **Kempa, T.** (2019). *The attitude of Ruthenian magnates and nobles toward the Union of Lublin (1569) and the problem of the autonomy of Ukrainian lands within the Polish-Lithuanian Commonwealth*. *Zapiski Historyczne*, 84(4), 41–72. <https://surl.li/nsmzol>
11. **Korostelina, K. V.** (2023). *Historical maps as narratives: Anchoring the nation in history textbooks*. In *History Education and Conflict Transformation* (pp. 191–214). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-13727-3_8

12. **Moller, V.** (2019). *The map of knowledge: A thousand-year history of how classical ideas were lost and found*. Chicago: University of Chicago Press.
13. **Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights.** (2022). *Belligerent occupation: Legal note (Syria context)*. <https://surl.li/hxnyhq>
14. **Poland at War Tours.** (n.d.). *The Polish government in exile*. Retrieved February 5, 2026, from <https://polandatwartours.com/the-polish-government-in-exile>
15. **United Kingdom Parliament, House of Commons.** (1941, July 30). *Soviet Union and Poland (Agreement)*. **Hansard**. <https://surl.li/fsbyiq>
16. **United Nations Committee on the Exercise of the Inalienable Rights of the Palestinian People.** (2023, August 30). *Study on the legality of the Israeli occupation of the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem. Question of Palestine*. <https://surl.li/hhfkyo>
17. **Winant, J. G.** (1941, July 30). *Telegram to the Secretary of State (Document 253)*. In *Foreign relations of the United States, diplomatic papers, 1941: General, The Soviet Union (Vol. I)*. Office of the Historian, U.S. Department of State. <https://surl.li/klkrdd>

Желіба Олександр Володимирович
доцент кафедри всесвітньої історії та
міжнародних відносин Ніжинського
державного університету імені
Миколи Гоголя, кандидат
педагогічних наук, доцент,
вчитель історії Ніжинського ліцею
Ніжинської міської ради при НДУ
імені М. Гоголя, вчитель-методист
Ікальчик Артем Юрійович
учень 11 класу Ніжинського ліцею
Ніжинської міської ради
при НДУ ім. М. Гоголя, м. Ніжин

ХРИСТИЯНСЬКІ ОБРАЗИ У ВІЙСЬКОВІЙ ТРАДИЦІЇ ЯК ЧИННИК УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА КУЛЬТУРНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано роль християнських образів в українській мілітарній традиції як стратегічного інструменту утвердження національної ідентичності та забезпечення культурно-інформаційної безпеки України в умовах сучасної війни. Висвітлено історичну тяглість використання сакральної

символіки – від хреста княжої доби та козацької Покрови до сучасних емблем ЗСУ, що маркують цивілізаційний розрив із імперським спадком агресора. Особливу увагу приділено семантиці постатей Архангела Михаїла та Пресвятої Богородиці як духовних орієнтирів, що формують моральну стійкість воїнів та слугують основою для національно-патріотичного виховання молоді. Автор обґрунтовує, що інтеграція християнських символів у військову геральдику трансформує збройний опір у сакральний акт захисту свободи, зміцнюючи гуманітарний фундамент держави.

***Ключові слова:** мілітарна традиція, національна ідентичність, культурна безпека, козацький хрест, Архангел Михаїл, Покрова Пресвятої Богородиці, Збройні Сили України, сакральна символіка, національно-патріотичне виховання.*

Вступ. В умовах повномасштабної війни збройний захист України нерозривно пов'язаний із захистом її культурного та духовного простору. Християнські образи у вітчизняній мілітарній традиції виступають не лише маркерами історичної тяглості від Русі та Козаччини до сучасних ЗСУ, а й дієвою духовною зброєю, що сприяє деконструкції ворожих імперських міфологем. Відтак, глибоке осмислення та використання потенціалу цих сакральних символів у системі національно-патріотичного виховання молоді є критично важливим чинником формування стійких ціннісних орієнтирів, моральної незламності та української самосвідомості, що безпосередньо забезпечує культурну, інформаційну та гуманітарну безпеку нашої держави.

Мета статті – виявлення особливостей використання та трансформації християнських образів в українській військовій символіці від княжої доби до сучасності та обґрунтування їх ролі як важливого інструменту формування національної самосвідомості.

Виклад основного матеріалу. Процес формування української мілітарної символіки на ранніх етапах розвитку державності був нерозривно пов'язаний із християнізацією та утвердженням сакральних образів як символів небесного

захисту. У добу Середньовіччя, зокрема в часи Русі, християнські мотиви почали домінувати на бойових знаменах та щитах. Найпоширенішими образами були рівнокінцевий хрест, що символізував божественну присутність, та зображення святого Юрія Змієборця й Архангела Михаїла. Ці постаті втілювали ідею воїна-християнина, який веде справедливу боротьбу проти зла, що сприяло моральному зміцненню війська та легітимації князівської влади через божественне заступництво [2; 3].

Особливого розквіту християнська символіка набула в козацьку добу, ставши фундаментом ідеології Запорозького Війська. Головним символом того часу став «козацький хрест», який масово зображувався на корогвах, печатках та надмогильних спорудах [1]. Центральне місце в пантеоні військових покровителів посіла Пресвята Богородиця, чиє свято Покрови стало головним святом козацтва. Образи Покрови та Архангела Михаїла на козацьких прапорах підкреслювали релігійну ідентичність війська як захисника християнської віри, що перетворювало воєнні походи на акти захисту національної та духовної свободи [6].

Новий етап трансформації відбувся в період національно-визвольних змагань 1917–1921 років, коли християнські мотиви були інтегровані в офіційну емблематику армій УНР та Української Держави. Символіка того часу поєднувала давні традиції з новими державними знаками: наприклад, Архангел Михаїл з'явився на прапорах полків та нагородах, а орден «Залізний Хрест» за Зимовий похід прямо відсилав до лицарських традицій християнства. Використання хреста як основи для військових відзнак у цей період засвідчило тяглість української військової ідентичності та її нерозривний зв'язок із європейською християнською культурою [2; 5; 8].

Сучасний етап характеризується системним відродженням та переосмисленням християнської символіки в структурі Збройних Сил України. Рівнокінцевий козацький хрест став основою для емблем Міністерства оборони, СБУ та багатьох бойових бригад, виконуючи роль ідентифікатора «свій-чужий» та символу незламності. Окрім того, у сучасній військовій емблематиці активно

відновлюється вшанування святих покровителів окремих родів військ, наприклад, святої Варвари як покровительки артилерії. Це свідчить про завершення формування цілісної системи символів, яка спирається на багатовікову духовну спадщину та слугує потужним чинником утвердження національно-патріотичної свідомості сучасних захисників [5; 9].

Семантика християнських образів в українській мілітарній традиції є складним багатоплановим явищем, де сакральні символи виступають не лише об'єктами релігійного шанування, а й потужними інструментами формування воїнської ідентичності та легітимації оборонної місії

Глибокий семантичний аналіз мілітарної символіки дозволяє виокремити три ключові образи, що формують духовний каркас українського війська. Центральне місце посідає хрест, який у військовій традиції еволюціонував від символу торжества християнства часів Костянтина Великого до універсального знака божественної опіки над воїнами. У сучасному контексті «козацький хрест» виступає не лише релігійним символом, а й складним багаторівневим ідентифікатором, що поєднує історичну спадщину Гетьманщини з ідеями національного спротиву [2]. Він семантично маркує боротьбу як справедливу та сакральну освячену, трансформуючись у знак моральної переваги та духовної стійкості нації перед обличчям агресії.

Образ Пресвятої Богородиці в українському мілітарному пантеоні традиційно наділяється функціями заступництва та захисту («Покрова»). Семантика цього образу в козацьку добу, а згодом і в традиціях УПА, базувалася на вірі у прямий небесний захист військової спільноти. На козацьких прапорах та сучасних емблемах Богородиця символізує перемогу світла над темрявою, виступаючи ідеологічним фундаментом військової ідентичності. Використання цього образу (наприклад, Богородиці Оранти) підкреслює сакральний характер захисту рідної землі та неперервність традиції вшанування «Небесної Заступниці» українського воїнства [2].

Особливе значення має постать Архангела Михаїла, який семантично інтерпретується як «Небесний оборонця» та вождь небесного воїнства. Його

образ, присутній ще на княжих печатках та гербах Київщини, уособлює воїнську звитягу, лицарство та безкомпромісну боротьбу зі злом [4]. У символіці сучасних Десантно-штурмових військ ЗСУ Архангел Михаїл стає наріжним каменем нової ідентичності, втілюючи ідеал воїна-захисника, який веде сакральну боротьбу за свободу та справедливість [7]. Таким чином, ці християнські образи сукупно формують цілісну систему ціннісних орієнтирів, що забезпечують моральну стійкість та високу національно-патріотичну свідомість захисників України.

Упровадження християнських образів у сучасну військову символіку України виступає не лише як акт відродження історичних традицій, а й як потужна моральна та ідеологічна зброя, що формує духовно-релігійний фундамент національної ідентичності. Використання сакральних символів, таких як Архангел Михаїл, Святий Юрій Змієборець та різні форми хрестів, надає боротьбі захисників сакрального сенсу, формуючи у військовослужбовців відчуття вищої місії та нерозривного зв'язку з багатовіковим цивілізаційним вибором України. Це безпосередньо впливає на стійкість, бойовий дух та внутрішню мотивацію особового складу в умовах триваючої національно-визвольної війни [9]. Вплив християнської символіки на моральний стан сучасних українців виявляється у сприйнятті цих знаків як символів моральної переваги та захисту від зла. Зокрема, білий рівнокінцевий хрест, який став популярним під час контрнаступу 2022 року, набув значення «знамення перемоги», ставши маркером єдності та духовної стійкості нації.

У контексті формування ідентичності християнські образи виконують функцію цивілізаційного розмежування, проводячи чітку межу між українською військовою культурою та пропагандистським «победним» спадком агресора. Використання цих образів має визначальний вплив на формування ціннісних орієнтирів дітей та молоді, що є ключовим аспектом інформаційно-культурної безпеки держави. Інтеграція символів військової звитяги, освячених християнською етикою, в національно-патріотичне виховання дозволяє транслювати новим поколінням еталони мужності, самопожертви та любові до Батьківщини. Для сучасної української молоді ці образи перестають бути просто

історичними артефактами, перетворюючись на живі орієнтири, які цементують громадянську свідомість і забезпечують духовну єдність нації перед обличчям сучасних і майбутніх викликів.

Отже, християнські символи в сучасній Україні переживають період глибокого переосмислення, перетворюючись на ключові інструменти підтримки духовної стійкості та національної самосвідомості. Вони забезпечують синергію релігійного світогляду та воїнського обов'язку, підкреслюючи справедливий і захисний характер війни, яку веде Україна. Завдяки інтеграції цих образів у військову геральдику та неформальну фронтову символіку, сучасне українське військо утверджується як носій лицарських чеснот та захисник європейських духовних цінностей.

Список використаних джерел

1. Бурда В. (2024). Від корогви до булави: які існували козацькі клейноди та як вони виглядали. *Спадщина Предків*. URL: <https://surl.li/zvnagu> (дата звернення: 23.11.2025).
2. Карпов В. В. (2016). *Українська звитяга у символах*. Київ: Видавець Олег Філюк. 421 с.
3. Козак М. І. (2020). Військова справа Королівства Русі у сфрагістичних джерелах XIII–XIV ст. // *Людина, суспільство, влада в давній та ранньомодерній Україні: контексти історичної презентації* (відп. ред. В. Смолій), Київ: Інститут історії України НАН України, 274–291 с.
4. Однороженко О. А. (2009). Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII–XVI ст. Харків: Просвіта. 319 с.
5. Парад Незалежності відкриють бойові прапори доби УНР. ФОТО : [Електронний ресурс] // *Історична правда*. – 23.08.2018. – Режим доступу: <https://surl.lu/asfidd> (дата звернення: 23.11.2025).
6. Савчук Ю. (2012). *Одісея козацьких прапорів*. Стокгольм. 144 с.
7. Указ Президента України № 380/2017 «Про День Десантно-штурмових військ Збройних Сил України». (2017, листопад 21). Офіційне інтернет-представництво Верховної Ради України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/380/2017>
8. Чмир М. В. (2006). *Символіка збройних сил України 1917–1920 рр.* (Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 255 с.
9. Шеврони ЗСУ. Що заковано в символіці Збройних Сил України // YouTube. – URL: <https://surl.li/xgfcup> (Дата звернення: 20.11.2025).

Калашнікова Інна Євгенівна,
викладач іноземної мови та зарубіжної літератури
ДПТНЗ «Сумський центр ПТО»
м. Суми

ІМУНІТЕТ ДО МАНІПУЛЯЦІЙ: РОЛЬ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ПРОТИДІІ ІНФОРМАЦІЙНИМ ОПЕРАЦІЯМ

У статті розглядається роль патріотичного виховання як фундаментального чинника формування стійкості особистості до зовнішніх інформаційно-психологічних впливів. Висвітлено взаємозв'язок між національною ідентичністю та здатністю критично оцінювати медійний контент. Автор акцентує увагу на тому, що усвідомлена громадянська позиція слугує внутрішнім фільтром, який дозволяє розпізнавати дезінформацію та ворожі наративи, спрямовані на дестабілізацію суспільства в умовах гібридної війни. Обґрунтовано необхідність інтеграції медіаграмотності у систему національно-патріотичного виховання.

Ключові слова: *інформаційний імунітет, патріотичне виховання, медіаграмотність, психологічна стійкість, інформаційні операції, національна ідентичність.*

Сучасний глобалізований світ характеризується тотальною цифровізацією, де інформація стала не лише ресурсом, а й потужною зброєю. В умовах гібридної агресії інформаційний простір перетворився на повноцінне поле бою, де об'єктом ураження є не територія, а свідомість громадян. Головною метою сучасних інформаційно-психологічних операцій (ІПСО) є руйнування ціннісних орієнтирів, підрив довіри до державних інституцій, провокування внутрішніх конфліктів та, зрештою, розмивання національної ідентичності.

Проблема захисту особистості від маніпулятивних впливів набуває особливої гостроти. Традиційні підходи до медіаграмотності, що фокусуються лише на технічних навичках перевірки фактів (фактчекінгу), часто виявляються недостатніми, оскільки маніпуляції апелюють до емоцій та базових переконань людини. Відтак, виникає нагальна потреба у формуванні глибинного «інформаційного імунітету», фундаментом якого є національно-патріотичне

виховання.

Метою статті є теоретичне обґрунтування ролі патріотичного виховання у процесі формування когнітивної стійкості особистості та аналіз механізмів, за допомогою яких національна самоідентифікація стає захисним бар'єром проти ворожих маніпулятивних стратегій.

Перш ніж перейти до детального розгляду механізмів протидії маніпуляціям, необхідно усвідомити, що сучасна людина перебуває у стані перманентного інформаційного перевантаження. Психологи стверджують, що в умовах надмірного потоку даних критичне мислення часто «вимикається» задля економії когнітивних ресурсів мозку. Саме на цьому ефекті базуються сучасні стратегії дезінформації: вони б'ють не по логіці, а по архетипах, базових страхах та ідентичності.

Традиційні методи медіаосвіти довгий час фокусувалися на технічному аспекті: як перевірити першоджерело, як розпізнати бота чи відрізнити правдиве фото від маніпулятивного. Проте практика гібридної війни свідчить: навіть знаючи, що інформація може бути неправдивою, людина схильна вірити в неї, якщо вона відповідає її внутрішнім упередженням або руйнує її віру в майбутнє власної держави. Отже, питання захисту інформаційного простору переходить із площини «технологій» у площину «сенсів».

Саме патріотичне виховання стає тією ціннісною «прошивкою», яка визначає здатність індивіда не просто споживати контент, а бути стійким до спроб зовнішнього управління його свідомістю.

Розглянемо детальніше, як саме національна ідентичність формує імунітет.

1. Генезис інформаційного імунітету в системі цінностей особистості.

Інформаційний імунітет не є вродженою якістю –

він є результатом тривалого процесу соціалізації та виховання. У педагогічному контексті це складне утворення, що базується на трьох «китах»:

- інформаційна грамотність (вміння шукати та фільтрувати дані);
- психологічна резильєнтність (здатність зберігати спокій під емоційним тиском);

- ціннісна ідентифікація (чітке розуміння «хто я?», «чия це держава?» та «які мої інтереси?»).

Маніпуляція завжди намагається створити когнітивний дисонанс. Коли ворожий наратив стикається з міцною патріотичною позицією, він маркується свідомістю як «ворожий» або «чужорідний» ще до того, як буде проведено логічний аналіз фактів. Це і є прояв вищого рівня імунітету.

2. Типологія маніпулятивних стратегій у контексті антипатріотичного впливу.

Для ефективного виховання імунітету необхідно розуміти методи ворога. Найчастіше в інформаційних операціях проти України використовуються наступні стратегії:

- «гнилий оселедець»: створення жахливого, неправдивого звинувачення, яке неможливо повністю спростувати, бо «запах» (сумнів) залишається. Патріотичне виховання через знання історії дозволяє миттєво ідентифікувати такі вкиди як повторення старих пропагандистських кліше.
- ефект «спіралі мовчання»: нав'язування думки, що патріотична позиція є меншістю, а «всі інші вже здалися». Тут роль виховання полягає у формуванні відчуття солідарності та єдності з нацією.
- інформаційний каскад: поширення однієї брехні через тисячі каналів одночасно.

3. Роль національної ідентичності як захисного екрана.

Національна ідентичність — це не лише мова чи вишиванка, це передусім спільна пам'ять про перемоги та поразки. Маніпулятори часто використовують «історичні травми», щоб викликати почуття безнадії. Проте системне патріотичне виховання вчить сприймати історію не як тягар, а як джерело досвіду. Наприклад, знання про тяглість державотворення (від Русі до сучасності) робить людину несприйнятливою до тез про «штучність» української держави.

4. Практичні аспекти формування імунітету в закладі освіти.

Педагогічна діяльність у цьому напрямі має відійти від лекційного формату до інтерактивного. Ефективними методами є:

- дебати та симуляційні ігри: де учні самі намагаються створити маніпулятивну новину і самі ж її розвінчують.
- аналіз кейсів (Case-study): розбір реальних ІІСО, що мали місце в медіапросторі протягом останнього року.
- цифрова гігієна: формування звички не реагувати на клікбейтні заголовки, що принижують національну гідність.

Висновки

Підсумовуючи, зазначимо, що імунітет до маніпуляцій неможливо сформувати лише технічними засобами або заборонами. Це складний процес виховання свідомого громадянина, для якого національні інтереси є пріоритетом. Патріотичне виховання створює міцну когнітивну базу, яка дозволяє особистості зберігати спокій та критичність мислення в кризових ситуаціях, розпізнавати спроби маніпуляції через призму захисту національного суверенітету, бути активним учасником інформаційного спротиву, а не пасивним споживачем контенту.

Таким чином, інтеграція медіаграмотності в систему національно-патріотичного виховання є вимогою часу та стратегічним завданням для сучасної освіти України.

Список використаних джерел

1. Блащук В. О. Інформаційна війна як технологія політичного пресингу : кваліфікаційна робота бакалавра : 052 Політологія / Хмельниц. нац. ун-т. Хмельницький, 2025. 66 с.
2. Дранчук І. М. Інформаційно-психологічні операції РФ проти України та ключові шляхи протидії в контексті забезпечення національно-патріотичної підготовки українських військовослужбовців. Регіональні студії. 2024. Вип. 37. С. 20–24. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/37/5.pdf> (дата звернення: 24.02.2026).
3. Протидія російській дезінформації та кіберзагрозам у підготовці майбутніх учителів «Захисту України». Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки». 2025. № 3. С. 67–74. DOI: <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2025-3-67-74>
4. Столярчук Б. І. Інформаційно-психологічні операції в умовах війни : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» : спец. 052 «Політологія» / ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв, 2025. 74 с.

5. Хом'як А. А. Протидія дезінформації як складова частина інформаційної культури громадянина : робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра : спец. 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа / наук. кер. С. В. Чибирак ; Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2025. 69 с.

Капін Анатолій Вікторович,
викладач історії ДПТНЗ «Путивльський
професійний ліцей», м. Путивль

МУЗЕЇ ДПТНЗ «ПУТИВЛЬСЬКИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ ЛІЦЕЙ» ЯК СКЛАДОВА ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ

Анотація. *Стаття розкриває значення музею закладу освіти в патріотичному вихованні здобувачів освіти на основі аналізу діяльності музеїв Державного професійно-технічного навчального закладу «Путивльський професійний ліцей».*

Ключові слова: *патріотизм, патріотичне виховання, музей закладу освіти.*

Вступ. Сьогодні Україна переживає найбільше випробування в своїй новітній історії – збройну боротьбу за незалежність та територіальну цілісність. Існує пряма загроза денационалізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави. Тому патріотичне виховання в наш час можна розглядати як один з інструментів збереження державності.

У Державних національних програмах «Освіта» («Україна ХХІ століття»), «Діти України», законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» як стратегічні визначаються завдання виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення нею свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина-патріота України як світоглядного чинника.

Проблеми патріотичного виховання висвітлюють у своїх працях сучасні українські дослідники В. Андрущенко, І. Бех, С. Клепко, М. Конох, В. Корженко,

В. Кремень, М. Култаєва, В. Луговий, В. Лутай, І. Надольний.

Тільки глибока і усвідомлена любов до минулого спонукає людину з повагою ставитись до почуттів інших та не бути байдужою до трагедій Вітчизни і народу.

Однією з дієвих форм організації системи патріотичного виховання є діяльність музеїв закладів освіти. Знання історії свого краю збагачує духовно, розвиває почуття патріотизму, гордості за свій народ. Музей закладу освіти має величезний потенціал у вихованні учнів, допомагає формувати любов до Батьківщини, дбайливо ставитися до всього, що залишилося від попередніх поколінь.

Питання розвитку музейної педагогіки розробляли Т. Белофастова, П. Бурдейний, Л. Гайда, Н. Ганусенко, О. Караманов, М. Костриця, І. Ласкій, Т. Мацейко, В. Обозний, Є. Пасічник, В. Снагощенко, М. Трошина [4].

Мета статті – розкрити потенціал музею закладу освіти в питанні патріотичного виховання учнів, ознайомити читачів з системою роботи музеїв Державного професійно-технічного навчального закладу «Путивльський професійний ліцей».

Основна частина. Патріотичне виховання – складова національного виховання, головною метою якого є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин.

Одним з напрямків реалізації стратегії патріотичного виховання є робота музеїв закладів освіти.

Музей у закладі освіти створюється з метою виховання, навчання, розвитку та соціалізації учнів. Він адресований учнівській аудиторії, має яскраво виражену освітню спрямованість, будує свою роботу на основі активного залучення до діяльності та співтворчості учнів, педагогів, батьків, а також інших помічників та партнерів. Розглядаючи музей як центр музейно-педагогічної та краєзнавчої роботи в закладі освіти, фахівці констатують, що він є унікальною

точкою заломлення культури та освіти [2].

Музей має значний освітній потенціал, виконуючи відбір подій, фактів, людської долі через функцію документування, постаючи як джерело інформації про людей і події.

Правильно організований музей приносить користь усім категоріям відвідувачів і є могутнім засобом розвитку інтелектуальної діяльності й культурних інтересів суспільства.

Наявність в закладі освіти музею дозволяє використовувати наступні форми та методи роботи:

- тематична навчальна екскурсія;
- урок-екскурсія;
- використання музейних предметів на уроках історії;
- проведення музейно-історичної конференції;
- робота лекторіїв;
- робота гуртків учнів при музеї [1].

У Державному професійно-технічному навчальному закладі «Путивльський професійний ліцей» створено два музеї - музей партизанської слави та музей історії навчального закладу.

Урочисте відкриття музею партизанської слави ліцеєм відбулося у дні святкування на Путивльщині знаменної дати – 50-річчя початку партизанського руху в Україні у вересні 1991 року.

В урочистостях відкриття музею взяли участь 128 колишніх партизан, що прибули до Путивля з усіх куточків країни та зарубіжжя.

В основу матеріалів, зібраних для оформлення експозиції музею, покладено події Другої світової війни, які пов'язані з партизанським рухом на території України і, зокрема, з партизанським з'єднанням С. А. Ковпака та Першою Українською партизанською дивізією під командуванням П. П. Вершигори. Крім того, музей містить матеріали про маловідомі патріотичні підпільні групи і партизанські загони, що діяли в тилу ворога на Сумщині.

Активістами музею, учнями та педагогічними працівниками, зібрано

майже 700 документів та різних предметів, які відносяться до подій тих часів.

Експозиція музею розміщена у 5 залах та налічує 13 розділів:

1. Путивль перед війною.
2. Нашестя.
3. Партизанський загін Ганзіна М. І.
4. Партизанський загін Ковпака С. А. Рейд по Сумщині.
5. Рейд партизанського з'єднання на правобережну Україну.
6. Рейд партизанського з'єднання на правобережну Україну.
7. Карпатський рейд.
8. Перша Українська партизанська дивізія імені С. А. Ковпака.
9. Герої-ковпаківці.
10. Вершигора П. П. – партизан, письменник, громадський діяч.
11. Незабутні зустрічі.
12. Воїни-інтернаціоналісти.
13. Молодість, опалена війною.

Музей історії навчального закладу було створено в 2011 році до 50-річчя ліцею. Його експозиція висвітлює історію створення та діяльності ліцею, містить інформацію про викладачів, майстрів виробничого навчання та кращих випускників нашого навчального закладу. Експозиція створена за хронологічним принципом та містить наступні розділи:

1. Роки становлення 1960-1969.
2. Шляхами творіння і насаги 1970-1979.
3. Стабільність і зростання 1980-1990.
4. Випробування на міцність 1991-2000.
5. З надією у майбутнє.

Музеї працюють на громадських засадах. Створена рада музеїв, яка оновлюється на початку кожного навчального року і затверджується наказом директора ліцею. До її складу обов'язково входять: заступник директора з навчально-виховної роботи ліцею, директор музею, керівник пошукової групи, екскурсоводи в кількості 3-5 учнів. У своїй діяльності рада музеїв постійно підтримує творчі зв'язки з краєзнавчим музеєм міста і редакцією районної газети «Путивльські відомості».

У районній газеті постійно розміщуються матеріали про діяльність музеїв ліцею. На шпальтах газети можна було зустріти наступні публікації: «Є такий музей», «Повертаючись на рідну землю», «Невідомий загін», «Незабутня зустріч», «Виховуємо патріотів», «Є у нас і гуртожиток, і музей», «Частинка історії Путивльщини» тощо.

Музеї відіграють значну роль в системі патріотичного виховання учнів

ДПТНЗ «Путивльський професійний ліцей». З початком нового навчального року для учнів-першокурсників проводяться екскурсії. Традиційними є тематичні виховні заходи, приурочені до Дня партизанської слави, Дня визволення України від фашистських загарбників, Дня українського козацтва, Дня пам'яті жертв голодомору, Дня Збройних сил України, Дня пам'яті героїв Крут, Дня Соборності України, Дня Чорнобильської трагедії, Дня Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, зустрічі поколінь. На ці заходи запрошуються діти війни, воїни-інтернаціоналісти, ветерани праці ліцею, випускники-учасники російсько-української війни. При музеї діє гурток «Мій рідний край, моя історія жива», який об'єднує пошуковців.

Метою пошукової роботи музею є наступне:

1. Продовження пошуку матеріалів про учасників партизанського руху на Сумщині, зокрема партизанського з'єднання С. А. Ковпака та Української партизанської дивізії під командуванням П. П. Вершигори.

2. Пошук матеріалів про діяльність патріотичних груп і маловідомих партизанських загонів, які створювались на Путивльщині та в Сумській області.

3. Збір спогадів ветеранів Другої світової війни та очевидців подій, пов'язаних в часі з фашистською окупацією Путивльщини.

4. Збір та систематизація матеріалів про випускників ліцею – учасників російсько-української війни.

Пошуковці є учасниками районних та обласних конкурсів та проєктів. Організуються та проводяться екскурсії для учнів шкіл та коледжів міста. Для популяризації діяльності створено віртуальну екскурсію музеями ліцею.

Висновок. Патріотизм, як одна з найбільш значущих вічних цінностей, є фундаментом держави, ідеологічною основою її життєздатності. Створення багатой, сильної і демократичної держави Україна потребує виховання у підростаючих поколінь її громадян патріотичної свідомості, високої моральності, громадянської активності, поваги до історії свого народу. Формування цих високих якостей в учнів має спиратися насамперед на добре знання рідного краю, його людей, їхніх звершень. Адже велика Батьківщина,

шляхетні громадянські чесноти починаються від рідного порога, своєї вулиці, навчального закладу, міста, краю. І саме тут реалізується потенціал музеїв, які створені при закладах освіти.

В 2026 році музеї ДПТНЗ «Путивльський професійний ліцей» відзначають ювілеї. Музею партизанської слави виповнюється 35, а музею історії навчального закладу – 15 років. За цей час тисячі відвідувачів ознайомились з їх експозицією, на їх базі було проведено велику кількість виховних заходів, які сприяють формуванню почуття патріотизму, любові до свого народу, процесу кристалізації і шліфування громадянськості.

У системі виховної роботи ліцею патріотичне виховання займає провідне місце, і діяльність музею партизанської слави та історії навчального закладу ДПТНЗ «Путивльський професійний ліцей» – яскравий зразок патріотичного виховання майбутнього покоління.

Список використаних джерел

1. Гайда Л. А. Музей у навчальному закладі / Л. А. Гайда. - К.: Шкільний світ, 2009 - 128 с
2. [Белофастова](#) Т. Ю. Педагогічні засади діяльності музею як соціально-культурного центру К., 2003.187 с.
3. Положення про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України. Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 22.10.2014 №1195. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-14>
4. Салата О.О. Основи музеєзнавства: навчально – методичний посібник. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 164 с.

Коваленко Людмила Іванівна,
кандидат історичних наук,
голова циклової комісії дисциплін
загальноосвітньої підготовки
Відокремленого структурного
підрозділу «Сумський фаховий
коледж Національного університету
харчових технологій», м. Суми

ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ: ВІД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ДО СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті розглядається роль історичних паралелей як ефективного інструменту формування критичного мислення здобувачів освіти в контексті сучасної російсько-української війни. Автор обґрунтовує необхідність переосмислення методики викладання історії, приділяє увагу порівняльному аналізу подій Другої світової війни та російської агресії проти України, пропонує методичну послідовність упровадження історичних паралелей у навчальний процес.

Ключові слова: *критичне мислення, історичні паралелі, Друга світова війна, російсько-українська війна, викладання історії.*

Викладання історії в умовах сучасної російської агресії, де минуле стало об'єктом маніпуляцій та ідеологічною зброєю, потребує докорінного переосмислення. Сьогодні історичні паралелі виступають не просто інтелектуальною вправою, а важливим інструментом формування критичного мислення, що дозволяє здобувачам освіти відрізнити наукову істину від пропагандистських наративів. Розвиток навичок критичного аналізу через призму воєнних конфліктів XX та XXI століть готує молодих людей до життя в складному інформаційному суспільстві, допомагає усвідомити цінність демократії. Формування критичного мислення шляхом встановлення історичних паралелей за умов російсько-української війни перетворює заняття з історії на дієвий засіб формування громадянської позиції та національної стійкості.

Мета статті полягає в обґрунтуванні ефективності методу історичних

паралелей як інструменту розвитку критичного мислення здобувачів освіти в умовах сучасної російсько-української війни.

У рекомендаціях Державної служби якості освіти «Як організувати викладання навчальних предметів в умовах воєнного стану» особлива відповідальність щодо розвитку в учнів критичного мислення покладається на вчителів історії [5]. Сутність критичного мислення як педагогічного феномена, особливості організації навчальної діяльності, методичні прийоми розвитку критичного мислення на заняттях історії розкрито в наукових публікаціях та роботах О.Пометун, Н.Гупан [3, 4]. Формуванню критичного мислення на заняттях історії присвячена стаття Л.Гуцало [1]. Автором розглядається ключова роль педагога у впровадженні інноваційних технологій, спрямованих на розвиток критичного мислення під час вивчення історії. У публікації також висвітлено історичний досвід та сучасні підходи до формування вмінь аналізувати, оцінювати інформацію та формувати власну позицію в учнів. Стаття О.Квасевич [2] розкриває особливості формування критичного мислення у школярів під час вивчення історії в умовах воєнного стану. Автор акцентує увагу на необхідності аналізу інформації, протидії маніпуляціям та формування патріотичної свідомості через використання спеціальних методів навчання, що допомагають учням інтерпретувати історичні події.

Критичне мислення – це особливий тип мислення, що характеризується активністю, цілеспрямованістю, самостійністю та рефлексивністю. Критичне мислення передбачає розвиток у процесі навчання здатності людини визначати проблеми, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати альтернативи, обирати спосіб розв'язання проблеми чи власну позицію щодо неї, обґрунтовувати точку зору, робити вибір і діяти [4, с.17,20]. Технології критичного мислення підвищують ефективність процесу навчання різних предметів, оскільки дозволяють поглибити розуміння змісту, сформувати більш адекватну та цілісну картину світу, розвинути звичку самостійного пізнання. Залучення учнів до критичного мислення на заняттях історії є не лише можливим, а й вкрай необхідним для досягнення програмових завдань предмета.

Сучасне навчання історії не може бути визнано якісним, якщо учням не пропонується висловлювати та ставити під сумнів власні припущення та судження, аналізувати суспільні міфи та стереотипи, оцінювати достовірність історичних текстів, документів, візуальних та матеріальних джерел. Здатність вирізняти фейки й інформаційні маніпуляції може бути сформована у здобувачів освіти лише за умови системного навчання критичного мислення [2, с. 111].

Встановлення історичних паралелей на заняттях з історії України та всесвітньої історії полягає в цілеспрямованому зіставленні подій, явищ або процесів, що відбувалися в різні хронологічні періоди, з метою виявлення в них подібних компонентів, причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей. Метод встановлення історичних паралелей базується на принципі історизму та порівняльно-історичному аналізі, що дозволяє розглядати минуле не як набір ізольованих фактів, а як цілісний процес. Застосування історичних паралелей на заняттях активізує когнітивну діяльність здобувачів освіти через актуалізацію вже наявних знань для інтерпретації нового матеріалу. Процес встановлення аналогій вимагає від молодих людей абстрагування від другорядних деталей і зосередження на сутнісних характеристиках. Це сприяє подоланню описовості у викладанні історії, зміщуючи акцент з репродуктивного відтворення на осмислення логіки історичного процесу. Водночас важливою методичною умовою, на нашу думку, є дотримання наукової обережності, оскільки історична паралель не означає повної ідентичності ситуацій через унікальність соціокультурного контексту кожної епохи.

Застосування методу історичних паралелей безпосередньо пов'язано із формуванням критичного мислення здобувачів освіти, оскільки вимагає від них аналізу інформації, формулювання аргументів, виявлення аналогій тощо. Встановлення паралелей змушує не просто приймати інформацію на віру, а самостійно конструювати логічні моделі, оцінювати межі схожості та розбіжності між подіями, що запобігає шаблонному сприйняттю дійсності. Здатність проводити паралелі дає можливість глибше зрозуміти сучасні суспільні процеси через призму історичного досвіду.

Спираючись на багаторічний досвід викладання, вважаємо, що для ефективної реалізації методу встановлення історичних паралелей на заняттях викладачу доцільно дотримуватися певної методичної послідовності. Спочатку потрібно визначити базову історичну подію, що вивчається на поточному занятті та підібрати об'єкт-аналог з іншої епохи або регіону, що має схожі ознаки. Наступним етапом є складання переліку параметрів, за якими буде проводитися зіставлення. Це можуть бути передумови виникнення явища, склад учасників, методи досягнення мети, кінцеві наслідки тощо. Необхідно знайти спільні риси та специфічні особливості кожного з об'єктів. Важливо стимулювати здобувачів освіти до виявлення не лише схожості, а й розбіжностей, зумовлених часовим контекстом. Узагальнення отриманих результатів є необхідним для пояснення суті історичного явища. На цьому етапі молоді люди (за підтримки викладача) повинні сформулювати гіпотезу про те, чому подібні процеси призвели до схожих чи різних результатів. Важливим, на нашу думку, є і критична оцінка самої паралелі, а саме відповідь на питання: чи є ця аналогія правомірною, або ж вона є поверхневою і може призвести до хибних узагальнень.

Низка подій вітчизняної та світової історії мають винятковий потенціал для встановлення історичних паралелей із сучасною російсько-українською війною та формування критичного мислення здобувачів освіти. Спробуємо навести приклади деяких з них. У першу чергу, це постаті тоталітарних лідерів Гітлера і Путіна, одержимих манією «збирання земель». Обидва диктатори використали національне приниження після розпаду імперій (німецької та радянської) для розпалювання реваншизму, порушували систему міжнародних договорів, використовуючи гібридні методи та пряму агресію проти сусідніх держав. Ігнорування їхніх перших злочинів світовою спільнотою лише підштовхнуло обох до розв'язання повномасштабної війни. Яскравим репрезентативним матеріалом є паралель «Анексія Судетської області 1938 р. – окупація Криму та Донбасу 2014 р.» Адже Гітлер виправдовував загарбання чехословацьких територій захистом етнічних німців, подібно до того, як Путін використав гасло «захисту російськомовних» для окупації Криму та Донбасу. В обох випадках

світова спільнота відреагувала занадто м'яко, що лише розпалило апетити диктаторів. Наочним прикладом для встановлення паралелей є і концепція нацистського «блискавичного удару» 1941 року, що базувалася на стрімкому прориві та швидкому захопленні ключових центрів для деморалізації противника. Російське керівництво у 2022 році намагалося реалізувати аналогічний сценарій, розраховуючи на ефект несподіванки та слабкість оборони столиці. Проте в обох випадках ставка на швидку перемогу зазнала краху через недооцінку волі народу до спротиву. Актуальною і необхідною для осмислення є також паралель «Ленд-ліз 1941-1945 рр. – сучасна військова допомога Україні країн Західної Європи і США». Адже програма ленд-лізу США стала вагомим фактором у забезпеченні союзників ресурсами для перемоги над нацизмом. Сьогодні постачання Україні сучасної зброї відіграє аналогічну роль у виснаженні російської армії. Неможливо не провести паралель «Нацизм – рашизм» на заняттях з історії. Обидві ідеології базуються на вірі у винятковість власної нації та запереченні права інших народів на державність і самобутність. Рашизм, як і нацизм, активно використовує культ вождя, символіку (Z/V замість свастики) та тотальну пропаганду для виправдання територіальної експансії. Центральним елементом обох ідеологій є міфологізація минулого та пошук «зовнішнього ворога», що нібито загрожує існуванню нації.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновки, що викладання історії в сучасних реаліях потребує переосмислення, оскільки минуле перетворилося на об'єкт ідеологічних маніпуляцій та інструмент інформаційної війни. За таких обставин пріоритетним завданням педагога стає розвиток у здобувачів освіти критичного мислення як базису для самостійного аналізу інформації. Саме здатність до глибокого осмислення історичних подій і процесів дозволяє протистояти маніпуляціям і формувати власну об'єктивну позицію. Використання на заняттях методу історичних паралелей стає дієвим засобом формування критичного мислення, допомагає молодим людям відрізнити наукові факти від пропаганди.

Паралелі між Другою світовою війною та російською агресією проти

України дозволяють здобувачам освіти спростовувати пропагандистські міфи, виявляючи подібність ідеологій і методів загарбників. Порівняльний аналіз імперських амбіцій та сценаріїв анексії допомагає збагнути природу сучасних викликів. Метод аналогій зміцнює національну ідентичність через спадковість традицій героїчного спротиву народу. Застосування інноваційних технологій навчання перетворює історію на практичний інструмент інформаційної безпеки в глобальному світі. Історичні аналогії сприяють вихованню свідомої громадянської позиції та глибокому розумінню цінності демократичних свобод. Розвиток критичного мислення на заняттях історії через призму воєнних конфліктів ХХ – ХХІ століть готує молоду генерацію до життя в складному інформаційному суспільстві.

Список використаних джерел

1. Гуцало Л. В. Розвиток критичного мислення на уроках історії. Роль педагога у впровадженні інноваційних технологій в освітній процес: історія та сьогодення. *Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали регіональної науково-краєзнавчої конференції*. Вип. 65 / упоряд. П. С. Скавронський. Бердичів: ФОП Мельник М.В., 2023. С. 215–222.
2. Квасевич О. І. Розвиток критичного мислення учнів на уроках історії в умовах війни. *Модернізація освітнього процесу в сучасних закладах освіти : збірник наукових праць / редкол. О.Я. Чебикін та ін.* Одеса: Університет Ушинського, 2023. С. 110–117.
3. Пометун О. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. 2012. № 1. С. 3–7.
4. Пометун О., Гупан Н. Методика розвитку критичного мислення учнів ліцею на уроках історії : методичний посібник [Електронне видання]. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 250 с.
5. Як організувати викладання навчальних предметів в умовах воєнного стану : рекомендації Державної служби якості освіти. URL: <https://sqe.gov.ua/yak-organizuvati-vikladannya-navchaln/> (дата звернення: 08.02.2026).

Коваленко Тетяна Леонідівна
учитель зарубіжної літератури
Маловисторопського закладу
загальної середньої освіти I-III ступенів
Лебединської міської ради Сумської області

СУЧАСНИЙ УКРАЇНОЗНАВЧИЙ КОНТЕНТ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті розглядається питання поєднання програмових тем із сучасними подіями, які відбуваються в Україні. Наводяться приклади реальних ситуацій та згадуються імена реальних людей. Такий підхід розвиває пізнавальні можливості здобувачів освіти, дає змогу відчувати власну ідентичність, зберегти історичну пам'ять, виховує патріотичні почуття.

***Ключові слова:** країна-партнер, герой, сучасність, ідентичність, патріотизм.*

Сучасний українознавчий контент на уроках зарубіжної літератури спрямований на формування національної ідентичності через зіставлення тем творів зарубіжних письменників із сучасними подіями, які відбуваються в Україні. Основні методи включають ознайомлення учнів із країною - Батьківщиною письменника з позиції партнерства з Україною в умовах війни, акцент на загальнолюдських цінностях, близьких українському менталітету, на зв'язках окремих авторів з Україною, зіставлення сюжетів, образів, тем зарубіжних творів із сучасністю й героями України, розвиток естетичних смаків та національної свідомості.

У сучасних умовах українська школа має не лише навчати, а й формувати національну ідентичність учнів.

Мета статті — показати, що сучасний українознавчий контент на уроках зарубіжної літератури не суперечить програмі, а, навпаки, поглиблює її зміст, робить навчання змістовним, патріотично зорієнтованим і компетентнісним.

Використання окремих фактів сучасності на уроках зарубіжної літератури не звужує, а розширює світогляд учнів, формує національну ідентичність у європейському контексті, сприяє розвитку критичного мислення та історичної пам'яті, адже випускник Нової української школи – це патріот з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами і здатний приймати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини.

Сучасні учні народилися після буремних подій 2014 року. Спостерігаючи, що вони майже не орієнтуються у таких поняттях, як «зелені чоловічки», АТО, ССО, кіборги, Ілловайський котел, анексія Криму, а про оборону Донецького аеропорту, бої за Дебальцево, Маріуполь, Бахмут, Покровськ чують лише під час проведення виховних заходів, то, на нашу думку, на кожному уроці, коли це доречно, слід інформувати учнів про звитяги українських захисників, щоб не допустити повторення подібних подій. Наші учні — майбутні розбудовники України, тому вони повинні розрізняти де свої, а де чужі, де друзі, а де вороги, як можна забезпечити себе в умовах війни.

При ознайомленні з культурою й традиціями країни, творчість представника якої ми вивчаємо, вважаємо доцільним ознайомити учнів із інформацією щодо партнерства цієї країни з Україною в умовах сучасної війни. Вивчаючи японську народну казку «Іссумбосі або Хлопчик-Мізинчик» у 5 класі, творчість Мацуо Басьо у 6 класі, Р. Акутагави у 7 класі, обговорюючи з учнями традиції та звичаї Японії, паралельно ми дізнаємося, що Японія - є одним із провідних міжнародних партнерів України, надавши понад 10 мільярдів доларів фінансової, гуманітарної та технічної допомоги з початку повномасштабного вторгнення росії. Токіо активно підтримує стабільність українського бюджету, відновлення енергетичної та критичної інфраструктури, розмінування територій та приймає на лікування поранених військових, демонструючи безпрецедентну солідарність. У 2026 році заплановано надання додаткової підтримки на суму майже 6 мільярдів доларів. Японія передала тисячі генераторів та складне енергетичне обладнання для подолання енергетичної кризи.

Вивчаючи творчість німецьких письменників Я. І В. Грімм у 5 класі, М. Енде у 6 класі, Й. В. Гете і Ф. Шиллера в 9 класі, учні дізнаються, що Німеччина є найбільшим європейським донором військової та фінансової допомоги Україні, спрямувавши близько 40 мільярдів євро з початку повномасштабної війни. У 2026 році заплановано виділення 8,5-9 мільярдів євро на підтримку, включно з артилерією, системами ППО IRIS-T, Patriot та бронетехнікою, а також забезпечення притулку для понад 1,2 мільйонів українців. Німеччина передала Україні САУ Zuzana, БТР, танки для розмінування, безпілотники Vector, «Лютий», «Барс» та сотні тисяч боєприпасів. Ця країна витратила понад 36 мільярдів євро на соціальну допомогу, житло та інтеграцію українців.

Дізнавшись про особливості китайських культурних традицій під час вивчення творчості Лі Бо й Ду Фу, учні знайомляться з інформацією щодо партнерства Китаю й України в умовах війни, яке характеризується як «конструктивний нейтралітет» з боку Пекіна. Китай на словах підтримує суверенітет України, але не засуджує росію і розвиває з нею торгівлю. Уряд країни заборонив постачання дронів їхнього виробництва до України. Є факт захоплення в полон китайських громадян, які воювали на боці країни-агресора.

Працюючи над образами Іссумбосі, маленького хлопчика, який поборов зло, Тома Соєра, який був більш розважливим, ніж інколи дорослі, Полліанни, яка робила щасливими усіх людей навколо себе, ми проводимо паралель між ними і сучасними маленькими українцями, які допомагають ЗСУ побороги ворога. Звертаємо увагу на особистий внесок кожного учня класу у наближення перемоги, бо вони передають листівки, малюнки, обереги нашим захисникам і захисницям, збирають банки та виготовляють окопні свічки, передають на фронт «Коробки тепла», донатять на потреби ЗСУ. Як приклад дитячого волонтерського руху здобувачі освіти розповідають про 10-річну Валерію Єжову з Києва, яка грала в шашки з перехожими, 12-річну Діану Насібову з Ніжина, яка збрала 50 тисяч гривень на тепловізор, продаючи біжутерію, 6-річного Устима зі Львова, який малює для воїнів, юних волонтерів з Рівненщини, які обрізали

волосся, а гроші від його продажу передавали на тепловізори, автівки та обладнання. Такі приклади допомагають учням відчутти себе корисними у загальній справі – боротьбі за незалежність України.

Маленькі українці можуть бути як помічниками українського війська, так і зброєю агресора проти ЗСУ. Слід попередити учнів про небезпеку, яка чатує на них. Ворог намагається усіма способами залучити саме неповнолітніх до протиправних дій, пропонуючи їм легкий заробіток. Завдання учителів — переконати учнів у проукраїнській позиції.

Образ головного героя оповідання Дж. Лондона «Жага до життя», який кинув виклик смерті й вижив, є прикладом надлюдської сили духу. Але, на відміну від безіменного героя, українські герої мають імена. Учні відшуковують інформацію та повідомляють про історію 20-річного військового Володимира Гордієнка, який із кулею в серці дві доби добирався лісом до українських позицій. Інформаційним простором шириться розповідь про парамедика «Госпітальєрів» Сергія Ковальова, який понад три роки провів у полоні з кулею в серці. Поранення отримав під час оборони Маріуполя. Жага до життя допомогла чоловіку вижити, витримати тортури, а після звільнення з неволі, пролікуватися й знову надавати допомогу побратимам. Така інформація переконує здобувачів освіти у безпрецедентних можливостях людського організму і, головне, бажанні жити.

Пропагуючи любов до всього живого, налаштовуючи учнів на гуманне ставлення до тварин, під час вивчення оповідання Е. Сетона-Томпсона «Лобо» учні діляться інформацією про тварин, які допомагають українським захисникам, саперам, рятувальникам, прикордонникам під час їхньої професійної діяльності. На передовій і в тилу наші захисники завжди знаходять підтримку не лише серед бойових товаришів. Коти та собаки стали справжніми оберегами, психологами та пухнастими антидепресантами для воїнів. Для когось це нагадування про дім, для когось — символ того, що життя триває, а добро завжди перемагає.

Військовий Ярослав поділився історією про пухнастих помічників їхнього підрозділу: «На одній із позицій нам «у спадок» залишилися дві собаки — Потап

і Ольга. Ольга була метушлива та постійно потрапляла у якусь халепу, а Потап, як справжній чоловік, завжди біг до неї на допомогу. Ольга завжди лаяла, коли на позиціях з'являлися чужі, а Потап тихо підкрадався ззаду та мовчки хапав за штани. Вони не лише охороняли наші позиції, а й допомагали контролювати, що відбувається на позиціях ворога. Потап і Ольга кожного ранку оббігали найближчі ворожі позиції, на яких також були собаки, які при наближенні наших безстрашних помічників починали лаяти, а ми своєю чергою фіксували, що там є вороги, бо в пустих окопах собаки самі сидіти не будуть».

Історії про тварин, помічників ЗСУ, переконують учнів, що не лише люди, а й тварини стали на захист української землі.

Більшість уроків розвитку мовлення пов'язані з сучасними подіями. Після вивчення давньогрецького міфу про Прометея, учні пишуть есе «Вони несуть світло в своїх серцях». У їхніх творах згадуються імена наших захисників і захисниць, які стали прикладом мужності та відданості українському народові: Олександр Чуб, Дмитро Коцюбайло, Віталій Скакун, Андрій Пільщиков, Руслан Ференці, Гліб Бабич, Олександр Табала. Така робота є частиною історичної пам'яті, виховної роботи, спонукає учнів долучатися до участі у патріотичних проектах із інших предметів.

Творчість Р. Бернса — яскравий приклад патріотизму та відданості своїй Батьківщині. Після аналізу вірша «Моє серце в верховині», пишемо есе «Моє серце в Україні...». Робота над твором спонукає кожного учня визнати себе приналежним до величної, незламної нації.

Уроки вивчення творчості М. В. Гоголя, зокрема повісті «Ніч перед Різдом», спланували так, щоб дослідити традиції, одяг, їжу українців. У творі згадуються кожух, кобеняк, юпка, сорочка, плахта, черевики, чоботи, стрічки, вінки, але не згадуються личаки, бо українці в них не ходили. Автор підкреслює багатство української кухні: вареники, ковбаси, кутя, паляниці, галушки, сметана. На уроці згадуємо «битву за борщ». У 2019 році з'явилося повідомлення, що борщ є «однією з найвідоміших російських страв та символом традиційної російської кухні». Для розв'язання кулінарного конфлікту на

користь України кухар Євген Клопотенко разом із Міністерством культури України ініціював інформаційну кампанію з метою внесення страви до переліку української нематеріальної культурної спадщини. На думку кулінара «борщ є частиною української національної ідентичності нарівні з мовою». Кампанія мала на меті запобігти присвоєнню росіянами української національної страви. «Битва за борщ» закінчилася тим, що 6 жовтня 2020 року цю страву було внесено до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України, а 1 липня 2022 року на 5-му позачерговому засіданні Міжурядового комітету з охорони нематеріальної культурної спадщини український борщ увійшов до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО. Ще один факт того, що агресор хоче позбавити нас ідентичності, культурної спадщини, привласнюючи її собі.

Волелюбний дух шотландського народу перегукується зі стійкістю і незламністю українців у боротьбі за свою незалежність. Вивчаючи творчість Р. Стівенсона, В. Скотта, Р. Бернса, Дж. Байрона, згадуємо про боротьбу шотландців проти англійських завойовників, адже трагічна історія України, яка 350 років перебувала у складі російської імперії, схожа з історією Шотландії, яка 300 років знаходиться в складі Британської імперії. Учні, переглянувши уривок фільму «Роберт Брюс – король Шотландії», порівнюють силу та мужність шотландських воїнів із стійкістю й незламністю українських захисників і захисниць.

Ідеї миру, національної єдності й служіння народові, які простежуються в поемі Г. Лонгфелло «Пісня про Гайавату» перегукуються з ідеями національної єдності українців. Президентом Володимиром Зеленським підписаний Закон України «Про корінні народи України». Цей документ спрямований на захист культурних і громадянських прав корінних народів України: кримських татар, караїмів, кримчаків.

У перші дні появи «зелених чоловічків» на Кримському півострові кримські татари вийшли на масові мирні протести проти анексії Криму. Під час цих подій було багато вбитих, закатованих, зниклих безвісті. Російсько-

українська війна поділила українців на патріотів, які виборюють незалежність країни на лінії фронту або працюють для війська в тилу, і на зрадників, які перейшли на бік ворога, стали інформаторами, корегувальниками, колаборантами, військовими у війську агресора. Від початку повномасштабного вторгнення РФ до України СБУ викрили понад 2 тисячі зрадників і понад 6 тисяч колаборантів.

З метою забезпечення неповнолітніх від протиправних дій вважаємо за потрібне повідомити учням, що Рухом ЧЕСНО розроблена платформа “Реєстр зрадників”, оскільки є значний суспільний інтерес в умовах геноциду українського народу та війни систематизувати і знати політиків, медійників, правоохоронців, що здійснили перехід на бік ворога, поширюють проросійську пропаганду, працюють у фейкових органах влади окупантів, фінансують окупаційні війська чи надають іншу допомогу. На кожного зрадника чекає покарання, бо злочину немає терміну давності.

Працюючи над аналізом твору «Пісня про Гайавату», учні пишуть есе «Наша сила тільки в згоді, а безсилля — в ворожнечі», під час роботи над яким розмірковують над питанням: чи можливе об’єднання нації у боротьбі з ворогом.

Події анексії Криму згадуємо на уроці позакласного читання під час ознайомлення з «Кримськими сонетами» А. Міцкевича. Крим – це Україна, а заслання поета сюди та оспівування історичних місць Кримського півострова - доказ тому.

Вірш К. І. Галчинського «Пісня про солдатів з Вестерплатте» — приклад мужності морського батальйону, який у нерівній боротьбі героїчно протистояв фашистським загарбникам. Факт оборони півострова Вестерплатте, який покладений у основу вірша, перегукується з обороною Маріуполя, яка тривала 86 днів. Серед підрозділів Сил оборони були сили 36-ї окремої бригади морської піхоти. Місто мали захищати 8 000 українських бійців, які мали на озброєнні до 40 танків. З боку російських окупантів для наступу на місто було залучено понад 25000 військових, які мали на озброєнні близько 200 танків. Окупанти повністю панували в небі й на морі, завдаючи по місту та прилеглих районах до 100

авіаударів на добу. Утім, навіть попри таку перевагу ворога, оборонці Маріуполя зламали російські плани щодо швидкого захоплення міста. 20 травня 2022 року гарнізон міста припинив опір за наказом українського командування і вийшов у “почесний” полон. На сьогодні майже 2 тисячі оборонців Маріуполя залишаються в полоні. Цього не можна забувати й продовжувати боротися за визволення кожного бранця.

Аналізуючи вірш К. І. Галчинського «Лист із полону», присвячений дружині, пропонуємо згадати звільненого з полону захисника Маріуполя Владислава Каретника, який написав у неволі 16 пісень. «У полоні я почав писати пісні. У нас не було ані паперу, ані ручки. Я вигадував рядок і разів 20, напевно, повторював у своїй голові, потроху запам’ятовуючи. На це могли піти один-два дні або тижні» - ділиться спогадами нацгвардієць. У полоні Назар Красовський, боєць бригади «Азов», написав пісню «Непокірна птаха». Після звільнення з неволі, боєць виконав власну композицію про силу духу разом із солістом гурту «СКАЙ» Олегом Собчуком. Читаючи вірші, написані в неволі, учні вкотре переконуються у незламності духу нашої нації.

Не можна не провести порівняння теми вірша А. Маргула-Шпербера «Про назву концтабору Бухенвальд» із катівнями, які окупанти облаштували на тимчасово окупованих територіях. Під час прес-конференції Генеральний прокурор Андрій Костін повідомив, що на деокупованих територіях Харківської, Херсонської, Запорізької, Донецької, Сумської областей слідчі виявили 104 катівні, у яких утримувались як військовополонені, так і цивільні, які мали проукраїнську позицію. Учні повинні знати, що «фабрики смерті» – це не щось минуле із 1941-1945 років, а наше сьогодні.

Тема нацизму і Голокосту, яка розкривається у повісті Дж. Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі» перегукується із сучасним нацизмом, коли знищується українська нація. Доля дітей, героїв твору, які потрапили в жорна Другої світової війни, схожі на долі маленьких українців, які продовжують гинути у своїх домівках від ракетних обстрілів, стають каліками, сиротами, депортовані до росії. За різними документами кількість викрадених росією українських дітей

сягає майже 20 тисяч. Тисячі дітей вимушені були їхати до росії зі зруйнованого Маріуполя, влада рф “евакуйовувала” дитячі будинки, обманним шляхом відправила на “оздоровлення” дітей із окупованих територій Харківської та Херсонської областей, а коли території були деокуповані, дітей не повернули до власних домівок.

Дипломатичний тиск на росію зростає. Спеціальна міжнародна коаліція з повернення українських дітей об’єднує 42 країни, Раду Європи та Європейський Союз. У спільній заяві коаліція закликала негайно повернути дітей, надати інформацію про їхнє перебування та припинити зміну ідентичності.

Використання сучасного українознавчого контенту, на нашу думку, не відволікає учнів від теми уроку, не перевантажує урок, а, навпаки, робить його ближчим до реальності. Здобувачі освіти переконуються, що твори зарубіжних письменників не відірвані від життя, а актуальні у наш час. Факти з українського сьогодення підтверджують, що такі події мають місце в нашому житті й ми – їхні свідки.

Список використаних джерел

1. Башмак Т. В. Методика навчання української та зарубіжної літератур у середній загальноосвітній школі//Режим доступу: <https://eprints.zu.edu.ua/38397>
2. Концепція НУШ//Режим доступу: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
3. Ніколенко О. М., Ісаєва О. О., Клименко Ж. В. Модельна навчальна програма «Зарубіжна література 5-9 класи»//Режим доступу: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/Zar.lit>
4. Українознавчий контент на уроках зарубіжної літератури//Режим доступу: <https://www.scribd.com/document/987156220>
5. https://www.youtube.com/shorts/O1sN1Ay_OkE

Ковтун Світлана Валентинівна,
викладач-методист предмету «Громадянська освіта»
Комунального закладу Сумської обласної ради
«Шосткинське вище професійне училище»,
м. Шостка

МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ЯК ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** Стаття розкриває основні аспекти розвитку медіаграмотності молодого покоління на уроках з предмету «Громадянська освіта». Стаття присвячена визначенню ролі медіаосвіти та медіаграмотності в Україні як стратегічної відповіді на виклики цифрової епохи.*

***Ключові слова:** медіаосвіта; інформаційна гігієна; медіаграмотність; медіаландшафт; профосвіта.*

Вступ. Інтеграційні процеси, які відбуваються у сучасному українському суспільстві, зумовлюють необхідність інформатизації і медіатизації освітньої галузі, висувають нові вимоги до підготовки конкурентоспроможних фахівців з різних галузей, серед яких – уміння користуватися сучасними технологіями; здатність знаходити потрібну інформацію для використання у своїй професійній діяльності; уміння використовувати нетрадиційні методи, форми й засоби для вирішення питань стосовно професійних компетентностей, отримання знань, набуття вмінь та навичок тощо.

Сучасне суспільство характеризується постійним зростанням обсягу інформації і масштабною потребою споживачів у ній. Відповідно, новітні медіа, що пропонують молоді багато можливостей для задоволення її запитів та інтересів, – найпопулярніший канал для отримання та обміну інформацією. У цьому контексті питання впровадження медіаосвіти для підвищення ефективності освітнього процесу набуває актуальності і, зокрема, в закладах

професійної (професійно-технічної) освіти [2].

Мета статті: здійснити аналіз медіасередовища із урахуванням сьогодення інформаційної «війни».

Аналіз досліджень та публікацій. Визначення медіаграмотності сформульовано в Концепції впровадження медіаосвіти в Україні: «Медіаграмотність – складова медіакультури, яка стосується вміння користуватися інформаційно-комунікативною технологією, виражати себе і спілкуватися за допомогою медіа засобів, успішно здобувати необхідну інформацію, свідомо сприймати і критично тлумачити інформацію, отриману з різних медіа, відділяти реальність від її віртуальної симуляції, тобто розуміти реальність, сконструйовану медіа джерелами, осмислювати владні стосунки, міфи і типи контролю, які вони культивують [1]. Медіаграмотність у системі професійної освіти розглядається як фундаментальний складник громадянської компетентності, що забезпечує здатність особистості свідомо діяти в інформаційному суспільстві та критично оцінювати медіаконтент.

Медіаграмотність на уроках громадянської освіти є однією з ключових складових навчання, оскільки вона забезпечує учнів «компасом» для орієнтації в сучасному інформаційному океані. Впровадження цієї дисципліни має на меті навчити молодь вибудовувати власний медіаландшафт, дотримуватися інформаційної гігієни та розрізняти маніпуляції від правди.

Основні цілі та компетентності

В межах курсу «Громадянська освіта» медіаграмотність спрямована на формування таких навичок:

- Критичне мислення: здатність аналізувати та перевіряти інформацію, що надходить з різних джерел.
- Розрізнення фактів та суджень: вміння ідентифікувати факти (те, що відбулося в реальності й може бути доведене) та відрізняти їх від оціночних суджень.

- Розуміння журналістських стандартів: знання про оперативність, точність, достовірність та збалансованість інформації як маркерів професійного контенту.
- Протидія маніпуляціям: виявлення спроб керувати емоціями та цінностями через «мовні плакати», дезінформацію та пропаганду [6].

Викладач курсу «Громадянської освіти» повинен володіти практичними інструментами, спрямованими на розвиток у студентів закладів професійної освіти критичного сприйняття інформації через систему спеціалізованих завдань, опанування навичок декодування медіаповідомлень та розпізнавання маніпулятивних технік, уміння фільтрувати контент, таким чином формувати свідому та стійку до дезінформації молоду особистість.

Сучасна методика викладання пропонує конкретні вправи для практичного засвоєння тем на навчальних заняттях:

- Вправа «М'ясо кенгуру»: учні об'єднуються в групи (редакції) і створюють макет першої шпальти для сенсаційної новини, адаптуючи її під різні аудиторії (пенсіонери, молодіжні портали, опозиційні видання), що допомагає зрозуміти «журналістську кухню».
- Вправа «Червона шапочка»: демонстрація того, як особисті погляди журналіста та редакційна політика впливають на кінцевий зміст повідомлення.
- Вправа «Упаковка інформаційного продукту»: аналіз «складу» новини, де обов'язково мають бути вказані власник медіа, мета створення продукту та відповідність стандартам [6],[7].

Курс «Демократія: ідеї на практиці»: інтерактивна програма, що наскрізно вивчає цифрову грамотність, види маніпуляцій та участь молоді в суспільному житті [4].

Важливою методичною умовою формування медіаграмотності учнів на уроках інтегрованого курсу «Громадянська освіта» є використання проектної технології. Проекти дають змогу залучити кожного учня до активної діяльності, сприяють розвитку інформаційно-цифрової, соціальної, громадянської

компетентностей. Одним із важливих напрямків розвитку особистості є його здатність до власної цифрової безпеки. Саме цій проблемі був присвячений [проект](#) студентки Шосткинського ВПУ «Цифровий слід» С.Макаренко [5].

Для виховання самостійної, творчої особистості, здатної вільно орієнтуватися в існуючому медіапросторі, важливим є впровадження вчителем у процесі навчання кейс-технології. Саме застосування цієї технології створює умови для розвитку в учнів уміння аналізувати і встановлювати проблему, вести дискусію, формулювати, висловлювати, відстоювати свою точку зору і оцінювати позицію опонента, приймати рішення з урахуванням конкретних умов і наявності фактичної інформації, отриманої з кейсу [2].

Під час вивчення курсу особлива увага приділяється роботі в соцмережах, оскільки в них немає редакторів, які б перевіряли правдивість даних, і відповідальність за поширення контенту лежить безпосередньо на користувачеві. Здобувачі освіти вчаться аналізувати «лайки» як інструмент управління увагою та усвідомлювати вплив алгоритмів техплатформ на їхню поведінку. Важливою частиною є розвиток медіаімунітету – здатності оминати інформаційне «сміття» та захищати себе від деструктивних впливів.

Розвиток цих навичок є стратегічним завданням, що сприяє консолідації громадянського суспільства та гуманітарній безпеці держави.

Для реалізації технології дистанційного навчання та розвитку мотивації до оволодіння навчальним матеріалом поряд із лекційним викладом матеріалу використовують відео, аудіокниги, хмарні сервіси Google, онлайн сервіси Padlet, ThingLink, LearningApps, складові онлайн енциклопедії Вікіпедії.

На допомогу наявні необхідні методичні матеріали, розміщені на сайті <http://mediaosvita.org.ua/eksperiment/> та посібники, підручники лабораторії медіаосвіти Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

У лютому 2022 року ми всі усвідомили, наскільки важливою стала навичка критичного аналізу інформації. «Медіаосвіта в огні» – це реалія сьогодення. Вислів «Медіаосвіта в огні» влучно описує сучасний стан українського інформаційного простору, де медіаграмотність перестала бути просто

факультативною навичкою, а перетворилася на фундаментальну складову інформаційної та гуманітарної безпеки держави. В умовах повномасштабної війни, що триває з 24 лютого 2022 року, інформаційний фронт став таким же запеклим, як і реальний.

Ось головні чинники, які роблять медіаосвіту «вогненною» реальією сьогодні:

Протидія зовнішній агресії: Загострення потреби в медіаосвіті зумовлено необхідністю протистояти руйнівній зарубіжній пропаганді та зовнішній інформаційній агресії, яка супроводжує бойові дії. Дезінформація сьогодні використовується як справжня зброя, спрямована не лише на Україну, а й на весь демократичний світ.

Інфодемія та «медіавіруси»: Фейки та маніпуляції поширюються в кілька разів швидше за правдиві новини, діючи подібно до вірусів, що «бомблять мізки» людей у стані гібридної війни. В умовах війни медіаграмотність стає питанням національної безпеки та засобом виживання в умовах масових вкидів.

Психологічна стійкість та подолання травми: Медіаосвіта сьогодні включає розвиток медіаімунітету – здатності особистості чинити опір деструктивним впливам, що спричиняють тривожність та медіатравми. Розвиток професійної медіакомпетентності допомагає фахівцям (наприклад, психологам) ефективно працювати віддалено навіть із бомбосховищ під час повітряних тривог.

Трансформація освітнього процесу: Через війну навчання масово перейшло в онлайн-формат, що вимагає від викладачів та студентів нових рівнів комунікативної компетентності у медіапросторі. Педагогічні технології, такі як онлайн-марафони, стали ефективними інструментами для швидкого навчання медіаграмотності в умовах локдаунів та воєнних дій.

Згуртованість медіаспільноти: Війна спричинила небачену раніше консолідацію журналістів та освітян для формування єдиних патріотичних наративів і протидії «інформаційному вірусу» рашизму.

Медіаосвіта сьогодні – це не лише про аналіз новин, а про збереження

притомності та здатність приймати відповідальні рішення у світі, де інформаційні потоки намагаються керувати емоціями та поведінкою людей [3].

Як знаходити потрібну інформацію і переконуватися в її вірогідності; як відокремлювати пропаганду від фактів і фільтрувати інформацію в ситуаціях конфлікту; що таке інформаційна безпека і чим вона відрізняється від цензури; як розпізнавати маніпуляцію – це лише неповний список викликів, що стоять перед людьми в різних країнах світу, незалежно від соціально-політичної системи, ладу, культури та рівня їхнього розвитку. У грудні 2026 року мала змогу доєднатися до курсу з підвищення кваліфікації з медіаграмотності «Школа контенту Media Minds: споживай і створи відповідально», за такою ж програмою. Це можливість безоплатного навчання з медіаграмотності та критичного мислення з адаптацією під будь-який предмет викладання; це набір інструментів для розвитку практичних навичок перевірки інформації та боротьби з маніпуляціями у сфері викладання (від маніпуляції статистикою та псевдо-наукових теорій до перевірки достовірності зображень та історичних джерел); це перелік інструментів для викладання медіаграмотності молоді у межах будь-якого предмета.

Висновок. Резюмуючи вищесказане, слід зазначити, що медіаосвіта (медіаграмотність) поряд з педагогікою повинні дати знання та практичні вміння підростаючому поколінню, які стануть підґрунтям для їх успішної соціалізації в умовах навколишнього середовища, адже медіаграмотність – сьогодні це життєво необхідна навичка, якою має володіти кожна особистість, яка спілкується з медіа.

Медіаграмотність як громадянська компетентність дозволяє випускнику закладу професійної світи бути не лише конкурентоспроможним фахівцем, а й активною особистістю, здатною приймати обґрунтовані рішення та захищати себе і свою громаду від дезінформаційних загроз.

Список використаних джерел

1. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні Редакція від 15.09.2017 р. № 5132. URL: <https://mediaosvita.org.ua/book/kontseptsiya-vprovadzheniya->

mediaosvity/ .

2. Медіаосвітній poradnik для педагога професійної освіти. Навчально-методичний посібник / Зоря Ю.М., Волошенюк О.В. За редакцією Волошенюк О. В., Іванова В. Ф., Євтушенко Р. І. Київ : Академія української преси, Центр вільної преси, 2022. 61 с.

3. Медіаосвіта в огні. Методичні рекомендації для вчителів курсу «Громадянська освіта»/«Історія». Навчально-методичний посібник / Потапова В. І., Дегтярьова Г. А., Мокрогуз О. П., Желіба О. В, Ковач І. М. За редакцією Волошенюк О. В., Іванова В. Ф., Євтушенко Р. І. Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2023. 61 с.

4. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Громадянська освіта» (інтегрований курс) для 10 класів, рівень стандарту, (автори програми Тамара Бакка, Наталія Беца та інші), наказ МОН України від 03.08.2022 р. №698). URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa.2022.hromadyanska.osvita-10.pdf>

5. Проєкт студентки Шосткинського ВПУ «Цифровий слід» С.Макаренко. URL: <https://drive.google.com/file/d/1kICLo5PCqtwkoVmXtt541RuXUeWlyMs/view>

6. Проєкт «Вивчай та розрізняй: інфо-медійна грамотність». URL: <https://www.irex.org/project/strengthening-media-literacy-ukrainian-education-system?fbclid=IwAR0JAKGfV5yX9qnY1QmXfIOzJaUMYueNyTVCItYL9szxny8KFTPPEvRt6GI#component-id-791> .

7. Формування медіаграмотності на уроках суспільствознавчих дисциплін (з досвіду роботи вчителів історії, правознавства та громадянської освіти Кіровоградщини): методичні розробки для вчителів історії, правознавства та громадянської освіти / уклад.: Наталія ЧЕРТКОВА, Інна ВІДБОРЕНКО. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2020. 84 с.

Коляда Ольга Іванівна,
керівник гуртка «Юні туристи»
Комунального закладу «Роменський центр
позашкільної освіти та роботи
з талановитою молоддю імені Івана Кавалерідзе»
Роменської міської ради Сумської області

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються практичні аспекти формування національно-патріотичної свідомості вихованців гуртка «Юні туристи» засобами туристсько-

краєзнавчої діяльності. Проаналізовано досвід реалізації патріотичного виховання через вивчення історії рідного краю, дослідження пам'яток бойової слави, краєзнавчу роботу. Особливу увагу приділено інтеграції туристської підготовки з вивченням історії України, формуванням національних ціннісних орієнтирів та громадянської позиції молоді в умовах воєнного стану.

***Ключові слова:** патріотичне виховання, національна свідомість, туристсько-краєзнавча робота, позашкільна освіта, Роменщина.*

Вступ. Формування національно-патріотичної свідомості молоді є одним із найважливіших завдань сучасної української освіти, особливо в умовах воєнного стану та захисту національного суверенітету. Позашкільна освіта, зокрема туристсько-краєзнавча робота, володіє потужним виховним потенціалом для утвердження патріотичних почуттів, любові до рідного краю, формування активної громадянської позиції.

Гурток «Юні туристи» Роменського центру позашкільної освіти імені Івана Кавалерідзе реалізує програму, що органічно поєднує туристську підготовку з патріотичним вихованням через вивчення історії рідного краю. Роменщина – край з багатою історією: від княжих часів через козацьку добу, Визвольні змагання ХХ століття, Другу світову війну до героїчної боротьби українського народу за незалежність у наш час. Ця історична спадщина створює потужне підґрунтя для формування національної свідомості та патріотичних почуттів вихованців.

Мета статті полягає в узагальненні практичного досвіду формування національно-патріотичної свідомості вихованців гуртка «Юні туристи» засобами туристсько-краєзнавчої діяльності, визначенні ефективних форм і методів патріотичного виховання на основі вивчення історії та культурної спадщини Роменського краю.

Основна частина. Національно-патріотичне виховання в роботі гуртка «Юні туристи» реалізується через комплексний підхід, що поєднує туристську підготовку з вивченням історії України, дослідженням культурної спадщини рідного краю, формуванням громадянської позиції. Навчальна програма

передбачає опанування основ туризму (техніка пішохідного туризму, орієнтування на місцевості, організація біваку, забезпечення безпеки) у поєднанні з глибоким вивченням історичних, географічних, культурних особливостей Роменщини [1, с. 112].

Історико-патріотична складова роботи гуртка реалізується через дослідження історичних пам'яток Роменщини та місць бойової слави. Вихованці вивчають історію Роменської фортеці як важливого оборонного пункту України, козацькі традиції краю та їх значення для формування української державності, події Визвольних змагань початку ХХ століття, Другої світової війни, сучасної російсько-української війни. Особливу увагу приділяємо вивченню подвигу земляків – захисників України різних епох, від козацьких старшин до сучасних Героїв, які віддали життя за незалежність нашої держави [2, с. 45].

Практична реалізація патріотичного виховання здійснюється через організацію тематичних походів місцями бойової слави Роменщини. Вихованці відвідують меморіальні комплекси, пам'ятники воїнам-визволителям, братські могили, проводять пошукову роботу з увічнення пам'яті загиблих захисників України. Традиційними стали походи до місць героїчної оборони під час Другої світової війни (околиці с. Великі Бубни), Меморіального комплексу останнього кошового Запорізької Січі Петра Калнишевського (с. Пустовійтівка), Меморіалу воїнської слави в Ромнах. Під час таких заходів вихованці прибирають територію біля пам'ятників, покладають квіти, проводять хвилину мовчання, що формує шанобливе ставлення до історичної пам'яті народу.

Краєзнавча дослідницька робота стала важливим напрямом патріотичного виховання. Вихованці беруть участь у заходах зі збереження історичної пам'яті: створюють фотовиставки «Ромни в різні епохи», «Місця бойової слави Роменщини», проводять пошукову роботу «Герої сучасності серед нас», беруть участь у акції «Віртуальний музей загиблих героїв», записують спогади ветеранів та учасників АТО/ООС. Така робота формує усвідомлення безперервності української історії, почуття причетності до долі рідного краю, відповідальності за збереження історичної спадщини для майбутніх поколінь [3, с. 89].

Географічна складова патріотичного виховання реалізується через вивчення природних багатств рідного краю як складової національних скарбів України. Під час навчально-тренувальних походів вихованці досліджують басейн річки Ромен, лісових урочищ, болотних угідь, вчать ся цінувати природну красу Батьківщини. Практичне опанування навичок орієнтування на місцевості, читання топографічних карт, складання схем туристських маршрутів, формує просторове уявлення про територію України, розуміння необхідності її захисту та збереження.

Екологічно-патріотичний напрям роботи передбачає виховання відповідального ставлення до природних ресурсів рідного краю. Вихованці беруть участь у природоохоронних акціях «Чисті береги річок», «Годівничка для птахів», проводять екологічні дослідження, створюють та облаштовують екологічні стежки. Така діяльність формує розуміння, що турбота про довкілля рідного краю є виявом патріотизму та громадянської відповідальності. Участь у Всеукраїнському конкурсі природничих досліджень «Квітка-душа України» підкреслює зв'язок екологічної свідомості з національною самоідентифікацією [4, с. 156].

Важливим напрямом патріотичного виховання є формування фізичної готовності молоді до захисту Батьківщини. Регулярні туристські тренування, участь у змаганнях туристсько-спортивного напрямку, піші походи сприяють фізичному розвитку, загартовуванню, виробленню витривалості та вольових якостей. Вихованці опановують техніку подолання природних перешкод, в'язання туристських вузлів, облаштування бівака, надання першої домедичної допомоги – навички, які можуть знадобитися в екстремальних ситуаціях та є елементами оборонної підготовки молоді. Участь у Всеукраїнській дитячо-юнацькій військово-патріотичній грі «Сокіл» («Джура») сприяє вихованню нових поколінь України у дусі відданості Батьківщині та її народу на основі відродження національних і загальнолюдських духовних і моральних цінностей.

Проектна діяльність патріотичного спрямування включає реалізацію комплексних краєзнавчих проєктів: «Роменщина – козацький край», «Військова

історія Роменщини від козацтва до сьогодення», «Герої не вмирають – живуть у пам'яті народній». Робота над проєктами передбачає опрацювання архівних матеріалів, інтерв'ю з краєзнавцями, ветеранами, родичами загиблих героїв, створення презентацій та відеофільмів про славі сторінки історії краю. Результати представляються на конкурсах учнівської творчості, що сприяє популяризації патріотичних цінностей серед ширшої аудиторії.

Інтеграція сучасних інформаційно-комунікаційних технологій дозволяє розширити можливості патріотичного виховання. Вихованці створюють віртуальні екскурсії місцями бойової слави Роменщини, готують мультимедійні презентації про героїчні сторінки історії краю, ведуть онлайн-щоденники патріотичних походів у соціальних мережах. Використання сучасних технологій робить патріотичне виховання актуальним та цікавим для сучасної молоді, сприяє формуванню активної громадянської позиції в цифровому просторі.

Формування лідерських та командних якостей як складових громадянської компетентності відбувається через організацію спільної діяльності під час походів. Туристський похід вимагає вміння розподіляти обов'язки, приймати колективні рішення, підтримувати товаришів у складних ситуаціях. Вихованці виконують різні ролі (командир групи, завідувач господарством, медик, костровий, фотограф, краєзнавець), що формує відповідальність, лідерські якості, готовність до служіння спільній справі – важливі риси громадянина-патріота.

Художньо-естетична складова патріотичного виховання реалізується через вивчення культурної спадщини Роменщини. Знайомство з творчістю Івана Кавалерідзе, імені якого носить наш заклад, вивчення народних традицій, участь у фольклорних святах формує розуміння самобутності української культури. Вихованці створюють фотовиставки «Краса рідного краю», пишуть твори-роздуми про любов до України. Традиційні вечори біля вогнища з виконанням українських туристських та патріотичних пісень виховують любов до рідної мови, народної пісні, національної культури [5, с. 67].

Співпраця з іншими закладами та організаціями збагачує патріотичне

виховання. Гурток «Юні туристи» тісно взаємодіє з Роменським краєзнавчим музеєм, де вивчаються експозиції, присвячені різним періодам історії краю, міською бібліотекою, громадськими організаціями ветеранів та волонтерів. Спільні проєкти з шкільними краєзнавчими музеями, участь у патріотичних заходах (День захисника України, День Соборності, День незалежності), волонтерська діяльність з благоустрою місць бойової слави формують активну громадянську позицію, готовність служити громаді та державі.

Результати роботи свідчать про ефективність використання туристсько-краєзнавчої діяльності для патріотичного виховання. Вихованці демонструють стійкий інтерес до вивчення історії України та рідного краю, виявляють повагу до національних символів, історичної пам'яті, ветеранів. Важливим показником є формування активної громадянської позиції: випускники гуртка стають волонтерами, беруть участь у патріотичних акціях, обирають професії, пов'язані з захистом та служінням Україні. Декілька випускників наразі захищають нашу державу в лавах Збройних Сил України.

Висновки. Досвід роботи гуртка «Юні туристи» Роменського центру позашкільної освіти імені Івана Кавалерідзе підтверджує високу ефективність туристсько-краєзнавчої діяльності як засобу формування національно-патріотичної свідомості молоді. Поєднання туристської підготовки з вивченням історії України та рідного краю, дослідженням пам'яток бойової слави, проектною діяльністю патріотичного спрямування створює потужний виховний ефект, сприяє утвердженню національних ціннісних орієнтирів та громадянської позиції вихованців.

Успішність патріотичного виховання засобами туристсько-краєзнавчої діяльності залежить від системності підходу, використання різноманітних форм роботи (походи місцями бойової слави, дослідницькі експедиції, патріотичні проєкти, волонтерська діяльність), залучення ресурсів місцевої громади, партнерства з музеями, бібліотеками, громадськими організаціями. Роменщина, як край з багатою історією боротьби за незалежність України, надає широкі можливості для формування національної свідомості та патріотичних почуттів

молоді.

Перспективи подальшої роботи вбачаємо в поглибленні вивчення героїчних сторінок історії України та Роменщини, розширенні співпраці з ветеранськими організаціями та родинами Героїв України, створенні банку методичних матеріалів з патріотичного виховання для гуртків туристсько-краєзнавчого профілю, активнішому використанні цифрових технологій для популяризації патріотичних цінностей серед молоді.

Список використаних джерел

1. Вербицький В. В. Організація туристсько-краєзнавчої роботи в школі : теорія і практика : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2018. 384 с.
2. Топузов О. М. Краєзнавство як засіб патріотичного виховання молоді. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 2. С. 42-51.
3. Дмитрук М. А. Екологічне виховання в туристсько-краєзнавчій роботі: навчально-методичний посібник. Київ : Педагогічна думка, 2019. 184 с.
4. Костюк І. Я. Проектна діяльність у позашкільних навчальних закладах. *Педагогіка і психологія*. 2020. № 4. С. 150-162.
5. Ткачук Л. В. Інтеграція як чинник модернізації позашкільної освіти. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2019. Випуск 1 (44). С. 64-69.

Комісар Алла Юріївна,
вихователь вищої категорії
Заклад дошкільної освіти
(ясла-садок) №21 «Волошка»
Сумської міської ради
м. Суми

РОЛЬ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкрито значення освітнього процесу закладу дошкільної освіти у формуванні національної свідомості дітей дошкільного віку. Визначено основні напрями, методи та форми роботи вихователя з національно-патріотичного виховання відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти та чинних освітніх програм. А також підкреслено роль співпраці вихователя з родиною.

Ключові слова: національна свідомість, дошкільники, національно-патріотичне виховання, освітній процес, народні традиції.

Вступ. Сьогодні Україна переживає складний період історичних випробувань, пов'язаних із війною, глобалізаційними процесами та викликами інформаційного суспільства. В цей час освіта, як одна з найважливіших суспільних інституцій, покликана не лише передавати знання, а й виховувати громадянина, здатного брати відповідальність за долю своєї країни. Саме тому питання ролі освіти у формуванні національної свідомості дітей, починаючи з дошкільного віку, набуває стратегічного значення.

Формування національної свідомості підростаючого покоління — це не епізодичне завдання, а стратегічна мета освітнього процесу, адже саме дошкільня створює основу для становлення особистості, яка відчуває відповідальність за долю своєї країни, готова її захищати та розвивати.

Сучасні умови розвитку українського суспільства зумовлюють необхідність формування національно свідомої особистості з раннього дитинства. Дошкільний вік є сенситивним періодом для засвоєння духовних цінностей, національних традицій, рідної мови та культури. І тому на заклади дошкільної освіти покладається важливе завдання- виховання покоління українців із глибоким почуттям національної гідності, любові до Батьківщини, толерантності та духовної зрілості, що є запорукою стабільності й розвитку української державності.

Мета статті розкрити роль освіти у формуванні національної свідомості дошкільників.

Основна частина. Національно-свідоме виховання – частина загального процесу виховання й мета його – усвідомлення й засвоєння дитиною моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів рідної країни, нації, рідної землі.

Національна свідомість — це цілісна система уявлень, ідей, почуттів та цінностей, що відображають історичний досвід, менталітет, культуру та інтереси

нації. Вона формує самоідентифікацію («ми — українці»), усвідомлення власної окремішності, спільної історії, мови та прагнення до самоствердження. Це фундамент для національної єдності та суверенітету.

У науково-педагогічному дискурсі проблема формування національної свідомості особистості тісно пов'язується з роллю освіти як цілеспрямованого соціокультурного механізму. Вітчизняні та зарубіжні дослідники одностайно наголошують, що саме система освіти забезпечує передавання національних цінностей, мови, культури й історичної пам'яті від покоління до покоління, створюючи підґрунтя для становлення національної ідентичності.

Особливого значення для дошкільної педагогіки набувають ідеї С. Русової, [3, с.2-6]. яка першою в українській педагогічній думці науково обґрунтувала тезу про те, що формування національної свідомості має розпочинатися саме з раннього дитинства. Вона вважала заклад дошкільної освіти першою соціальною інституцією, покликаною забезпечити національне виховання через рідну мову, народну творчість, традиції та звичаї, інтегровані в освітній процес.

Розвиваючи ці ідеї, Г. Ващенко розглядав освіту як системний механізм формування національного світогляду, моральних і громадянських якостей особистості [2, с. 87–92]. На його переконання, національна свідомість не виникає стихійно, а формується внаслідок цілеспрямованого виховного впливу, організованого в межах освітньої системи.

У сучасних педагогічних дослідженнях зазначені положення дістали подальший розвиток. Так, І. Бех визначає освіту як провідний соціально-педагогічний механізм формування ціннісних орієнтацій особистості, зокрема національної та громадянської свідомості [2, с.34-39]. Учений підкреслює, що саме через спеціально організований освітній процес дитина засвоює національні смисли, норми й цінності, які згодом трансформуються у внутрішні переконання.

У контексті дошкільної освіти важливими є наукові підходи Н. Гавриш [5, с. 15–20] і Т. Піроженко [11, с. 52–57], які акцентують увагу на тому, що формування національної свідомості дітей дошкільного віку відбувається в процесі їхньої соціалізації в освітньому середовищі. Дослідниці підкреслюють

роль мовного середовища, емоційно-ціннісного сприйняття культурних образів, а також педагогічної взаємодії як чинників національного становлення дитини.

Отже, аналіз наукових праць засвідчує, що освіта розглядається вченими як один із провідних і цілеспрямованих механізмів формування національної свідомості особистості. Особливої значущості цей процес набуває в дошкільному віці, коли закладаються основи світогляду, ціннісних орієнтацій та національної ідентичності дитини.

Формування національної свідомості дітей дошкільного віку є одним із пріоритетних завдань сучасної системи освіти України. В умовах соціокультурних трансформацій та викликів сьогодення особливої актуальності набуває питання виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, поважає національні цінності та демонструє громадянську позицію. Відповідно до положень Базовий компонент дошкільної освіти, одним із ключових напрямів освітнього процесу є формування у дітей любові до України, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мов, національних цінностей українського народу[7, с.8].

Дошкільний вік є сенситивним періодом для становлення основ ідентичності, зокрема національної. Саме в цей період дитина вперше усвідомлює свою приналежність до родини, рідного краю, держави. Національна свідомість у дошкільному віці проявляється через емоційно-позитивне ставлення до рідної мови, символіки, традицій, народних звичаїв, фольклору, а також через первинні уявлення про Батьківщину.

Освіта виступає системоутворювальним чинником формування національної свідомості, оскільки саме в закладі дошкільної освіти створюється організоване освітнє середовище, яке забезпечує цілеспрямований педагогічний вплив. Зміст освітнього процесу має ґрунтуватися на засадах народності, культуровідповідності, інтеграції родинного і суспільного виховання.

Важливу роль у формуванні національної свідомості відіграє мовленнєвий розвиток дитини. Рідна мова є носієм культури, історичної пам'яті та духовних

цінностей народу. Через художнє слово, казку, народну пісню, прислів'я та приказки дитина засвоює морально-етичні норми, притаманні українському суспільству. Використання творів усної народної творчості, спадщини видатних українських письменників, ознайомлення з традиційними святами сприяють формуванню позитивної національної ідентифікації.

Значущим компонентом є ознайомлення дітей із державною символікою України — прапором, гербом, гімном — у доступній для дошкільного віку формі. Педагогічна робота має бути спрямована не лише на повідомлення знань, а й на формування емоційно-ціннісного ставлення до символів держави. Ефективними є інтегровані заняття, тематичні проєкти, народознавчі свята, екскурсії, зустрічі з представниками громади.

Особливої уваги заслуговує роль сім'ї як первинного осередку соціалізації. Взаємодія закладу дошкільної освіти з родиною забезпечує цілісність виховного впливу. Передача родинних традицій, шанобливе ставлення до старших, збереження пам'яті про історію роду формують у дитини почуття спадкоємності поколінь. Освітній заклад має виступати партнером сім'ї у процесі національно-патріотичного виховання. Батьки мають стати не тільки гостями на заходах, не лише спостерігачами за успіхами їхніх дітей, вони мають безпосередньо впливати на формування дітей власним досвідом та прикладом. Зусилля педагогів мають бути спрямовані на підтримку ініціативи батьківської громади, взаємодію у розробленні та виконанні рішень щодо національно-патріотичного виховання дітей.

Напрямки роботи з батьками з питань патріотичного виховання:

- ознайомлення батьків з роботою ЗДО з питань патріотичного виховання;
- залучення батьків до співпраці та стимулювання їхньої активної участі в ній;
- організація різноманітних заходів за участю батьків;
- ознайомлення батьків з результатами навчання і розвитку дітей (відкриті перегляди, тематичні тижні, інформація в куточках батьків, анкетування).

У сучасних умовах важливим є використання інноваційних освітніх технологій: проєктної діяльності, інтерактивних методів, ігрових практик,

елементів музейної педагогіки. Створення в закладі дошкільної освіти національно зорієнтованого предметно-просторового середовища (народний куточок, символіка, етнографічні елементи) сприяє природному засвоєнню дітьми культурних цінностей.

Таким чином, освіта виступає стратегічним ресурсом формування національної свідомості дітей дошкільного віку. Її роль полягає у створенні умов для становлення особистості, яка усвідомлює свою національну приналежність, виявляє повагу до культури та традицій українського народу і здатна в майбутньому відповідально реалізовувати себе як громадянин України.

Висновки. Освіта відіграє вирішальну роль у формуванні національної свідомості, громадянської відповідальності та патріотизму молоді. Вона є засобом духовного відродження народу, формування покоління, яке усвідомлює себе частиною української нації та готове працювати задля її розвитку. Формування національно свідомої особистості має стати не епізодичним завданням дошкільної освіти, а системною складовою освітнього процесу. Саме так виховується майбутнє України — покоління вільних, гідних, свідомих громадян.

Список використаних джерел

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). — Київ, 2021. URL: <https://mon.gov.ua> (дата звернення: 20.02.2026).
2. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності. Київ : Либідь, 2006. 272 с.
3. Богуш А. Національно-патріотичне виховання в українському дитячому садку: концепція Софії Русової та сьогодення. Дошкільне виховання. 2020. № 2. С. 2-6.
4. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі. Київ: Вища школа, 2018. 407с.
5. Гавриш Н. В. Патріотичне виховання дітей дошкільного віку. Харків : Ранок, 2018. 192 с.
6. Закон України Про дошкільну освіту від 11.07.2001 № 2628-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.02.2026).
7. Каплуновська О. «Україна – моя Батьківщина». Парціальна програма національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку.-Тернопіль: Мандрівець, 2016.-72с.

8. Карабаєва І. І. Формування громадянської компетентності дітей дошкільного віку. Дошкільне виховання. 2021. № 4.
9. Кремень В. Г. Освіта і національна ідентичність в умовах глобалізації. Педагогіка і психологія. 2020. № 3.
10. Освітня програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина» / наук. кер. В. О. Огнев'юк.
11. Піроженко Т. О. Дитина у сучасному соціокультурному просторі. Київ : Педагогічна думка, 2014. 160 с.

Коноз Валентина Станіславівна,
керівник гуртка Великописарівської
станції юних натуралістів
Великописарівської селищної ради
Сумської області

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВИХОВАНЦІВ ЧЕРЕЗ ПРИРОДОЗНАВЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ НА ЗАНЯТТЯХ СТАНЦІЇ ЮНИХ НАТУРАЛІСТІВ

У статті розглядаються практичні аспекти формування громадянської ідентичності вихованців у процесі природознавчої діяльності на заняттях гуртків Великописарівської станції юних натуралістів. Проаналізовано досвід поєднання екологічного, патріотичного та краєзнавчого виховання через безпосереднє дослідження природи рідного краю. Висвітлено роль спостережень, природоохоронних проєктів та дослідницької роботи у формуванні відповідальної громадянської позиції юних натуралістів. Розкрито взаємозв'язок між любов'ю до рідної природи та усвідомленням себе як громадянина своєї громади та держави.

Ключові слова: *громадянська ідентичність, природознавча діяльність, позашкільна освіта, екологічне виховання, патріотичне виховання, станція юних натуралістів, Великописарівщина.*

Вступ. Сучасний освітній процес у закладах позашкільної освіти орієнтований на формування всебічно розвиненої особистості, яка усвідомлює

свою приналежність до рідного краю, держави та людської спільноти. Великописарівська станція юних натуралістів є осередком, де діти долучаються до вивчення природи рідного Слобожанського краю, здобувають практичні навички дослідників та захисників навколишнього середовища. Саме тут, у взаємодії з живою природою, формується та міцніє громадянська ідентичність молодого покоління.

Великописарівщина – край мальовничих луків і річкових заплавл, лісів і полів, унікальних природних куточків, які є частиною природної спадщини Сумської області. Вивчення цієї природи, турбота про неї, дослідження її стану та захист – усе це формує у вихованців глибоке відчуття відповідальності за свою малу батьківщину. Любов до рідної землі, її флори і фауни, природних ландшафтів є невіддільною складовою громадянської свідомості.

Мета статті полягає в узагальненні практичного досвіду формування громадянської ідентичності вихованців через природознавчу діяльність на заняттях гуртків Великописарівської станції юних натуралістів, визначенні ефективних форм і методів поєднання екологічного, краєзнавчого та патріотичного виховання на основі безпосереднього дослідження природи рідного краю.

Основна частина. Робота гуртків Великописарівської станції юних натуралістів будується на принципі єдності пізнавальної, практичної та виховної діяльності. Програма гуртка передбачає систематичне вивчення природи рідного краю: спостереження за рослинним і тваринним світом, фенологічні дослідження, екологічний моніторинг стану природних об'єктів. Така діяльність формує у вихованців не лише природничі знання, а й стійке відчуття себе як частини рідної землі, відповідального господаря, якому не байдужа доля навколишнього середовища [1, с. 87].

Одним із ключових напрямів роботи гуртка є краєзнавче вивчення природи Великописарівщини. Вихованці досліджують флору і фауну місцевих екосистем: лучні та лісові угруповання, береги річок та водойм, характерних представників тваринного світу краю. Ведення фенологічних щоденників, польові дослідження,

участь у природоохоронних акціях – усе це формує усвідомлення унікальності рідного краю та потребу в його захисті. Такий підхід є основою для виховання громадянина, який відчуває нерозривний зв'язок зі своєю малою батьківщиною [2, с. 134].

Патріотична складова природознавчої діяльності реалізується через усвідомлення цінності рідної природи як національного надбання. Участь у природоохоронних заходах всеукраїнського та місцевого рівня, акціях «Первоцвіт», «Годівниця», «Чисте довкілля» формує розуміння того, що збереження природи є громадянським обов'язком кожного. Вихованці гуртка не лише вивчають природу, а й активно захищають її, виступаючи справжніми господарями своєї землі. Це виховує громадянську активність та відповідальність – базові риси справжнього патріота [3, с. 56].

Дослідницька діяльність посідає особливе місце у формуванні громадянської ідентичності вихованців. Наукові проекти з вивчення стану природних екосистем Великописарівщини, дослідження видового різноманіття місцевої флори і фауни, моніторинг змін у природному середовищі привчають дітей до системного аналізу проблем рідного краю. Участь у конкурсах-захистах Малої академії наук, Всеукраїнських природничих олімпіадах, конференціях формує навички громадянської комунікації – вміння представляти та відстоювати свої наукові здобутки, що є частиною більш широкої громадянської компетентності [4, с. 203].

Проектна природоохоронна діяльність стала одним із найефективніших засобів формування громадянської ідентичності. Вихованці реалізували комплексні проекти: «Зелена карта Великописарівщини», «Рідкісні рослини нашого краю», «Стан водних екосистем Ворскли та її приток». Робота над проектами вимагає взаємодії з місцевою громадою, органами влади, науковцями – що формує навички громадянської участі та розуміння того, як кожен може впливати на стан довкілля своєї місцевості. Представлення результатів проектів на громадських слуханнях та в ЗМІ виховує вміння бути почутим і значущим членом суспільства [5, с. 78].

Важливим аспектом формування громадянської ідентичності є участь вихованців у волонтерській природоохоронній діяльності. Озеленення шкільних подвір'їв та вулиць, висаджування дерев, облаштування екологічних стежок, допомога у ліквідації стихійних сміттєзвалищ – ці практичні справи формують звичку активної громадянської участі. Коли дитина власними руками садить дерево або очищає берег річки, вона глибше відчуває себе причетною до долі рідного краю та відповідальною за його майбутнє.

Міжпредметна інтеграція природознавчої діяльності з основами громадянської освіти реалізується через тематичні заняття, бесіди та дискусії. Обговорення екологічних проблем краю підводить вихованців до розуміння ролі кожного громадянина у вирішенні цих проблем. Аналіз законодавства у сфері охорони природи, знайомство з діяльністю екологічних організацій, вивчення успішних природоохоронних ініціатив формує у дітей уявлення про механізми громадянської участі та можливості впливати на ситуацію в рідній громаді.

Велике значення для формування громадянської ідентичності має залучення вихованців до ведення Природного літопису Великописарівщини. Систематичне фіксування змін у природі, збереження зразків гербарію, складання баз даних місцевої флори і фауни формує розуміння того, що пам'ять про рідний край – це обов'язок кожного покоління. Вихованці усвідомлюють себе хранителями природної спадщини своєї громади, а це є потужним чинником формування стійкої громадянської ідентичності [1, с. 95].

Співпраця з місцевою громадою, органами місцевого самоврядування, школами та закладами культури є невіддільною складовою виховної роботи станції. Спільні природоохоронні заходи, участь в екологічних фестивалях, представлення результатів наукових досліджень на засіданнях сільської ради формують у вихованців почуття власної значущості та причетності до справ громади. Коли діти бачать, що їхня праця помічена і цінується суспільством, зміцнюється їхня громадянська свідомість та бажання й надалі служити рідній землі.

Практика роботи гуртка свідчить, що природознавча діяльність, поєднана

з цілеспрямованим громадянським вихованням, дає потужний освітньо-виховний ефект. Вихованці, які пройшли повний курс навчання, демонструють не лише глибокі знання природи рідного краю та дослідницькі навички, а й стійку громадянську позицію: вони беруть активну участь у житті громади, ініціюють природоохоронні заходи, є прикладом для однолітків у ставленні до довкілля.

Висновки. Досвід роботи гуртків Великописарівської станції юних натуралістів підтверджує ефективність природознавчої діяльності як засобу формування громадянської ідентичності вихованців. Безпосередній контакт з природою рідного краю, її дослідження, охорона та збереження формують глибоке відчуття приналежності до місця, де народився і живеш, відповідальності за його майбутнє – що є основою справжньої громадянськості.

Успішність реалізації природознавчої діяльності у вихованні громадянської ідентичності залежить від системності підходу, різноманітності форм роботи (польові дослідження, проєктна діяльність, природоохоронні акції, участь у конкурсах), тісної взаємодії з місцевою громадою та партнерства з освітніми й культурними закладами. Великописарівщина з її різноманітними природними екосистемами, багатою природною спадщиною надає широкі можливості для реалізації такої роботи.

Перспективи подальшої роботи вбачаємо у розширенні мережі природоохоронних партнерств, впровадженні цифрових технологій у природознавчі дослідження, поглибленні зв'язку між природничою та громадянською освітою, розвитку міжрегіонального обміну досвідом між станціями юних натуралістів України.

Список використаних джерел

1. Пустовіт Н. А. Освіта для сталого розвитку в школі : теорія і практика. Київ : Педагогічна думка, 2019. 302 с.
2. Захлебний А. М. Природне середовище як засіб патріотичного виховання учнів. Педагогіка і психологія. 2020. № 3. С. 128-141.
3. Колонькова О. О. Формування екологічної відповідальності учнів у

позашкільних закладах освіти. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2018. № 289. С. 50-63.

4. Вербицький В. В. Позашкільна еколого-натуралістична освіта в Україні: стан і перспективи розвитку. Київ : Аграрна освіта, 2021. 256 с.

5. Мащенко О. М. Проектна діяльність у роботі еколого-натуралістичних гуртків. Позашкільна освіта та виховання. 2022. № 1. С. 70-85.

Кракова Євгенія Анатоліївна,
вчитель української мови й літератури,
історії та правознавства, «старший вчитель»
ліцею Боромлянської сільської ради,
с. Боромля

МОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ МОЛОДІ ЯК ПРОДОВЖЕННЯ НАЦІЄТВОРЧОГО КОДУ

У статті розглянуто мову як ключовий маркер культурної спадкоємності, ціннісних орієнтирів і колективної пам'яті, що забезпечує безперервність національного розвитку та формування громадянської свідомості.

Ключові слова: *мовна ідентичність, молодь, націєтворення, національна свідомість, культурна спадкоємність, українська мова, соціалізація.*

У сучасних умовах глобалізації, цифровізації та суспільно-політичних трансформацій проблема мовної ідентичності набуває особливої актуальності. Для України питання мови є не лише культурним або освітнім, а й світоглядним, державотворчим і безпековим. Українська мова постає як маркер національної самобутності, засіб консолідації суспільства.

Молодь у цьому контексті відіграє визначальну роль, адже вона є носієм і транслятором цінностей, які визначатимуть майбутній розвиток держави. Саме в молодіжному середовищі відбувається активний пошук ідентичності, переосмислення культурних кодів і визначення світоглядних орієнтирів. У цьому контексті мовна ідентичність виступає важливим індикатором рівня національної свідомості та продовження націєтворчого процесу.

Мова є своєрідним «кодом» нації – носієм історичного досвіду, духовних традицій, культурної пам'яті. Вона забезпечує спадкоємність поколінь і водночас

формує нові смисли, що відповідають викликам часу. Тому дослідження мовної ідентичності молоді як складової націєтворчого коду є необхідним для розуміння перспектив розвитку українського суспільства.

Мовна ідентичність – це усвідомлення індивідом своєї належності до певної мовної спільноти, прийняття її цінностей, норм і традицій. Це багатовимірне явище, що поєднує психологічні, соціальні, культурні та політичні аспекти. Вона формується в процесі соціалізації.

Поняття «націєтворчий код» можна трактувати як сукупність історичних, культурних і духовних маркерів, які визначають самобутність нації та її безперервність у часі. У цьому «коді» мова займає центральне місце, адже саме через неї відбувається узагальнення й передача колективного досвіду.

Українська мова акумулює в собі досвід поколінь, фольклорну традицію, літературну спадщину, суспільно-політичні ідеї. Вона є символом боротьби за незалежність і засобом збереження культурної автономності. У періоди суспільних випробувань мова стає маркером громадянської позиції та інструментом консолідації.

Особливо важливим є психологічний аспект мови в контексті формування національної ідентичності у дітей та молоді. Рідна мова стає першим "кодом" для розшифровки світу, інструментом соціалізації та самопізнання. Вона допомагає не лише усвідомити свою унікальність, але й сформувати когнітивні схеми, що визначають сприйняття та інтерпретацію соціальної реальності через призму національної культури.

Формування мовної ідентичності сучасної молоді відбувається під впливом низки **взаємопов'язаних чинників**:

сімейне середовище (у родині закладаються первинні мовні практики та ставлення до мови як цінності);

освітній простір (заклади освіти формують мовну культуру, сприяють розвитку мовної компетентності та національної свідомості);

медіа та цифрове середовище (створюють нові форми мовного самовираження);

соціально-політичні події (суспільні події, виклики воєнного часу та процеси державотворення актуалізують питання мовного вибору як елементу громадянської відповідальності).

Особливістю сучасного етапу є зростання престижу української мови серед молодого покоління, її активне використання в публічному просторі, культурних ініціативах, креативних індустріях. Мова стає не лише засобом спілкування, а й символом відповідальності за майбутнє держави.

«...Російська залишалася для мене мовою матері й певною зв'язкою із домом і довоєнним життям, проте українська стала мовою вибору... Там, де всередині мене раніше була російська, сьогодні я відчуваю мертвого звіра...»; «Особисто я відчула, наскільки важливою і цінною є для мене моя земля, і зрозуміла, що робитиму все для того, щоб Україна була вільною завжди» [3].

Для молоді мовна ідентичність виконує функцію самовираження та самоусвідомлення. Вона відображає не лише мовний вибір у повсякденному спілкуванні, а й систему цінностей, світоглядних орієнтацій і політичних чинників.

Отже, мовна ідентичність молоді є важливою складовою націєтворчого коду, що забезпечує історичну тяглість і культурну самобутність українського народу. Вона формується під впливом соціальних, культурних і політичних чинників та відображає рівень національної свідомості молодого покоління.

Список використаних джерел

1. Вербицька Л. О. Мова як фактор ідентифікації (мовна ідентичність) // Трансформація ідентичності в умовах сучасного українського суспільства : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф., 10-11 жовт. 2024 р. Львів, 2024. С. 24-30.
2. Залізник Г. М. Мова як індикатор української національної ідентичності та цивілізаційного вибору киян // Українська мова. 2023. № 2 (86). DOI: 10.15407/ukrmova2023.02.072.
3. Краснящих. А. (2022) І. Ківа: Там, де всередині мене була російська мова, я відчуваю мертвого звіра. Українська правда, 24 липня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/07/24/7359716/>
4. Скокова Л. Мовні практики та уподобання молоді в умовах воєнного часу в Україні // Youth in Central and Eastern Europe. 2024. Т. 11, № 18. С. 61–68.

5. Федорченко П. Мова і мовна політика як інструменти формування національної ідентичності // Схід. 2024. Т. 6, № 4. С. 15–18. DOI: 10.21847/2411-3093.2024.642.

Кривоконь Сніжана Федорівна,
учитель історії та громадянської освіти
Підліснівського ліцею
Степанівської селищної ради
Сумського району Сумської області

ІНТЕГРАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ЗНАНЬ ТА ГРОМАДЯНСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ 6-9 КЛАСІВ

У статті досліджується проблема інтеграції історичного та громадянського компонентів у освітньому процесі основної школи на основі модельної навчальної програми «Громадянська освіта. 6-9 клас». Проаналізовано потенціал міжпредметного підходу для формування національної ідентичності та громадянських компетентностей учнів.

Ключові слова: *громадянська та історична освіта, національна ідентичність, компетентності, патріотичне виховання.*

Вступ. Сучасний етап розвитку української держави, позначений широкомасштабною російською агресією, актуалізував питання формування стійкої національної ідентичності та активної громадянської позиції молодого покоління. Модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 6-9 клас», затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 19.12.2024 № 1768, визначає громадянську освіту як складову громадянської та історичної освітньої галузі, що відкриває широкі можливості для інтеграції історичних знань та громадянських компетентностей.

Мета статті – проаналізувати можливості інтеграції історичного та громадянського компонентів в освітньому процесі як основу формування національної ідентичності учнів 6-9 класів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що питання громадянської освіти розглядаються переважно в контексті правової освіти (Кравчук М.В., Танчин І.З.), освіти з прав людини (посібник «Компас»), демократичного громадянства (посібник «Демократична школа»). Проте проблема інтеграції історичного та громадянського компонентів у єдиному освітньому процесі основної школи залишається малодослідженою.

Виклад основного матеріалу. Програма з громадянської освіти базується на компетентнісному підході та передбачає формування ключових компетентностей. Серед них присутні компетентності, які безпосередньо пов'язані з історичною освітою: розуміння власної громадянської, національної та культурної ідентичностей; здатність плекати українські традиції та духовні цінності; розуміння значення національної пам'яті та її впливу на суспільно-політичні процеси [1].

Інтеграція історичного та громадянського компонентів не є механічним поєднанням двох предметів. Це інтегрований процес, у якому:

- історичні знання забезпечують розуміння походження та розвитку демократичних цінностей, еволюції прав людини, формування державності;
- громадянські компетентності надають історичним знанням практичного значення для сучасного життя;
- національна ідентичність формується через усвідомлення історичної спадщини та її зв'язку з сучасними викликами.

Програма враховує наступність між предметами громадянської та історичної освітньої галузі, що створює методологічну основу для інтеграції. Зокрема, курс 6 класу опирається на результати вивчення курсу «Вступ до історії та громадянської освіти» у 5 класі, а курс 7-8 класу громадянської освіти готує до вивчення основ правознавства у 9 класі [1].

Пропонуємо детально проаналізувати програму з громадянської освіти, щоб виявити систематичне використання історичного матеріалу в усіх класах.

У 6 класі історичний контекст присутній у темах: «Що означає мати громадянство?», де розглядається вивчення загальнолюдських цінностей через

призму їх історичного розвитку.

У 7 класі п'ять тем з дванадцяти мають виражений історичний компонент: «Права людини: історичний екскурс», «Історичний розвиток громади на теренах України», «Україна – молода держава з багатовіковою історією» тощо.

Щодо 8 класу, то історичний матеріал інтегровано в теми про культуру, суспільство, права людини: «Культура і суспільство», «Генеза концепції прав людини».

У 9 класі історична перспектива присутня у темах: «Вплив культурних відмінностей на взаємини між соціокультурними спільнотами», еволюція демократії та правової держави [1].

Таке насичення програми історичним матеріалом не є випадковим. Очікувані результати навчання прямо передбачають уміння учнів: демонструвати знання перебігу подій у часі [9 ГЮ 1.1.2-1], виявляти ознаки культурно-історичних епох [9 ГЮ 1.1.3-3], наводити приклади змін та неперервності в історії суспільства [9 ГЮ 1.2.3-3] [2].

На основі аналізу програми з громадянської освіти пропонуємо розглянути чотири ключові методичні підходи.

Принцип історичної наступності у вивченні демократичних цінностей дозволяє замість лінійного викладу теми «Історія прав людини» у 7 класі використати метод порівняльного аналізу різних епох: від античних уявлень про права громадян до Загальної декларації прав людини ООН 1948 р. та Конституції України 1996 р. [1]. Навчальна діяльність може включати створення інтерактивної хронологічної стрічки з виокремленням спільних та відмінних рис у розумінні прав людини у різні епохи.

Така робота формує розуміння, що демократичні цінності – не абстрактні ідеї, а результат тривалої історичної боротьби, що є важливим для формування ціннісного ставлення до прав людини.

Наступним методичним підходом є використання історичних кейсів для формування громадянської позиції у програмі 8 класу передбачає вивчення теми «Конфлікти та їх подолання». Крім абстрактного обговорення конфліктів

доцільно аналізувати конкретні історичні кейси: Переяславська рада 1654 р. (конфлікт інтересів та його довготривалі наслідки), Революція Гідності 2013-2014 рр. (громадянський спротив авторитаризму), сучасний збройний конфлікт (захист державності та демократії) [3].

Методика роботи включає: аналіз причин та передумов конфлікту, виявлення інтересів різних сторін, оцінку способів вирішення, формулювання власної позиції з аргументацією. У результаті – учні розуміють, що конфлікти мають глибоке історичне коріння, але їх вирішення залежить від активної громадянської позиції кожного.

Ще одним методичним підходом є проєктна діяльність як форма інтеграції, що передбачає використання проєктної діяльності учнями. Для 9 класу пропонуємо міжпредметний проєкт «Історія моєї громади: від минулого до майбутнього», що включає: історичне дослідження (збір інформації про історію місцевої громади), аналіз сучасного стану (оцінка громадського простору, місцевого самоврядування), громадянську активність (розробка проєкту покращення громади з урахуванням історичних традицій), презентацію результатів місцевій громаді [4].

Такий проєкт одночасно формує дослідницькі навички роботи з історичними джерелами, розуміння наступності історичного розвитку, активну громадянську позицію, навички співпраці та презентації.

Історична реконструкція є альтернативним методом дослідження демократичних механізмів. При вивченні теми «Місцеве самоврядування» у 7 класі доцільно провести порівняльний аналіз історичних форм самоврядування в Україні: віче в Русі-Україні, Магдебурзьке право в українських містах, козацька демократія (Військова Рада, виборність отаманів), сучасне місцеве самоврядування за Конституцією України.

Практичне завдання може включати моделювання засідання місцевої ради з використанням демократичних процедур, що мають історичне коріння. Це дозволяє учням не лише дізнатися про історію демократії, але й відчувати себе учасниками демократичного процесу.

Разом з тим, програма з громадянської освіти 6-9 класів визначає формування громадянської національної ідентичності як одне з ключових завдань. Історична освіта забезпечує знання про минуле, емоційний зв'язок з ним, ціннісне ставлення до державності. Громадянська освіта трансформує ці елементи в активну позицію, відповідальність, участь у суспільно-політичному житті [3].

У цьому контексті необхідно зазначити методичні прийоми, які доцільно використовувати на уроках громадянської освіти. Так, робота з історичними символами при вивченні державної символіки України у 7 класі не повинна обмежуватися описом герба, прапора, гімну, а по можливості дослідити історію їх виникнення та еволюції, проаналізувати символіку різних епох, обговорити, чому саме ці символи стали державними.

Ще один методичний прийом – вивчення історичних прикладів громадянської мужності, що дає можливість створити «Книгу пам'яті» класу/школи з дослідженням біографій захисників України з різних історичних епох, включно із сучасністю (захисники УНР, герої Небесної Сотні, захисники під час повномасштабного вторгнення).

Наступним методичним прийомом – усна історія. Проект «Історія моєї родини в історії України» – інтерв'ю з родичами, дослідження родинних архівів, створення родинного дерева з історичним контекстом. У результаті – особистісне переживання історії, розуміння себе як частини народу з багатовіковою історією [3].

Також необхідно проаналізувати специфіку інтеграції громадянської освіти та історії України в умовах воєнного стану. російсько-українська війна створює особливі умови для громадянської освіти. Програма наголошує, що ключове значення інтеграції історичних знань та громадянських компетентностей для системи освіти нашої держави та формування національної свідомості громадян стало очевидним під час російсько-української війни. Інтеграція історичних знань та громадянських компетентностей дозволить підтримувати патріотичний духу молоді без мілітаризації свідомості, протидіяти

російській пропаганді та історичним маніпуляціям, вивчати історію російської агресії проти України (від Переяславської ради до сьогодні), проаналізувати історичні приклади боротьби за незалежність, дослідити геноциди українського народу, сформувати стійкість через історичну пам'ять, спростувати історичні міфи російської пропаганди.

До основних методичних принципів роботи інтеграції історичних знань та громадянських компетентностей належать: історична правда як основа (використання документально підтверджених фактів); психологічна безпека (врахування емоційного стану учнів); зв'язок минулого та сучасності (кожна історична тема завершується обговоренням громадянських дій сьогодні).

Разом з тим, програма передбачає формувальне оцінювання та можливість використання накопичувальної системи. Для оцінювання інтегрованих результатів пропонуємо: комплексні завдання, що поєднують історичні знання та громадянську дію. Наприклад, ситуація: «У громаді планують знести історичну будівлю XIX століття для будівництва торгового центру». Завдання включають: дослідження історії будівлі, визначення інтересів сторін, пропозиції демократичних способів вирішення, аргументацію власної позиції.

Ще одним ґрунтовним та змістовним завданням може бути портфоліо громадянина-дослідника – збірка результатів досліджень історичних тем, доказів громадянської активності, рефлексивних есе про зв'язок історії та сучасності.

У той же час, пріоритетною вважаємо проектну роботу як форму підсумкового оцінювання за групами загальних результатів. Тематика: «Історія виборчого права в Україні та моя участь у шкільних виборах», «Від козацької демократії до сучасного місцевого самоврядування» тощо.

Висновок. Модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 6-9 клас» закладає підґрунтя для інтеграції історичного та громадянського компонентів через наскрізні змістові лінії, систематичне використання історичного матеріалу. Міжпредметна інтеграція не є механічним поєднанням предметів, а становить процес об'єднання, у якому історичні знання набувають сучасного громадянського значення, а громадянські компетентності отримують глибоке

ціннісне обґрунтування через історичний досвід.

Формування національної ідентичності учнів найефективніше відбувається через поєднання емоційного переживання історії (історична пам'ять) та усвідомленої громадянської дії (громадянська відповідальність). В умовах воєнного стану інтеграція історії та громадянської освіти набуває особливого значення для формування стійкості, критичного мислення та протидії інформаційним маніпуляціям. Історичні приклади боротьби за незалежність, спростування російських історичних міфів стають важливим компонентом громадянської освіти.

Інтеграція історичної та громадянської освіти – не лише методичне завдання, а й стратегічний напрям розбудови освітньої системи, здатної виховати покоління свідомих громадян, які знають свою історію, пишаються своєю державою та готові активно працювати для її майбутнього.

Список використаних джерел

1. Модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 6–9 клас» для закладів загальної середньої освіти (авт. Васильків І. Д., Кравчук В. М., Танчин І. З.). URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/30-12-2024/hromadyanska-osvita-6-9-kl-vasylkiv-ta-in-30-12-2024.pdf>
2. Державний стандарт базової середньої освіти URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti>
3. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання історії (громадянська та історична освітня галузь) у закладах загальної середньої освіти у 2025/2026 навчальному році. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/689/c85/369/689c85369d426859143135.pdf>
4. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80>

Кривошاپ Наталія Олексіївна,
заступник директора з навчально-виховної роботи,
учитель математики
Ямпільського ліцею №2 Ямпільської селищної ради Сумської області,
селище Ямпіль

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТІРІВ ТА УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена розгляду важливості формування ціннісних орієнтирів та утвердження національно-патріотичної свідомості здобувачів освіти через уроки математики, що є невід'ємною складовою національної безпеки України. Автор досліджує можливості інтеграції патріотичних цінностей у навчальний процес, де математика виступає не лише як дисципліна для розвитку інтелектуальних здібностей учнів, але й як інструмент виховання громадянської свідомості та національної гордості. У статті акцентується увага на значенні педагогічних стратегій, спрямованих на формування у молоді глибокого розуміння ролі особистості в забезпеченні стабільності та безпеки держави, зокрема в умовах сучасних геополітичних викликів.

Ключові слова: Ціннісні орієнтири, національно-патріотична свідомість, національна безпека, уроки математики, патріотичне виховання, громадянська свідомість, педагогічні стратегії, формування особистості, інтелектуальний розвиток, сучасні виклики.

Вступ. Сучасний етап розвитку України характеризується не лише політичними, економічними та соціальними викликами, але й необхідністю забезпечення національної безпеки. На цьому фоні важливу роль у вихованні громадянської свідомості, патріотизму та відповідальності перед державою відіграє освіта, зокрема математична. Уроки математики, що на перший погляд здаються суто технічними і позбавленими патріотичного контексту, можуть стати потужним інструментом формування у молоді національно-патріотичних

цінностей, адже вміння критично мислити, вирішувати складні задачі та аналізувати інформацію є основою для розвитку свідомого громадянина, здатного внести свій внесок у забезпечення національної безпеки [1, с.45-67].

Мета статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування та наведення прикладів практичного потенціалу уроків математики у формуванні національно-патріотичної свідомості та ціннісних орієнтирів здобувачів освіти в контексті забезпечення національної безпеки України.

Основна частина. Уроки математики можуть стати потужним засобом формування ціннісних орієнтирів через залучення до процесу навчання таких тем, як математична етика, інтелектуальна чесність, а також через використання математичних задач, що відображають актуальні для країни питання. Наприклад, у контексті сучасних викликів можна використовувати приклади, що стосуються національної безпеки, військової стратегії або економічного розвитку. Це дозволяє учням не лише застосовувати математичні знання для розв'язування реальних проблем, а й усвідомлювати важливість кожної їхньої дії для стабільності країни [2, с.123-145]. Наприклад, для учнів 7 класу можна запропонувати задачу “На 10 маскувальних сіток волонтери витратили 45 годин роботи. Скільки часу потрібно на виготовлення 16 сіток за умови, що продуктивність залишиться тією ж самою”. Ціннісним аспектом такої задачі є привертання уваги до праці волонтерів та командної роботи. Наступна задачі “Громада під час акції “Дякую ЗСУ” зібрала 84 000 грн на закупівлю обладнання. Частину коштів витратили на генератори (12 000 грн на кожний). Скільки генераторів вдалось придбати, якщо залишилось 24 000 грн.” та “Селищна рада виділила 15 000 грн на придбання інформаційних плакатів про права дітей. Один комплект коштує 750 грн. Скільки комплектів школа зможе придбати?” є гарним нагадуванням щодо раціонального розподілу коштів та формування економічної відповідальності.

Одним із ефективних підходів є інтеграція патріотичних тем у навчальні заняття. Наприклад, розв'язання задач на тему обороноздатності України, математичне моделювання системи національної безпеки чи вивчення

статистичних даних про економічну стабільність країни допомагає учням не лише вивчати математику, а й глибше усвідомлювати свою роль у розвитку держави. Користування науковими підходами для оцінки національних інтересів формує у молоді відповідальність і патріотичну свідомість, оскільки кожен навчальний момент стає частиною загального процесу виховання громадянської позиції [3, с.78-92]. Наприклад, з учням 9 класу можна розв'язати статистичну задачу “Учні ліцею провели опитування щодо знання історичних подій України, отримавши наступні результати у відсотках: 60, 70, 75, 80, 80, 85, 88, 90. Знайдіть середнє значення, моду та медіану статистичного ряду”. Розв'язання таких задач націлене на шанування історичної пам'яті як складової національної безпеки.

Для того щоб уроки математики стали ефективним інструментом виховання національно-патріотичної свідомості, важлива роль належить вчителю. Педагог має бути не лише фахівцем у галузі математики, але й володіти вмінням інтегрувати патріотичні цінності в навчальний процес. Вчитель повинен стати для учнів прикладом для наслідування, пропонуючи не тільки математичні знання, а й моделі громадянської поведінки, принципи етики та соціальної відповідальності. Важливою є здатність педагога стимулювати в учнів інтерес до власної країни, її історії, культури, пам'яток та до розв'язування актуальних проблем суспільства [4, с.110-130]. Наприклад, для учнів 10-11 класів можна запропонувати наступну задачу “Висота монумента “Батьківщина-Мати” у Києві становить 102 м. Кут підняння погляду до вершини монумента з певної точки - 30° . Знайдіть відстань від спотерігача до основи монумента.”. Цінність такої задачі полягає в повазі до історичних пам'яток, причому поруч з розв'язанням задач, учні можуть отримати випереджувальне завдання щодо вивчення більш детальної інформації про монумент.

Національна безпека держави значною мірою залежить від рівня патріотизму та свідомості її громадян. У цьому контексті важливим є виховання здобувачів освіти не лише як носіїв знань, але й як громадян, готових до активного захисту інтересів своєї держави. Підготовка молоді до вирішення складних соціальних, економічних та політичних задач, здатність критично

оцінювати ситуацію, розуміння важливості національної єдності та суверенітету – це основа для забезпечення національної безпеки. Навчання математики як дисципліни, що сприяє розвитку аналітичного мислення, є одним із найкращих засобів для реалізації цих цілей.

Формування ціннісних орієнтирів та утвердження національно-патріотичної свідомості здобувачів освіти через уроки математики є важливим етапом у забезпеченні національної безпеки України. Вміння вирішувати математичні задачі, розуміти їхнє практичне застосування в реальному житті, а також здатність аналізувати інформацію – це ті навички, які необхідні кожному громадянину для ефективного внеску в розвиток держави. Інтеграція патріотичних тем в математичний процес дозволяє не лише підвищити рівень знань учнів, а й сформувати в них почуття національної гордості, відповідальності та громадянської свідомості, що є основою для забезпечення безпеки та стабільності країни [5, с.58-72]. Наприклад, для учнів 8-9 класів підійшла б наступна задача “У Ямпільській громаді навчається 120 сташокласників. Після проведення заняття з медіаграмотності та основ критичного мислення 45% учнів навчилися перевіряти інформацію за кількома джерелами, 30% - частково розуміють принципи перевірки фактів, решта поки не застосовують ці навички. Питання: скільки учнів повністю володіють навичками перевірки інформації, скільки учнів потребують додаткового навчання, який відсоток учнів вже зробив перший крок до підвищення інформаційної безпеки громади, але ще не розпочав активно їх застосовувати?” Завдяки таким задачам учні вчаться працювати з інформацією, аналізують дані, роблять висновки, усвідомлюють, що аналітичні здібності є елементом національної безпеки.

Для ще більш ефективного формування національно-патріотичної свідомості важливим є залучення історичних аспектів і прикладів до навчального процесу. Вивчення математичних досягнень українських вчених, які мали значний внесок у розвиток науки, може стати важливим елементом патріотичного виховання. Зокрема, історії науковців, що присвятили свою

діяльність розвитку країни, слугують прикладом для молоді, формуючи у них гордість за свою націю та відповідальність перед майбутнім держави. Під час вивчення таких тем можна показати, як саме математика сприяла розвитку України в різних сферах, включаючи технології, інженерію та навіть обороноздатність [6, с.33-50]. Наприклад, для учнів 7-8 класів можна запропонувати задачу “Український математик Михайло Остроградський прожив 60 років. Відомо, що третину свого життя він займався науково-педагогічною діяльністю. Скільки років учений займався викладацькою діяльністю?”. А для учнів 10-11 класів наступну “Ідеї Володимира Левицького стали основою створення нових наукових шкіл. Кількість учнів в таких школах зростала щороку на 4 людини. Скільки учнів буде у школі через 5 років?” Тут цінність полягає в тому, що передаються знання наступному поколінню як елемент національної стійкості. Математичні задачі з бібліографічним контекстом розвивають пізнавальний інтерес, формують повагу до інтелектуальної праці та демонструють учням, що українці були творцями світової науки.

Крім того, важливим є використання міждисциплінарного підходу. Поєднання математики з іншими науковими дисциплінами, такими як історія, географія чи правознавство, дозволяє створити у школярів цілісне розуміння того, як математичні знання пов’язані з реальним життям і можуть допомогти у вирішенні важливих соціальних, економічних і політичних проблем. Таким чином, математика стає не просто технічним інструментом, а частиною більш широкої картини, в якій кожен учень розуміє свою роль у забезпеченні безпеки та розвитку країни [7, с.88-105]. Наприклад, для учнів 5-6 класів можуть бути запропоновані наступні задачі “Відстань між містами Київ та Житомир на карті дорівнює 2,5 см. Яка реальна відстань між містами, якщо масштаб карти 1 : 2000000?” або “Згідно з Конституцією України громадяни зобов’язані дотримуватись законів України. Із 200 учнів нашого ліцею лише 85% долучились до заходів, присвячених Дню Конституції. Скільки учнів проявили повагу до державних символів та законів України, долучившись до заходів?”. Також

гарним прикладом може бути проведення математично-історичної гри “Козацька математика”, яка інтегрує теми математики з історію українських козаків. Під час гри учні знайомляться зі старовинними мірами ваги та довжини, побутом козаків, їх вмінням та стратегіям ведення обороноздатності. Інтеграція математики і правознавства формує в учнів первинну правову культуру, розвиває відповідальність та дисциплінованість. Навіть прості арифметичні дії сприяють розумінню ролі кожного громадянина у зміцненні держави.

Виховання громадянської відповідальності та патріотизму через математику також полягає в розвитку критичного мислення. Завдяки вирішенню складних задач учні вчаться аналізувати ситуацію, оцінювати ризики та шукати оптимальні шляхи розв’язання проблем. Це, в свою чергу, формує у них здатність критично мислити та приймати відповідальні рішення, що є важливим для громадянської свідомості. Важливо, щоб учні розуміли: математичні знання не є ізольованими від реального життя. Вони повинні розглядати кожну задачу як можливість зробити свій внесок у розвиток суспільства.

Висновки. Насамкінець, можна зазначити, що формування ціннісних орієнтирів на уроках математики через інтеграцію патріотичних тем і практичних завдань є важливим етапом виховання майбутніх громадян, які не тільки здатні вирішувати складні математичні задачі, але й готові взяти на себе відповідальність за майбутнє своєї країни. Розвиваючи математичні здібності, учні одночасно розвивають здатність до аналітичного мислення, глибшого розуміння національних інтересів і стабільності, що є основою для забезпечення безпеки та процвітання держави. Таким чином, уроки математики можуть стати дієвим інструментом утвердження національно-патріотичної свідомості здобувачів освіти та важливою складовою зміцнення національної безпеки й сталого розвитку України.

Список використаних джерел

1. Авраменко О. *Педагогіка патріотичного виховання в Україні*. Київ: Академія, 2021. С. 45-67.
2. Бондаренко О. *Національна безпека України: концептуальні підходи до виховання*. Львів: Видавництво Львівського університету, 2020. С. 123-145.

3. Василенко Т. *Роль математики у формуванні громадянської свідомості*. Одеса: Південноукраїнський національний університет, 2019. С. 78-92.
4. Гончарова С. *Формування ціннісних орієнтирів у школярів через математичні дисципліни*. Київ: Освіта України, 2021. С. 110-130.
5. Дяченко М. *Математика як засіб виховання патріотизму*. Харків: ХНУ, 2022. С. 58-72.
6. Зелінська І. *Соціальні та математичні аспекти національної безпеки*. Дніпро: Наукова думка, 2021. С. 33-50.
7. Іванченко О. *Математика як складова патріотичного виховання*. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2022. С. 88-105.

Кузнєцова Лариса Миколаївна,
учитель зарубіжної літератури
комунальної установи
Сумська загальноосвітня
школа I-III ступенів №20,
м.Суми, Сумської області

ОСМИСЛЕННЯ ПОДІЙ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті розглянуто особливості вивчення теми Другої світової війни на уроках зарубіжної літератури в контексті компетентнісного підходу Нової української школи. Проаналізовано методичний потенціал творів Джона Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі», Ульфа Старка «Маленька книжка про любов» та поезії Іммануїла Вайсгласа (вірш «Круки») для формування громадянської, соціальної та емоційно-ціннісної компетентностей учнів. Обґрунтовано доцільність інтеграції літературного й історичного дискурсів у процесі осмислення трагедії Голокосту та досвіду війни.

Ключові слова: *Друга світова війна, Голокост, Нова українська школа, компетентнісний підхід, література пам'яті, емоційний інтелект, громадянська компетентність.*

Постановка проблеми. Осмислення подій Другої світової війни в

шкільному курсі зарубіжної літератури є важливою складовою формування історичної пам'яті та моральної свідомості молодого покоління. В умовах сучасних суспільних викликів проблема інтерпретації досвіду війни набуває особливої актуальності. Йдеться не лише про передавання фактологічних знань, а про формування здатності учнів критично осмислювати історичний досвід, співпереживати та робити моральні висновки.

Концепція Нової української школи (НУШ) визначає пріоритетом формування ключових компетентностей, серед яких громадянська, соціальна, культурна та уміння вчитися впродовж життя [1]. Державний стандарт базової середньої освіти наголошує на необхідності розвитку читацької та емоційно-ціннісної компетентностей [2]. Саме художня література про війну створює умови для реалізації цих завдань.

Аналіз досліджень. Проблематика художнього осмислення Голокосту та війни широко представлена в європейських гуманітарних студіях. Р. Гільберг у фундаментальному дослідженні «Знищення європейських євреїв» аналізує механізми функціонування нацистської системи [6]. Л. Коккола досліджує специфіку репрезентації Голокосту в літературі для дітей та підлітків, наголошуючи на складності поєднання історичної правди й художньої умовності [7]. А. Ассман розглядає категорію культурної пам'яті як основу формування європейської ідентичності [3].

У методичному аспекті важливими є положення компетентнісного підходу, викладені в концептуальних документах МОН України [1; 2], які орієнтують учителя на діяльнісний і ціннісний компоненти навчання.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування методичних можливостей осмислення подій Другої світової війни на уроках зарубіжної літератури на матеріалі творів Дж. Бойна, У. Старк та І. Вайсгласа у контексті вимог Нової української школи.

Виклад основного матеріалу. Роман Джона Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі» (2006) належить до сучасної літератури пам'яті. Автор обирає наратив від імені дев'ятирічного хлопчика Бруно — сина коменданта концентраційного

табору. Такий прийом створює ефект «наївного погляду», що підсилює моральний контраст між дитячою безпосередністю та ідеологічною жорстокістю дорослого світу.

За спостереженнями Л. Кокколи, дитячий наратор у текстах про Голокост виконує функцію етичного дзеркала: через його нерозуміння ідеологічних конструкцій оголюється абсурдність системи [7]. У романі Бойна дружба Бруно та Шмуеля стає символом природної рівності людей, яка заперечується тоталітарною ідеологією.

Методично важливо підкреслити умовність твору. Він не є документальним відтворенням історії, а художньою притчею. Тому доцільним є поєднання літературного аналізу з історичним коментарем щодо функціонування концтаборів і сутності Голокосту [6].

Повість Ульфа Старка «Маленька книжка про любов» розкриває тему підліткового кохання на тлі воєнних подій. Війна у творі не завжди постає як фронтове протистояння; вона присутня у повсякденності поруч із бомбардуваннями, страхом, нестабільністю.

Література повоєнного часу характеризується прагненням до осмислення провини покоління батьків та особистої відповідальності [3]. У тексті У.Старка історія кохання стає способом збереження внутрішньої свободи й людяності.

На уроці доцільно зосередитися на:

- психологічному аналізі героя;
- виявленні символіки любові як опору руйнівній реальності;
- порівнянні з іншими творами про війну.

Такий підхід відповідає діяльнісному компоненту НУШ: учні не лише відтворюють зміст, а інтерпретують його, співвідносячи з власним досвідом.

Іммануїл Вайсглас. Вірш «Куруки» репрезентує символічний тип письма, де образи вигнання, втрати й духовного пошуку набувають універсального значення.

Поетичний дискурс Вайсгласа характеризується метафоричністю та біблійною образністю. За визначенням дослідників, це «поезія після

катастрофи», у якій слово виконує функцію збереження пам'яті.

Методично ефективним є використання прийому повільного читання, аналіз символіки, міжпредметні зв'язки з історією та мистецтвом. Поетичний текст сприяє розвитку естетичної та інтерпретаційної компетентностей.

Висновки. Осмислення подій Другої світової війни на уроках зарубіжної літератури в умовах Нової української школи сприяє формуванню ціннісної картини світу учнів. Твори Дж. Бойна, У. Старка та І.Вайсгласа репрезентують різні художні стратегії осмислення війни — від дитячої притчі до символічної поезії пам'яті.

Компетентнісний підхід дозволяє перетворити урок літератури на простір морального діалогу, де історія постає не лише як факт минулого, а як етичний урок для сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. Київ : МОН України, 2016. 40 с.
2. Державний стандарт базової середньої освіти : затв. постановою КМУ від 30.09.2020 № 898. Київ, 2020.
3. Ассман А. Простори пам'яті. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. Київ : Ніка-Центр, 2012. 440 с.
4. Boyne J. The Boy in the Striped Pyjamas. London : David Fickling Books, 2006. 216 p.
5. Timm U. Die kleine Liebe. München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 2007. 192 S.
6. Hilberg R. The Destruction of the European Jews. New Haven : Yale University Press, 2003. 1512 p.
7. Kokkola L. Representing the Holocaust in Children's Literature. New York : Routledge, 2010. 224 p.
8. Felstiner J. Paul Celan: Poet, Survivor, Jew. New Haven : Yale University Press, 1995. 295 p.
9. Boyne J. The Boy in the Striped Pyjamas. London : David Fickling Books, 2006. 216 p.
10. Timm U. Die kleine Liebe. München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 2007. 192 S.
11. Hilberg R. The Destruction of the European Jews. New Haven : Yale University Press, 2003. 1512 p.

12. Kokkola L. Representing the Holocaust in Children's Literature. New York : Routledge, 2010. 224 p.

13. Felstiner J. Paul Celan: Poet, Survivor, Jew. New Haven : Yale University Press, 1995. 295 p.

Курєнкова Анна Володимирівна

доктор філософії зі спеціальної освіти,

доцент кафедри дошкільної і спеціальної освіти

Криворізького державного педагогічного університету

м. Кривий Ріг

СТІЙКІСТЬ ДО ІНФОРМАЦІЙНИХ МАНІПУЛЯЦІЙ У ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розглядається проблема формування стійкості до інформаційних маніпуляцій у дітей з особливими освітніми потребами в умовах сучасних викликів національній безпеці України. Обґрунтовано, що медіаграмотність є невід'ємною складовою інклюзивної освіти та важливим чинником захисту інформаційного простору держави. Проаналізовано особливості сприймання та критичного осмислення інформації дітьми з різними нозологіями. Запропоновано адаптовані інклюзивні підходи та методичні інструменти для розвитку навичок критичного мислення й медіаграмотності у дітей з ООП. Визначено роль педагога, асистента вчителя та батьків у формуванні інформаційної стійкості учнів з особливими потребами.

Ключові слова: *особливі освітні потреби, медіаграмотність, інклюзивна освіта, інформаційна безпека, критичне мислення, національна безпека, діти з ООП, інформаційні маніпуляції.*

Вступ. В умовах повномасштабного збройного вторгнення та тотальної гібридної війни проти України інформаційний простір перетворився на один із

ключових фронтів протистояння. Ворожа пропаганда, дезінформація, маніпулятивний контент цілеспрямовано впливають на свідомість громадян, і діти є особливо вразливою аудиторією. Серед них окрему групу ризику становлять учні з особливими освітніми потребами, здатність яких до критичного сприймання інформації може бути обмежена внаслідок специфіки когнітивного, мовленнєвого чи емоційно-вольового розвитку [1].

Водночас інклюзивна освіта в Україні, утверджена законодавчо та підкріплена міжнародними зобов'язаннями держави, передбачає рівний доступ усіх дітей не лише до навчання, а й до формування компетентностей, необхідних для повноцінної участі в суспільному житті. Медіаграмотність як здатність критично сприймати, аналізувати та оцінювати інформацію є однією з таких ключових компетентностей [2].

Попри зростаючу наукову увагу до медіаграмотності в загальноосвітньому контексті, питання формування цієї компетентності у дітей з ООП залишається недостатньо дослідженим. Це зумовлює актуальність обраної теми та її безпосередній зв'язок із проблематикою національної безпеки.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та розробка інклюзивних підходів до формування медіаграмотності й стійкості до інформаційних маніпуляцій у дітей з особливими освітніми потребами як складової національної безпеки України.

Основна частина. Діти з особливими освітніми потребами є неоднорідною групою, що об'єднує учнів із порушеннями інтелектуального розвитку, розладами аутистичного спектра (РАС), порушеннями слуху та зору, мовленнєвими розладами, а також дітей із затримкою психічного розвитку (ЗПР). Кожна з цих нозологій визначає специфічні особливості сприймання та обробки інформації.

Зокрема, діти з інтелектуальними порушеннями характеризуються зниженою здатністю до абстрактного мислення та узагальнення, що ускладнює розпізнавання маніпулятивних технік, побудованих на прихованих смислах. Діти з РАС можуть сприймати інформацію буквально, не розпізнаючи іронії, сарказму

та емоційних маркерів пропаганди. Учні з порушеннями слуху значною мірою покладаються на візуальний контент, де ризик маніпуляцій через монтаж і підбір зображень є надзвичайно високим. Діти з ЗПР демонструють підвищену навіюваність і знижений рівень критичності суджень [3].

Усе це свідчить про те, що діти з ООП потребують не лише доступу до медіаконтенту, адаптованого до їхніх можливостей, а й цілеспрямованого формування навичок критичного мислення в рамках спеціально розробленої педагогічної стратегії.

Концепція «Нова українська школа» визначає медіаграмотність однією з ключових компетентностей сучасного учня. Проте реалізація цього напряму в інклюзивному середовищі вимагає системного підходу та відповідного методичного забезпечення. Медіаграмотність дитини з ООП не є зменшеною копією загальної медіаграмотності – вона передбачає адаптований зміст, спрощені алгоритми перевірки інформації та використання наочно-практичних методів [4].

Зв'язок між інклюзивною освітою та національною безпекою є двостороннім. З одного боку, захищений інформаційний простір є умовою повноцінного розвитку та соціалізації дитини з ООП. З іншого – кожна дитина, незалежно від стану здоров'я, є потенційним суб'єктом інформаційної війни, на яку орієнтується ворожа пропаганда. Формування стійкості до маніпуляцій у дітей з ООП є, таким чином, внеском у зміцнення суспільного імунітету держави [5].

На основі аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду пропонуються такі інклюзивні підходи до формування медіаграмотності у дітей з ООП. По-перше, використання принципу Universal Design for Learning (UDL) – універсального дизайну для навчання. Цей підхід передбачає надання учням різних способів отримання інформації, її вираження та залучення до навчального процесу. У контексті медіаграмотності це означає паралельне використання текстових, аудіальних і візуальних матеріалів, адаптованих до потреб конкретних учнів [6].

По-друге, алгоритмізація перевірки інформації. Для дітей з інтелектуальними порушеннями та ЗПР доцільно розробити прості покрокові алгоритми у форматі наочних схем-пам'яток: «Хто написав?», «Коли написав?», «Навіщо написав?», «Чи є інші джерела?». Такі схеми можуть слугувати постійним орієнтиром при роботі з будь-яким контентом [3].

По-третє, соціальне моделювання через рольові ситуації. Програвання сценаріїв – «Мені прислали новину, що роблю?», «Я побачив страшне відео, як перевірити?» – є ефективним методом для дітей з РАС та мовленнєвими порушеннями, оскільки спирається на конкретні ситуації, а не абстрактні поняття [3].

По-четверте, залучення асистента вчителя та батьків. Педагог-асистент відіграє ключову роль у індивідуалізованому супроводі дитини з ООП під час роботи з медіаконтентом. Батьки є природнім середовищем медіаграмотності поза школою, тому важливо включати їх у відповідні просвітницькі заходи [3].

По-п'яте, міжпредметна інтеграція. Формування навичок критичного ставлення до інформації не повинно обмежуватися окремим уроком чи темою – воно має пронизувати різні предмети: читання, інформатику, суспільствознавство, основи здоров'я. Для кожного з них розробляються адаптовані завдання відповідно до індивідуальної програми розвитку (ІПР) учня [6].

Учитель інклюзивного класу та спеціальний педагог є ключовими агентами формування медіаграмотності. Їхня власна підготовленість у цій сфері є передумовою успішної роботи з учнями. Серед актуальних завдань для педагогів – опанування методів адаптації медіаматеріалів, знання специфіки сприймання інформації дітьми з різними ООП, уміння формувати безпечне освітнє середовище для критичного обговорення складних тем, зокрема пов'язаних із війною та пропагандою [5].

Важливою компетентністю педагога є здатність відрізнити патріотичне виховання від індоктринації, сприяти формуванню в дитини активної, а не пасивної громадянської позиції. Дитина з ООП має право не просто «вірити

правильним джерелам», а розвивати власний критичний погляд, адаптований до її можливостей [5].

Висновки. Стійкість до інформаційних маніпуляцій є важливою складовою національної безпеки України, і діти з особливими освітніми потребами мають отримувати цю компетентність нарівні з усіма іншими учнями. Інклюзивна освіта, побудована на принципах універсального дизайну, індивідуалізованого підходу та партнерства між педагогами, батьками та фахівцями, створює реальні умови для формування медіаграмотності навіть у дітей з найбільш складними порушеннями розвитку [5].

Пропоновані підходи – алгоритмізація аналізу інформації, рольове моделювання, UDL, міжпредметна інтеграція – є практично реалізованими в умовах сучасної української школи [6]. Їх системне впровадження сприятиме не лише розвитку конкретних дітей, а й зміцненню загального суспільного імунітету до інформаційної агресії.

Перспективою подальших досліджень є розробка спеціальних методичних посібників і діагностичних інструментів для оцінювання рівня медіаграмотності дітей з різними нозологіями, а також аналіз ефективності запропонованих підходів у реальній педагогічній практиці.

Список використаних джерел

1. Давиденко Г. Цифрова інклюзія та доступність: соціальна діджиталізація : монографія. Вінниця : ВДПУ, 2024. 148 с.
2. Іванов В. Ф., Різун В. В. Медіаграмотність та медіаосвіта: визначення термінів. *Освіта і управління*. 2012. Т. 15. № 1. С. 31–39.
3. Колупаєва А.А. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навчально-методичний посібник Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 304 с.
4. Комар О. А. Медіаграмотність як складова загальної культури сучасної людини. *Початкова школа*. 2020. № 6. С. 44–48.
5. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта : навч. посіб. Київ : Агентство «Україна», 2019. 300 с.
6. Сучасні засоби ІКТ підтримки інклюзивного навчання : навчальний посібник / за заг. ред. Ю. Г. Носенко. Полтава : ПУЕТ, 2018. 261 с.

Курило Наталія Григорівна,
викладач української мови та літератури
Державного професійно-технічного навчального закладу
«Сумський центр професійно-технічної освіти»

ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ ЯК СКЛADOVA ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито особливості збереження українських національних традицій як стратегічної складової патріотичного виховання в системі професійної (професійно-технічної) освіти. Акцентовано увагу на тому, що практикоорієнтований характер навчання в ПТО створює унікальні умови для інтеграції етнокультурної спадщини безпосередньо в процес підготовки фахівців. Представлено розширений практичний досвід реалізації патріотичних ініціатив через волонтерство, майстер-класи та професійну діяльність.

Ключові слова: національна ідентичність, національно-патріотичне виховання, традиції, професійно-технічна освіта.

Вступ. Система національно-патріотичного виховання в закладах ПТО сьогодні базується на ідеї збереження національної ідентичності як фундаменту громадянської позиції молоді. В умовах повномасштабної війни заклади професійної освіти трансформуються в осередки активного патріотизму, де навчання поєднується з реальною допомогою державі. Поєднання навчальної, виховної та виробничо-практичної діяльності дозволяє глибше інтегрувати національні традиції у свідомість майбутніх фахівців.

Мета статті: розкрити прикладні особливості збереження українських національних традицій як невід’ємної складової патріотичного виховання саме в умовах освітнього середовища закладів ПТО.

Основна частина. Ми переконані, що виховання традиціями в системі ПТО має виразний діяльнісний характер і суттєво відрізняється від шкільної моделі. Національні традиції є дієвим чинником формування патріотичних цінностей, проте їх реалізація залежить від типу закладу освіти. Якщо в школах

збереження традицій переважно обмежується теоретичним вивченням на уроках гуманітарного циклу або проведенням позаурочних виховних, заходів, то в закладах ПТО цей процес відбувається через конкретну професійну діяльність.

Підтвердженням цього є основні вектори реалізації національних традицій у ПТО: інтеграція етнокультурного компоненту в уроки виробничого навчання та професійно орієнтовані дисципліни; практичне застосування навичок під час навчальної практики з урахуванням національної специфіки професії; соціально значуща волонтерська та благодійна діяльність, що базується на народних засадах взаємодопомоги.

Ми реалізуємо патріотичне виховання системно, поєднуючи позааудиторну роботу та виробничий процес. Календарно-обрядовий цикл стає важливою частиною виховної діяльності, адже саме через нього молодь відчуває тяглість духовної спадщини українського народу. Підтвердженням цього є проведення традиційних заходів, що відтворюють духовну спадщину українців. «Андріївські вечорниці» та свято «Калити» не лише демонструють обрядові ігри та пісні, а й формують почуття єдності та національної сили. Заходи, присвячені «Колодію» та Великоднім традиціям, спрямовані на усвідомлення циклічності народного життя та повагу до вірувань прашчурів.

Вагому роль відіграють і виховні години, тематика яких спрямована на глибше осмислення духовної спадщини. Серед них і «Українські вечорниці: традиції та сучасність», «Народні обереги як духовна спадщина українців», «Традиції моєї професії: від давнього ремесла до сучасного майстра», «Символіка українського орнаменту в сучасному дизайні та техніці», «Благодійність як риса українського характеру: досвід ПТО», «Українська звитяга: від козацьких походів до сучасних героїв», «Мова – духовний код нації: професійна етика та спілкування», «Народний календар: забуті свята мого краю».

Тематична різноманітність виховних годин створює міцне підґрунтя для переходу від теоретичного осмислення традицій до їх практичного втілення. Адже усвідомлення духовної спадщини набуває справжньої цінності тоді, коли воно підкріплюється конкретною діяльністю. Саме тому наступним кроком стає

організація практичних форм роботи, які дозволяють здобувачам освіти відчутти себе активними носіями й продовжувачами українських традицій. Ми активно використовуємо майстер-класи як інструмент формування патріотичної свідомості. Проведення майстер-класів із виготовлення ляльок-мотанок стало важливою складовою виховної роботи. Студенти створюють ці вироби як символи-обереги, які згодом передаються захисникам України. Така діяльність поєднує вивчення стародавнього мистецтва з усвідомленням власного внеску в обороноздатність держави.

Підтвердженням інтеграції традиції та професійності є проведення майстер-класу «Козацький оберіг». До заходу долучаються студенти технічних професій: зварювальники, верстатники, автослюсарі. Під керівництвом майстрів виробничого навчання вони виготовляють металеві жетони або невеликі пластини-обереги. Традиційна складова цього заходу передбачає вивчення історії козацького зброярства та значення давніх символів, наприклад, Тризуба, козацького хреста, сонячної символіки. Технічна складова полягає в нанесенні символіки методами гравіювання, холодного карбування або плазмового різання залежно від обладнання майстерні. Готові вироби передаються воїнам як «залізні обереги» від майбутніх майстрів, символізуючи незламність українського духу та міцність оборони. Ми переконані, що інтеграція національних традицій у професійну підготовку за напрямками дозволяє «оживити» культурну спадщину через конкретну діяльність. Специфіка виховної роботи ПТО надає можливість наповнити кожну професію глибоким виховним змістом.

Майбутні кухарі та кулінари борошняних виробів активно вивчають і відтворюють автентичні рецепти української кухні. Напередодні Великодня вони випікають паски, а до Дня Святого Миколая готують традиційні коржики та «Миколайчики» для передачі захисникам, поєднуючи професійну майстерність із благодійністю.

Студенти технічних професій - верстатники широкого профілю та зварювальники виготовляють металеві вироби з елементами української

символіки. Виконуючи замовлення для потреб ЗСУ, вони продовжують традицію козацького зброярства та взаємодопомоги.

Майбутні друкарі флексографічного друкування розробляють макети з використанням національних орнаментів. Виготовлення патріотичних листівок і наклейок для волонтерської допомоги сприяє популяризації української культури через сучасні технології.

Майстри виобничого навчання автослюсарів реалізують патріотичне виховання через навчання відповідальному ставленню до ремонту техніки для фронту. Нерідко відремонтовані автівки доповнюються національними оберегами як символами духовного захисту воїнів.

Висновки. Збереження українських національних традицій у закладах професійно-технічної освіти постає не лише як данина минулому, а як стратегічний фундамент патріотичного виховання в сучасних умовах. Головною особливістю цієї системи є виразний діяльнісний характер, який суттєво відрізняє модель виховання в закладах ПТО від шкільного виховання та навчання. Якщо в школах традиції часто залишаються на рівні теоретичного вивчення, то в професійній освіті вони інтегруються безпосередньо у виробничий процес та практичну підготовку. Таке поєднання дозволяє майбутнім фахівцям не просто засвоювати знання, а ставати активними носіями етнокультурної спадщини через конкретну професійну діяльність, також реалізація традицій через виробниче навчання сприяє формуванню не просто фахівця, а свідомого громадянина-патріота.

Список використаних джерел

1. Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2021 № 673 (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text>).

2. Остапенко О. І., Тимчик М. В., Зубалій М. Д. та інші. Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації: навч.-метод. посібник. Київ, 2022. 165 с (https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/Ostapenko_O.I._Navch.-metod._pos._2022.pdf)

3. Пахомов І. В. Формування моральних цінностей здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти: програма тренінгу. Біла Церква: БІНПО, 126 с. (<https://perspectives.pp.ua/index.php/sni/article/view/11117>)

Левдік Раїса Василівна
керівник гуртка з писанкарства (І категорії)
ЕКо Центру ім. Сергія Корнієнка,
м. Шостка, Сумської області

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ ГУРТКА З ПИСАНКАРСТВА

Анотація. У публікації проаналізовано проблему формування національно-патріотичного виховання учнів на заняттях гуртка з писанкарства. Розглянуто сучасні підходи до національно-патріотичного виховання учнів у процесі гурткової діяльності, зокрема через мистецтво української писанки. Акцентовано увагу на тому, що традиційне декоративно-прикладне мистецтво не лише сприяє формуванню естетичних смаків, творчих умінь і навичок, а й виступає ефективним засобом плекання любові до рідної землі, національної культури та історії.

Ключові слова: патріотизм, проблема формування національно-патріотичного виховання в позаурочний час, педагогічна цінність пізнання писанкарства, гурткова діяльність, українська писанка, декоративно-прикладне мистецтво, народні традиції.

Постановка проблеми. Найбільше випробування переживає сьогодні Україна у своїй боротьбі за незалежність і територіальну цілісність. Тому зараз, як ніколи, важливе та актуальне питання формування громадянина-патріота України.

Вимоги часу актуалізують необхідність формування патріотизму в сучасних реаліях не тільки для системи освіти, а й для Української держави в цілому, тому національно-патріотичне виховання належить до пріоритетних напрямів національної системи виховання.

Аналіз останніх публікацій. Проблема патріотичного виховання дітей завжди була в полі зору видатних вітчизняних педагогів. Проблему формування національно-патріотичних почуттів та національної самосвідомості розглядали

українські дослідники І. Бех, Т. Бондаренко,

В. Борисов, О. Вишневський, Т. Гавлітіна, В. Кузь, Ю. Руденко, Б. Ступарик, М. Сметанський, М. Стельмахович, Р. Петронговський.

Мета статті - теоретично обґрунтувати шляхи формування національно-патріотичного виховання дітей на заняттях гуртка з писанкарства.

Виклад основного змісту. Аналіз наукових джерел дав змогу визначити, що патріотичне виховання дітей завжди було одним із пріоритетних завдань сучасної педагогіки, адже дитинство – це найкращий вік для прищеплювання почуття любові до Батьківщини. Крім того, в Україні в різні історичні періоди поставало одне з головних завдань – виховати справжнього патріота України. На думку Р. Петронговського, **патріотизм**, як інтегральне особистісне новоутворення дітей та молоді (за своєю природою), є досить складним і порізнному має формуватися в різному віці. Для дитячого віку найбільш характерним є розвиток патріотичних почуттів, оскільки дитячі враження є досить яскравими і глибокими.

Я вважаю, що гурткова діяльність з навчання писанкарству є сучасним інтегрованим інструментом виховання, оскільки поєднує елементи художньої творчості, історії, етнографії, соціокультурного дослідження та технологічної освіти. Тому мною *розроблена і адаптована* програма гуртка з писанкарства для учнів 7-15 років, яка сприяє формуванню національної культури школярів, патріотичних почуттів і є актуальною, і важливою для позашкільної освіти.

Особливого значення в організації гурткової роботи набуває соціально-практичний напрям. Створені учнями писанки активно

використовуються для оформлення освітнього простору шкіл: рекреацій, актових залів, а також стають експонатами тематичних виставок, присвячених державним святкам, таким як День Незалежності України, День Соборності, День захисників і захисниць України, а також різноманітним благодійним та громадським акціям. Вироби вихованців гуртка інтегруються у ширші соціально-культурні ініціативи: учні беруть участь у виготовленні писанок, які прикрашають арт-простори у бібліотеках, музеях, культурних центрах. Завдяки

цьому гурткова діяльність виходить за межі гурткового простору, перетворюючись на важливий елемент формування соціальної активності, громадянської позиції та національної самосвідомості учнів. Діти отримують реальну можливість побачити результати своєї праці в суспільно значущих проєктах, що зміцнює у них почуття гордості за власний внесок у спільну справу, формує вміння діяти не лише для себе, а й на користь громади та держави.

Так, я щаслива, що є майстринею-писанкаркою у третьому поколінні, керівником гуртка з писанкарства. І перед собою ставлю ряд певних обов'язків: не тільки навчити дітей малювати писанки, але й зробити їх гідними послідовниками тих духовних цінностей, які заповіли нам талановиті предки.

Головною метою національно-патріотичного виховання дітей вважаю: формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, держави та Батьківщини, а також становлення самодостатнього громадянина-патріота, яке спрямоване на успадкування духовних надбань, розвитку національної самосвідомості.

Для досягнення цієї мети використовую лемківський писанковий розпис, навчаю учнів розписувати писанки з лемківським орнаментом, ознайомлюю з культурними і матеріальними цінностями родини і народу.

Педагогічна цінність пізнання писанкарства пояснюється наступними важливими причинами: *твори цього виду мистецтва дозволяють виховувати у школярах національну культуру, сприяють формуванню патріотичних почуттів; залучають до духовних надбань народу, формуючи тим самим загальну культуру особистості; створюють сприятливі умови для примноження духовної спадщини українського народу.*

На сьогодні мистецтво писанки стало одним із найбільш цікавих явищ української культури, одним з найбагатших орнаментальних джерел. Кожна писанка – це певний символ, закодована молитва наших пращурів, оберіг.

Заняття в гуртку направляю на патріотичне виховання дітей шляхом залучення їх до *етнографічно-дослідницької діяльності*; створення музею-світлиці; проведення виховних заходів патріотичного спрямування; організацію

екскурсій в музеї, на виставки писанкарства.

Моя творча діяльність насичена: як майстриня лемківського розпису, я є переможницею багатьох конкурсів писанкарів, беру участь у численних конкурсах писанкарів, міжнародних фольклорних фестивалях, влаштовую персональні виставки (2000 – 2025 р.). **Наприклад** 2014 - 2015 роки пам'ятні мені і моїй онуці Ілоні участю у VI і VII. Всеукраїнських фестивалів-конкурсів «Лемківська писанка» (м. Львів). Де наші роботи були нагороджені **дипломами I ступеня**.

Працюючи керівником гуртка з писанкарства ЕКоЦентру ім. Сергія Корнієнка популяризую лемківське мистецтво залучаючи своїх вихованців до участі у багатьох фестивалях та конкурсах де вони отримують призові місця.

Знаючи добре історію свого роду, роду лемків-писанкарів, де свою любов до писанкарства мені передали бабуся - Жилич Олена та мати Левдік Феодора. Зберігаю і далі традиції лемківського розпису та передаю у спадок молодшим поколінням: писанки пише мій племінник Артем, його донька Ілона та мої вихованці гуртка з писанкарства.

Нині технології дозволяють подивитися майстер-клас усієї родини з розпису писанок лемківським орнаментом

(<https://youtu.be/aeFZ3J3ksCQ?si=575XgAFDaL2eGmxv>)

На Лемківщині як і по всій території України, перед Великоднем в сім'ях писали писанки. Процес розпису в лемків називається «баткання». Існує повір'я, що писанку треба писати на першому яйці молодої курки, тоді воно матиме магичну силу.

Техніка лемківської писанки - дуже проста. Дуже легко наноситься малюнок звичайною булавкою чи шпилькою... Пишуть лемківські писанки лише на варених яйцях, в доброму гуморі і настрої.

Красу лемківської писанки – складають прості елементи та їх цікавий ритм чи повтор. Вона ще дуже стильна, бо складається з крапок та рисок. Залежно від того, як їх розмістити, можна зобразити що завгодно: і сонце, і квіти, і блискавку та дощ.

Традиційними кольорами лемківської писанки є – червоний, жовтогарячий, зелений, коричневий, бузковий, фіолетовий, смарагдовий.

Основним елементом композиції малюнка на лемківській писанці є - *Сонце*, символ життя і світла. *Зірка* - улюблений мотив усіх видів писанок.

Також я впевнена, що формування патріотичних якостей учнів неможливе без їх участі у пошуково-краєзнавчій роботі. Сьогодні ми ведемо роботу в напрямку «Писанки – нашого краю». З метою активізації цієї роботи та залучення до неї учнів намагаюся перевести цей вид діяльності в науково-дослідницьке русло, проводячи разом із гуртківцями екскурсії. Так гуртківці відвідували і брали участь у виставках писанок в Н.-Сіверському заповіднику “Слово о полку Ігоревім”. В селі Землянка відвідали громадський історико-етнографічний музей Пелагеї Літвінової-Бартош, де ознайомилися з експозицією писанок .

Важливе місце серед форм гурткової роботи з формування національно-патріотичного виховання у школярів займають тематичні вечори, участь у традиційних святах. Під час їх проведення використовую найрізноманітніші методи та засоби виховного впливу на учнів. Особлива цінність цих заходів полягає в тому, що в їх підготовці та проведенні активну участь беруть самі школярі.

Під час занять активно впроваджую інтерактивні методи роботи: майстер-класи, спільні творчі сесії, де учні створюють великі групові проекти, тематичні панно. Такі форми сприяють розвитку командної взаємодії, навичок лідерства, вміння домовлятися, враховувати думки інших, що є складовою соціальних компетентностей.

Сама проводжу майстер-класи в школах міста і району, майстер класи для батьків з дітьми.

Для підвищення зацікавленості школярів у роботі активно використовую ігрові прийоми, квести, вікторини, що базуються на знаннях історії українського мистецтва, народної культури, традиційних символів. **Наприклад**, під час тематичного квесту гуртківці отримують завдання знайти у писанках

зашифровані елементи української символіки.

Одним із важливих напрямів сучасної гурткової роботи є інтеграція міжпредметних зв'язків, тому ще одним засобом для виховання справжніх патріотів у сучасному педагогічному просторі я обрала для себе проведення стем-занять. Мною розроблені такі стем-заняття «Рослинний символ «Вербовий цвіт»» та бінарне стем-заняття «Рослинний символ «Виноград».

Для того щоб гурток з писанкарства мав значний виховний потенціал, зокрема у патріотичному вихованні організовую роботу таким чином, щоб у дітей формувалося почуття гордості від того що вони є членами гуртка.

Працюючи з дітьми, розглядаю кожного учня як складну систему, що саморозвивається, а тому намагаюсь не подавати готові знання, а створювати в процесі навчання можливості для саморозвитку, цілісного бачення світу в межах соціокультурного і духовного простору.

Висновки. На позашкільні заклади освіти покладається ключова роль у реалізації завдань національно-патріотичного виховання. Основними шляхами якої є: залучення учнів до етнографічно-дослідницької діяльності; проведення виховних заходів патріотичного спрямування серед гуртківців; організація екскурсій в музеї, на виставки писанкарства; участь у конкурсах з писанкарства.

Список використаних джерел

1. Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах: матеріали наук. – практ. конференції / Відп. ред. І.Д. Бех. (Ін-т проблем виховання АПН України). – К., 1999. – 127 с.

2. Качковська Н. В. Формування національно-патріотичного світогляду вихованців засобами образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва : посібник. Кам'янець-Подільський: Центр дитячої та юнацької творчості, 2018. — 51 с. URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/ss-81704797/81704797>

3. Манько В, Українська народна писанка. Львів : Свічадо. 2001.46 с.

4. Шаповал Л., Доля лемків в Україні (Полтавщина) у 40-х роках (X - на початку XXI століття: питання самоідентифікації. Матеріали до української етнології:зб, наук, праць. Вип.10 (13) / [голов.ред. І.Скрипник]; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. К., 2011.с.29-38.

5. Сунгурова Л.І., Левдік Р.В. Лемківський писанковий орнамент у творчості майстрині Раїси Левдік. Науково-методичний журнал «Мистецтво та освіта», №2 (112) 2024, Київ, «Педагогічна думка»,2024, с.39-43.

Линник Олена Костянтинівна,
провідний бібліотекар відділу краєзнавчої
літератури та бібліографії Сумської ОУНБ

**КРАЄЗНАВСТВО СУМЩИНИ В ОСОБАХ:
ДО 30-РІЧЧЯ СЕРІЇ БІОБІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОКАЖЧИКІВ
«КРАЄЗНАВЦІ СУМЩИНИ»**

Анотація. В статті проаналізована робота відділу краєзнавчої літератури та бібліографії Сумської ОУНБ над біобібліографічними покажчиками серії «Краєзнавці Сумщини» протягом 1995–2025 років.

Ключові слова: краєзнавство, краєзнавці Сумщини, біобібліографічні покажчики.

Вступ. Невичерпним джерелом духовності, моральності та культури сучасної людини є почуття любові до отчого краю. Вагомий і безцінний вклад у вивчення історії і культури нашого краю вносять краєзнавці Сумщини.

Мета статті. Виховання патріотизму і піднесення нашої національної свідомості шляхом вшанування краєзнавців Сумщини та їх дослідницької спадщини.

Основна частина.

Пам'яті Геннадія Петрова

Щоб по-справжньому любити рідний край, його треба добре знати. Це знання є своєрідним містком, що єднає покоління минулі з поколіннями нинішнім й прийдешніми.

У справу вивчення історії рідного краю внесли і вносять свій вклад краєзнавці нашої області, у кожній місцевості є ентузіасти, щиро закохані в історію свого міста, села.

З метою вшанування цих завзятих і самовідданих людей, які в різні часи й за різних історичних обставин творили правдивий літопис рідного краю, відділ

краєзнавчої літератури і бібліографії Сумської ОУНБ у 1995 році запровадив серію біобібліографічних покажчиків «Краєзнавці Сумщини».

Виникнення цієї серії пов'язане з ім'ям нашого незабутнього Геннадія Терентійовича Петрова (02.06.1936, Суми – 12.10.1996, Суми) – відомого сумського краєзнавця і талановитого журналіста. Збігло 30 років, як його немає з нами, але пам'ять про нього не згасає. Він був особистістю в сумській історії і сильною індивідуальністю. Непідробна українськість, щира любов до рідного краю були органічною суттю Геннадія Петрова, і всі його дослідження і публікації (їх понад 350) [1] слугували одній меті – поширенню краєзнавчих знань, вихованню патріотизму, піднесенню нашої національної свідомості. Геннадій Петров вважав, що жити без книги – це взагалі на світі не жити, тому архіви і бібліотеки були його другою домівкою, зокрема і наша бібліотека, особливо відділ краєзнавчої літератури і бібліографії. Для нас Геннадій Терентійович був добрим другом, авторитетним порадником з питань краєзнавства.

У кінці 1995 року, плануючи роботу відділу на наступний рік, ми запропонували Геннадію Терентійовичу скласти бібліографію його публікацій до свого 60-річчя, але на заваді стала його занепокоєність тим, що ще не видана бібліографія праць краєзнавця-патріарха Павла Сапухіна. Тоді ми домовились з Геннадієм Терентійовичем, що запровадимо серію «Краєзнавці Сумщини», а його покажчик її відкриє. Треба сказати, що декілька роками раніше роботу над цією серією нам пропонувала Спілка краєзнавців України на чолі з академіком Петром Троньком, але ми її не змогли подужати. На наше прохання Г. Петров склав перелік краєзнавців для цієї серії, де на першому місці стояло ім'я високошанованого ним Павла Андрійовича Сапухіна. Цей список із 23-х прізвищ став нам дороговказом та своєрідним благословенням в нелегкій і відповідальній справі складання покажчиків по сьогоднішній день. Ось цей список: Віктор Терлецький, Іван Абрамов, Микола Андреев, Володимир Голубченко, Філарет Гумілевський, Григорій Діброва, Володимир Дудченко, Віктор Звагельський, Петро Кисиленко, Яким Кривко, Олександр Лазаревський, Ігор Лисий, Микола

Макаренко, Василь Петровський, Сергій Побожій, Іван Рябенко, Іван Рябінін, Павло Сапухін, Лада Сапухіна, Юрій Ступак, Борис Ткаченко, Петро Дорошенко, Никанор Онацький.

Так, перший покажчик серії «Краєзнавці Сумщини» був присвячений шановному Г. Петрову. Вийшов він у травні 1996 року, напередодні його 60-річного ювілею [2]. Один з цих примірників містить присвяту: «Найулюбленішому відділу бібліотеки із вдячністю. Г. Петров. 19/VI-96». Зберігаємо його з любов'ю [3]. [4, 5, 6].

На нинішній час нами опрацьовано 26 імен краєзнавців (четверо зі списку ще чекають своєї черги – Філарет Гумілевський, Микола Макаренко, Василь Петровський, Никанор Онацький; поза списком вийшли покажчики, присвячені сучасникам: Людмилі Покидченко, Валерію Власенку, Віктору Комарову, Ігорю Скворцову, Надії Подоляці, Геннадію Івануценку), 6 з них витримали друге видання у доповненому вигляді.

Покажчики видаються, в основному, до ювілейних дат дослідників. Робота над кожним з них – це окреме наукове дослідження як самої творчої спадщини краєзнавця, так і його біографії.

У роботі над покажчиками нам судила доля спілкуватися і працювати разом з краєзнавцями: Г. Т. Петровим, Л. П. Сапухіною, В. В. Терлецьким, Г. В. Дібровою, Б. І. Ткаченком, С. І. Побожієм, В. Ю. Голубченком, В. Г. Дудченком, І. Е. Лисим, В. Б. Звагельським, Л. А. Покидченко, В. М. Власенком, В. В. Комаровим, Н. С. Подолякою, Г. М. Івануценком. Крім унікальної можливості особистого знайомства з дослідниками, таке співробітництво гарантує максимальну повноту і точність зібраної бібліографії, дає змогу включити матеріали, опубліковані авторами під псевдонімами, криптонімами, або без підпису і одержати з перших рук дані про основні віхи життя і діяльності, автобіографії краєзнавців, що сприяє уникненню помилок і неточностей.

Бібліографія складається переважно на основі фонду і Зведеного краєзнавчого каталогу нашої бібліотеки, шляхом перегляду місцевих (районних,

обласних) газет (у передмовах це конкретно оговорюється) і, по можливості, з використанням особового фонду краєзнавців. Майже всі джерела, включені до покажчиків, опрацьовано de visu та проанотовано.

Структура всіх біобібліографічних покажчиків серії «Краєзнавці Сумщини», як правило, типова. Розпочинаються посібники з передмови, біографічної довідки з переліком основних фактів з життя і діяльності особистості, автобіографії, спогадів чи авторської статті про життєвий і творчий шлях дослідника. Зміст покажчиків розкривають два основних розділи: публікації краєзнавця і література про нього. Для зручності користування посібниками подається допоміжний апарат, який складається з іменного і географічного покажчиків. Обов'язковим елементом також є фотографії.

Кожний покажчик має свої особливості і оригінальні риси – як і самі індивідуальності краєзнавців, тобто різнобічність їх творчої діяльності сприяла урізноманітненню структури посібника. Приміром, біобібліографічні покажчики «Лада Сапухіна», «Геннадій Петров» і «Людмила Покидченко» містять інформацію про виступи краєзнавців по місцевому телебаченню і радіо; «Григорій Діброва», «Борис Ткаченко», «Микола Андреев» – літературний доробок, «Юрій Ступак» – переклади, рецензії. Покажчик «Сергій Побожій» має рубрики, які характеризують дослідника ще й як редактора і рецензента, бібліографа і художника. Посібник «Віктор Терлецький» – єдиний, який має рубрику «Відгуки відомих діячів літератури про краєзнавчу діяльність В. В. Терлецького».

Праця над покажчиками серії «Краєзнавці Сумщини» об'ємна, клопітка, відповідальна, але кожного разу, з виходом у світ чергового покажчика ми тільки все більше переконуємось, що робимо справу історично необхідну. Десятки сотень розпоршених у часі і видавничому просторі публікацій краєзнавця збираються у покажчику воедино, і це дає уявлення щодо всього доробку дослідника. Кожний посібник – це данина шани і поваги дослідникам малої батьківщини, їхній наполегливій і самовідданій праці.

Наші краєзнавці за фахом – журналісти, педагоги, музейні працівники,

архівісти, мистецтвознавці, історики, бібліотекарі, а за станом душі – ентузіасти, безкорисливі подвижники, які трудяться на краєзнавчій ниві без винагороди, за покликом серця. Ними зроблено і досліджено дуже багато і на високому науковому рівні. З великою любов'ю і пошаною хочеться, хоча б основне, сказати про кожного із них.

Олександр Матвійович **Лазаревський** (1834–1902) – перший дослідник Конотопщини, Іван Матвійович **Рябінін** (1834–1912) – перший історик Путивля, Петро Якович **Дорошенко** (1857–1919) – засновник Глухівського краєзнавчого музею, Іван Спиридонович **Абрамов** (1874–1960) – дослідник народної культури, фольклору та етнографії містечка Вороніж Глухівського повіту, нині Шосткинського району. Павло Андрійович **Сапухін** (1893–1970) – розбудовник краєзнавства на Сумщині, Яким Олександрович **Кривко** (1903–1980) з Глухова відомий своїм вагомим доробком у літературно-мистецьке краєзнавство. Іван Петрович **Рябенко** (1905–?) увійшов в історію конотопського краєзнавства, насамперед, як пристрасний шевченкознавець. Найбільшим досягненням Юрія Петровича **Ступака** (1911–1979) є його дослідження зв'язків видатних художників з Сумщиною. Вчитель-краєзнавець з с. Уланове Глухівського району Петро Іванович **Кисиленко** (1913–1995) знаний як засновник і директор краєзнавчого музею у своєму селі. Микола Артемович **Андрєєв** (1920–1995) – дослідник історії селища Вороніж Шосткинського району та його визначних уродженців. Заслуга Геннадія Терентійовича **Петрова** (1936–1996), передусім, в тім, що ним було відроджено пам'ять про замовчуваних, репресованих в роки сталінщини видатних земляків Сумщини, більшість з його публікацій – це авторські першовідкриття з історичного, літературного, мистецького краєзнавства Сумщини. Лада Павлівна **Сапухіна** (1936–2021) – найавторитетніший дослідник дожовтневого періоду історії міста Суми. Володимир Юхимович **Голубченко** (1937–2018) уклав «Шевченківський словник Сумщини», довідник «Слово»-знавці, педагогічний довідник «Освіта Сумщини в іменах», навчальний посібник «Сумщина в історії України» (головний редактор).

Борис Іванович **Ткаченко** (1937–2024) з Лебедина увійшов в історію краєзнавства Сумщини перш за все як один з перших дослідників голодомору 1932–1933 рр., Віктор Володимирович **Терлецький** (1936–2023) з Шостки – як ушинськознавець. Володимир Григорович **Дудченко** (1932–2016) з Лебедина зробив значний внесок у вивчення Шевченкіани, життя і діяльності своїх видатних земляків, історії вулиць. Ігор Миколайович **Скворцов** (1947–2021) – один з фундаторів сумського наукового краєзнавства.

Віктору Борисовичу **Звагельському** (1955–2026) і Валерію Миколайовичу **Власенку** ми зобов'язані, насамперед, появою енциклопедії «Сумщина в іменах». Григорій Володимирович **Діброва** більшість своїх статей присвятив історії і діяльності Роменського краєзнавчого музею, історії міста Ромен і відомим уродженцям краю. Сергій Іванович **Побожій** продовжив справу Ю. Ступака дослідженнями зв'язків відомих українських і російських художників з Сумщиною. Людмила Анатоліївна **Покидченко** першою з науковців дослідила історію адміністративно-територіального устрою Сумщини. Ігор Едуардович **Лисий** – дослідник соціально-економічного розвитку Конотопщини XVII століття. Віктор Вікторович **Комаров** увійшов в історію краєзнавства, насамперед, як дослідник архітектури і садибного мистецтва міста Сум та області. Надія Степанівна **Подолька** – перший автор ґрунтовної історії книгодрукування і книжкової торгівлі на Сумщині. Геннадій Миколайович **Іванущенко** – дослідник національно-визвольного руху та голодомору на Сумщині.

Л. П. Сапухіна, Г. Т. Петров, В. В. Терлецький, М. А. Андреев, Ю. П. Ступак є авторами нарисів у фундаментальній «Історії міст і сіл Української РСР. Сумська область» (1973, 1980 рр.). Статті В. М. Власенка, В. Ю. Голубченка, Г. В. Діброви, В. Б. Звагельського, В. В. Комарова, С. І. Побожія, В. В. Терлецького стали основою енциклопедичного довідника «Сумщина в іменах» (2003, 2004 рр.).

Сподіваємось, що біобібліографічні покажчики серії «Краєзнавці Сумщини» допоможуть ввести імена наших дослідників у науковий обіг країни, вписати у

підручники з історії Сумщини та України, у всеукраїнські довідники, енциклопедії, у нову редакцію «Історії міст і сіл України». Віримо, що вони стануть основою для подальших видань збірників публікацій наших краєзнавців.

З повними текстами друкованої бібліографічної продукції можна ознайомитися на сайті Сумської ОУНБ: <http://ounb.sumy.ua/>

Список використаних джерел

1. Петров Г. Щоденники. Нариси. Статті / Держ. архів Сумської області ; упоряд.: Л. А. Покидченко (відп. упоряд.) та ін. ; під ред. Л. А. Покидченко. – Суми : Коллаж-Принт, 2017. – 980 с.
2. Геннадій Петров: до 60-річчя від дня народження : біобібліогр. покажч. / Сумська ОУНБ ; вступ. ст. М. Данька ; уклад.: Г. Т. Петров, О. К. Линник. – Суми : ТОВ «Манускрипт», 1996. – 56 с.
3. Линник О. К. «Найулюбленішому відділу бібліотеки...» // Треті «Петровські читання» : до 80-річчя від дня народження Г. Т. Петрова : матеріали наук.-практ. конф., 2 черв. 2016 р. / Сумська ОУНБ ; уклад. О. М. Малиш. – Суми, 2016. – С. 88–91.
4. Линник О. К. З бібліотеки Г. Т. Петрова // Матеріали науково-практичної конференції дослідників «Петровські читання», 2 черв. 2006 р. / Держ. архів Сум. обл. ; редкол.: Л. А. Покидченко (відп. ред.), О. С. Коваленко, В. А. Марченко. – Суми. 2006. – С. 46–47.
5. Малиш О. М. «Щоб народ зрозумів цінність свою, треба відкрити йому її» : до 85-річчя від дня народження і 25-річчя від дня смерті Геннадія Петрова / О. М. Малиш, О. К. Линник // Сумські історико-краєзнавчі студії : зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. / Сумський обл. ін-т післядипломної пед. освіти та ін. – Суми, 2021. – С. 208–216. – Бібліогр.: 23 назви.
6. [Яскравий слід на землі](#): до 85-річчя від дня народження і 25-річчя від дня смерті Геннадія Петрова – журналіста, краєзнавця-дослідника, людини колосальної ерудиції, патріота : відеопрезентація / Сумська ОУНБ, відділ краєзнавчої літератури і бібліографії. – Жовтень 2021 р.

Логвиненко Юлія Володимирівна,
доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства
Сумського національного аграрного університету,
м. Суми

РОЛЬ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

У статті розкрито роль освіти у формуванні громадянської та національної свідомості підростаючого покоління. Категорія «патріотизм» визначається як стійке соціально-психологічне утворення, що характеризує ціннісне ставлення особистості до Батьківщини в органічній єдності національно-етнічного та національно-громадянського аспектів і проявляється у національній свідомості.

***Ключові слова:** освіта, патріотизм, патріотичне виховання, національна свідомість.*

Постановка проблеми. Формування й розвиток громадянської компетентності та національно-патріотичне виховання завжди було пріоритетним напрямом роботи з підростаючим поколінням. На сьогоднішній день, коли російська федерація здійснює збройну агресію проти України, виховання молоді у дусі патріотизму, любові і поваги до своєї держави, свідомої готовності стати на захист своєї країни, виховання патріотизму і національної гідності стали ще актуальнішими. Патріотизм покликаний дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини.

Аналіз останніх публікацій. Значну увагу патріотичному вихованню підростаючого покоління та формуванню й розвиткові громадянської компетентності відведено в наукових працях Т. Врублевської, В. Кременя, В. Матешука, В. Постового, В. Раєвської та ін. Проблеми патріотизму,

національних цінностей та особливостей їх формування в учнівській молоді різного віку відображено в працях І. Зверевої, В. Ковалю, О. Литовченко, А. Москальової, П. Онищука, Р. Петронговського, І. Баранова, І. Бехталю, А. Богуша, М. Боришевського, М. Рожкова, Ю. Трофімова, О. Чебикіна та ін.

Праці цих учених та методистів і багатьох інших лягли в основу нашого розуміння національно-патріотичного виховання та громадянської компетентності як взаємопов'язаних компонентів цілісного освітнього процесу, спрямованого на формування активної й відповідальної громадянської позиції кожної особистості.

Мета статті – розкрити роль освіти у формуванні національної свідомості здобувачів освіти у період військової агресії російської федерації.

Виклад матеріалу. Серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають патріотичне та громадянське виховання як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, оскільки саме вони закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу як запоруку особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін. Збройна агресія росії проти України загострює актуальність виховання національно свідомих громадян, патріотів своєї Батьківщини, спадкоємців і продовжувачів національно-патріотичних традицій.

Нині перед нашою державою стоїть завдання щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави.

Національно-патріотичне виховання – це вимога часу, тому його розвиток і вдосконалення є актуальним завданням для всіх учасників виховного простору закладу освіти. Заклад освіти як осередок національно-патріотичного виховання

має сприяти розвитку демократичної політичної культури, формуванню громадянської компетентності, політико-правових знань, гідності та відповідальності учнівської та студентської молоді, усвідомленню та визнанню ними демократичних принципів життя та пріоритетів прав людини.

Система виховання постійно відтворює і поглиблює емоційно-естетичний, художньо-творчий, модальний та інтелектуальний компоненти свідомості народу, створює умови для розвитку і розквіту природних задатків і талантів кожного громадянина, формування духовного потенціалу – найвищої цінності нації та держави. Як відомо, кожен народ має власну систему виховання, що історично сформувалася, яка дозволяє молодому поколінню духовно наслідувати національні традиції, зберігати їх, примножувати кращі національно-духовні, культурно-історичні надбання нації.

Патріотизм – це любов і відданість Батьківщині, прагнення своїми діями служити її інтересам. Історичне джерело патріотизму – це формування зв'язків з рідною землею, рідною мовою, народними традиціями, звичаями та культурою [1].

Вчені визначають патріотизм як суспільний і моральний принцип, який характеризує ставлення людей до своєї країни та виявляється в певному способі дій і складному комплексі суспільних почуттів, що узагальнено називається любов'ю до Батьківщини. Це одне з найглибших почуттів, що закріплювалося століттями й тисячоліттями розвитку відокремлених етносів [4]. Це соціально-політичне явище, якому притаманні природні витоки, власна внутрішня структура, що в процесі суспільного розвитку наповнювалася різним соціальним, національним і класовим змістом.

Соціальні психологи визначають патріотизм як певне моральне ставлення й оцінку особистості елементів Вітчизни. Патріотичне почуття, соціально-моральне у своїй основі, особистість набуває не лише шляхом біологічної спадковості, а неодмінно під впливом соціального середовища, виховання (соціалізації) у широкому розумінні слова. Нині патріотизм покликаний дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні

громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини.

Бути патріотом – означає духовно піднятися, усвідомити в Батьківщині безумовну цінність, яка дійсно й об’єктивно їй притаманна, приєднатись до неї розумом і почуттями. Водночас патріотизм передбачає відкриття в самому собі беззавітної відданості Батьківщині, спроможність безкорисливо радіти її успіхам, удосконалення її, служіння їй, поєднання своєї долі з її долею.

Пріоритетними напрямками патріотичного виховання у педагогічній діяльності сучасного закладу освіти є: утвердження в свідомості й почуттях особистості патріотичних цінностей і переконань, поваги до культурного та історичного минулого України; формування етнічної та національної самосвідомості, любові до рідного краю, родини, народу, держави; визнання духовної єдності населення усіх регіонів України, спільності його культурної спадщини та майбутнього; утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства; культивування кращих рис української ментальності – свободи, справедливості, доброзичливості, чесності, бережного ставлення до природи; формування мовної культури, оволодіння і вживання української мови як духовного коду нації.

Головною метою національно-патріотичного виховання є виховання самодостатнього громадянина-патріота України, який має гордість за матеріальні й духовні досягнення свого народу, своєї Батьківщини, бажання збереження її характерних особливостей, її культурного надбання, готовність захищати інтереси своєї громади і народу в цілому [1].

В основу системи патріотичного виховання покладено ідею розвитку української державності як консолідуючого чинника, розвитку суспільства й нації в цілому. Патріотичне виховання повинно формуватися на прикладах історії становлення Української державності, українського козацтва, героїки визвольного руху, досягнень у галузі політики, освіти, науки, культури і спорту. Виховання патріотизму – важлива складова виховної діяльності сім’ї, школи,

середніх спеціальних та вищих закладів освіти. У процесі вивчення різних навчальних дисциплін у молоді людини формуються певні патріотичні погляди та переконання.

Виховання демократичного громадянства спрямовано на реалізацію освітніх заходів, що допомагають молоді брати активну участь у житті суспільства, формування активної громадянської позиції, виховання в душі взаємоповаги та розуміння.

Структура впливу національно-патріотичного виховання включає такі складові як: свідомість, почуття, толерантність, переконання, навички [3]. До основних компонентів національно-патріотичного виховання можемо віднести: соціальний, національний, культурно-історичний та військово-патріотичний [3].

Основними принципами національно-патріотичного виховання є: принцип національної спрямованості, самоактивності і саморегуляції, полікультурності, соціальної відповідності та ін.

Зміст патріотичного виховання молоді здійснюється за такими напрямками: громадянсько-патріотичне виховання; військово-патріотичне виховання; духовно-моральне виховання [2, с. 13].

Процес патріотичного виховання здійснюється в сім'ї, навчальній, позакласній та позашкільній діяльності, дитячих і юнацьких об'єднаннях.

Серед методів та форм пріоритетна роль належить тим, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на постійний пошук істини, сприяють творчості, формуванню критичного мислення, ініціативності. До них належать: практичні (патріотичні акції, проєктна діяльність, флешмоби, акції пам'яті героїв, добродійна діяльність на підтримку воїнів); вербальні (бесіди, вікторини, поетичні калейдоскопи, інформаційні (дос'є, марафони, круглі столи, «уроки мужності»); ігрові (ділові, сюжетно-рольові, пізнавально-розвивальні, інтелектуальні); інформаційно-комунікативні (інтернет-конференції, презентації учнівських проєктів, онлайн-опитування, обговорення на форумах); наочні (виставки, тематичні стенди, шкільні газети, перегляд кінофільмів патріотичної тематики); рефлексивні (самопізнання, самооблізація, саморегуляція,

самореалізація).

Ефективність патріотичного виховання значною мірою залежить від спрямованості виховного процесу, форм та методів його організації. Серед методів і форм патріотичного виховання пріоритетна роль належить активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До таких методів належать: соціально-проектна діяльність, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, «мозкові атаки», метод аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним характером, створення проблемних ситуацій, ситуацій успіху, аналіз конфліктів, моделей, стилів поведінки, прийняття рішень, демократичний діалог, педагогічне керівництво лідером і культивування його авторитету, використання засобів масової комунікації, методики колективних творчих справ, традицій, символіки, ритуалів, засобів народної педагогіки.

Результативність патріотичного виховання великою мірою залежить від того, наскільки ті чи інші форми й методи виховної діяльності стимулюють розвиток самоорганізації, самоуправління дітей, підлітків, юнацтва, молоді. Чим доросліші вихованці, тим більші їхні можливості до критично-творчого мислення, активності, творчості, самостійності, до усвідомлення власних світоглядних орієнтацій, які є основою життєвого вибору, громадянського самовизначення.

Виховання патріотизму вимагає комплексної, системної і цілеспрямованої діяльності різних соціальних інститутів – сім'ї, закладу освіти, громадських організацій, органів державної влади. Дуже важлива також особиста участь молоді в житті закладу освіти і суспільства в цілому. Від того, якою буде ця участь, залежатиме соціально-економічний, духовний і культурний розвиток нашої держави.

Висновки. Становлення і розвиток незалежної України, формування нових соціально-політичних відносин можливе лише за умови усвідомлення молодим поколінням особистої відповідальності за долю своєї країни. Відтак,

патріотичне виховання та розвиток громадянської компетентності молоді стає важливою складовою частиною процесу формування зрілої особистості – громадянина, справжнього спадкоємця і продовжувача національних традицій з активною громадянською позицією, адже патріотизм – одне з найголовніших людських почуттів, закріплених віками і тисячоліттями, що поєднує в собі любов до своєї Вітчизни, рідної землі, свого народу, своєї матері, бажання зберегти історично-культурну спадщину і готовність до їх захисту. В основі системи патріотичного виховання має бути національна ідея як консолідуючий чинник розвитку суспільства і нації в цілому.

Список використаних джерел

1. Антонченко О. Формування національно-патріотичних якостей учнів загальноосвітньої школи. URL: http://ru.osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/40663/.
2. Бака М. М. Фізичне і військово-патріотичне виховання молоді: навч.-метод. посіб. Київ, 2022. 460 с.
3. Деменко О. Героїко-патріотичне виховання учнівської молоді – шлях морально-духовного оновлення суспільства. URL: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pfto_2015_40_57.pdf.
4. Чорна К. Патріотичне виховання школярів в умовах модернізаційних суспільних змін. URL: http://lib.iitta.gov.ua/2380/1/Chorna_2010.pdf

Лупик Світлана Олексіївна
вчитель технології
Комунальний заклад Сумської обласної ради
«Шосткинський ліцей спортивного профілю»
Пінчук Тетяна Василівна
вчитель історії
Комунальний заклад Сумської обласної ради
«Шосткинський ліцей спортивного профілю»

ВІД МУЗЕЙНОГО ЕКСПОНАТА ДО ВЛАСНОГО ВИРОБУ: МУЗЕЙНА ПЕДАГОГІКА НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ У ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ

Анотація. У статті обґрунтовано роль музейної педагогіки як ефективного ресурсу військово-патріотичного виховання учнівської молоді. Проаналізовано теоретичні засади музейної педагогіки, розкрито її освітній та виховний потенціал, представлено практичний досвід інтеграції уроків історії та технології через модель «від музейного експоната до власного виробу».

Ключові слова: музейна педагогіка, військово-патріотичне виховання, історична пам'ять, інтеграція навчальних предметів, проектна діяльність.

Вступ. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується посиленою увагою до проблеми формування національної свідомості, громадянської відповідальності та готовності молоді до захисту держави. Військово-патріотичне виховання постає не лише як складова освітнього процесу, а як стратегічний напрям державної політики [1; 2].

У цьому контексті особливої актуальності набувають такі педагогічні засоби, які поєднують знання, емоційне переживання та практичну діяльність. Саме таким ресурсом є музейна педагогіка — напрям освітньої діяльності, що інтегрує потенціал музею в навчально-виховний процес [3].

Мета статті. Обґрунтувати ефективність використання музейної педагогіки на інтегрованих уроках історії та технології у військово-патріотичному вихованні учнів та узагальнити практичний досвід реалізації моделі «від музейного експоната до власного виробу».

Основна частина. Музей – це соціокультурний інститут, що формувався у процесі довготривалого історичного розвитку, побудований за принципом діалогу культур; в основі його діяльності – збирання, збереження та популяризація музейних експонатів – предметів матеріальної й духовної культури [4].

Освітній потенціал музею полягає в можливості безпосереднього контакту з історичним джерелом. Музейний предмет виступає носієм автентичної інформації, викликає емоційний відгук, сприяє формуванню особистісного ставлення до історичних подій.

Особливістю музейної екскурсії є поєднання розповіді й демонстрації: у дитячих музейних екскурсіях використовується бесіда, прийоми гри, театралізації, активна діяльність учнів.

Загальна мета шкільних музеїв як однієї з форм організації освітньо-виховної діяльності школи – сприяння успішному розвитку обдарованих учнів. Основні завдання діяльності музеїв:

- сприяти загальному розвитку й розширенню світогляду учнів, зокрема й історичного, формуванню в них пізнавальних інтересів, творчих здібностей, дослідницьких нахилів;
- формувати вміння самостійно поповнювати знання, орієнтуватися у стрімкому потоці політичної й наукової інформації;
- розширювати зміст освітнього процесу, забезпечувати його зв'язок із життям;
- сприяти профорієнтації учнів;
- формувати в учнів національну свідомість та історичну пам'ять.

У ХХІ столітті музей перестає бути лише простором збереження експонатів і стає активним учасником освітнього процесу. Музейна педагогіка орієнтується на інтерактивність, діалог, дослідницьку діяльність та формування критичного мислення [5].

У Комунальному закладі Сумської обласної ради «Шосткинський ліцей спортивного профілю» музейний простір використовується як невід'ємна

складова освітнього середовища. Матеріали шкільних музеїв залучаються під час вивчення тем з історії України, історії рідного краю, а також у межах виховних заходів військово-патріотичного спрямування.

На уроках історії учні працюють з музейними експонатами як з історичними джерелами: описують предмет, визначають його походження, встановлюють історичний контекст, аналізують події та персоналії, пов'язані з ним. Така діяльність формує навички дослідницької роботи та історичного мислення.

Наступним етапом є інтеграція здобутих знань на уроках технології. Учні створюють тематичні вироби: обереги, стилізовані елементи військової символіки, макети історичних предметів, пам'ятні сувеніри, присвячені подіям сучасної історії України.

Модель «від музейного експоната до власного виробу» передбачає поетапну роботу: дослідження – осмислення – проєктування – виготовлення – презентація результату. Таким чином забезпечується цілісність навчального процесу та його практична спрямованість.

Проєктна діяльність стимулює розвиток творчих здібностей учнів, уміння працювати в команді, планувати власну діяльність та презентувати результати. Водночас формується емоційно-ціннісне ставлення до історичної спадщини та сучасних подій.

Особливої значущості набувають заняття, присвячені героям сучасної російсько-української війни. Через знайомство з експонатами, особистими речами захисників, фотоматеріалами та документами учні усвідомлюють реальний вимір подій, формують повагу до захисників України та відповідальність за майбутнє держави.

Інтеграція історії та технології відповідає компетентнісному підходу, визначеному Державним стандартом базової середньої освіти [6], та сприяє формуванню громадянської, соціальної, культурної та підприємницької компетентностей.

Практичний досвід показує, що використання музейної педагогіки

підвищує мотивацію учнів до навчання, сприяє глибшому засвоєнню матеріалу та створює умови для самореалізації кожного учня.

Висновки. Отже, музейна педагогіка є ефективним засобом військово-патріотичного виховання, що забезпечує поєднання знань, емоційного переживання та практичної діяльності. Інтеграція уроків історії та технології через модель «від музейного експоната до власного виробу» сприяє формуванню національної ідентичності, громадянської відповідальності та творчого потенціалу учнів.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що мета музейної педагогіки полягає у створенні умов для розвитку особистості на основі включення її в різноманітну діяльність шкільного музею, а її завдання передбачають:

- залученні учнів до пошукової, краєзнавчої, науково-дослідної, художньо-естетичної та природоохоронної роботи;

- формування в здобувачів освіти самосвідомості, уміння успішно адаптуватися в навколишньому світі, активної життєвої позиції, соціально-громадського досвіду;

- розширення й поглиблення знань, надання можливості реалізуватися відповідно до своїх здібностей та інтересів, виявляти свою неповторну індивідуальність;

- виховання любові до рідного краю та людей, які забезпечують його розвиток.

Подальші перспективи роботи вбачаємо у розширенні музейного простору, залученні учнів до пошуково-дослідницької діяльності та створенні нових інтегрованих освітніх проєктів.

Список використаних джерел.

1. Бех І. Д. Патріотичне виховання особистості : теоретико-методологічні засади. Київ : Ін-т проблем виховання НАПН України, 2015. 240 с.
2. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді : наказ МОН України від 06.06.2022 № 527. Київ, 2022.

3. Пархоменко О. Музейна педагогіка в освітньому просторі сучасної школи // Педагогічні науки. 2020. № 3. С. 45–52.

4. Салата О. О. Основи музеєзнавства : навч.-метод. посіб. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2015. 164 с.

5. Пометун О. І. Сучасний урок : інтерактивні технології навчання. Київ : А.С.К., 2018. 192 с.

6. Державний стандарт базової середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. Київ, 2020.

Лампак Лариса Іванівна,
директор Ліцею № 3 Тростянецької міської ради
Медведєв Ігор Анатолійович,
кандидат наук з державного управління, доцент,
практичний психолог Ліцей № 3 Тростянецької міської ради,
м. Тростянець Сумської області

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ЛІЦЕЇВ: МОВНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

У статті розглядається питання мовно-психологічний підхід зростання педагогічних працівників в умовах діяльності ліцею. Це складний і багатогранний процес, що включає систематичне оновлення знань, вдосконалення професійних компетентностей та розвиток особистісних якостей усіх учасників освітнього процесу. Це зростання забезпечує інтеграцію науково-методичних, педагогічних та психологічних складових, спрямованих на підвищення ефективності навчально-виховного процесу та адаптацію до сучасних освітніх вимог.

Ключові слова: комунікативна компетентність, мовно-психологічний підхід, психологічні особливості, особливості української психології, особливості західної психології.

Вступ. Зміни у глобальному світі потребують перетворень і в сучасній освіті. Де знайти «компаси» за допомогою яких можна орієнтуватися у цьому складному всесвіті?[2, 565 с]. Одним з таких дороговказів для нас є українська мова. Феномен мовно-психологічної компетентності є складним і багатовимірним утворенням, що охоплює знання, навички, установки та особистісні якості, що забезпечують ефективну міжособистісну та професійну

взаємодію, в тому числі, з позиції мовно-психологічного підходу. Вивчення мови у сучасній психології розглядається в різних наукових напрямках, кожен з яких висвітлює специфічні аспекти формування та функціонування комунікативної компетентності. Однією з найбільш актуальних проблем розвитку України у XXI столітті є проблема гуманізації та демократизації навчального процесу [1, 212с.].

Мета статті полягає у визначенні змістовних характеристик мовно-психологічного підходу як складової комунікативної компетентності працівників ліцеїв.

Основна частина. У західній психологістиці XX століття комунікативна компетентність розглядалася переважно у прагматичному та інструментальному ключі. Її визначали як здатність до ефективного ведення переговорів, встановлення та підтримання професійних контактів, управління діловою комунікацією, а також досягнення конкретних практичних результатів у взаємодії. Такий підхід формувався під впливом розвитку менеджменту, організаційної психології та теорій ефективної міжособистісної взаємодії, що мали мовну та прикладну спрямованість.

Науковці, зокрема Дж. Мід та Дж. Дьюї, заклали підвалини прагматичного розуміння комунікації, розглядаючи її як інструмент соціальної взаємодії та засіб досягнення узгоджених дій. Подальший розвиток цієї ідеї можна простежити у працях Г. Олпорта, який підкреслював роль комунікативних навичок у соціальній адаптації особистості, а також у дослідженнях К. Шеннона та У. Вівера, що розробили модель комунікації як процесу передачі інформації з метою досягнення результату. Значний внесок у вивчення комунікативної компетентності зробив також Д. Хаймс, котрий наголошував на її соціокультурному вимірі, що поєднує мовленнєві навички з умінням ефективно функціонувати в конкретних соціальних контекстах.

Особлива увага у межах прагматичного підходу приділялася тому, як комунікативні навички можуть сприяти кар'єрному зростанню, підвищенню конкурентоспроможності працівника та успішності організації. З огляду на це комунікативна компетентність інтерпретувалася як інструмент соціальної

адаптації та професійної реалізації. Вона була тісно пов'язана з умінням застосовувати риторику, володіти стратегіями переконання, впливу на партнера по спілкуванню, а також здатністю регулювати соціальні й рольові відносини у колективі (А. Бандура, К. Роджерс). У межах прагматичного підходу акцент робився на результативності комунікації: ефективне спілкування оцінювалося через досягнення мети, вирішення конфліктів, здатність уникати бар'єрів у взаємодії та забезпечувати взаємовигідні домовленості. Це призвело до формування численних тренінгових програм з розвитку навичок ділового спілкування, переговорних стратегій, публічних виступів та презентацій, що широко застосовувалися у бізнесі, політиці та сфері освіти. Таким чином, мовно-психологічний підхід у західній психології розглядає комунікативну компетентність не лише як індивідуальну якість, а як практичний інструмент досягнення цілей у соціальній та професійній взаємодії. Він заклав підґрунтя для сучасних концепцій ефективної комунікації, які поєднують психологічні знання з практичними технологіями соціальної поведінки.

У 60–80-х рр. ХХ ст. виникли соціолінгвістичні концепції (Д. Хаймс , Дж. Гампертц), у яких поняття комунікативної компетентності було тісно пов'язане з мовленнєвою діяльністю. У межах цих концепцій підкреслювалося, що для ефективної комунікації недостатньо лише граматично правильно будувати висловлювання, важливо також адекватно використовувати їх у певному соціокультурному контексті. Саме це відрізняє мовну компетентність, яка орієнтована на знання мовних правил, від комунікативної компетентності, що враховує контекстуальні умови взаємодії. Д. Хаймс увів поняття «комунікативної компетентності» як ширшої категорії, ніж «мовна компетентність» у трактуванні Н. Хомського. Якщо останній наголошував на універсальних граматичних структурах і внутрішніх мовних правилах, то Д. Хаймс підкреслював необхідність урахування соціальних норм, культурних особливостей і ситуаційного контексту. Він зазначав, що комунікативна компетентність охоплює здатність визначати, коли говорити, з ким, про що, у який спосіб та з якою інтенцією.

Дж. Гампертц у своїх дослідженнях акцентував увагу на понятті «мовленнєвих подій» і «мовленнєвих актів», що відбуваються в конкретних соціальних ситуаціях. Він вважав, що аналіз мовлення неможливий поза соціальною практикою, адже мова є не лише інструментом передачі інформації, а й способом конструювання соціальних відносин. Соціолінгвістичний підхід отримав подальший розвиток у працях Д. Кристала, М. Халлідея та П. Остермайера, які розглядали мову як складний соціальний феномен, інтегрований у систему культури та суспільних відносин. Вони підкреслювали важливість урахування ситуативних і культурних факторів, що визначають успішність комунікації. Таким чином, соціолінгвістичний підхід став фундаментом для подальших досліджень у педагогіці та психології міжкультурної комунікації, сприяючи формуванню концепцій «мовленнєвої поведінки», «мовленнєвих стратегій» та «мовленнєвої адаптації». Він заклав основи для розроблення сучасних моделей навчання іноземних мов, де комунікативна компетентність трактується як здатність ефективно діяти у багатокультурному середовищі.

Когнітивна перспектива розглядає комунікативну компетентність як інтегральний когнітивний ресурс особистості. У цьому підході акцент робиться на процесах сприйняття, переробки та інтерпретації інформації, що відбуваються під час комунікативної взаємодії. Важливим аспектом виступає розвиток комунікативних стратегій, уміння прогнозувати реакції співрозмовника, а також формування здатності до рефлексії власних дій у процесі спілкування. З позицій когнітивної психології (Ж. Піаже, Дж. Брунер, У. Найссер) комунікативна компетентність тісно пов'язана з когнітивним розвитком, мисленнєвими операціями та здатністю до побудови внутрішніх моделей соціальної взаємодії. Людина не лише відтворює мовні конструкції, але й активно осмислює їх у системі власних когнітивних схем, що дозволяє більш гнучко адаптувати мовленнєву поведінку до різних ситуацій.

У цьому контексті велике значення має здатність суб'єкта здійснювати когнітивне прогнозування – передбачати можливі інтерпретації та відповіді

партнера по комунікації. Дослідники (Г. Келлі, А. Бандура) підкреслювали, що ефективна комунікація базується на здатності до «теорії розуму», тобто розуміння ментальних станів іншої людини, її мотивів і намірів. Когнітивний підхід також підкреслює роль метакогнітивних процесів, зокрема рефлексії, самоконтролю та оцінки ефективності власних комунікативних дій. Це відкриває можливості для навчання комунікативним стратегіям, розвитку критичного мислення та формування навичок гнучкої поведінки у складних соціальних ситуаціях. Таким чином, когнітивний підхід дозволяє розглядати комунікативну компетентність не лише як набір зовнішніх умінь, а як внутрішню систему знань, стратегій та ментальних моделей, що забезпечують успішну взаємодію у різних соціальних і культурних контекстах.

У вітчизняній психології проблематика комунікативної компетентності вивчалася у межах психології спілкування та практики соціально-психологічного тренінгу. Значний внесок у розвиток цієї концепції зробила Л. Петровська, яка наголошує, що комунікативна компетентність охоплює два взаємопов'язані рівні: 1) операційно-технічний (поведінковий) – пов'язаний із розвитком конкретних комунікативних умінь і навичок (слухати, ставити запитання, аргументувати, регулювати конфлікти тощо); 2) глибинний (ціннісно-смісловий) – визначається системою особистісних установок, мотивів та смислів, які впливають на характер взаємодії.

Погляди Л. Петровської доповнюють дослідження інших вітчизняних науковців – О. Бодальова, який акцентував увагу на ролі сприймання та розуміння особистості у процесі спілкування, а також Б. Ананьєва, котрий підкреслював соціальну зумовленість комунікативних процесів. Важливим є і внесок А. Реана та В. Кан-Каліка, які розробляли проблематику професійної комунікації, зокрема в контексті педагогічної діяльності, акцентуючи на значенні емпатії, довіри та взаєморозуміння. Вітчизняна наукова традиція підкреслює, що ефективність комунікації неможливо звести лише до формального оволодіння техніками, оскільки вона значною мірою залежить від внутрішніх цінностей, смислових орієнтацій і мотиваційної сфери особистості. Саме поєднання

технічних умінь із глибинними психологічними механізмами визначає здатність людини будувати продуктивну та гуманістично зорієнтовану взаємодію. Таким чином, вітчизняні підходи інтегрують як практичні навички комунікації, так і особистісні характеристики, що забезпечує їхню комплексність та актуальність у сучасних психологічних дослідженнях і практиці.

Сучасні українські дослідники (Т. Яценко, Л. Ковальчук, О. Савченко розширюють зазначену перспективу, розглядаючи комунікативну компетентність як динамічне утворення, що формується у процесі навчання, соціалізації та професійної діяльності. Вона осмислюється не лише як кінцевий результат, а як постійний процес розвитку особистості, пов'язаний із формуванням життєвої стратегії, розвитком емоційного інтелекту, здатності до саморефлексії та корекції власних комунікативних дій. Так, у працях Т. Яценко значна увага приділяється глибинно-психологічним механізмам комунікації, що виявляються у сфері несвідомого та впливають на міжособистісні взаємини. Дослідниця підкреслює значення рефлексивного аналізу внутрішніх бар'єрів і стереотипів, які можуть ускладнювати ефективну взаємодію. Л. Ковальчук акцентує на ролі комунікативної компетентності у професійному становленні майбутніх фахівців, зокрема педагогів, наголошуючи на необхідності розвитку емпатії, толерантності та вміння працювати в команді.

Висновки. Аналіз наукових підходів показує, що комунікативна компетентність є системним утворенням, яке поєднує когнітивні, поведінкові, особистісні та соціокультурні аспекти. У західній психології переважає прагматичне тлумачення, у соціолінгвістиці – акцент на мовленнєвих вміннях, у вітчизняній традиції – увага до особистісно-мотиваційних чинників. Додатково враховуються культурологічні та інтеракціоністські підходи, що розкривають роль культурного й соціального середовища. Сучасний інтегративний підхід дозволяє розглядати цей феномен як гнучкий ресурс, необхідний для ефективної професійної та міжособистісної взаємодії. Для працівників ліцеїв розвиток комунікативної компетентності є ключовою умовою успішного виконання професійних обов'язків і забезпечення продуктивного діалогу з учнями,

батьками та колегами.

Список використаних джерел

1. Пізнавально-творча і професійна самореалізація особистості в евристичній освіті [монографія] / [за редакцією проф. М.О. Лазарева, проф. О.Г. Козлової] – Суми: ФОП Цьомка С.П.. 2019. 242с.

2. Хосе Ортега-і-Гасет: життя, історичний роздум і ліберальна демократія: монографія / Заг. ред.: М. Марчук, Х. Баладо. – Чернівці. Чернівецький нац. ун-т., 2017. -824 с.

Мірошніченко Валентина Григорівна,

вчитель початкових класів

Миколаївського закладу загальної середньої освіти

I-III ступенів Роменської міської ради

Сумської області

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЧЕРЕЗ ВИВЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СИМВОЛІКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглядається проблема формування громадянської ідентичності молодших школярів засобами вивчення державної символіки України. Проаналізовано зміст Типової освітньої програми для 3-4 класів у контексті національно-патріотичного виховання. Обґрунтовано педагогічні умови та методичні підходи до вивчення державних символів (герба, прапора, гімну) в початковій школі

Ключові слова: громадянська ідентичність, державна символіка, молодші школярі, національно-патріотичне виховання, герб, прапор, гімн України, початкова освіта.

Актуальність дослідження. У сучасних умовах розбудови української держави, захисту її суверенітету та територіальної цілісності особливої актуальності набуває проблема формування громадянської ідентичності молодого покоління. Початкова школа є тим фундаментом, на якому закладаються базові ціннісні орієнтири особистості, формується усвідомлення себе громадянином України.

Актуальність теми посилюється тим, що в умовах інформаційної війни та культурної агресії особливо важливо формувати у молодших школярів міцну громадянську позицію, усвідомлення цінності незалежності України та готовність її захищати.

Виклад основного матеріалу. Метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей; розвиток самостійності, творчості, допитливості, що забезпечують її готовність до життя в демократичному й інформаційному суспільстві, продовження навчання в основній школі. Типова освітня програма для 3-4 класів передбачає, що учні мають усвідомлювати свою належність до українського суспільства, розвивати здатність спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, виявляти патріотичні почуття, шанобливе ставлення до символів держави [3].

Державний стандарт початкової освіти визначає формування громадянської компетентності як одне з пріоритетних завдань початкової освіти: усвідомлення важливості демократії, справедливості, рівності, поваги до прав людини і верховенства права; інтерес до історії і культури України та інших країн, повагу до різноманітності традицій і звичаїв; усвідомлення себе громадянином України; спроможність поводитися відповідально, із дотриманням правил і норм поведінки, що діють у спільноті, долучатися до розв'язання суспільних проблем та ініціювати проекти [2].

Державна символіка – герб, прапор і гімн України важливі засоби національної ідентифікації, носії історичної пам'яті та державницьких традицій українського народу. Знання та розуміння змісту державних символів формує у дітей почуття гордості за свою Батьківщину, повагу до її історії та культури [4].

Громадянська ідентичність – усвідомлення особистістю своєї приналежності до спільноти громадян певної держави, що виражається в емоційно-ціннісному ставленні до країни, її історії, культури, символів та готовності діяти на благо держави [1].

Для молодших школярів громадянська ідентичність проявляється через:

- усвідомлення себе громадянином України;
- знання державних символів та їх значення;
- повагу до історії та традицій свого народу;
- патріотичні почуття та гордість за свою країну;
- розуміння своїх прав та обов'язків.

Згідно з Типовою освітньою програмою, у 3 класі учні мають уявлення про державну символіку України та свою приналежність до України, а в 4 класі – знають зміст основних символів держави (гімн, прапор, герб, рідна мова) та змісту народних символів [3].

Герб України є тризуб – один з найдавніших символів української державності. Під час вивчення герба діти дізнаються про його історичне коріння (княжий знак Володимира Великого), символічне значення (єдність, сила, воля до перемоги). Важливо акцентувати увагу на тому, що тризуб використовувався українськими козаками, був символом Української Народної Республіки та відродився як державний символ незалежної України.

Прапор України – синьо-жовтий стяг, що втілює красу української природи: золоті лани пшениці під блакитним небом. Учні мають знати правила поваги до прапора, випадки його підняття (державні свята, урочисті заходи), розуміти, що прапор – це символ незалежності та свободи українського народу [5].

Молодші школярі мають знати слова гімну України, вміти його виконувати, розуміти зміст (боротьба за свободу, віра в майбутнє України, готовність захищати свою землю). Важливо формувати культуру поведінки під час виконання Гімну (встати, покласти руку на серце).

Пропонуємо розглянути педагогічні умови вивчення державної символіки.

1. Систематичність та послідовність у вивченні державних символів має бути не одноразовою акцією, а систематичним процесом, що реалізується через різні навчальні предмети (інтегрований курс «Я досліджую світ», мистецтво, українську мову тощо) та позаурочну діяльність [3].

2. Емоційна насиченість проявляється у створенні ситуацій, що викликають у дітей емоційний відгук, почуття гордості за свою країну. Це досягається через використання документальних відео про українських героїв, перегляд урочистих заходів, участь у патріотичних акціях [1].
3. Діяльнісний підхід має бути направлений на отримання не лише інформації, а й бути активними учасниками пізнавального процесу: створювати творчі роботи (малюнки, листівки із символікою), брати участь у проєктах, конкурсах, виховних заходах [3].
4. Зв'язок з сучасністю проявляється у можливості показувати актуальність державних символів у сьогоденні: їх використання в міжнародних відносинах, на спортивних змаганнях, в умовах захисту країни [1].

Для якісного вивчення учнівством державних символів є застосування відповідних методичних прийомів. Так, в межах вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» доцільно:

- створити альбом, портфолію або облаштувати тематичну виставку «Ми – громадяни України» (зображення символів, листівки, світлини);
- організувати віртуальні екскурсії до Верховної Ради України, Музею історії України;
- реалізовувати дослідницькі проєкти «Славетні українці», де діти вивчають внесок українців у різні сфери життя;
- розв'язувати прогностичні задачі про наслідки порушення державних норм та символів [3].

Щодо уроків мистецтва, то доречно: малювати державні символи; виготовляти вироби із символікою (листівки до державних свят); розучувати гімн України; ознайомити учнів з творами мистецтва, що відображають державну символіку [5].

На уроках української мови та літературного читання необхідно читати твори про Україну та її символи; писати твори-роздуми «Що означає для мене бути громадянином України»; вивчати напам'ять поезії про Батьківщину [3].

У позаурочній діяльності доцільно проводити виховні заходи до дня

Незалежності України, дня Прапора, дня Гідності та Свободи; патріотичні акції «Україна – це ми», «Я люблю Україну»; конкурси малюнків, виставки творчих робіт; зустрічі з ветеранами, захисниками України.

Також важливо залучати батьків до процесу формування громадянської ідентичності дітей: батьківські збори з питань патріотичного виховання; спільні родинні проекти про історію родини в контексті історії України; участь родин у громадських патріотичних заходах.

Критеріями сформованості громадянської ідентичності через знання державної символіки є наступні компоненти:

Когнітивний – знання державних символів України (герб, прапор, гімн); розуміння їх історичного походження та символічного значення; знання правил використання та шанобливого ставлення до символів.

Емоційно-ціннісний – це почуття гордості за свою країну; повага до державних символів; патріотичні почуття.

Поведінковий – дотримання правил поведінки під час урочистих заходів; участь у патріотичних акціях; використання символіки у творчих роботах [5].

Систематична робота з вивчення державної символіки сприяє тому, що молодші школярі: усвідомлюють себе громадянами України; виявляють патріотичні почуття і прагнення знати більше про досягнення українців у різних галузях; мають уявлення про громадянські права та обов'язки; розуміють необхідність толерантних взаємин між людьми; виявляють інтерес до пізнання минулого і сучасного України, участі у відзначенні пам'ятних подій, державних і народних свят; володіють навичками поведіння в урочистих ситуаціях, у пам'ятних місцях.

Висновок. Формування громадянської ідентичності молодших школярів через вивчення державної символіки України є важливим завданням сучасної початкової освіти. Державні символи – герб, прапор та гімн виступають потужними засобами національної ідентифікації, що об'єднують громадян навколо спільних цінностей та ідеалів.

Ефективність процесу формування громадянської ідентичності

забезпечується дотриманням педагогічних умов: систематичності та послідовності вивчення символіки, емоційної насиченості занять, діяльнісного підходу та зв'язку з сучасністю. Важливим є використання різноманітних форм та методів роботи: від традиційних бесід до сучасних проєктних технологій, від освітнього процесу до патріотичних акцій.

Типова освітня програма для 3-4 класів створює необхідне підґрунтя для систематичної роботи з формування громадянської ідентичності, передбачаючи поступове ускладнення знань про державну символіку та розширення досвіду участі в громадянському житті.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці конкретних методик діагностики рівня сформованості громадянської ідентичності молодших школярів та створенні списку ефективних педагогічних практик патріотичного виховання у початковій школі.

Список використаних джерел

1. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник. Дрогобич: Коло, 2006. 326 с. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/library/vyshnevsky.pdf>
2. Державний стандарт початкової освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2025 р. № 1810. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1810-2025-%D0%BF#Text>
3. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 3-4 клас. Затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.08.2022 № 743-22. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf>
4. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес в Україні: регіональний вимір. URL: <https://bit.ly/3OsDxgO>
5. Чепіль М. М. Педагогічні умови громадянського виховання учнів загальноосвітньої школи. Вісник Львівського університету. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/pedagogics/article/view/4455>

Мозуль Ірина Вікторівна,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики початкової освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, вчитель англійської мови, спеціаліст вищої категорії Сопицької філії комунального закладу Есманьської селищної ради «Есманьська загальноосвітня школа I-III ступенів» Шосткинського району Сумської області, м. Глухів

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

У статті розглянуто проблему формування національно-патріотичної свідомості молодших школярів у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Обґрунтовано значення національно-патріотичного виховання як складової національної безпеки України в освітній сфері. Проаналізовано потенціал інтегрованого курсу щодо формування ціннісних орієнтирів, громадянської відповідальності, культурної ідентичності та соціальної активності учнів початкової школи. Визначено педагогічні умови ефективного формування національно-патріотичної свідомості засобами інтегрованого навчання.

Ключові слова: *національно-патріотичне виховання, національна безпека, початкова школа, освітній процес, молодші школярі, інтегрований курс «Я досліджую світ», громадянська та історична освітня галузь.*

Вступ. Сучасні суспільно-політичні виклики, пов'язані з військовою агресією проти України, актуалізують проблему національної безпеки в усіх сферах життя, зокрема в освітній. Освіта виступає стратегічним ресурсом формування громадян, здатних до відповідального вибору, збереження національної ідентичності та активної участі у розбудові держави.

Національно-патріотичне виховання визначається одним із пріоритетних напрямів державної освітньої політики. Особливої ваги воно набуває в

початковій школі, адже саме в молодшому шкільному віці закладаються основи світогляду, моральних цінностей, громадянської позиції та емоційно-ціннісного ставлення до Батьківщини. Інтегрований курс «Я досліджую світ» має значний потенціал для формування національно-патріотичної свідомості, оскільки поєднує природничу, громадянську, історичну, соціальну та здоров'язбережувальну змістові лінії.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та проаналізувати педагогічний потенціал інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у формуванні національно-патріотичної свідомості здобувачів початкової освіти як складової національної безпеки України.

Основна частина. Національно-патріотична свідомість трактується як інтегральна якість особистості, що виявляється у усвідомленні своєї належності до українського народу; повазі до історії, культури, мови та традицій; готовності діяти в інтересах держави; відповідальному ставленні до суспільних обов'язків. Формування такої свідомості є складовою освітньої безпеки, оскільки сприяє зміцненню духовної стійкості суспільства та протидії інформаційним і культурним впливам.

Інтегрований характер курсу «Я досліджую світ» дозволяє формувати патріотизм не декларативно, а через систему діяльнісних методів: дослідницькі проекти про рідний край; вивчення державної символіки; знайомство з історичними постатями; аналіз традицій та культурної спадщини; обговорення прав і обов'язків громадянина.

Через громадянську змістову лінію учні засвоюють основи демократії, толерантності, соціальної відповідальності, ознайомлюються з правами та обов'язками громадянина, принципами взаємоповаги й співжиття в суспільстві. Природнича лінія сприяє формуванню дбайливого ставлення до природи України як національного багатства, розвитку екологічної свідомості та усвідомлення особистої відповідальності за збереження довкілля. Соціальна освітня галузь забезпечує формування навичок ефективної взаємодії, співпраці, емпатії, здатності до розв'язання конфліктів мирним шляхом, розуміння соціальних ролей і значущості кожної людини в житті громади. Саме через опанування соціального досвіду, участь

у групових формах роботи, моделювання життєвих ситуацій та виконання колективних проєктів відбувається становлення активної громадянської позиції молодших школярів та їх готовності до відповідальної участі в суспільному житті.

Ефективність процесу забезпечується за таких умов: ціннісна спрямованість освітнього середовища; використання інтерактивних та проєктних методів навчання; залучення родинного та локального краєзнавчого матеріалу; формування емоційно-позитивного досвіду взаємодії з культурною спадщиною; інтеграція змісту різних освітніх галузей.

В умовах інформаційної війни початкова школа має закладати основи критичного мислення, здатності відрізнити правдиву інформацію від маніпулятивної, поваги до державних символів та усвідомлення власної відповідальності. Особливого значення набуває діяльнісний підхід, який передбачає активну участь дітей у соціальних ініціативах, волонтерських акціях, шкільних проєктах патріотичного спрямування.

Інтегрований курс «Я досліджую світ» створює широкі можливості для формування громадянської ідентичності, соціальної активності, готовності до співпраці та почуття відповідальності за майбутнє країни. Завдяки міжгалузевій інтеграції змісту він сприяє цілісному сприйняттю учнями суспільних процесів, усвідомленню власної ролі в житті громади й держави. У процесі навчальної діяльності молодші школярі не лише здобувають знання про історію, культуру, традиції та державні символи України, а й набувають досвіду участі в колективних формах роботи, соціально значущих проєктах, обговоренні морально-етичних проблем.

Через реалізацію діяльнісного та компетентнісного підходів формується здатність учнів до прийняття відповідальних рішень, прояву ініціативності, поваги до прав інших людей та усвідомлення власних обов'язків. Важливим є й те, що курс сприяє розвитку емоційно-ціннісного ставлення до Батьківщини, формує позитивний образ України як незалежної демократичної держави та зміцнює відчуття особистої причетності до її сьогодення й майбутнього. Таким чином, інтегрований характер навчального змісту забезпечує не лише інтелектуальний

розвиток дитини, а й становлення її як свідомого громадянина, що є вагомим чинником зміцнення національної стійкості та освітньої безпеки держави.

Висновки. Формування національно-патріотичної свідомості молодших школярів є важливою складовою забезпечення національної безпеки України в освітній сфері. Інтегрований курс «Я досліджую світ» має значний виховний потенціал завдяки міжпредметному характеру, діяльнісному підходу та орієнтації на формування ціннісних компетентностей.

Ефективність процесу забезпечується системністю, цілеспрямованістю педагогічної роботи, інтеграцією змістових ліній та створенням виховного середовища, спрямованого на формування громадянської відповідальності та національної ідентичності. Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на розроблення методичних моделей інтеграції національно-патріотичного змісту в освітній процес початкової школи.

Список використаних джерел

1. Наказ № 527 від 06.06.2022 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України». URL: <https://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/patryoticheskoe-obrazovanye.pdf>
2. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. Київ : МОН України, 2016. 40 с.
3. Нова українська школа : poradnik dla vchytelja / za zag. red. N. M. Bibik. Київ : Літера ЛТД, 2019. 208 с.
4. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підруч. для студентів вищ. навч. закл. Київ : Грамота, 2012. 504 с.

Нагорна Тетяна Олександрівна,
викладач історії та громадянської освіти,
Державного професійно-технічного навчального
закладу «Конотопське вище професійне училище»,
м. Конотоп

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** У статті розглянуто актуальні питання формування національно-патріотичної свідомості молоді в умовах глобалізаційних процесів та гібридних воєн. Обґрунтовано роль цифрових технологій як ефективного інструменту розвитку громадянських компетентностей, історичної пам'яті, критичного мислення та медіаграмотності здобувачів освіти. Проаналізовано можливості використання цифрових освітніх ресурсів на уроках історії та громадянської освіти для формування національної ідентичності та активної громадянської позиції молоді.*

***Ключові слова:** національно-патріотичне виховання, цифрові технології, історична освіта, громадянська освіта, медіаграмотність, гібридна війна, національна ідентичність.*

Вступ. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується посиленням глобалізаційних процесів, інформаційною відкритістю та одночасно зростанням викликів, пов'язаних із гібридними війнами, інформаційними маніпуляціями та дезінформацією. У таких умовах особливого значення набуває формування національно-патріотичної свідомості молоді, здатної критично оцінювати інформацію, усвідомлювати власну національну ідентичність і відповідальність за майбутнє держави[1].

Історія та громадянська освіта відіграють ключову роль у формуванні ціннісних орієнтирів молодого покоління [2]. Водночас цифровізація освіти

відкриває нові можливості для реалізації завдань національно-патріотичного виховання, що потребує наукового осмислення та практичного впровадження.

Проблеми національно-патріотичного виховання розглядаються у працях українських науковців у контексті формування громадянської компетентності, національної ідентичності та історичної пам'яті. Значна увага приділяється ролі освіти у протидії інформаційним загрозам та формуванні критичного мислення молоді. Окремі дослідження присвячені впровадженню цифрових технологій у навчальний процес, однак питання їх комплексного використання саме як засобу національно-патріотичного виховання потребує подальшого опрацювання[4].

Метою статті є обґрунтування ефективності використання цифрових технологій у процесі формування національно-патріотичної свідомості молоді під час вивчення історії та громадянської освіти.

Основна частина. У сучасних умовах національно-патріотичне виховання виходить за межі традиційного засвоєння історичних фактів. Воно передбачає формування в учнів системи цінностей, що ґрунтується на усвідомленні історичного досвіду народу, повазі до демократичних принципів, прав і свобод людини, готовності до відповідальної громадянської діяльності.

Цифрові технології радикально трансформують організацію навчального процесу, роблячи його більш інтерактивним, доступним та персоналізованим [4]. Вони дозволяють не лише передавати знання, а й активно залучати учнів до дослідження історії, розвиваючи критичне мислення, творчість та навички цифрової грамотності. Ось ключові можливості, які вони відкривають :

Цифрові технології в організації навчального процесу . Сучасні цифрові технології створюють безліч нових можливостей для організації навчального процесу, перетворюючи традиційні уроки на динамічні, інтерактивні та персоналізовані заняття [4]. Вони дозволяють учням не просто пасивно сприймати інформацію, а активно взаємодіяти з історичним контекстом, аналізувати джерела, створювати власний контент та співпрацювати з однолітками. Це сприяє глибшому розумінню матеріалу, розвитку навичок XXI століття та підвищенню мотивації до навчання.

Інтерактивні карти, такі як Google Earth Voyager чи платформа Historica, дозволяють учням "подорожувати" крізь час і простір: наприклад, реконструювати бої Другої світової війни з 3D-моделями. Цифрові архіви (наприклад, Europeana чи Архів США) надають доступ до мільйонів первинних джерел — листів, фото, документів — без потреби в фізичних візитах. Онлайн-музеї, як British Museum чи Лувр у віртуальній реальності, пропонують 360-градусні тури експозиціями, де учні можуть "збільшувати" артефакти та читати анотації [4]. Це робить історію живою та доступною для всіх, навіть у віддалених регіонах.

Створення учнівських мультимедійних проєктів. Учні можуть самостійно розробляти мультимедійні проєкти за допомогою інструментів на кшталт Canva, Adobe Spark чи Genially [4]. Наприклад, група школярів створює інтерактивний таймлайн Української революції 1917–1921 років з фото, відео, аудіо та гіперпосиланнями на джерела. Або ж презентує віртуальну реконструкцію Стародавнього Києва у Minecraft Education Edition. Такі проєкти розвивають креативність, навички редагування та презентації, а вчитель може оцінювати їх через платформи як Google Classroom, де роботи доступні для обговорення та зворотнього зв'язку[1].

Застосування освітніх платформ для спільної роботи. Платформи типу Microsoft Teams, Padlet чи Miro забезпечують реальний час спільної роботи: учні разом будують mind-maps подій Голодомору, редагують спільний документ чи проводять онлайн-дискусії [4]. Наприклад, у проєкті "Історія мого міста" учні завантажують фото старих будівель, додають історичні факти та голосують за найкращі ідеї. Це формує навички командної роботи, комунікації особливо актуальних в умовах дистанційного навчання [2].

Використання відеоматеріалів, подкастів та цифрових реконструкцій історичних подій. Відео з YouTube-каналів як Crash Course History чи TED-Ed, подкасти "Історія без міфів" чи "Радіо Свобода: Історія" роблять уроки динамічними — учні дивляться короткі ролики, а потім обговорюють їх [4]. Цифрові реконструкції, наприклад, у програмах Sketchfab чи Unity, дозволяють

"відвідати" Колізей за часів Риму чи битву під Оршею 1514 року. Такі матеріали допомагають візуалізувати абстрактні події, покращують запам'ятовування та стимулюють уяву.

Розвиток медіаграмотності через аналіз інформаційних джерел. Цифрові інструменти навчають розрізняти фейки від фактів: платформи як News Literacy Project чи FactCheck.org пропонують вправи на перевірку джерел [5]. Учні аналізують твіти, меми чи статті про сучасні історичні дебати (наприклад, щодо Другої світової), використовуючи критерії CRAAP (Currency, Relevance, Authority, Accuracy, Purpose). Це формує критичне мислення, вміння цитувати джерела та протидіяти дезінформації [2].

У підсумку, інтеграція цих технологій не лише урізноманітнює уроки, а й готує учнів до реального світу, де цифрові навички є ключовими. Варто починати з простих інструментів, поступово ускладнюючи завдання, та забезпечувати навчання з кібербезпеки.

Особливо важливим є формування в учнів уміння працювати з інформацією, відрізняти факти від маніпуляцій, аналізувати історичні норативи. У цьому контексті цифрові технології виступають не лише засобом подачі інформації, а й інструментом формування критичного мислення, що є необхідною умовою протидії інформаційним впливам у період гібридних воєн.

На уроках історії цифрові ресурси дозволяють створювати ефект занурення в історичний контекст, сприяють емоційному сприйняттю подій та усвідомленню їх значення для сучасності. Громадянська освіта, у свою чергу, забезпечує формування практичних навичок участі в суспільному житті, розвитку відповідальності та соціальної активності.

Важливою складовою є проєктна діяльність учнів із використанням цифрових інструментів, що сприяє розвитку дослідницьких умінь, комунікації та усвідомлення власної причетності до історичного й суспільного процесу.

Наприклад, на уроці історії України при вивченні теми «Україна в умовах сучасних викликів: історична пам'ять і національна ідентичність» я поєдную історію та сучасність. Для мене важливо не просто пригадати події, а допомогти

учням усвідомити, що історична пам'ять — це не абстрактне поняття, а основа нашої національної ідентичності сьогодні.

На початку уроку пропоную учням коротке онлайн-опитування через Google Forms або Mentimeter. Це допомагає з'ясувати, як вони розуміють поняття «історична пам'ять», які події вважають визначальними для сучасної України. Уже на цьому етапі видно, що учні мають власні думки, але не завжди можуть їх аргументувати.

Далі ми працюємо з цифровими матеріалами. Через Google Classroom учні отримують добірку джерел: уривки документів, відео з освітніх каналів на YouTube, інтерактивні карти. Використовуючи Google Maps або історичні онлайн-карти, ми візуалізуємо події — від визвольних змагань до подій новітньої історії. Учні бачать географію процесів і краще розуміють причинно-наслідкові зв'язки.

Основною частиною уроку є групова робота. Кожна група отримує завдання створити цифровий постер у Canva на тему «Історична подія, що формує сучасну Україну». Учні самостійно обирають подію, підбирають аргументи, ілюстрації, цитати. Вони не просто відтворюють матеріал, а формують власну позицію.

Наприкінці уроку відбувається презентація постерів і обговорення. Ми аналізуємо, чому саме ці події були обрані, як вони впливають на сучасні процеси. У результаті учні приходять до розуміння, що історія — це жива частина сьогодення, а національна ідентичність формується через осмислення минулого.

Результатом уроку є не лише засвоєння знань, а й формування аргументованої громадянської позиції, розвиток критичного мислення та навичок роботи з цифровими джерелами.

На уроці громадянської освіти при вивченні теми «Інформаційна безпека та відповідальність громадянина в цифровому суспільстві» основну увагу я спрямовую на формування в учнів уміння критично сприймати інформацію та усвідомлювати власну відповідальність у цифровому просторі.

Розпочинаємо з обговорення поняття інформаційної маніпуляції. Я пропоную кілька прикладів повідомлень і запитую учнів: як визначити, чи є інформація достовірною? Чи можна довіряти кожному джерелу?

Далі працюємо в групах із використанням Padlet. Учні аналізують інформаційні приклади, визначають ознаки маніпуляції, шукають факти, що підтверджують або спростовують повідомлення. Паралельно використовуємо матеріали онлайн-платформ з медіаграмотності.

Після цього кожна група формулює правила безпечної поведінки в інформаційному просторі. Ми об'єднуємо їх у спільну презентацію в Google Slides — так створюється своєрідний «кодекс відповідального громадянина».

Для перевірки знань використовую Kahoot — це дає можливість швидко оцінити розуміння теми та зробити урок більш динамічним. Завершуємо заняття рефлексією: учні відповідають, що нового вони дізналися і як застосовуватимуть це в реальному житті.

Результатом уроку стає формування відповідального ставлення до інформації, розвиток критичного мислення та усвідомлення ролі громадянина у протидії дезінформації.

Висновки. Таким чином, використання цифрових технологій у викладанні історії та громадянської освіти є ефективним засобом формування національно-патріотичної свідомості молоді [1]. Цифрове освітнє середовище сприяє розвитку критичного мислення, медіаграмотності, усвідомленню національної ідентичності та формуванню активної громадянської позиції. У сучасних умовах гібридних викликів поєднання традиційних педагогічних підходів із цифровими інструментами стає важливим чинником зміцнення національної стійкості молодого покоління[3].

Список використаних джерел

1. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (затверджена МОН України). Київ, 2015.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0641729-15>

2. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 710-р. <https://zakon.rada.gov.ua/go/710-2018-%D1%80>
3. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
4. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ: А.С.К., 2004. 192 с. https://shron1.chtyvo.org.ua/Pometun_Olena/Entsyklopediia_interaktyvnoho_navchannia.pdf
5. Жила Л. М. Медіаграмотність та критичне мислення в освітньому процесі. Київ: Академія української преси, 2019. 243 с. https://www.aup.com.ua/uploads/MO_na_urokakh_sypilstvoznavstva_2016_1.pdf
6. Овчарук О. В. Інформаційно-цифрова компетентність учнів у контексті Нової української школи. Київ, 2020. 118 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723265/1/2-%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9E%D0%B2%D1%87%D0%B0%D1%80%D1%83%D0%BA-2.pdf>

Нестерчук Олена Миколаївна,
кандидатка психологічних наук,
старша викладачка кафедри психології
комунального закладу «Житомирський обласний
інститут післядипломної педагогічної освіти» ЖОР,
м. Житомир

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЦІННІСНИХ РОЗРИВІВ МІЖ ПОКОЛІННЯМИ В КОНТЕКСТІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ

У статті здійснено теоретико-емпіричний аналіз феномену міжпоколіннєвого ціннісного розриву в сучасному українському суспільстві. Проблема розглядається крізь призму постколоніальної травми та екзистенційних викликів російсько-української війни. Обґрунтовано, що конфлікт поколінь в Україні має не лише вікову, а й світоглядну природу, зумовлену переходом від тоталітарної свідомості («homo sovieticus») до суб'єктної громадянської позиції. Визначено роль освіти як безпекового простору для гармонізації ціннісних орієнтирів та формування національної стійкості (резильєнтності).

Ключові слова: ціннісні орієнтири, міжпоколіннєвий розрив,

постколоніальний синдром, національна безпека, ідентичність, травма, резильєнтність.

В умовах повномасштабного вторгнення питання національної безпеки вийшло далеко за межі військової стратегії, ставши фундаментальною проблемою гуманітарної сфери. Освіта, як інститут соціалізації, опинилася на перетині двох потужних потоків: необхідності збереження традиції та імперативу радикального оновлення.

Сучасна Україна переживає унікальний історичний момент, який соціологи та психологи могли б назвати «прискореним дозріванням нації». Однак цей процес не є лінійним. Він супроводжується глибинними тектонічними зсувами у колективній свідомості, які найбільш гостро проявляються у розриві між поколіннями. Це не класичний конфлікт «батьків і дітей», описаний у підручниках з вікової психології. Це конфлікт епох: епохи вивченої безпорадності, характерної для постколоніального минулого, та епохи агентності, яку виборює сучасна молодь.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що ціннісна дезінтеграція суспільства є прямою загрозою національній безпеці. Ворог активно використовує ментальні розбіжності між поколіннями для проведення інформаційно-психологічних спецоперацій (ІПСО), намагаючись розколоти суспільство зсередини. Відтак, завданням психологічної науки є не лише констатація розривів, а й пошук механізмів їхньої інтеграції в нову, цілісну систему національної ідентичності.

Для розуміння природи ціннісних розривів необхідно звернутися до *концепції постколоніального синдрому*. У психологічному вимірі колоніалізм – це не лише політичне підпорядкування, це травма ідентичності.

Старше покоління українців (умовні «бебі-бумери» та частина покоління X), чие становлення відбувалося в умовах радянського тоталітаризму, є носіями специфічних психологічних захистів. Довготривале перебування в умовах несвободи сформувало патерни поведінки, які Е. Фромм називав «втечею від свободи», а М. Селігман – «вивченою безпорадністю».

Ключовими маркерами цієї свідомості є: *страх перед системою*: сприйняття держави як карального органу, а не сервісу; *подвійна мораль*: звичка думати одне, говорити інше, а робити третє (стратегія виживання); *патерналізм*: очікування, що «хтось прийде і наведе лад»; *меншовартість*: неусвідомлене переконання у вторинності власної культури порівняно з «імперською».

Натомість молодь (покоління Z та Альфа), а також значна частина «міленіалів», формувалися в умовах відкритого світу, доступу до інформації та, що найважливіше, – в умовах незалежності. Для них свобода є базовою даністю, а не привілеєм. Їхня ціннісна матриця будується на самовираженні, гідності та горизонтальних зв'язках.

Розрив пролягає не по лінії віку, а по лінії травми. Старше покоління часто несвідомо транслює травматичний досвід (страх, обережність, конформізм), який молоде покоління, що не має цього досвіду, відкидає як архаїзм. Це створює комунікативну прірву, де обережність бабусі сприймається онуком як боягузтво або «вата», а радикалізм онука сприймається бабусею як небезпечна безрозсудність.

Використовуючи методологію Рональда Інглхарта (World Values Survey), можна стверджувати, що війна в Україні парадоксальним чином змістила акценти. Зазвичай війна відкидає суспільство до цінностей виживання (безпека, їжа, тепло). Однак український феномен полягає в тому, що на тлі фізичної загрози відбувся сплеск цінностей самовираження та постматеріалізму.

Аналіз ціннісних домінант:

- *покоління «Радянське» (60+)*: домінантна цінність – *безпека та стабільність* (будь-які зміни сприймаються як загроза, патріотизм часто носить ностальгічний або пасивний характер, мова часто залишається інструментом комунікації, а не маркером ідентичності);

- *покоління «Перехідне» (40–60)*: цінність – *добробут та статус* (це люди, які будували кар'єру в 90-ті та 2000-ні, вони найбільш прагматичні, їхній патріотизм дієвий (волонтерство, донати), але часто позбавлений ідеологічної глибини);

- покоління «Незалежних» (20–40): цінність – *свобода та розвиток* (це рушійна сила Майданів, вони гостро реагують на несправедливість, для них Україна – це проект, який вони будують);

- покоління «Війни» (діти та підлітки): цінність – *правда та дія* (це найцікавіша група для дослідження, психологи відзначають у сучасних школярів феномен «надмірної дорослості»: вони мають чітку полярну картину світу (Ворог – Герой), у них відсутня толерантність до «сірих зон» (наприклад, до російського контенту), яка ще притаманна їхнім батькам).

В освітньому процесі вчитель (часто представник старшого або перехідного покоління) намагається виховувати учня (представника покоління Війни) методами, які не працюють. Авторитаризм вчителя наштовхується на загострене почуття справедливості учня. Виникає когнітивний дисонанс: вчитель говорить про патріотизм «за підручником», а учень бачить патріотизм у реальних вчинках військових у ТікТоці.

У контексті постколоніальної спадщини мова стає головним маркером розриву. Для старшого покоління перехід на українську часто є процесом болісним, пов'язаним із виходом із зони комфорту та визнанням помилковості минулих переконань. Психологічно це вкрай важкий крок – визнати, що ти 40 років жив у ілюзії «братніх народів», що, як зазначає В. Васютинський, є необхідним етапом сепарації від психології «руського міра» та подолання конфронтаційних настанов [1].

Для молоді мова є інструментом сепарації та самоствердження. Психологічно це працює як механізм «свій-чужий». Російська мова стає маркером небезпеки, агресії, минулого. Українська – маркером майбутнього, стилю, сили.

Саме тут викристалізовується поняття «*мовної стійкості*». Це не просто лінгвістична компетентність, а психологічна здатність особистості чи групи зберігати та розвивати власну мовну ідентичність під тиском агресивного зовнішнього середовища. Мовна стійкість виступає своєрідним «імунітетом нації». Вона трансформує мову з об'єкта пасивного захисту (як це було в

постколоніальному дискурсі «мови солов'їної») в активний інструмент суб'єктності («мова-зброя»). Це корелює з теорією Ваміка Волкана про «обрану травму» великих груп [6]: українське суспільство сьогодні намагається переписати сценарій, де травма заборони мови замінюється тріумфом її відродження.

В освітніх закладах ми спостерігаємо цікавий феномен «оберненої соціалізації» (prefigurative culture за М. Мід), коли не батьки навчають дітей культурних кодів, а діти стають агентами українізації своїх родин. Дитина, яка відмовляється дивитися мультики російською або виправляє суржик батьків, здійснює акт національної безпеки на мікрорівні.

Однак тут криється і ризик. Радикалізм молоді може призводити до відчуження старших членів родини, які відчувають себе «людьми другого сорту» через свою мовну некомпетентність. Завданням психолога є медіація цього конфлікту: зниження градусу агресії у молоді та підвищення мотивації (без почуття провини) у старших.

Поняття «оборонна свідомість» часто плутають з мілітаризацією. У психологічному сенсі це різні речі. Мілітаризація – це підготовка до війни (вузкий фокус, часто пов'язаний з авторитарним підкоренням). Оборонна свідомість – це готовність захищати свої цінності (широкий фокус, що базується на усвідомленому виборі).

Ціннісний розрив тут проявляється у ставленні до поняття «Захисник»:

- для носіїв радянського менталітету захист – це обов'язок перед державою (примус);

- для сучасної молоді захист – це свідомий вибір вільної людини (воля та самореалізація).

Система освіти (зокрема, оновлений предмет «Захист України») має враховувати цей розрив. Якщо викладати цей предмет із позицій радянської «НВП» (муштра, наказ, страх), ми отримаємо відторгнення у молоді, яка, згідно з дослідженнями Р. Інглхарта, орієнтована на цінності самовираження, а не лише

виживання [5]. Сучасна молодь готова захищати те, що вона любить і цінує, а не те, що їй наказують.

Тому педагогічна стратегія має будуватися на *сенсах*, а не на *імперативах*. Ми маємо пояснювати «чому» (ціннісний рівень), а не лише «як» (інструментальний рівень).

Роль шкільного психолога у цьому процесі стає архітектонічною. Психолог перестає бути «пожежною командою» для вирішення кризових ситуацій, а стає модератором діалогу поколінь та конструктором безпечного простору. Спираючись на концепцію «посттравматичного життєтворення» Т. Титаренко [3], психологічна служба закладу освіти має впроваджувати конкретні методики роботи з ціннісними розривами:

- *арт-терапевтичні практики* (для молодшої та середньої ланки): використання технік «Картографування емоцій» або «Мій безпечний простір» дозволяє дітям невербально виразити тривогу, пов'язану з війною, та інтегрувати травматичний досвід, не передаючи його далі як «спадщину» (за Я. Даніелі, яка попереджає про ризики міжпоколіннєвої передачі травми [4]);

- *дебатні клуби та фасилітовані дискусії* (для старшокласників): замість лекцій про патріотизм – створення майданчиків для обговорення складних тем (наприклад, «Громадянська відповідальність проти Особиста свобода», це формує критичне мислення – головний запобіжник проти ворожих ІПСО, про що йдеться у працях М. Слюсаревського [2]);

- *групи підтримки для вчителів* (балінтові групи): педагоги потребують простору для опрацювання власної тривоги та роздратування, що виникає через «інакшість» учнів (психолог допомагає вчителю побачити в учні не «бунтаря», а носія нової етики, трансформуючи конфлікт у співпрацю).

Постколоніальна спадщина України є травматичною, але саме війна запустила процес її стрімкого подолання. Ціннісні розриви між поколіннями сьогодні є неминучими, оскільки суспільство рухається з різною швидкістю: молодь вже живе у ментальній Європі, тоді як частина старшого покоління ще ментально перебуває в «радянському заповіднику».

Для забезпечення національної безпеки в освітній сфері пропонується впровадження *прикладної стратегії психологічної інтеграції*:

1) *Психологічна деколонізація педагогів*. Вчителі мають пройти програми підвищення кваліфікації, спрямовані на усвідомлення власних постколоніальних травм (страху влади, меншовартості), щоб припинити їх неусвідомлену трансляцію учням.

2) *Інституалізація діалогу поколінь*. Запровадження обов'язкових форматів (тренінгів, батьківсько-учнівських воркшопів, форум-театрів), де різні покоління обмінюються досвідом «проживання» України. Мета – перетворити конфлікт на ресурс. Досвід виживання старших + енергія змін та технологічність молодих = національна резильєнтність.

3) *Зміна наративів: від Жертви до Переможця*. Освітній контент та виховна робота мають базуватися на психології посттравматичного зростання [3]. Ми маємо зміщувати фокус з того, як нас кривдили, на те, як ми чинили опір. Це формує активну «оборонну свідомість», де учень відчуває себе суб'єктом історії, а не її жертвою.

4) *Мовна стійкість як компетенція*. Розглядати володіння українською мовою не лише як навчальну дисципліну, а як психологічний тренінг асертивності (здатності впевнено відстоювати свої межі).

Розрив поколінь можна «зшити» лише спільною дією та спільною візією майбутнього. І саме освітній простір має стати тим «клеєм», що перетворить розрізнені покоління на єдину політичну націю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васютинський В. О. Психологічні координати українського світу: монографія. Київ : Талком, 2024. 178 с.

2. Слюсаревський М. М. Соціально-психологічне мислення: генеза, основні форми та перспективи розвитку : монографія. Кропивницький : Імекс ЛТД, 2018. 296 с. (у співавт.).

3. Титаренко Т. М. Посттравматичне життєтворення: способи досягнення психологічного благополуччя : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 160 с.

4. Danieli Y. International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma. New York : Plenum Press, 2013. 710 p.

5. Inglehart R. F. Cultural Evolution: People's Motivations are Changing, and Reshaping the World. Cambridge : Cambridge University Press, 2018. 276 p.

6. Volkan V. D. Blind Trust: Large Groups and Their Leaders in Times of Crisis and Terror. Charlottesville : Pitchstone Publishing, 2014. 369 p.

Нефьодова Ірина Сергіївна,

викладач історії

Комунального закладу Сумської обласної ради

«Сумське вище професійне училище будівництва і дизайну»

м. Суми

**НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ
НА УРОКАХ ІСТОРІЇ СУМСЬКОГО ВИЩОГО ПРОФЕСІЙНОГО
УЧИЛИЩА БУДІВНИЦТВА І ДИЗАЙНУ В УМОВАХ
ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ**

Анотація. У статті розкривається сутність та значення національно-патріотичного виховання учнів в умовах повномасштабної війни в Україні. Особлива увага приділяється урокам історії, що виховують патріотизм, повагу до історико-культурної спадщини, української мови та національної ідентичності. Визначено ключові виклики й трансформації виховного процесу в умовах воєнного стану, а також окреслено ефективні форми й методи національно-патріотичного виховання, спрямовані на зміцнення єдності українського суспільства.

Ключові слова: *національно-патріотичне виховання, учні, молодь, історія, урок, традиційні цінності, стійкість, повномасштабна війна.*

Вступ. У сучасних умовах повномасштабної російсько-української війни важливою складовою освіти стає не лише професійна підготовка молоді, а й формування високого рівня громадянської відповідальності, любові до Батьківщини та готовності захищати національні цінності. Національно-

патріотичне виховання виступає ключовою педагогічною категорією, яка спрямовує молодь на активну громадянську позицію та внутрішню стійкість у складних соціально-політичних умовах.

Війна сьогодні – це випробування для кожної людини і суспільства в цілому. Людина стикається з екстремальними умовами, які вимагають прийняття та переосмислення світоглядних установок. Війна перевіряє людину на силу та стійкість, її здатність протистояти випробуванням та зберігати свої цінності навіть у найскладніших ситуаціях.

Мета статті. Метою статті є аналіз національно-патріотичного виховання учнів КЗ СОР «Сумське вище професійне училище будівництва і дизайну» на уроках історії в умовах повномасштабної війни.

Основна частина. Сьогодні, національно-патріотичне виховання молоді в Україні – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, закладів освіти щодо формування у молодого покоління патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприянню її як правової, соціальної держави. Одним із головних пріоритетів національно-патріотичне виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації [4].

В умовах війни патріотичне виховання перестає бути абстрактним поняттям. Воно набуває конкретного змісту: розуміння цінності свободи, національної єдності, поваги до історії та героїв України, формування стійкої громадянської позиції та національної свідомості.

Сьогодні війна вимагає від освітян нових підходів до навчання та виховання, адже саме молодь є майбутнім держави. І тому важливим завданням стає формування в учнів патріотизму, громадянської відповідальності та національної свідомості. У цьому процесі особливе місце займає викладання історії, яке завдяки інноваційним методам може поєднувати знання з

вихованням. Перед учителем історії постає важливе завдання – виховати покоління, яке усвідомлює цінність свободи, готове захищати державу та пишається своєю нацією. Учні мають не лише знати завчені історичні події та дати, а й, проводячи історичні паралелі, відчувати її зв'язок із теперішнім часом та подіями.

Історія – це не лише дати та факти, а насамперед живий досвід поколінь, що формує національну пам'ять та ідентичність. Історія України сповнена прикладів боротьби за незалежність, які нині набувають нового значення. І наші учні мають бачити прямий зв'язок між минулим та сучасними подіями. На уроках історії учні усвідомлюють історичну місію українського народу, вивчають багаторічну героїчну боротьбу за незалежність і бойові традиції українського народу, опановують закони сучасного розвитку людства, розвивають критичне системне мислення [1, с.62].

У сучасних умовах, коли Україна веде боротьбу за свою державність, територіальну цілісність та демократичне майбутнє, формування національно-патріотичної свідомості та демократичних цінностей серед молоді набуває стратегічного значення, адже молодь виступає не лише як об'єкт, а насамперед як суб'єкт державотворення, як носій національних ідеалів і гарант сталого розвитку демократичного суспільства.

З огляду на це, головною засадою національного виховання молоді України є виховання національної самосвідомості особистості, що, у свою чергу, передбачає: усвідомлення молоддю своєї етнічної спільності; усвідомлення національних цінностей (мови, території, культури); відчуття своєї причетності до розбудови національної державності; патріотизму, що сприяє утвердженню власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю. Через те, завдання української педагогіки полягає в тому, щоб принести в систему виховання ознаки національного характеру, творчо формувати їх у кожної дитини [5, с. 120-134].

Сьогодні, не дивлячись на складну безпекові ситуацію в місті, «Сумське вище професійне училище будівництва і дизайну» відіграє важливу роль не лише

як освітній, професійний, але й як соціально-виховний центр, що сприяє усвідомленню молоддю своєї ролі у суспільстві та державі. У контексті повномасштабної війни національно-патріотичне виховання в закладі передбачає такі основні завдання: формування національної самосвідомості та активної громадянської позиції; підтримка морально-психологічної стійкості учнів у стресових умовах; залучення молоді до суспільно-корисної діяльності, волонтерства та підтримки ЗСУ; виховання поваги до національних символів, історії та героїчного минулого.

Важливу роль у патріотичному вихованні учнів у закладі відіграють патріотичні заходи – флешмоби, марафони, виховні години, конкурси, проекти присвячені історичним подіям та датам (Всеукраїнська історико-краєзнавча учнівсько/студентська конференція «Герої та героїні, що пишуть історію нашої країни: від минулого до сьогодення», виховна година «Єдина країна – єдиний народ», всеукраїнська акція «Запали свічку», історична година «Квіти у полі, там де Крути...», година шани «День Революції Гідності та Свободи», Всеукраїнський конкурс творчих робіт «Національно-патріотичне становлення молоді», онлайн-флешмоб «Єдність крізь кордони»). Адже це не просто заходи. Це можливість для дітей відчувати причетність до великої історії свого народу. Такі акції об'єднують, створюють атмосферу єдності й гордості, допомагають учням усвідомити: ми – спадкоємці героїв минулого, і наша сила в пам'яті та згуртованості. Коли дитина бере участь у патріотичному флешмобі чи марафоні, вона не лише вшановує історичні події – вона формує власну громадянську позицію, вчиться пишатися Батьківщиною і брати відповідальність за її майбутнє. Тому такі методи навчання – не формальність, а потужний інструмент патріотичного виховання, який допомагає виховати покоління, що любить Україну і готове її захищати.

Сьогодні важливо навчити молодь не лише знати історію своєї держави, а й діяти – бути активними громадянами, здатними підтримати тих, хто цього потребує. Учні таким чином, бачать, що патріотизм – це не лише слова, а конкретні дії: допомога армії, підтримка переселенців, збереження історичної

пам'яті. Участь учнів у волонтерських акціях, зборах допомоги, благодійних марафонах формує у них почуття відповідальності, милосердя й солідарності. Вони розуміють, що патріотизм – це не лише гучні слова про любов до Батьківщини, а конкретні справи: підтримка військових, допомога переселенцям, турбота про поранених і нужденних. Така співпраця згуртовує колектив, вчить працювати разом заради спільної мети, показує силу єдності громади. Для учнів це – практичний урок громадянської освіти й доказ того, що навіть маленькі кроки мають велике значення.

Кожного року наші учні протягом навчального року демонструють високий рівень майстерності та справжню громадянську зрілість, здобувають сертифікати, дипломи, нагороди, відзнаки беручи участь у Всеукраїнських, обласних, міських конкурсах, конференціях, проєктах, вікторинах, виховних годинах, круглих столах, флешмобах, екскурсіях, бесідах тощо. Так, наприклад, наші студентки продемонстрували високий рівень майстерності та справжню громадянську зрілість, отримали сертифікати, грамоти, Дипломи I і III ступеня у Всеукраїнському конкурсі творчих робіт «Національно-патріотичне становлення молоді», виступили та отримали сертифікати про участь у Всеукраїнській історико-краєзнавчій учнівсько/студентській конференції «Герої та героїні, що пишуть історію нашої країни: від минулого до сьогодення», отримали II місце на III етапі XXVI Міжнародного конкурсу знавців української мови імені Петра Яцика та III місце в II етапі Міжнародного конкурсу учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка серед студентів професійних (професійно-технічних) навчальних закладів, та постійно є активними учасниками обласних, міських проєктів та конкурсів.

Метою таких заходів є активізація виховної та патріотичної роботи серед учнівської молоді, популяризація історико-краєзнавчих досліджень, заохочення до патріотичної творчості, підвищення рівня обізнаності про історію української культури й мистецтва, створення умов для її творчого зростання, обмін досвідом про видатних українців, які зробили значний внесок в історію України, охоплюючи різні історичні періоди та сфери діяльності.

Висновки. Отже, національно-патріотичне виховання учнів в умовах повномасштабної війни є важливою складовою внутрішньої політики освіти України. Залучення молоді до активної громадянської позиції, історичної пам'яті та підтримки суспільних ініціатив сприяє формуванню покоління, здатного будувати майбутнє країни. Інноваційні методи патріотичного виховання на уроках історії – це не лише сучасні технології чи цікаві форми роботи. Це насамперед шлях до формування в молоді розуміння уроків минулого, вміння цінувати сучасність і брати відповідальність за майбутнє своєї держави. Сьогодні патріотичне виховання – це наш спільний обов'язок. Досвід КЗ СОР «Сумське ВПУ будівництва і дизайну» демонструє, що професійно-технічні заклади здатні ефективно реалізовувати ці завдання через інтеграцію виховної роботи у освітній процес.

Тому сьогодні важливо засвоювати уроки історії, приділяти належну увагу освіті та вихованню підростаючого покоління на прикладах сучасних героїв війни, які ціною власного життя відстоюють незалежність України. Тільки через спільні зусилля можна не лише здолати ворога, а й відбудувати Україну як європейську правову державу, орієнтовану на збереження загальнолюдських цінностей.

Список використаних джерел

1. Бондаренко Н.В., Косянчук С.В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації [для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків]. Київ: Фенікс. 2022. 64 с.

2. Карпова І.Г. Національно-патріотичне виховання молоді в сучасних умовах // *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія* : збірник / Черн. держ. технолог. ун-т. Чернігів : Чернігів. держ. техн.. унів-т, 2013. №1(2). С. 220-223.

3. Кучай Т.П., Чичук А.П., Біда О.А. Патріотичний зміст виховання студентів// *Вісник науки та освіти*. № 2(20). Київ. 2024. С. 887-899.

4. Наказ МОН України «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України» № 527 від 6 червня 2022 року.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 13.02.2026).

5. Трещов М.М. Національно-патріотичне виховання молоді як інструмент державного реагування на демократичні трансформації. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*, (16). Чернігів. 2025. С. 3-5.

6. Шевчук Г.Й. Національно-патріотичне виховання молоді в умовах війни // *Наукові інновації та передові технології*. № 5 (19). Київ. 2023. С. 630-635.

Орел Світлана Миколаївна
вихователь Конотопського закладу
дошкільної освіти №5 «Сніжок»
Конотопської міської ради Сумської області
Стукалова Тетяна Георгіївна
старший викладач
кафедри соціально-гуманітарної
освіти КЗСОІППО

СПІВПРАЦЯ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ З РОДИНОЮ У ФОРМУВАННІ ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

***Анотація.** У статті розкрито значення партнерської взаємодії закладу дошкільної освіти та родини у формуванні патріотичних цінностей дітей дошкільного віку. Обґрунтовано роль сім'ї як першого соціального інституту становлення національної ідентичності дитини. Визначено основні напрями, форми та методи співпраці вихователя з батьками в умовах воєнного сьогодення України. Акцентовано увагу на необхідності ціннісного виховання дошкільників як складової національної безпеки держави.*

***Ключові слова:** патріотичне виховання, дошкільний вік, співпраця з родиною, національні цінності, заклад дошкільної освіти, національна безпека.*

Вступ. Сучасні виклики, пов'язані з російсько-українською війною, актуалізують потребу у формуванні стійкої системи національних і ціннісних орієнтирів з раннього дитинства. Саме дошкільний вік є сенситивним періодом для становлення базових уявлень про Батьківщину, рідну мову, культуру,

традиції, а також для формування емоційного зв'язку з українським народом та державою. Водночас ефективність національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку значною мірою залежить від узгодженості впливів закладу дошкільної освіти та родини. Родина виступає першим і найважливішим середовищем соціалізації дитини, де закладаються основи світогляду, ціннісних установок і моделей поведінки. Тому співпраця ЗДО з батьками є необхідною умовою формування патріотичних цінностей як складової майбутньої громадянської свідомості.

Основна частина. У стані війни діти дошкільного віку належать до найвразливішої категорії населення. Перебуваючи в небезпеці, в тривалому стресовому стані, дитина позбавлена нормальних умов для розвитку та освіти. Через відчуття тривоги, напруги, страху, невизначеності ускладнюється процес повноцінної соціалізації дитини. Діти, які вимушені бути переміщеними із зони активних бойових дій, стикаються з проблемою соціальної адаптації, перебуваючи в нових соціальних умовах. Родина є першим і визначальним соціальним середовищем, в якому починає формуватися особистість дитини, її система цінностей та почуття приналежності до певної спільноти. У контексті національно-патріотичного виховання саме родина задає первісну емоційну основу для сприйняття Батьківщини, мови, культури та традицій, що стає фундаментом для подальшого виховного процесу в закладі дошкільної освіти.

Т.І. Поніманська підкреслює, що у дошкільному віці закладаються основні ціннісні орієнтири особистості, які визначають подальше ставлення до рідної культури та держави в майбутньому [4.с.234].

Особливо важливим аспектом є мовне середовище сім'ї. Використання української мови в повсякденному спілкуванні, читання казок та пісень сприяє не лише мовленнєвому розвитку, а й становленню культурної ідентичності дитини. Саме мова виступає не лише засобом комунікації, а й носієм культурних кодів, що передаються через усну традицію та сімейні практики.

Родинні традиції та сімейні святкування — це ще один важливий механізм, через який дитина отримує досвід патріотичного сприйняття світу. Участь у

відзначенні національних або родинних свят, розповіді про історію роду та своєї країни створюють відчуття приналежності до спільноти, підсилюють емоційну прив'язаність до українських символів та цінностей. Ці практики допомагають формувати гідність, повагу та гордість за свою Батьківщину з раннього віку [З.с.145].

Умови повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України суттєво вплинули на життєдіяльність українських родин, зокрема тих, у яких один або обидва батьки перебувають на службі в лавах Збройних Сил України чи інших сил оборони. Для дітей дошкільного віку така ситуація є потужним емоційним викликом, що може позначатися на їхньому психологічному стані, поведінці, відчутті безпеки та емоційної стабільності.

Тому перед дошкільною освітою постають новітні завдання, серед яких можна виокремити такі ключові:

- формування у батьків розуміння власної ролі в національно-патріотичному вихованні, батьки повинні усвідомлювали свою важливість як перших педагогів дитини у питаннях національної ідентичності, поваги до історії, символів та культури України;
- створення партнерського середовища «ЗДО — родина», визнання рівноправності батьків та педагогів у виховному процесі, активний обмін інформацією, довіру та спільну відповідальність за виховання дитини;
- підвищення педагогічної компетентності батьків: консультації, тренінги, методичні бесіди, інформаційні зустрічі, де вони зможуть отримати практичні рекомендації щодо виховання у дітей позитивних громадянських та патріотичних рис, мовленнєвого та культурного розвитку.
- залучення батьків до спільної діяльності, що сприяє зміцненню моральних та емоційних зв'язків між родиною і закладом;
- створення інформаційно-освітнього середовища, що сприяє формуванню єдиного ціннісного простору у вихованні дитини;
- забезпечення наступності виховних впливів [1].

Таким чином, формування патріотичних цінностей у дітей дошкільного віку є ефективним лише за умови тісної та системної співпраці з родиною, яка ґрунтується на партнерстві, системності, гуманістичній спрямованості та психологічній безпеці. Їх дотримання забезпечує створення єдиного виховного простору, у якому дитина з раннього віку засвоює базові національні та громадянські цінності.

У своїй практиці вихователі використовують різноманітні форми та методи співпраці з батьками, надаючи перевагу тим, які сприяють партнерству, довірі та спільному переживанню патріотичних почуттів.

Однією з основних форм взаємодії є індивідуальні та групові консультації для батьків. Під час таких зустрічей обговорюються з родинами питання виховання любові до України, ролі рідної мови у розвитку дитини, значення родинних традицій. Не менш ефективним є використання інформаційних куточків для батьків де розміщують поради, добірки українських казок, віршів, пісень, рекомендації щодо сімейного читання та спільного дозвілля патріотичного спрямування.

Особливої уваги слід приділяти спільним заходам за участю дітей та батьків: «День української родини», «Свято вишиванки», «Україна — мій дім». Під час таких заходів батьки разом з дітьми презентують родинні традиції, готують національні страви, виконують українські пісні [2.с.23]. Під час проведення тематичного тижня «Моя Україна» родини разом з дітьми можуть підготувати міні презентації про своє місто чи село, принести світлини, символи, обереги. Це сприятиме формуванню у дітей почуття гордості за свою малу Батьківщину та посилюватиме емоційний зв'язок між родиною і закладом освіти.

У своїй роботі вихователі активно використовують проєктну діяльність, залучаючи до неї батьків. Цікавими та пізнавальними є проєкти «Моя родина — частинка України», «Українські символи очима дітей», «Обереги нашої родини». Батьки зможуть допомагати дітям створювати родинні герби, альбоми, аплікації, малюнки, які згодом можна буде презентувати в групі. Такі проєкти не лише

збагачують знання дітей, а й формують у них відчуття значущості власної родини в житті держави, розвивають повагу до родинних і національних цінностей.

З урахуванням сучасних умов та зайнятості батьків потрібно використовувати дистанційні форми співпраці. Це спільні чати, онлайн-консультації, відеоповідомлення з рекомендаціями для батьків. У груповому чаті можна ділитися ідеями для сімейного дозвілля: перегляд українських мультфільмів, читання казок, виготовлення патріотичних поробок. Такі форми дозволяють підтримувати постійний контакт з родинами та залучати навіть тих батьків, які не завжди мають змогу бути присутніми у закладі.

Важливою складовою співпраці з родинами є участь у благодійних та соціальних акціях. Разом з батьками діти беруть участь у зборі листівок для захисників України, виготовленні символічних подарунків, участі у волонтерських ініціативах, адаптованих до віку дітей. Такі заходи формують у дошкільників почуття співпереживання, взаємодопомоги та відповідальності.

Однією з головних умов ефективної взаємодії є забезпечення психологічної безпеки дошкільника. Вихователь має враховувати можливі емоційні стани дитини — тривожність, сум, страх, підвищену чутливість або, навпаки, замкненість. У роботі з дітьми важливо уникати різких формулювань, травматичних образів, надмірного акцентування на небезпеках війни.

Патріотичні теми подаються у світлі захисту, турботи, сили духу, взаємної підтримки та віри в мирне майбутнє. Кожна сім'я захисника України має власний досвід, рівень емоційної напруги та можливості взаємодії із закладом освіти.

Тому важливою педагогічною умовою є індивідуальний підхід до організації співпраці з такими родинами. Вихователь має гнучко добирати форми комунікації, враховувати зайнятість одного з батьків, психологічний стан іншого, можливі труднощі в родині. Особливої уваги потребують сім'ї, де дитина проживає лише з одним із батьків або з іншими родичами.

Заклад дошкільної освіти має створювати атмосферу прийняття, підтримки та поваги до дітей із сімей захисників України. Важливо, щоб така дитина не

відчувала себе «інакшою», але водночас мала можливість відчути гордість за свою родину. Педагогічна умова полягає у формуванні в групі культури взаємоповаги, співпереживання, доброзичливості, що сприяє соціальній адаптації дитини.

Висновки. Співпраця закладу дошкільної освіти з родиною є ключовим чинником формування патріотичних цінностей дітей дошкільного віку. Родина виступає основним носієм і транслятором патріотичних цінностей у дошкільному віці. Саме в сімейному колі закладається емоційний фундамент національної ідентичності дитини, який у подальшому поглиблюється та розширюється у взаємодії із закладом дошкільної освіти.

Узгоджені дії вихователя та батьків сприяють створенню єдиного ціннісного простору, в якому дитина з ранніх років усвідомлює свою приналежність до українського народу, відчуває гордість за Батьківщину та готовність у майбутньому бути відповідальним громадянином.

У сучасних умовах саме така взаємодія виступає важливою складовою гуманітарної та національної безпеки України, адже виховання патріотизму починається з родини та дошкільного закладу.

Список використаних джерел.

1. Базовий компонент дошкільної освіти України URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>
2. Гавриш Н. В., Косенчук О. Моя країна – Україна: хрестоматія для дошкільнят з національно-патріотичного виховання. Харків. Ранок. 2022. 96 с.
3. Піроженко Т.О., Ладивір С.О. Біла І.М. Дитина у сучасному соціопросторі. Навч. посіб. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 272 с
4. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка. Навч. посіб. К.: Академвидав, 2006. 456 с

Остапенко Наталія Леонідівна,
вихователь вищої категорії
закладу дошкільної освіти
№21 «Волошка» Сумської міської ради
м. Суми

НЕВИДИМА НИТКА ВІЧНОСТІ: ДУХОВНИЙ ФЕНОМЕН РІДНОГО СЛОВА

***Анотація.** У статті розкрито роль рідної мови як фундаменту національної ідентичності, культурної спадщини та духовного розвитку особистості. Розглянуто мову не лише як засіб спілкування, а й як "душу народу", що передається від покоління до покоління. Увага приділена унікальності української мови, її багатству та необхідності її плекання.*

Ключові слова: дух народу, рідне слово, феномен нації, національна свідомість.

Вступ. Мова – найважливіший національний ідентифікатор, завдяки якому кожна нація вирізняється з-поміж інших, усвідомлюючи себе самодостатнім та самочинним суб'єктом історії. [5] Сутність, роль і значення мови у суспільстві важко визначити й переоцінити. Визначаючи мову нації, німецький філософ Йоганн-Готфрід Гердер (1744 – 1803) зазначив, що мова є найважливішим компонентом національності: «Чи має нація щось дорожче, ніж мова її батьків? У мові втілене все надбання її думки, її традицій, її історія, релігія, основа її життя, все її серце й думка. Позбавити народ мови – значить позбавити його єдиного вічного добра». Орест Субтельний (1941 – 2016) українсько-канадський історик, зазначає: «...функція мови у розвитку національної свідомості виявляється ширшою, ніж окреслив німецький філософ. Мова найефективніше встановлює «природні» межі нації. Вона є критерієм розмежування між національним і чужим. Вона пов'язує різні верстви та регіони. Мова не тільки є засобом спілкування: завдяки тому, що вона виступає унікальною системою світобачення та самовираження окремої нації, мова також дає змогу

представникам цієї нації розуміти одне одного на глибинному підсвідомому рівні. [4]

Мова – категорія духовна, це логіка духу народу. А дух, образно кажучи, це все те, що становить силу і гідність народу і переходить у спадок від одного покоління до іншого. Відтак розмаїтість мов та народів зумовлена різним проявом духовної сили, і, водночас, мова є тією субстанцією, що стимулює загальнолюдську духовну силу до постійної діяльності.

Багато відомих людей відзначали велич і красу нашої української мови. «Мова неоціненне духовне багатство, в якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. Рідне слово – то невичерпне, животворне і невмируще джерело, з якого дитина черпає уявлення про навколишній світ, про свою родину, про своє село і місто, про весь свій край. Саме в рідному слові народ усвідомлює себе як творчу силу», – так писав про значення рідної мови великий педагог В .О. Сухомлинський. Мова для Т.Г. Шевченка – це найвищий дар людині й народу, талісман їхньої долі, таланту, безсмертя. [1]

Мета статті. Показ мови, як духовного феномену рідного слова.

Основна частина. Мова творить націю і державу. Понад три тисячі мов є у світі, але для кожного народу, кожної нації найближчою і найдорожчою є його рідна мова. Рідною мовою української нації є українська мова. Поняття рідної мови невіддільне від думки про рідний край, батьківську хату, материнське тепло. Рідна мова є одним із найважливіших засобі в формування патріотичних почуттів, гордості за свій народ; вона є виявом його національної культури. Мова єднає між собою різні покоління людей, вона передається як заповіт, як найдорожча спадщина. Піклування про рідну мову, любов і повага до неї має бути в центрі уваги кожної нації. Вона не тільки виявляє собою життєвість народу, але є якраз саме це життя. Коли зникає народна мова – народу більше нема! Поки мова народна в устах народу, до того часу і народ. Українська мова є мовою українського народу, отже, вона і тільки вона повинна бути рідною для кожного, хто вважає себе належним до української нації. Рівень розвитку рідної

мови відображає рівень духовного розвитку нації, і словник це те, що нація знає про світ, а граматики – це те, як вона про цей світ говорить.[2]

Розмовляти українською – символізує зв'язок поколінь, збереження культурного простору, історичного спадку народу України. Розмовляти українською – політична безпека. У різні часи українці вели боротьбу за право бути вільними, незалежними. Державна українська мова є мовою громадянства, запорукою збереження національної ідентичності українського народу, основою формування української державності.

Мова – явище суспільне, у ній відображаються вимоги колективності. Вона виступає необхідною умовою та засобом соціалізації людини, а без спільної життєдіяльності з іншими людьми, без засвоєння соціальних норм, правил, культури, без освоєння досягнень, створених працею багатьох поколінь, людина не усвідомлює себе частиною соціуму. Поступово в суспільстві утверджується усвідомлення того, що не лише людина володіє мовою, а й мова володіє людиною. Саме через мову ми здатні усвідомлювати себе і навколишній світ. Тому мова й виконує низку суспільних функцій, серед яких однією з найважливіших є комунікативна, функція спілкування. Таким чином, мова є важливим складником культури народу, який живе у певний час і у певному місці, а також найбільш масовим із усіх мистецтв, створених величезною роботою багатьох поколінь. Будь-який культурний стереотип, будь-який одиничний акт соціальної поведінки включає комунікацію, а саме – мову як складову [5]. Дослідження мови як соціального інституту є досить актуальним, оскільки мова має значний вплив на формування та розвиток особистості, яка є носієм мови, а отже, і носієм духовної культури нації. Важливість формування національно свідомої особистості полягає в тому, що від рівня культурного розвитку однієї особистості залежить розвиток усієї нації. Слово, а отже, мова – категорія духовна, або, за визначним дослідником психологізму у мовознавстві Г. Штейнталем, мова – це логіка духу народу. А дух, образно кажучи, це все те, що становить силу і гідність народу і переходить у спадок від одного покоління до іншого. Відтак розмаїтість мов та народів зумовлена різним проявом духовної

сили, і, водночас, мова є тією субстанцією, що стимулює загальнолюдську духовну силу до постійної діяльності. [2]

Професор Ірина Фаріон говорила, що освіта і праця повинна відбуватися державною, тобто українською мовою. Сила українців у тому, що звернулися до живої української мови. Нам бракує національного егоцентризму. Якщо ми виграємо мовний фронт – ми переможемо. Кожен має виконувати свою роботу професійно. Саме через навчання мови як світогляду зміниться суспільство. Власне мова є істинним ядром духу народу [4]. Спільні дії індивідуума і його народу загалом базовані на мові, якою і з допомогою якої народ думає.

Українська мова – феномен, адже в кількості мовних та художніх засобів їй немає рівних. Читаємо слова із поезії Ліни Костенко «Крила»: «А й правда, крилатим ґрунту не треба... В цьому, напевно, правда пташина... А як же людина? А що ж людина? Живе на землі. Сама не літає. А крила має. А крила має!» Зачаровує майстерність слова авторки, а глибокий сенс написаного розкривається у метафорах та висловлюваннях. У цій українській поезії, переплелись краса української мови та емоції талановитої поетеси [1] Творча спадщина великих українських письменників, поетів є неоціненною. Українська мова – феномен, адже вона творить історію й сама є її сторінкою. З літописів й інших історичних документів ми черпаємо відомості про героїчне минуле і рідною мовою творимо сторінки сьогодення. Українська мова є засобом творення фольклору. Споконвіку український народ творив пісні, що проникають в душу. «Цвіте терен, цвіте терен, а цвіт опадає.» Перші акорди цієї пісні підхоплюють українці і лунає пісня. У цьому полягає наша духовність.

Феномен українська мови у тому, що сплетіння звуків та букв дають життя мільйонам нових слів. Колориту ж нашій мові додають діалекти, ці слова переважно розуміють мешканці певного регіону, але саме в них уся краса і різноманітність мови. За інтонаціями, наголосом, окремими звуками, закінченнями слів і навіть сполучниками філологічне вухо здатне як мінімум приблизно, а почасти й досить точно визначити регіон, з якого походить мовець.[6] Якщо ми маємо бажання вберегти своє, вберегти себе як етнос, як

мовну спільність із власними регіональними особливостями, то маємо берегти діалекти. Вони живі, яскраві, вони озиваються в серці. Потрібно записувати своїх рідних, записувати слова, фрази, передавати своїм дітям — і тоді наша нація виживе. З теплом згадую своє дитинство в селі Сульське Білопільського району Сумської області, де зимові опади називали «хвижа» (хуртовина), «верхова» (снігопад), «не сивостожилося» (не сталася запланована подія), «оперезати» (вдарити), «шулики» (печені коржі, политі солодкою маковою підливкою готувалися на свято Маковія)

Мова формує мислення. Людина думає словами, які чула з дитинства. Саме тому рідна мова впливає на характер, гумор, емоції та, навіть, спосіб сприйняття світу. Через мову народ зберігає себе. Вона переживає війни, заборони, кордони, н, навіть, еміграцію. Українська мова століттями витримувала заборони – від Валуєвського циркуляру 1876 року до Емського указу 1876 року, але не зникла. Бо жила в піснях, у колискових, у родинних. Рідна мова – це дім, який завжди з тобою. Навіть, коли люди змінюють країни, рідна мова залишається з ними. Вона звучить у спогадах, у маминому голосі, у дитячих казках. Рідна мова – це місце, де людина відчуває себе собою. Це коріння, яке не видно, але яке тримає

Висновки. Важливими функціями мови, крім комунікативної, мислетворчої, є націєтвірна, функція національної ідентифікації та національного самозбереження. Тому мова має значення, мовні питання завжди на часі. Зважаючи на те, що мова – це засіб спілкування, а саме спілкування – це мовлення, намагаймося, щоб мовлення кожного було таким же багатим і різноманітним, як і мова; Українська мова – національний феномен, що ідентифікує національну свідомість українців та їхню громадянську позицію. Мільйони українців боролися, і продовжують визвольну боротьбу за те, щоб жити у вільній країні. Іван Огієнко у праці «Наука про різномовні обов'язки» говорить, що мова належить до соціальних і духовних цінностей народу, в ній найяскравіше виявляється ментальність українця. Обстоюючи єдність і соборність української нації та держави, вчений наголошував, що рідна мова є для людини найвищою цінністю; водночас вона є і найвищою державною

цінністю, оскільки формує найсильніші патріотичні характери. «Через те, що рідна мова – найголовніший ґрунт, на якому духовно зростає і цвіте нація, різномовна політика – це найважливіша політика всякого народу, яку мусить знати кожен інтелігент, якщо бажає бути свідомим членом своєї нації, якщо бажає своєму народові стати сильною нацією», – підкреслював Іван Огієнко. [3] Мова творить націю і державу. Тому потрібно навчитися обстоювати свою мову. Розмовляти українською – символізує зв'язок поколінь, збереження культурного простору, історичного спадку народу України. Розмовляти українською – політична безпека. У різні часи українці вели боротьбу за право бути вільними, незалежними. На своїй землі творити свою державу. Переконані, що це і є феномен української національної державності, який демонструє безперервність, спадкоємність нашої державності не лише у вимірі останніх століть, а й у вимірі всього тисячоліття. Державна українська мова є мовою громадянства, запорукою збереження національної ідентичності українського народу, основою формування української державності. Україні потрібна «мудра», виважена політика, яка б забезпечила функціонування і захист національної мови.

Список використаних джерел

1. Азарова Л.Є. Записки з українського мовознавства. Збірник наукових праць. – Одеса, 2003. 82 с.
2. Ладоня І.О. Українська мова. – К., 2001. 113 с.
3. Огієнко І. Українська культура. – К., 1991. 120 с.
4. Фаріон Ірина. Мова – краса і сила: Монографія. П'яте видання, зі змінами і доповненнями. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2021. 224 с.
5. Федик Ольга. Мова як духовний адекват світу (дійсності). – Львів, 2000. с. 74–75.
6. Шелеховська Л.Т., Остогор Я.І., Скуратівський Л. В. Рідна мова. – К., 1995. 89 с.

Остапчук Олександр Вікторович
викладач історії та захисту України
КЗ СОР «Недригайлівське ВПУ»
Сокрута Владислав Сергійович
вчитель історії
Коровинського закладу загальної
середньої освіти
Коровинської сільської ради
Роменського району Сумської області

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІЇ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

***Анотація.** Українська нація – європейська нація за всіма об'єктивними параметрами: геополітичним положенням, принципами організації господарської діяльності, особливостями історичного розвитку, ідеалами та цінностями політичної сфери, критеріями соціальної справедливості і, що найважливіше, за джерелами та складовими національної духовної культури.*

Здобуття незалежності насправді не розв'язало усіх проблем України, навпаки, надало їм нового звучання. Крім необхідності подолання економічної кризи, перед Україною постали й інші виклики – політичні і гуманітарні. Ключовим серед них є формування української політичної нації.

***Ключові поняття:** ідентичність, нація, національна ідея, народність, національна свідомість, етнос.*

***Актуальність.** Сьогодні питання української ідентичності є досить актуальним і поширеним. Впродовж десятиліть нам нав'язували певне бачення самих себе. Широку та багатогранну палітру культури України знебарвлювала імперська машина.*

З наслідками цього ми маємо справу і сьогодні. Варто було нам заявити про подання борщу до списку нематеріальної спадщини ЮНЕСКО, як у північних «сусідів» підняли гвалт про те, що це бренд усіх «братніх народів». Дискусії

щодо національної ідентичності українців розгорнулися з новою силою протягом останніх 30 років. Тому вкрай важливо розмову про ідентичність починати з вивчення, осмислення історії та культури нашої країни. Саме вони є свідченням, що ми – одна нація, зі своєю територією та героями.

Мета статті – проаналізувати процес формування української нації і обґрунтувати її визначальну роль у формуванні української ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Протягом усього свого історичного розвитку народи світу і серед них, звичайно, українці пройшли кілька етапів суспільного об'єднання. Першим етапом і одночасно формою суспільного об'єднання був рід. Наступним стало плем'я, що складалося з кількох споріднених родів. Племена об'єднувалися у союзи племен, які вже були протодержавами, тобто первинними державами. Найпотужніші з них зуміли створити свою державу – Русь.

Держава об'єднувала в єдине ціле кілька споріднених союзів племен. За її сприяння вони почали перетворюватися на етнос (що в перекладі з давньогрецької мови означає «народ»). Головною силою, що спочатку об'єднувала племена та їхні союзи в єдине ціле, була влада володаря, оперта на військову силу. У такий спосіб сильніші нав'язували слабшим свої вірування і міфи, уподібнювали інші етнокультурні особливості своїм. Майже одночасно держава виступила інструментом формування єдності. Щоб забезпечити порядок, володарі створювали кодекси законів, які, прийшовши на зміну усним нормам і правилам, єднали людей у рамки новостворених держав, що підпорядковували собі союзи племен. Першим законодавцем Київської Русі був князь Ярослав Мудрий, який в XI ст. запровадив норми державного права у своїй державі. Створений ним збірник законів нині відомий під назвою «Руська правда». Він складається з «Правди Ярослава» або «Найдавнішої правди», «Правди Ярославичів» або «Статуту Ярославичів».

Однодумцем і помічником Ярослава Мудрого, який брав участь у створенні «Правди Ярослава», був перший київський митрополит Іларіон – автор «Слова про закон і благодать».

Одночасно держава , як інструмент захисту від зовнішніх ворогів, згуртовувала людей у бойову спільноту. Держави, захищені військовою силою й впорядковані відповідними законами, розвивали землеробство, ремесло, торгівлю. Ці форми трудової діяльності все міцніше об'єднували етнос на широких територіях у стійку спільність, що відрізняла «своїх» від «чужих» за етнокультурними характеристиками та самоназвою.

Етноси, що втрачали свою державу, поставали перед загрозою повного зникнення. Адже завойовники всілякими засобами намагалися позбавити підкорені народи їх етнокультурних рис, щоб вони забули, хто вони є. Після цього вищі соціальні верстви вливалися і зміцнювали еліту народу-завойовника, а простий люд, утративши свою культуру, освіту, а з ними й гідність, перетворювався на слухняних підданих.

Водночас із державою етнос об'єднувала віра і церква. Її продовжувала згуртовувати етнічна культура, насамперед мова. Саме ці підйоми після втрати державності дали можливість пригнобленому українському етносу не уподібнюватися поневолювачам, а тривалий час зберігати свою самобутність та ідентичність. Сукупність розглянутих характеристик і становлять зміст поняття «етнос».

У стані етносу український народ перебував понад тисячу років. Зрозуміло, що на початку і наприкінці тисячоліття це була спільнота з різними уявленнями, навичками, історичним досвідом, рівнем, розумінням навколишнього світу і самого себе. Щодо українського народу за часів раннього Нового часу-більшість учених використовували термін «народність». Зрештою, нині поняття «український етнос», «українська народність» - один синонімічний ряд.

Назва «українська нація», за свідченням Ю. Липи, вперше була вжита за часів Богдана Хмельницького [7]. Однак укладений 1654 р. в Переяславі договір з росією надовго загальмував самовизначення українського народу. Відтоді українська ідентичність існувала, головним чином, як спосіб буття «нижчих» верств населення – його мови, звичаїв, обрядів тощо – набираючи інколи й більш рефлексованих форм: гасел та вимог національно-визвольних рухів, шедеврів

духовної творчості кращих її представників, серед яких найбільш знаковими постатями є Леся Українка і Тарас Шевченко. У цілому українство в цей період формується в парадигмі так званої «етнічної нації» [9, с.51].

Справжній переворот у житті європейських народів здійснила Велика французька революція наприкінці XVIII ст. Саме революція, замінивши звичний раніше заклик «Хай живе король!» на новий – «Хай живе нація!», завершила донаціональну еру і започаткувала нову – еру національного існування. Для того, щоб зрозуміти роль націй як учасниць історичного процесу, як визначальних засад формування ідентичності, необхідно зрозуміти, що таке нація? У XIX ст. на цим розмірковувало чимало дослідників. Усі вони звертали увагу на те, що поступово нації починають посідати важливе місце в історії. Саме тому XIX століття вони назвали епохою націоналізму. Французький мислитель Е. Ренан в своєму творі «Що таке нація?» пише, що «нація – це наслідок довготривалої роботи, жертвності і відданості. Спільна справа в минулому і прагнення ще раз разом здійснити велике у сучасному – ось головна умова для того, щоб бути нацією... Нація – це велика спільність, створена розумінням, усвідомленням жертви колись принесеної, та готовність до нової жертви. Вона існувала в минулому, вона відновлюється в сучасності реальною дією і розумінням, чітко висловленим прагненням продовжувати життя спільноти, існування нації це щоденний плебісцит» [8, с.3].

Саме з XIX ст., одночасно з формуванням української нації, починається формування науково - історичних підвалин української окремішності та ідентичності. Однією з найяскравіших праць цього періоду є «Історія русів». Провідна ідея праці – обґрунтування історичного права українського народу на незалежне державне життя. Невідомий автор засуджує російську політику щодо України і доводить законність боротьби українського народу проти російського поневолення. Автор наголошує, що лише Україна є прямою спадкоємицею Київської Русі, що вона має власну відмінну від росії історію. Істотна особливість цієї праці – чітка державницька позиція. І внутрішні, і зовнішньополітичні події автор аналізує з погляду інтересів українського народу та української козацької

держави. Сам же автор постає перед нами як політик, один із перших поборників української національної ідеї (ідеї відновлення власної держави для захисту господарських інтересів та культурної самобутності народу) [11, с.8-15].

У 1822 р. побачила світ перша узагальнююча праця з історії України Дмитра Бантиша-Каменського, у 1842-1843 рр. вийшла друком 5-томна «Історія України» Миколи Маркевича. Ці праці обстоювали історію України як окрему та незалежну від історії росії.

Також в цей період продовжують формуватися ментальні риси українців. Незважаючи на тривале пригноблене життя українців в умовах приниження й переслідування, вони не втратили своїх природних рис демократизму й волелюбності. Насамперед зберегли схильність до індивідуальної свободи. Безкраї українські простори сприяли формуванню мрійливості нашого народу. Зосередженість на власній родині, місцевій громаді сформували такі їх риси, як м'якість, лагідність, романтичну емоційність. Українці завжди уникали деспотичної влади й самі не бажали її проявляти. Порівнюючи їх з поляками і росіянами, Володимир Антонович дійшов висновку, що внаслідок різного історичного минулого викристалізувалися й головні політичні ідеї трьох народів: демократизм українців, аристократизм поляків і монархізм росіян» [10, с.197]. Український принцип, на думку історика, був найважчим для втілення в життя. Адже для цього не достатньо було волі одного монарха чи навіть політичної верхівки. Тут потрібно було об'єднати волею, метою, усвідомленням весь народ. [10, с.197].

У ХХ – на початку ХХІ ст. вчені значно поглибили розуміння націй. Поширювалось уявлення про те, що їх поява є закономірним явищем соціально-економічного та політичного розвитку суспільства, його модернізації. Так характеризує поняття «нація» найавторитетніший із сучасних англомовних тлумачних словників – вебстерський: « Нація – це будь-яка група людей, що мають спільні інститути та звичаї, почуття однорідності та спільного інтересу. Більшість націй сформовані з конгломератів племен, або народів спільного етнічного походження, або ж різних етнічних груп, змішаних в одне ціле

тривалою взаємодією. Найхарактернішими ознаками нації зазвичай вважаються єдина спільна мова або близькі діалекти, спільна релігія, традиції, історія, компактне територіальне розташування» .

У результаті революційних процесів 1917 р. перед Україною постала перспектива формування власної політичної нації. Першим кроком, на хвилі революційних подій у Києві 1917 року, стало утворення Центральної Ради – представницького органу широких прошарків населення. Центральна Рада проголосила автономію України і заснувала Українську Народну Республіку. А 9 січня 1918 року було проголошено незалежність держави. 30-ті рр. ХХ ст. стали найтрагічнішими в історії України [9, с.52].

Знищення національної еліти, насильницька колективізація села, масові переселення так званих куркулів, штучний голод 1932 – 1933 рр., масові репресії не тільки значно загальмували формування соціокультурної спорідненості українства, але й завдали нищівного удару генофондові нації, який ще більше посилили наслідки Другої світової війни. Новим етапом формування української нації слід вважати кінець ХХ – початок ХХІ століття. 24 серпня 1991 року було проголошено незалежність України. За короткий термін Україна створила нову систему державного управління, власні Збройні Сили, органи безпеки і правопорядку. Зріс рівень політичних свобод громадян, було знято всі обмеження в духовному розвитку українського та інших етносів. Українська держава, як рівна серед рівних, увійшла до світової спільноти. 28 червня 1996 р. Верховна Рада ухвалила нову Конституцію України. У вересні 1996 р. було здійснено грошову реформу і введено повноцінну українську валюту – гривню. [9, с. 53]. Ще більше поглибили формування української ідентичності Помаранчева революція та Революція Гідності.

Висновки. Отже, українська ідентичність – це історично сформована система ознак і властивостей, які вирізняють українську людину, українську культуру та історію, з поміж інших аналогічних об'єктів. Шлях, який подолали українці протягом свого існування, був тяжким і складним. Однак наш народ пройшов його гідно: не втратив і не втрачає своєї мови, культури та історії,

заклав і закладає підвалини розвитку демократичного суспільства, довів і доводить своє право на місце в спільноті європейських держав.

Список використаних джерел

1. Г.Касьянов. Теорії нації та націоналізму. URL: <http://litopys.org.ua/kasian/kas.htm>
2. Крисаченко В.С., Степико М.Т. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. За ред. В. С. Крисаченка. Київ: НІСД, 2003. 632 с.
3. Майборода О. Нації етнічні і політичні: оманливе розрізнення. Політичний менеджмент. 2004. № 5 (8).
4. Котигоренко В. Щодо стратегії державної етнонаціональної політики. Стратегічні пріоритети. 2008. № 1(8).40 с.
5. Нагорна Л.П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ, ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 271 с.
6. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 404 с.
7. Ю. Липа. Призначення України. Львів, «Просвіта». 1992. 305 с.
8. Ренан Е. Що таке нація? URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Joseph_Ernest_Renan/Scho_take_natsiia7/
9. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-09/Ident-62307.pdf>
10. Білодід В.Д. Історіографія української етноментальності: історіософські нариси / за ред. Н. П. Поліщук. Київ. Вища школа, 2011. 197 с.
11. Шевчук В. Національна ідея в Україні. Київ: МАУП, 2006. 272 с.

Першко Ірина Олександрівна,
кандидат біологічних наук, доцент,
викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист,
завідувачка циклової комісії медико-біологічних дисциплін
Житомирського базового фармацевтичного фахового коледжу
Житомирської обласної ради,
м. Житомир

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДОСЯГНЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ МІКРОБІОЛОГІЧНОЇ НАУКИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ФАХОВОГО КОЛЕДЖУ

У статті розглядається потенціал природничих наук, зокрема мікробіології, як засобу національно-патріотичного виховання студентів, які

здобувають освіту за спеціальністю І6 Технології медичної діагностики та лікування. Реалізація виховного потенціалу відбувається через зміст освітньої компоненти «Мікробіологія з основами імунології та техніка мікробіологічних досліджень» та форми аудиторної та позааудиторної роботи. Як підґрунтя для формування національного патріотизму у роботі аналізуються наукові досягнення та громадянська позицію видатних українських вчених-мікробіологів. Змістовою базою для плекання гордості за національну медичну галузь та поваги до обраного фаху є також інформація про новітні розробки вітчизняних вчених, роботу сучасних медичних лабораторій, досвід роботи та кар'єрні успіхи регіональних лідерів галузі. Як окремий напрямок патріотичного виховання у статті розглядається розвиток «біологічної грамотності» здобувачів освіти, як ефективного реагування на виклики, пов'язані з використанням біологічної зброї.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, фаховий коледж, мікробіологія, ОПШ «Лабораторна діагностика»

Вступ. Традиційно, національно-патріотичне вихання розглядається у контексті впливу на його формування дисциплін суспільно-гуманітарного циклу та виховних заходів пов'язаних з державними святами, визначними датами та постатями української літератури, історії, культури тощо. Водночас зростає кількість науково обґрунтованих розробок, які вказують на значний потенціал саме природничих наук, як засобу утвердження патріотичних цінностей та орієнтирів сучасної молоді [1-5]. Вчителі-практики та педагоги-теоретики аналізуючи шкільний курс біології наводять конкретні приклади його змісту, які можна ефективно використати як базу формування патріотизму, поваги та любові до своєї Батьківщини. На особливу увагу заслуговує методична розробка колективу Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників у співпраці з вчителями біології шкіл Черкащини [1]. У своїй роботі автори представляють методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання учнів на уроках біології та, що особливо цінно, наводять бібліографічні довідки українських вчених-фізіологів та медиків, їх життєвий шлях та науковий внесок у розвиток анатомії й фізіології людини і медицини.

Грунтовне узагальнення передового педагогічного досвіду фахівців Інституту педагогіки НАПН України знайшло відображення у методичних рекомендаціях присвячених проблемі національно-патріотичного виховання [5]. У роботі, зокрема, запропоновано ефективні форми, методи і засоби формування національно свідомого громадянина-патріота на уроках предметів природничо-математичного спрямування. Різноманітні матеріали щодо форм та методів національно-патріотичне виховання на уроках біології розміщено на освітніх платформах «Vseosvita», «На урок» та ін. Разом із тим, питання патріотичного виховання засобами мікробіології залишається недостатньо дослідженим, а відповідні методичні матеріали практично відсутні в сучасних наукових публікаціях. Отже, **метою нашої роботи** є розкриття виховного потенціалу української мікробіологічної науки в контексті формування патріотизму у здобувачів освіти фармацевтичного фахового коледжу.

Основна частина. Мікробіологія з основами імунології та технікою мікробіологічних досліджень є обов'язковою освітньою компонентною освітньо-професійної програми «Лабораторна діагностика», яка реалізується у Житомирському базовому фармацевтичному фаховому коледжі (ЖБФФК) та забезпечує підготовку ахових молодших бакалаврів за спеціальністю І6 Технології медичної діагностики та лікування. Поряд із фундаментальною роллю у фаховій підготовці спеціалістів лабораторної діагностики, зазначена дисципліна володіє потужним ресурсом для реалізації завдань національно-патріотичного виховання. Передусім, реалізується він шляхом детального вивчення внеску вітчизняних вчених – мікробіологів, імунологів, вірусологів у розвиток світової науки. Зокрема, здобувачі освіти готують повідомлення про життєвий шлях та науковий доробок як науковців світового рівня (Данила Заболотного, Миколи Гамалії, Іллі Мечникова) так і менш відомих, але значущих для науки вчених. У цій когорті особливу увагу заслуговує Василь Омелянський, який безпосередньо пов'язаний з м. Житомир. Уродженець Полтави, Василь Леонідович закінчив у 1885 році Житомирську чоловічу гімназію – одну із найстаріших на Правобережжі.

Дослідження життєвого шляху вчених дозволяє здобувачам проаналізувати їхню громадську роль та політичні переконання. Такий аналіз критично важливий для виховання патріотизму та спростування ілюзорної концепції про «відстороненість науки від політики». Як приклад можемо розглядати опозиційну до імперського режиму позицію Іллі Мечникова, який на знак протесту проти реакційної політики Міністерства народної освіти Російської імперії подав у відставку з посади професора Новоросійського університету (Одеса) та за кілька років емігрував до Парижу. Варто звернути особливу увагу на спадщину вчених-мікробіологів, чия відданість науці дозволила здійснювати відкриття світового рівня навіть в умовах радянських репресій та адміністративного диктату.

Окрім історичного аспекту, патріотичне виховання має спиратися і на вивчення успіхів сучасних досягнень у мікробіології, які утверджують авторитет України у світовій науці. Особливо цінними є розробки, що знаходять своє використання в умовах бойових дій, лікування та реабілітації поранених. Так, вчені Інституту мікробіології і вірусології ім. Д.К. Заболотного розробили нові класи антимікробних препаратів на основі бактеріоцинів та поверхнево-активних речовин мікробного походження, що є критично важливим для лікування складних ранових інфекцій [6]. Знайомство здобувачів освіти з науковими досягненнями Інституту мікробіології і вірусології НАНУ також підґрунтям для плекання національної гордості. У цьому контексті слід згадати про розробки Інституту, щодо подолання стійкості бактерій до антибіотиків а саме, активно впровадження ефективних коктейлів бактеріофагів для боротьби з резистентними інфекціями. Загалом, аналіз успіхи українських стартапів у сферах екологічної мікробіології та біотехнологій яскраво демонструють інтегрованість нашої науки у світовий інтелектуальний простір. Це утверджує статус України як держави, що не просто спостерігає, а активно формує глобальний науково-технічний прогрес.

Патріотичне виховання сьогодні – це і розвиток «біологічної грамотності» молоді, що дозволяє ефективно реагувати на виклики, пов'язані з використанням

біологічної зброї та інших загроз біологічного походження. На заняттях з мікробіології здобувачі освіти детально вивчають особливості тих патогенних мікроорганізмів, які можуть використовуватися для масового ураження людей, тварин або сільськогосподарських культур. Зокрема саме у контексті використання як біологічної зброї вивчаються збудники сибірської виразки, чуми, туляремії, натуральної віспи та ботулінічний токсин. У контексті воєнного стану зазначена проблематика загострюється через ризики біотерористичних актів, потенційних аварій на об'єктах лабораторної інфраструктури та безпосереднього використання біологічних агентів як зброї. Зазначений контент є дієвим інструментом формування громадянської свідомості студентства. Окрім практичних аспектів біозахисту, він закладає фундамент для протидії ворожим ІІСО, спрямованим на поширення фейків про біологічні загрози та дестабілізацію суспільних настроїв.

Почуття національного піднесення за вітчизняну науку та медицину утверджують і сучасні медичні лабораторії, які забезпечують здійснення широкого спектру лабораторних досліджень, як-от, бактеріологічних, вірусологічних, серологічних, молекулярно-генетичних та ін. Починаючи з I курсу здобувачі освіти ЖБФФК відвідують з екскурсіями клініко-діагностичні лабораторії різних форм власності (державні, комунальні, приватні), де знайомляться з особливостями їх функціонування, роботою приладів та персоналу. Високотехнологічне обладнання, впровадження міжнародних стандартів контролю якості та винятковий професіоналізм фахівців мають значний мотивуючий вплив на майбутніх лаборантів, а також є запорукою справжньої гордості за досягнення національної медицини.

Національно-патріотичному вихованню сприяє не тільки зміст освітніх компонент, але і форми його реалізації. У ЖБФФК циклічно відбуваються студентські наукові конференції, круглі столи, наукові диспути, відкриті виховні години, гостьові лекції та показові заняття. Здобувачі освіти мають можливість зустрічатися з провідними фахівцями галузі лабораторної діагностики регіону, які своїм прикладом високого професіоналізму та відданості справі справляють

позитивний вплив на мотиваційну та психоемоційну сфери молоді, стимулюють прагнення до успіху та кар'єрного зростання у вітчизняній системі охорони здоров'я. Адже в умовах масового відтоку кваліфікованих кадрів бажання залишитися у воюючій країні та будувати тут свою кар'єру також є проявом патріотизму та відданості своїй Батьківщині.

Висновки. Підсумовуючи, слід підкреслити, значний виховний потенціал української мікробіологічної науки в контексті формування патріотизму у студентів, які здобувають освіту у фаховому коледжі за спеціальністю Технології медичної діагностики та лікування. Наповнення навчального курсу створює надійну базу для плекання почуття гордості за здобутки українських вчених і медиків, а також для формування високої поваги до обраного фаху. Кожна ініціатива студентів і викладачів спрямована на утвердження національних цінностей та зміцнення патріотичного духу нашої академічної спільноти.

Список використаних джерел

1. Даниленко Л.І. та ін Національно-патріотичне виховання учнів на уроках біології: методичний посібник. Черкаси: КНЗ «ЧОППОП Черкаської обласної ради», 2017. 79 с
2. Рижих С. М. Національно-патріотичне виховання на уроках біології (мультимедійний посібник) — освітня платформа Vseosvita, 2018. URL: <https://vseosvita.ua/library/nacionalno-patrioticne-vihovanna-na-urokah-biologii-5046.html> (дата звернення: 29.01.2026)
3. Національно-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді: рекомендаційний покажчик літератури / укл. О. М. Туркало; наук. ред. Н.С. Помфюк – Львів: КЗ ЛОР ЛОНПБ, 2016. 68 с.
4. Сучасні підходи до формування патріотизму в учнів на уроках природничих дисциплін, 2023. URL: <https://naurok.com.ua/suchasni-pidhodi-do-formuvannya-patriotizmu-v-uchniv-na-urokah-prirodnichih-disciplin-351492.html> (дата звернення: 29.01.2026)
5. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації [National-patriotic education in the context of modern challenges: methodical recommendations]. Київ: Фенікс, 2022. 64 с.
6. Повідомлення НАН України URL: <https://old.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=11138> (дата звернення: 29.01.2026)

Пишневська Олена Миколаївна,
вчитель історії та громадянської освіти
Миколаївського закладу загальної середньої освіти
I-III ступенів
Роменської міської ради

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ У ЗМІСТІ МОДЕЛЬНОЇ ПРОГРАМИ З ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ 6-9 КЛАСІВ ЯК ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВСТВА

***Анотація:** У статті проаналізовано роль історичної пам'яті у формуванні національної ідентичності учнів 6-9 класів через призму модельної навчальної програми з громадянської освіти. Розкрито основні механізми інтеграції історичної пам'яті в освітній процес та визначено їх вплив на становлення громадянської позиції молодого покоління.*

***Ключові слова:** історична пам'ять, національна ідентичність, громадянська освіта, модельна програма, патріотичне виховання.*

В умовах російсько-української війни питання формування історичної пам'яті та національної ідентичності набуло важливого значення для української держави. Модельна навчальна програма з громадянської освіти для 6-9 класів, затверджена Міністерством освіти і науки України у 2024 році, визначає історичну пам'ять як один із ключових елементів громадянської компетентності.

Актуальність теми зумовлена необхідністю переосмислення ролі історичної освіти у формуванні національної свідомості молоді. У Концепції розвитку громадянської освіти в Україні серед основних громадянських компетентностей визначено: розуміння власної громадянської (державної), національної та культурної ідентичності, повага до інших культур та етносів; здатність берегти українські традиції та духовні цінності, володіти відповідними знаннями, вміннями та навичками, спроможність реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства розуміння значення національної пам'яті,

особливості її розвитку, впливу на суспільно-політичні процеси [4]. Це підкреслює важливість системного підходу до впровадження елементів історичної пам'яті в освітній процес.

Мета статті – проаналізувати зміст модельної навчальної програми з громадянської освіти для 6-9 класів з точки зору представленості в ній компонентів історичної пам'яті та визначення їх ролі у формуванні національної ідентичності учнівства.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають науковці інституту історії України Національної академії наук України, історична пам'ять – це сукупність цілеспрямовано сконструйованих засобами історичної політики порівняно сталих взаємопов'язаних колективних уявлень про минуле, що стандартизовані й кодифіковані в суспільстві, культурі і політичних дискурсах, міфах, символах, і комеморативних практиках [3].

Сучасна науковиця О. Пометун розглядає історичну пам'ять як знання та уявлення людей про спільне історичне минуле, що передаються від покоління до покоління. Формування уявлень про минуле виникає найперше завдяки особистому спілкуванню: старші покоління розповідають молодшим, що пережили родина, спільнота, місцевість протягом кількох десятиліть. Завдяки цьому людина набуває знань про те, що вважає важливим щодо місцевого минулого. Така пам'ять прив'язана здебільшого до місця, де ми народилися. Вона вбудовується в більші виднокола за допомогою освіти й надає можливість людині почуватися частиною спільноти. Разом з тим, історична пам'ять є основою для формування громадянської ідентичності, що особливо актуально для підліткового віку, коли відбувається активне становлення світоглядних позицій [5].

Модельна навчальна програма з громадянської освіти пропонує комплексний підхід до інтеграції історичної пам'яті у освітній процес через різні змістові лінії та теми та базується на компетентнісному підході, визначеному Державним стандартом базової середньої освіти [2]. Серед основних громадянських компетентностей особливе місце займає компетентність

розуміння значення національної пам'яті, особливості її розвитку, впливу на суспільно-політичні процеси [4]. Ця компетентність інтегрована у програму через систему очікуваних результатів навчання. Зокрема, учні повинні:

- демонструвати знання перебігу подій, явищ, процесів у часі в межах історичних епох;
- виявляти і пояснювати ознаки культурно-історичних епох;
- пояснювати і наводити приклади єдності, розмаїття і багатовимірності минулого та його впливу на сучасність [2].

Важливим є те, що програма не розглядає історичну пам'ять ізольовано, а інтегрує її з іншими компетентностями, зокрема з формуванням громадянської (державної), національної та культурної ідентичності.

Аналіз змісту програми свідчить про системний підхід до включення історичної пам'яті через наступні наскрізні змістові лінії:

- «Культура. Суспільство. Особистість»;
- «Мистецтво жити в суспільстві»;
- «Мистецтво жити в державі»;
- «Мистецтво спілкування» [1].

Особливо показовою є тема «Громада» у 7 класі, де передбачено вивчення історичного розвитку громади на теренах України, громадського простору в минулому і сьогодні, а також пам'яток історії, культури, природи. Це дозволяє учням усвідомити безперервність історичного розвитку та зв'язок між минулим і сучасністю.

Також, у 7 класі тема «Наша держава – Україна» безпосередньо звертається до історичної пам'яті через вивчення України як молодої держави з багатовіковою історією, проголошення незалежності та державної символіки. Такий підхід формує розуміння історичної тяглості української державності.

Важливим аспектом формування історичної пам'яті є вивчення питання культурна та національна ідентичність через призму історії. Розділ «Культура. Суспільство. Особистість» у програмі 7-8 класів створює міцний фундамент для усвідомлення культурно-історичної спадщини. Теми «Культура матеріальна і

духовна» та «Культурна» допомагають учням зрозуміти витoki та еволюцію української культури [1].

У той же час, програма передбачає формування компетентності обізнаність та самовираження у сфері культури, що включає вміння розвивати власну національно-культурну ідентичність у сучасному полікультурному світі та зіставляти досягнення української культури з іншими культурами. Це сприяє формуванню гордості за національні здобутки при збереженні поваги до інших культур.

Важливою є теза програми про презентацію здобутків рідної та інших соціокультурних спільнот, що формує активну позицію учнів щодо популяризації української культурної спадщини [1].

Важливою темою, яка ефективно впливає на формування національної ідентичності є права людини в контексті історичної пам'яті. Так, тема «Права і свободи людини» у 7 класі включає історичний екскурс, що дозволяє учням усвідомити еволюцію уявлень про права людини та місце України в цьому процесі. Вивчення класифікації прав людини в історичній ретроспективі формує розуміння цінності демократичних завоювань.

Особливо важливим є вивчення теми «Права людини в умовах правового режиму воєнного стану» у 8 класі, що безпосередньо пов'язує історичний досвід з сучасними викликами [1]. Це формує усвідомлення необхідності захисту державного суверенітету та демократичних цінностей.

Разом з тим, програма послідовно реалізує завдання національно-патріотичного виховання через усі класи навчання. Так, у 6 класі учні вивчають питання «Як ми можемо берегти і розвивати державні цінності? Як бути добрим громадянином?», що закладає основи усвідомленого патріотизму. Тема «Самореалізація особистості» у 8 класі включає вивчення активної громадянської позиції та громадянського опору збройній агресії російської Федерації в Україні. Це безпосередньо пов'язує історичну пам'ять про боротьбу українського народу з сучасними реаліями та формує готовність до захисту національних інтересів.

Також програма передбачає, що учні мають брати участь у проєктах, спрямованих на утвердження цінності незалежності й територіальної цілісності України та емоційно долучатися до заходів, які спрямовані на утвердження цінності незалежності і територіальної цілісності України [1].

Важливим аспектом програми є обов'язкова складова – види навчальної діяльності, що сприяють усвідомленню історичної пам'яті:

- робота з історичними джерелами та документами;
- створення мультимедійних презентацій про культурну спадщину;
- виконання проєктів, пов'язаних з місцевою історією;
- написання есе на історичні теми;
- участь у громадських ініціативах щодо збереження пам'яток [1].

Особливо цінним є акцент на досягненні очікуваних результатів навчання через діяльність – індивідуальну, групову, самостійну, колективну, проєктну, творчу здобувачів освіти. Це забезпечує не пасивне споживання історичної інформації, а активне осмислення та процес перетворення історичної пам'яті на особисті цінності.

Важливою методичною особливістю є інтеграція історичної пам'яті з критичним мисленням та медіаграмотністю. Учні вчать наводити приклади різних тлумачень минулого суб'єктами історичного процесу, розпізнавати тенденційну інформацію та виявляти факти маніпулювання масовою інформацією [2]. Це формує здатність критично оцінювати різні інтерпретації історії та протидіяти спробам фальсифікації історичної пам'яті.

Для всебічного розвитку національної ідентичності вагоме значення має вивчення локальної історії. Програма приділяє значну увагу історії місцевих спільнот як важливому компоненту національної ідентичності. Тема «Громада» у 7 класі передбачає вивчення історичного розвитку громади на теренах України та роботу з пам'ятками історії, культури, природи. Учні повинні навчитися пояснювати важливість заходів щодо збереження і популяризації пам'яток історії, культури та туристичних об'єктів і брати участь у таких заходах. Це створює особистісний зв'язок між учнями та історичною спадщиною їхньої

місцевості, що є потужним чинником формування ідентичності.

У 8-9 класах програма з громадянської освіти передбачає аналіз політичного, суспільного і культурного життя в Україні та світі, викликів для демократії і прав людини. Історична перспектива дозволяє учням усвідомити, що боротьба за демократію та права людини має глибоке коріння в українській історії. Разом з тим, опрацювання питання «Війна як найжорсткіша форма конфлікту» та «Міжнародне гуманітарне право та права людини» у 8 класі дозволяє зрозуміти історичний контекст сучасних викликів та необхідність захисту демократичних цінностей [1].

Висновок. Аналіз модельної навчальної програми з громадянської освіти для 6-9 класів демонструє комплексний підхід до формування національної свідомості через послідовну інтеграцію історичної пам'яті в усі змістові лінії освітнього процесу. Програма не виокремлює історичну пам'ять як окремий тематичний блок, а органічно вплітає її в контекст розвитку громадянських компетентностей, забезпечуючи постійний діалог між минулим і сучасністю. Особливо важливим є те, що історичний досвід систематично співвідноситься з актуальними викликами, зокрема в умовах російської агресії, що сприяє усвідомленню учнями безперервності національної історії та критичної важливості захисту державного суверенітету.

Методологічна основа програми ґрунтується на принципі концентричному та компетентнісному підходах, що забезпечує поступовий перехід від вивчення історії родини та місцевої громади до розуміння загальнонаціональних та світових історичних процесів. Такий шлях дозволяє формувати складну багаторівневу ідентичність, де особистий досвід органічно поєднується з колективною пам'яттю народу. При цьому історична пам'ять формується не через пасивне засвоєння фактів, а через розвиток навичок критичного аналізу, роботи з різними джерелами інформації та виявлення маніпуляцій, що створює стійкість національної свідомості до зовнішніх пропагандистських впливів.

Діяльнісна спрямованість програми передбачає активну залученість учнів до процесів збереження та популяризації історичної спадщини, що трансформує

абстрактні знання про минуле в особисті цінності та мотиви для конкретних дій. Програма успішно балансує між формуванням української національної ідентичності та виховання поваги до культурного розмаїття й європейських цінностей, що відповідає реаліям сучасного глобалізованого світу. Таким чином, модельна навчальна програма з громадянської освіти створює міцний фундамент для виховання свідомих громадян, здатних критично мислити, цінувати власну історичну спадщину та активно брати участь у розбудові демократичної незалежної України.

Список використаних джерел

1. Васильків І. Д., Кравчук В. М., Танчин І. З. Модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 6-9 клас» для закладів загальної середньої освіти. Київ: Міністерство освіти і науки України, 2024. 33 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/30-12-2024/hromadyanska-osvita-6-9-kl-vasylkiv-ta-in-30-12-2024.pdf>
2. Державний стандарт базової середньої освіти: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF>
3. Енциклопедія історії України. Інститут історії України національної академії наук України. України. URL: <https://bit.ly/4qvVKI1>
4. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р (в редакції Розпорядження КМ № 893-р від 08.10.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80>
5. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. Вісник програм шкільних обмінів. 2005. № 23. С. 18-22.

Півовар Наталія Володимирівна,
заступник директора з навчально-виховної роботи, викладач зарубіжної
літератури ВСП «Конотопський індустріально-педагогічний фаховий коледж
Сумського державного університету»

ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ УЧНІВ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті розглянуто проблему формування емоційного інтелекту учнів старшої школи в процесі вивчення зарубіжної літератури. На основі аналізу наукових концепцій визначено ключові компоненти емоційного інтелекту та їх значення для освітнього процесу. Показано потенціал художніх творів зарубіжної літератури у розвитку емпатії, саморефлексії та навичок емоційної регуляції. Окреслено методичні прийоми, що забезпечують практичну реалізацію цього потенціалу: дискусійні панелі, емоційні карти персонажів, творчі завдання, інсценізації. Зроблено висновок про важливість інтеграції розвитку емоційного інтелекту в освітній процес як складової компетентнісного підходу та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

***Ключові слова:** емоційний інтелект, зарубіжна література, емпатія, саморефлексія, методичні прийоми.*

Сучасна система освіти орієнтується на формування ключових компетентностей, що забезпечують успішну соціалізацію та професійну реалізацію особистості. Однією з таких компетентностей є емоційний інтелект, який визначається як здатність усвідомлювати власні емоції, розуміти емоційні стани інших людей, регулювати власну поведінку та ефективно взаємодіяти у соціумі. У контексті освітнього процесу емоційний інтелект виступає важливим чинником розвитку емпатії, толерантності, комунікативної культури та критичного мислення учнів.

Актуальність проблеми формування емоційного інтелекту зумовлена низкою чинників. По-перше, сучасні соціокультурні виклики — інформаційна перенасиченість, глобалізаційні процеси, воєнні та кризові реалії — потребують

від молодого покоління високого рівня емоційної стійкості та здатності до конструктивного діалогу. По-друге, освітні реформи в Україні акцентують увагу на компетентнісному підході, що передбачає інтеграцію знань, умінь і цінностей у цілісну систему розвитку особистості. По-третє, саме уроки зарубіжної літератури створюють унікальні умови для формування емоційного інтелекту, адже художні тексти відображають багатство людських переживань, моральні дилеми та культурні контексти, які сприяють розвитку емпатії та емоційної чутливості учнів.

Зарубіжна література як навчальна дисципліна має потужний виховний потенціал. Вона не лише формує читацьку компетентність, а й відкриває простір для осмислення універсальних цінностей, аналізу поведінки персонажів, співпереживання їхнім долям. Через художнє слово учні отримують можливість моделювати власні емоційні реакції, порівнювати їх із досвідом інших культур, розвивати здатність до саморефлексії та емоційної регуляції.

Мета статті полягає у визначенні педагогічних умов та методичних прийомів, що сприяють формуванню емоційного інтелекту учнів на уроках зарубіжної літератури.

Завдання дослідження:

- проаналізувати теоретичні засади поняття «емоційний інтелект» у сучасній психології та педагогіці;
- окреслити потенціал зарубіжної літератури як навчальної дисципліни для розвитку емоційної чутливості;
- запропонувати методичні прийоми та інтерактивні форми роботи, спрямовані на формування емоційного інтелекту учнів;
- визначити перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Таким чином, проблема формування емоційного інтелекту учнів на уроках зарубіжної літератури є надзвичайно актуальною та потребує комплексного науково-методичного осмислення, що й зумовлює вибір теми даної статті.

Уроки зарубіжної літератури мають унікальний виховний потенціал. Вони дозволяють учням не лише засвоювати зміст творів, а й проживати емоційні

ситуації разом із героями, співпереживати їхнім радощам і трагедіям. Саме через художнє слово формується здатність до емпатії, розуміння інших культур і цінностей, що є основою емоційного інтелекту.

У школі учні знайомляться з творами, що порушують складні моральні, соціальні та психологічні проблеми. Саме вони стають потужним засобом розвитку емоційної чутливості, критичного мислення та здатності до співпереживання.

Наукові дослідження (Salovey & Mayer, 1990; Goleman, 1995) доводять, що емоційний інтелект включає здатність розпізнавати власні й чужі емоції, регулювати їх та використовувати у процесі мислення й комунікації. У педагогічному контексті це означає, що учні повинні навчитися не лише інтерпретувати зміст твору, а й усвідомлювати емоційні стани персонажів та співвідносити їх із власним досвідом.

Можна показати, який потенціал, що сприяє формуванню емоційного інтелекту учнів, розкривається на прикладі творів, пов'язаних з уроками Другої світової війни та її морально-етичними наслідками.

Так, під час вивчення роману А. Камю «Чума» учні усвідомлюють значення колективної відповідальності та солідарності у часи глобальної небезпеки. Учні вчаться співвідносити поведінку персонажів з історичними уроками Другої світової війни, зокрема з протистоянням тоталітарним ідеологіям, що сприяє розвитку емпатії та критичного етичного мислення.

Оповідання Г. Белля «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» допомагає формувати емоційну чутливість до невидимих психологічних травм війни. Повернення пораненого солдата до шкільного класу, який він упізнає лише частково, спонукає учнів усвідомити руйнування особистої ідентичності та втрату внутрішньої цілісності, що є характерними наслідками воєнних подій. Аналіз емоцій героя — розгубленості, болю, відчуження — дозволяє учням тренувати навички розпізнавання складних почуттів і формувати співпереживання до людей, які пережили травматичний досвід.

У п'єсі Б. Брехта «Матінка Кураж та її діти» розкриваються механізми

дегуманізації людини в умовах війни. Контраст між материнськими почуттями та прагненням наживи дає змогу учням аналізувати внутрішні суперечності персонажа, розпізнавати емоційне «заглушення» та помилки морального вибору. Такий аналіз розвиває критичну емпатію — здатність співпереживати персонажу, не виправдовуючи його дії. Крім того, учні усвідомлюють, як війна руйнує соціальні зв'язки, послаблює моральні орієнтири та впливає на емоційну поведінку людей.

Таким чином, робота з художніми творами, що в різний спосіб віддзеркалюють досвід воєнного лихоліття, сприяє розвитку в учнів емпатії, саморефлексії, вміння аналізувати емоційні стани у складних суспільно-історичних обставинах. Це дозволяє інтегрувати уроки Другої світової війни в сучасну освітню парадигму та забезпечує формування емоційного інтелекту через осмислення морально-етичних аспектів минулого. Саме складність сюжетів, багатство психологічних колізій та глибина моральних дилем у творах цього рівня дозволяють учням не просто інтерпретувати художній текст, а й співвідносити його з власним життєвим досвідом.

Як показує аналіз творів зарубіжної літератури, саме їхня глибина та багатшаровість створюють сприятливі умови для розвитку емоційного інтелекту. Проте цей потенціал не реалізується автоматично — він потребує цілеспрямованої педагогічної роботи. Тому важливо застосовувати методичні прийоми, які допомагають учням не лише зрозуміти зміст твору, а й прожити його емоційно, зіставити з власним досвідом та навчитися аналізувати власні переживання:

- Дискусійні панелі та дебати, де учні обговорюють моральні дилеми персонажів творів А. Камю «Чума» та Б. Брехта «Матінка Кураж та її діти», зокрема питання відповідальності за власні рішення в умовах кризи, вибору між особистою вигодою та людяністю, меж співчуття й байдужості.

- Емоційні карти персонажів - створення схем, у яких відображаються зміни емоційного стану героїв протягом твору. Наприклад, у романі А. Камю «Чума» учні аналізують трансформацію емоцій доктора Ріє та мешканців Орана

– від заперечення й страху до солідарності та внутрішньої стійкості. Під час роботи з оповіданням Г. Белля «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» учні відтворюють емоційний шлях солдата: від розгубленості та болю до усвідомлення власних втрат. Такий прийом допомагає учням усвідомити динаміку емоцій та навчитися прогнозувати вплив психологічних станів на поведінку.

- Інтерпретація через сучасність, коли учні порівнюють проблеми, порушені у творах А. Камю, Г. Белля та Б. Брехта, із сучасними суспільними й моральними викликами. Наприклад, розглядаючи «Чуму» А. Камю, школярі проводять паралелі між станом міста Орана і сучасними кризовими явищами, осмислюють роль солідарності та громадянської відповідальності. Аналізуючи «Подорожнього...», учні обговорюють тему втрати та психологічної травми, актуальну в умовах воєнного досвіду нашої країни.

- Рольові ігри та інсценізації дозволяють відтворити ключові сцени творів Б. Брехта або моментів психологічного напруження у творі Г. Белля, що дозволяє учням прожити емоції «зсередини». У процесі рольової взаємодії школярі практикуються розуміти мотиви поведінки персонажів, їхні приховані переживання та внутрішні суперечності.

Таким чином, формування емоційного інтелекту на уроках зарубіжної літератури є важливим завданням сучасної школи. Воно відповідає компетентнісному підходу в освіті, сприяє гармонійному розвитку особистості та готує учнів до життя в умовах складних соціокультурних викликів. Перспективним напрямом подальших досліджень є інтеграція методик розвитку емоційного інтелекту в міжпредметні зв'язки, а також розробка практичних інструментів для оцінювання рівня сформованості цієї компетентності у школярів.

Список використаних джерел

1. Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). *Emotional Intelligence*. *Imagination, Cognition and Personality*, 9(3), 185–211.
2. Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York: Bantam Books.

3. Bar-On, R. (2006). *The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI)*. *Psicothema*, 18, 13–25.
4. Schutte, N. S., Malouff, J. M., Hall, L. E., et al. (2001). *Development and validation of a measure of emotional intelligence*. *Personality and Individual Differences*, 25(2), 167–177.
5. Gross, J. J. (2002). *Emotion regulation: Affective, cognitive, and social consequences*. *Psychophysiology*, 39(3), 281–291.
6. Immordino-Yang, M. H., & Damasio, A. (2007). *We feel, therefore we learn: The relevance of affective and social neuroscience to education*. *Mind, Brain, and Education*, 1(1), 3–10.
7. Brackett, M. A., & Rivers, S. E. (2014). *Transforming students' lives with social and emotional learning*. *International Handbook of Emotions in Education*, 368–388.
8. Рудніченко, Л. (2021). Розвиток емоційного інтелекту на уроках української мови та літератури в умовах Нової української школи. *Методичні рекомендації*. Житомир: Коростенський міський ліцей №2.
9. Малихін, О., Ліпчевська, І. (2025). Емоційний інтелект педагога в умовах воєнного стану. *Освіта. Інноватика. Практика*, 13(6), 42–49.
10. Латюк, Ю. С. (2020). Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів засобами української дитячої літератури: дипломна робота магістра. Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка.

Пінчук Вікторія Володимирівна,
викладач української та зарубіжної літератури,
ДПТНЗ «Конотопський професійний аграрний ліцей», м. Конотоп

ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО- ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті проаналізовано проєктну діяльність на уроках української літератури як ефективний інструмент формування національно-патріотичної свідомості здобувачів освіти у контексті сучасних освітніх трансформацій та реформи Нової української школи. Обґрунтовано нормативно-правові та теоретичні засади національно-патріотичного виховання, окреслено виховний потенціал української літератури у формуванні громадянської й національної

ідентичності підростаючого покоління. Доведено на основі власного досвіду роботи, що системне впровадження проєктних технологій сприяє розвитку ключових компетентностей, громадянської активності та усвідомленого патріотизму здобувачів освіти.

Ключові слова: *проєктна діяльність; українська література; національно-патріотичне виховання; національна ідентичність.*

Постановка проблеми. Сучасна ситуація в Україні, зумовлена необхідністю захисту державного суверенітету та утвердження національної ідентичності, висуває нові вимоги до змісту та методів шкільної гуманітарної освіти. У центрі цього процесу перебуває українська література – не лише як навчальний предмет, а як потужний інструмент формування світогляду, національного характеру та патріотичних почуттів молоді. Проєктна діяльність у цьому контексті виступає як інтегративна педагогічна технологія, що дозволяє трансформувати теоретичні знання у практичний досвід, сприяючи глибинному засвоєнню національних цінностей через самостійне дослідження та творчу рефлексію.

Аналіз попередніх досліджень свідчить про зростаючу увагу науковців та практиків до проблематики військово-патріотичного виховання молоді в Україні, особливо в умовах триваючої російсько-української війни. Дослідники О. Рафальський, Я. Калакура та ін. [6] досліджують різні аспекти національно-патріотичного виховання молоді в закладах освіти України, підкреслюючи важливість утвердження української та громадянської ідентичності в умовах воєнного стану. Сучасні дослідження у галузі національно-патріотичного виховання, проведені вченими, такими як М. Гриньова, О. Кононко [1], О. Онопрієнко [5] та ін. однозначно вказують на те, що національно-патріотичне виховання молоді повинно стати центральною частиною всієї виховної діяльності в освітній сфері.

Мета статті – довести, що проєктна діяльність на уроках української літератури є ефективним інструментом формування національно-патріотичної

свідомості здобувачів освіти у контексті сучасних освітніх трансформацій.

Виклад матеріалу. Ефективність виховної роботи в закладах загальної середньої освіти безпосередньо залежить від чіткої відповідності державним пріоритетам, закріпленим у нормативно-правових актах. Із 2024-2025 н.р. освітня галузь керується оновленою стратегією, яка ставить утвердження української національної та громадянської ідентичності в основу національної безпеки та суспільної стабільності. Центральним документом є Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 № 2834-IX, який визначає правові та організаційні засади виховання громадянина-патріота [4]. На розвиток положень цього закону було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322, якою схвалено Стратегію утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року. Цей документ акцентує увагу на формуванні у молоді стійкої відданості національним інтересам, поваги до державної символіки та готовності до захисту Батьківщини.

Особливу роль у плануванні роботи вчителя мовно-літературної освітньої галузі відіграє Державний стандарт базової середньої освіти, який через компетентнісний підхід реалізує завдання національного виховання [3]. У 2024 році нормативну базу було доповнено Державною цільовою соціальною програмою з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року, затвердженою постановою КМУ № 864 від 30.07.2024 [2]. Ця програма передбачає конкретні кроки щодо популяризації української мови, культури та історії як засобів консолідації суспільства.

Патріотизм, за визначенням учених, є сферою духовного життя, яка пронизує всі аспекти діяльності людини – від її праці до емоційних станів любові чи ненависті [5, с.149]. Він ґрунтується на любові до рідної землі, мови, родини та народу. Успішність патріотичного виховання вбачається у здатності дитини усвідомити свою національну належність та відчувати гордість за неї, що проявляється у конкретних вчинках: бережливому ставленні до довкілля, дотриманні народних традицій та активній громадянській позиції.

Проектна діяльність дозволяє перевести ці теоретичні конструкти у площину активної діяльності. Замість пасивного сприйняття інформації про патріотизм, учні через проєкт «проживають» історію свого народу, досліджують ментальність українців через художнє слово та створюють власні інтелектуальні чи творчі продукти, що утверджують національні цінності.

Метод проєктів у літературній освіті – це спосіб організації навчання, що передбачає розв’язання учнями значущої для них проблеми шляхом самостійного пошуку, аналізу та синтезу інформації, що завершується створенням реального продукту. Особливістю цього методу на уроках літератури є його здатність поєднувати естетичне задоволення від читання з критичним аналізом суспільних явищ.

Процес формування патріотичної свідомості через проєкти вимагає чіткої етапності, де кожна фаза має свій виховний потенціал :

1. **Мотиваційний етап:** учитель створює ситуацію виклику, актуалізуючи теми, що резонують з внутрішнім станом учнів. Це може бути звернення до історичної пам’яті, родинних переказів або сучасних героїчних вчинків.

2. **Організаційно-підготовчий етап:** формування груп та визначення джерел. Важливо залучати не лише підручники, а й художню літературу, архівні матеріали, інтерв’ю зі старожилами чи воїнами. На цьому етапі педагог виступає модератором, що допомагає структурувати пошукову діяльність.

3. **Виконавчий етап** – це ядро проєкту, де учні аналізують тексти, порівнюють позиції авторів та персонажів, виявляють патріотичні мотиви творів. Наприклад, досліджуючи проблему демократії в «Перехресних стежках» І. Франка, учні фактично працюють над власною громадянською позицією.

4. **Презентаційний етап (заключний):** захист проєкту у формі виставки, відеофільму, вистави або віртуальної презентації. Це момент публічного утвердження власних переконань та обміну досвідом з колективом.

Табл. 1. Типи проєктів та їх мета

Тип проєкту	Тематика	Мета
Дослідницький	«Генеалогічне древо моєї родини у творах українських класиків»	Усвідомлення значущості роду та родоводу як основи нації
Творчий	«Створення сучасного коміксу за мотивами героїчного епосу»	Переосмислення традиційних образів через сучасну візуальну мову
Інформаційний	«Віртуальний музей Григорія Сковороди: мандрівка у вічність»	Систематизація знань про життя митця як приклад служіння істині
Соціальний	Кампанія «Скажи українською: очищуємо мовлення від суржику»	Практичне утвердження статусу державної мови
Ігровий / Драма	«Театралізація народної казки як дзеркала національної ментальності»	Емоційне сприйняття народної мудрості та етичних норм

Сучасний урок літератури неможливо уявити без цифрових інструментів, які роблять процес навчання динамічним та наближеним до інтересів здобувачів освіти. Цифрові проєкти дозволяють вийти за межі класної кімнати та залучити учнів до створення контенту, який має суспільну цінність.

Проєкт «Віртуальний музей письменника» є одним із найуспішніших прикладів інтеграції знань. Учні об'єднуються в групи, кожна з яких облаштовує окрему «музейну залу». Наприклад, під час вивчення творчості Марка Вовчка групи можуть працювати над залами: «Становлення Марії Вілінської», «Життя в Україні та дебют», «Петербурзький період». Використання платформ на кшталт Padlet або Google Sites дозволяє наповнити ці зали не лише текстом, а й аудіозаписами, відеороликами, малюнками та інтерактивними картами мандрів письменника. Це формує уявлення про митця як про живу особистість, чиє життя було нерозривно пов'язане з долею України.

Створення коротких відеороликів за мотивами художніх творів вимагає від учнів глибокого розуміння ідеї та архітекtonіки тексту. У межах великої групи кожен знаходить роль за здібностями: сценарист, режисер, актор, оператор чи монтажер. Це сприяє командній роботі та розвитку критичного мислення.

Запис літературних творів у форматі аудіо (наприклад, проєкти «Укрліт», «Слухати серцем») дозволяє учням відчувати ритміку українського слова та красу мови. Спільне створення бази тестів на Google Диску або змагання в Kahoot! додають елемент гейміфікації, що знижує рівень стресу та підвищує залученість до навчального процесу.

Проєктна діяльність на уроках літератури структурується за кількома

основними векторами, що охоплюють всі рівні національного самоусвідомлення:

1) культ родини та родовід. Формування думки про суспільну значущість родини починається з вивчення творів, де сім'я виступає як берегиня традицій. Проєкти з краєзнавства та дослідження власного роду допомагають учням зрозуміти, що історія України складається з історій мільйонів сімей;

2) краєзнавство та місцева ідентичність. Проєкти можуть включати інтерв'ю з місцевими жителями, вивчення діалектних особливостей регіону в творах письменників-земляків та створення літературно-туристичних маршрутів;

3) мовна стійкість та культура мовлення. В умовах інформаційного засилля іноземних запозичень проєкти, спрямовані на очищення мовлення, набувають особливої актуальності, наприклад, рубрика «Скажи українською»;

4) народна педагогіка та традиційні обереги. Проєкти, що передбачають практичну діяльність, наприклад, виготовлення ляльки-мотанки або дослідження символіки українського орнаменту в поезії, дозволяють учням доторкнутися до джерел народної духовності.

Висновки. Проєктна діяльність виконує важливу роль у соціальній адаптації учнів, особливо в умовах війни. Це засіб подолання стресу та формування почуття спільноти. Основними правилами групової роботи є повага до думки іншого, щирість у спілкуванні, активність кожного та відсутність деструктивної критики. Для дітей, які були змушені змінити місце проживання, участь у патріотичних проєктах стає механізмом «вкорінення» в новій громаді. Спільні дослідження місцевих традицій чи спільна театралізація казок допомагають їм відчутти себе частиною єдиного національного організму. Це сприяє зміцненню соціальної адаптації та підвищенню академічних успіхів через емоційне залучення.

Завдання вчителя-словесника – не нав'язувати патріотичні погляди ззовні, а надавати зразки кращого прояву патріотичних почуттів через мистецтво слова. Художня література віддзеркалює ментальність народу, і вчитель має допомогти учням самостійно відкрити ці сенси, виступаючи партнером у пошуку істини.

Список використаних джерел

1. Гриньова М. В., Кононко О. Л. Військово-патріотичне виховання у закладах освіти України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Педагогічний альманах*. 2022. № 49. С. 63-68.
2. Державна цільова соціальна програма з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 липня 2024 р. № 864. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 05.02.2026).
3. Державний стандарт базової середньої освіти : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 05.02.2026).
4. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 46. Ст. 116. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 05.02.2026).
5. Онопрієнко О. Патріотичне виховання як науково-педагогічна проблема: понятійний аспект. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Умань : Софія, 2021. Вип. 20. С. 149-157.
6. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський, Я. Калакура, О. Калакура, М. Юрій. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.

Поляченко Наталія Олександрівна

Студентка I курсу магістерського рівня заочної форми, факультету
філології, історії та політико-юридичних наук
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
М. Ніжин

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

У статті розглянуто роль освіти як складника національної безпеки України в умовах гібридної війни та глобалізаційних трансформацій. Особливу увагу приділено національно-патріотичному вихованню молоді, формуванню критичного мислення та медіаграмотності як інструментів протидії інформаційній агресії. Проаналізовано сучасні виклики, визначено ключові цінності освітнього середовища та окреслено напрями вдосконалення державної політики у сфері національно-патріотичного виховання.

Ключові слова: Освіта, патріотичне виховання, критичне мислення, медіаграмотність, інформаційна безпека.

Вступ

Початок ХХІ століття ознаменувався кардинальною трансформацією безпекового середовища, у якому функціонують держави. Сучасні конфлікти дедалі рідше мають виключно військовий характер, натомість поєднують широкий спектр політичних, інформаційних, економічних, культурних і психологічних інструментів впливу. Такі процеси отримали назву гібридних війн, у межах яких боротьба ведеться не лише за території, а передусім за свідомість громадян, їхні цінності, переконання та ідентичність. У цьому контексті освіта перестає бути виключно соціальною сферою і набуває стратегічного значення для забезпечення національної безпеки держави.

Для України проблема національної безпеки в освітній сфері набула особливої актуальності в умовах тривалої збройної агресії Російської Федерації. Освітній простір став одним із ключових напрямів протистояння, адже саме через освіту формуються світоглядні орієнтири молоді, її громадянська позиція, національна ідентичність і здатність до критичного осмислення інформації. Ворожі інформаційні кампанії спрямовані на підрив довіри до державних інституцій, спотворення історичної пам'яті, дискредитацію демократичних цінностей і поширення дезінформації. У зв'язку з цим питання національно-патріотичного виховання молоді виходить за межі педагогіки і стає складником державної політики у сфері безпеки.

Сучасна молодь формується в умовах глобалізованого світу та цифрового середовища, де інформаційні потоки є надзвичайно інтенсивними та часто суперечливими. Соціальні мережі, онлайн-платформи та цифрові медіа створюють нові можливості для доступу до знань, але водночас відкривають простір для маніпуляцій, фейкових новин і пропаганди. Саме тому формування критичного мислення, медіаграмотності та інформаційної культури стає

необхідною умовою підготовки молодого покоління до життя в умовах сучасних викликів.

Важливим аспектом є поєднання національно-патріотичного виховання з демократичними цінностями, правами людини та принципами верховенства права. Сучасний патріотизм передбачає не лише емоційне ставлення до держави, а й усвідомлену відповідальність за її розвиток, готовність до громадянської участі та дотримання демократичних норм. Таким чином, освіта стає ключовим інструментом формування громадянина, здатного ефективно діяти в умовах глобалізованого світу та протидіяти викликам гібридної війни.

Метою статті є дослідження ролі національно-патріотичного виховання молоді як складника національної безпеки України в умовах гібридної війни, а також обґрунтування значення критичного мислення та медіаграмотності у протидії інформаційній агресії.

Основна частина. Гібридна війна характеризується поєднанням традиційних військових методів із широким використанням інформаційно-психологічних операцій. Інформаційний простір стає одним із ключових театрів бойових дій, де боротьба ведеться за свідомість громадян. Саме тому освіта повинна формувати здатність молоді критично оцінювати інформацію, розпізнавати маніпуляції та протидіяти пропаганді [1].

Критичне мислення є базовою компетентністю сучасної людини. Воно передбачає здатність аналізувати інформацію, перевіряти джерела, відокремлювати факти від суджень і формувати власну аргументовану позицію. У контексті гібридної війни критичне мислення виконує функцію своєрідного «інтелектуального щита», що захищає особистість від дезінформації та маніпуляцій [2].

Сучасна молодь перебуває у глобальному цифровому середовищі, де інформаційні потоки надзвичайно інтенсивні. Соціальні мережі, месенджери та онлайн-платформи стали основними джерелами інформації. Водночас саме ці канали часто використовуються для поширення фейків, пропаганди та ворожих

наративів. Формування медіаграмотності дозволяє молоді усвідомлювати механізми інформаційного впливу та відповідально споживати інформацію [3].

Національно-патріотичне виховання має базуватися на поєднанні національних традицій і демократичних цінностей. Патріотизм у сучасному розумінні передбачає не лише любов до Батьківщини, а й готовність діяти в інтересах суспільства, поважати права людини та дотримуватися принципів демократії. Такий підхід сприяє формуванню активної громадянської позиції та соціальної відповідальності [4].

Важливу роль у формуванні патріотизму відіграє історична пам'ять. Усвідомлення історичного досвіду боротьби за незалежність, знання про культурну спадщину та державотворчі традиції сприяють зміцненню національної ідентичності. Історична освіта має формувати критичне осмислення минулого та відповідальне ставлення до майбутнього.

Особливе значення в умовах війни має психологічна стійкість молоді. Освітні заклади повинні створювати підтримувальне середовище, що сприяє розвитку емоційної компетентності, здатності долати стрес і адаптуватися до складних умов. Психологічна стійкість є важливим елементом національної безпеки, адже стійке суспільство здатне ефективно протидіяти кризам.

Водночас глобалізація створює нові виклики. З одного боку, вона відкриває доступ до міжнародних освітніх ресурсів і сприяє академічній мобільності. З іншого боку, існує ризик втрати культурної ідентичності та послаблення національної солідарності. Завдання освіти полягає у поєднанні відкритості світу з усвідомленням власної культурної унікальності.

Ефективна реалізація національно-патріотичного виховання потребує системного підходу, співпраці держави, освітніх установ та громадянського суспільства. Волонтерські ініціативи, участь молоді у соціальних проєктах, зустрічі з військовими та громадськими діячами сприяють формуванню відчуття причетності до долі держави [5].

Висновок. Проведений аналіз засвідчує, що національно-патріотичне виховання молоді в умовах гібридної війни є одним із ключових напрямів

забезпечення національної безпеки України. Освітня сфера виступає стратегічним простором формування громадянської свідомості, національної ідентичності та стійкості суспільства до зовнішніх і внутрішніх загроз. У сучасних умовах саме освіта здатна забезпечити формування покоління громадян, які володіють необхідними знаннями, компетентностями та цінностями для захисту держави та її демократичного розвитку.

Особливого значення набуває розвиток критичного мислення та медіаграмотності як інструментів протидії інформаційній агресії. Здатність молоді аналізувати інформацію, розпізнавати маніпуляції та усвідомлювати механізми пропаганди формує стійкість до інформаційно-психологічних впливів. Це сприяє зміцненню інформаційної безпеки держави та підвищенню рівня громадянської відповідальності.

Національно-патріотичне виховання має здійснюватися на основі поєднання національних традицій і демократичних цінностей. Такий підхід сприяє формуванню зрілої громадянської ідентичності, що поєднує любов до Батьківщини з повагою до прав людини, принципів свободи та верховенства права. Важливим чинником є також розвиток історичної пам'яті, психологічної стійкості молоді та її готовності до активної громадянської участі.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням ефективних моделей інтеграції національно-патріотичного виховання у зміст освіти, удосконаленням підготовки педагогічних кадрів та посиленням співпраці між державою, освітніми установами та громадянським суспільством. Комплексна реалізація цих завдань сприятиме зміцненню національної безпеки та сталому розвитку України в умовах глобалізованого світу.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про освіту». Київ, 2017.
2. Почепцов Г. Гібридна війна: інформаційна складова. Київ: Києво-Могилянська академія, 2015.
3. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. Paris: UNESCO, 2021.

4. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Київ: МОН України, 2022.

5. Кремень В. Освіта і наука України в умовах війни. Київ: Грамота, 2023.

Скусинець Анна

викладач Сумського фахового коледжу
будівництва та архітектури

ФЕНОМЕН ЛОКАЛЬНОГО ВОЛОНТЕРСТВА В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: ОСОБИСТИЙ ДОСВІД ТА ОСМИСЛЕННЯ

В центрі уваги публікації – розкриття феномену локального волонтерства в Україні (2022–2026 рр.) як унікальної моделі швидкої соціальної самоорганізації. Авторка поєднує теоретичний аналіз із рефлексією особистого досвіду. Це уможливорює розуміння того, як мікроспільноти стали фундаментом національної стійкості. Досліджено трансформацію волонтерства з аматорської діяльності в професійну горизонтальну мережу, що заповнює інституційні лакуни та формує нову етику громадянської відповідальності. Висвітлено роль «терапії дією» у збереженні ментального здоров'я людей та доведено, що локальна згуртованість є ключовим інструментом виживання суспільства в умовах війни.

Ключові слова: волонтерство, громадянське суспільство, благодійність, повномасштабне вторгнення.

У день 24 лютого 2022 р. світ сколихнула звістка про повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України. Російська збройна агресія стала першим масштабним континентальним конфліктом у Європі ХХІ століття, що зруйнував повоєнний світопорядок та архітектуру безпеки.

Сучасний світ опинився перед загрозою нового тоталітарного режиму, який сповідує ідеологію «рашизму» – еkleктичну суміш фашизму, більшовизму та нацизму, завуальовану під захист культурних і релігійних цінностей.

Повномасштабний напад у 2022 році остаточно деконструював міф про «внутрішньоукраїнський конфлікт», викривши пряме управління Москви окупованими територіями Донбасу та справжню роль Кремля як агресора, а не посередника[10].

Дії РФ на захоплених територіях України демонструють відродження нацистських методів ведення війни – від масових страт і депортацій до систематичного катування цивільних та мародерства. Політичне керівництво й громадськість багатьох країн прогнозували Росії «бліцкриг», даючи Україні лічені тижні з урахуванням можливого партизанського опору на заході країни. Утім, наша держава виявилася спроможною вистояти в складній ситуації. Звісно, це зумовлювалося не лише готовністю сил оборони чинити агресорові опір, але й консолідацією українців.

Проявом активності громадянського суспільства стало масштабування волонтерства, що суттєво впливає на політику нашої держави. Відкликом на нього стало ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 № 3236-VI . Згідно зі ст. 1 цього акту визначено й поняття «волонтерська діяльність» – це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги [4].

Тисячі людей в Україні і по всьому світу долучилася до благодійності, яка вражала своїм розмахом. Висока швидкість самоорганізації та масштабність громадянських акцій стали підтвердженням життєздатності українського громадянського суспільства в умовах війни. Ключовим її чинником стала поява активного громадянина як центральної фігури суспільно-політичного життя. Це забезпечило реалізацію формули «громадянин – суспільство – держава», яка є обов'язковою умовою для стійкості демократичної країни [6, с.162].

Наразі відомо про багато форм волонтерської діяльності, проте інтерес авторки зосереджений на локальному волонтерстві – здатності громадян до миттєвої самоорганізації, створення гнучких логістичних ланцюжків на місцях та масштабний інформаційний спротив [2, с. 46].

Локальне волонтерство має низку суттєвих переваг, особливо в умовах війни чи кризових ситуацій. Насамперед воно забезпечує швидкість реагування, оскільки місцеві ініціативи не залежать від складних бюрократичних процедур і можуть оперативно відповідати на потреби громади. Допомога при цьому є більш точною та адресною, адже волонтери добре знають конкретні проблеми й запити людей. Не менш вагомим є високий рівень довіри між учасниками добродійної діяльності, що ґрунтується на особистих контактах і горизонтальних зв'язках. Це підвищує відповідальність і прозорість діяльності, згуртованість, формує відчуття єдності та взаємної підтримки. Крім того, волонтерство розвиває громадянську активність, навички самоорганізації, лідерства й управління ресурсами. Воно також має важливий психологічний ефект: допомагає подолати відчуття безсилля та надає сенс діям у складний період. Справжнє розуміння цих переваг приходить не з аналізу статистики, а з особистої участі. Саме досвід щоденної роботи в локальній команді дозволив мені побачити, як теоретичні ознаки перетворюються на реальні механізми підтримки.

Навчальний заклад, де я здобувала середню освіту, – Сумська загальноосвітня школа І-ІІІ ст. № 4 імені Героя України О. Аніщенка, – на постійній основі співпрацював із благодійною студією «Світоч», яка спеціалізувалася на допомозі онкохворим дітям [1]. У березні 2017 року я разом зі своїми однокласницями, які так само любили творчість і хотіли допомагати нужденним, взяли участь у вуличному концерті, де виконували пісні та збирали кошти для дітей, які перебували на лікуванні в Сумській обласній дитячій клінічній лікарні. З того дня волонтерство стало невід'ємною частиною мого життя. Роки систематичної участі та організації волонтерських ініціатив дали значний організаційний досвід, який став у пригоді від 24 лютого 2022 року.

Повномасштабне вторгнення я зустріла у рідному місті Суми, яке понад місяць було блоковане російськими військами. Аби не піддаватися паніці і страху, я обрала шлях дій. Оскільки перебування на вулицях в перші тижні було небезпечним, свою активність я перенесла в Інтернет-простір [8]. Серед перших

ініціатив варто виділити інформаційні акції: патріотичні відео з виконанням українських віршів, поширення інформації про актуальні потреби у ліках, харчуванні місцевих громадян, запитів від військових, які обороняли місто тощо [дод. А].

У березні 2022 р. мною та студентською спільнотою Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка був проведений перший благодійний онлайн-збір для потреб територіальної оборони міста Суми. Спільними зусиллями вдалося зібрати – 3819 грн [5].

У місті Суми від 2014 року діє громадська організація «Сумський бабський батальйон – тил», яка на регулярній основі допомагає військовим у виготовленні маскувальних сіток, пошиттю одягу, нижньої білизни, харчовій допомозі, засобах особистої гігієни тощо[3]. До плетіння сіток долучали усіх охочих. Дана діяльність допомагала відволіктися від подій і діяльнісно підтримувати військо. Я відвідувала осередок і разом з активістами створювала захисні сітки для наших захисників.

11 квітня 2022 р. було відновлено контроль над державним кордоном Сумської області [9]. Деблокада Сум відкрила нові можливості для здійснення волонтерської діяльності. Разом з місцевими фотографіями Євгенією Потаповою та Ксенією Сідельник ми провели благодійну акцію «Фото за донат», де перехожі мали змогу допомогти фінансово і за це отримати професійну світліну. Захід супроводжували імпровізованим вуличним концертом, де виконували відомі українські пісні. Результат даної ініціативи – 2680 грн [дод. Б].

Важливу роль у моїй благодійній діяльності відіграли соціальні мережі, адже саме онлайн-спільнота допомагала реалізовувати потреби, які масово виникали у військових. Збори здійснювалися за допомогою краундфандингу [11]. Результатом цього може слугувати збір на тепловізор, здійснений у червні 2022 р. Тоді за допомоги українців, які перебувають в Польщі ми знайшли бюджетний варіант за 2099 злотих (16626,08 грн). Даний

пристрій був куплений і переданий сумським прикордонникам [дод. В].

Узимку 2022–2023 рр. стали затребуваними окопні свічки, які стали модернізованим варіантом «свічки Гінденбурга» (названі на честь німецького генерал-фельдмаршала Пауля фон Гінденбурга), що активно використовувалися ще під час Першої світової війни. Це була плоска картонка, наповнена жиром, з коротким гнітом. Сучасна версія виготовляється з бляшанок, наповнених гофрованим картоном та залитих парафіном/воском, що горить протягом восьми годин і дозволяє підігріти їжу чи зігрітися. Виготовлення окопних свічок об'єднало всю мою родину, друзів та абсолютно незнайомих людей, які збирали банки з-під консервів, жертвували кошти на закупівлю парафіну або віддавали старі свічки, які ми переплавляли. У вихідні в холодну пору року я та моя родина збиралися вдома і розподіляли між собою етапи роботи: нарізка картону, формування каркасу свічки, розтоплення та заливання парафіну. За період 2023–2026 рр. було виготовлено тисячі окопних свічок, які передавалися на різні ділянки фронту [7].

Зважаючи на зростаючу кількість потреб і збільшення необхідних для збору сум, ефективним методом збору коштів стали онлайн-лотереї. Разом із колегами-волонтерами ми залучали спонсорів, які надавали лоти: від фотосесій, сертифікатів та книг до солодошів і виробів ручної роботи [дод. Г]. Для кожного розіграшу встановлювалася фіксована вартість «квитка», а тривалість акції залежала від фінансової мети або терміновості запиту. Внесок благодійників, що діляться власною творчістю, є неоціненним: їхні роботи додають ініціативі унікальності та емоційного забарвлення, що додатково стимулює людей до донатів. Фінальний вибір переможців ми довіряли рандомайзеру.

Загалом, лотереї стали одним із постійних форм збору коштів. За чотири роки повномасштабної війни я провела десятки подібних ініціатив, на яких збирали на зимовий одяг, захисні шоломи, бронежилети, РПС-системи, турнікети тощо [8]. Онлайн-лотереї у благодійному форматі є сучасним інструментом мобілізації ресурсів, що поєднує цифрові технології, громадянську активність і фінансову підтримку суспільно важливих ініціатив. Крім того,

цифрові платформи дають можливість публічно звітувати про надходження та витрати, що підвищує довіру.

Знайомство із талановитими людьми міста дало змогу проводити ярмарки в місті. Асортимент товарів, представлених на благодійному заході, був дійсно різноманітним: домашня випічка, мило ручної роботи, вироби з вовни, картини, прикраси для волосся, шопери і багато іншого. За період 2023–2025 рр. було проведено три ярмарки: 28–29 січня 2023 р. (збір на тепловізор для військових з Роменщини; результат – 9487 грн); 9–10 березня 2024 р. (збір на бронезилет для бійця з міста Суми; результат – 17615 грн); 5 квітня 2025 р. (збір на зарядні станції для Степанівського ДФТГ; результат – 24616 грн) [1;8].

Благодійні ярмарки ефективні завдяки живій взаємодії та атмосфері довіри. Особиста присутність і безпосереднє спілкування підвищують готовність людей робити внески та підтримувати ініціативу волонтерів. Такі заходи створюють відчуття причетності до спільної справи, зміцнюють згуртованість громади й забезпечують прозорість збору коштів. Окрім фінансового результату, ярмарки формують активну та солідарну спільноту [дод. Д].

Українське локальне волонтерство під час повномасштабного вторгнення стало унікальним прикладом суспільної мобілізації, яку західні дослідники часто називають «когнітивною стійкістю» нації. Головна особливість цього явища полягає у горизонтальних зв'язках, високому рівні міжособистісної довіри та безпосередньому знанні потреб. Важливим аспектом ком'юнітарного волонтерства став перехід від емоційно забарвлених дій перших місяців війни до професійної системності: локальні ініціативи еволюціонували у систематичні благодійні заходи, інтегруючи волонтерську діяльність у повсякденний графік роботи та життя. На відміну від класичного благодійництва, де донор відсторонений від процесу доброчинності, українська модель побудована на тотальному залученні. У результаті, плетіння маскувальних сіток у підвалі чи збір коштів в Інстаграмі стали формою як індивідуальної, так і групової терапії. Це дозволило людям повернути собі відчуття дотичності до подій війни та контролю над власним життям у ситуації, коли зовнішній світ руйнувався.

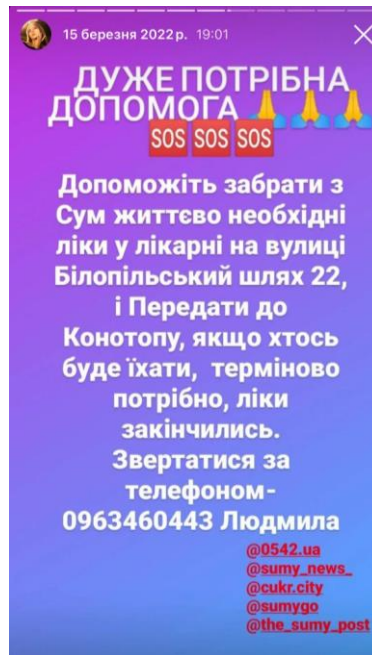
Феномен локального волонтерства також виявляється у здатності громадян самотійно ідентифікувати та заповнювати прогалини в управлінні, що робить українське суспільство не просто об'єктом захисту, а й суб'єктом війни, де кожен локальний осередок став автономним вузлом опору, який неможливо знищити централізованим ударом. Досвід волонтерської діяльності доводить тезу про те, що в умовах війни локальна згуртованість стає потужнішою за глобальні інституції, створюючи нову модель громадянського суспільства, де відповідальність за державу починається з власної ініціативи та дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Благодійна студія «Світоч». URL: https://www.instagram.com/svitoch_help_people/ (дата звернення: 23.02.2026)
2. Гайдукова А.Г. Волонтерська діяльність: види, форми та напрями: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі». Запоріжжя, 15 жовтня 2025 р. С. 43-46
3. ГО "Сумський Бабський Батальйон -ТИЛ". URL: <https://www.facebook.com/groups/479378588884348> (дата звернення: 23.02.2026)
4. Закон України «Про волонтерську діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення: 23.02.2026)
5. Звіт про зібрані кошти для сумської ТРО. URL: <https://www.instagram.com/p/CbhTJjtVJ4/?igsh=MTI4YXc2NzFnNDU1bg==> (дата звернення: 23.02.2026)
6. Мандебура О.С. Громадянське суспільство як чинник формування політичної нації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 4 (90). С.160-181
7. Окопна свічка. URL: <https://www.psdinfo.pro/post/%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%87%D0%BA%D0%B0> (дата звернення: 23.02.2026)
8. Скусинець А. Sweet_pills_ : особиста сторінка в Instagram. URL: https://www.instagram.com/sweet_pills_/ (дата звернення: 23.02.2026)
9. Суспільне Суми. URL: <https://suspilne.media/sumy/442272-11-kvitna-2022-roku-na-sumsini-vidnovili-kontrol-nad-derzavnim-kordonom-zaluznij/> (дата звернення: 22.02.2026)
10. Український інститут національної пам'яті. 2022 - початок повномасштабного вторгнення РФ в Україну. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lyutyu/24/2022-pochatok-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rf-v-ukrayinu> (дата звернення: 23.02.2026)

11. Що таке краудфандинг і як він працює. URL: <https://givingtuesday.ua/statti/kraudfandyng-shho-cze-take-i-yak-vin-praczyuye/> (дата звернення: 23.02.2026)

ДОДАТОК А (приклад інформаційної акції)

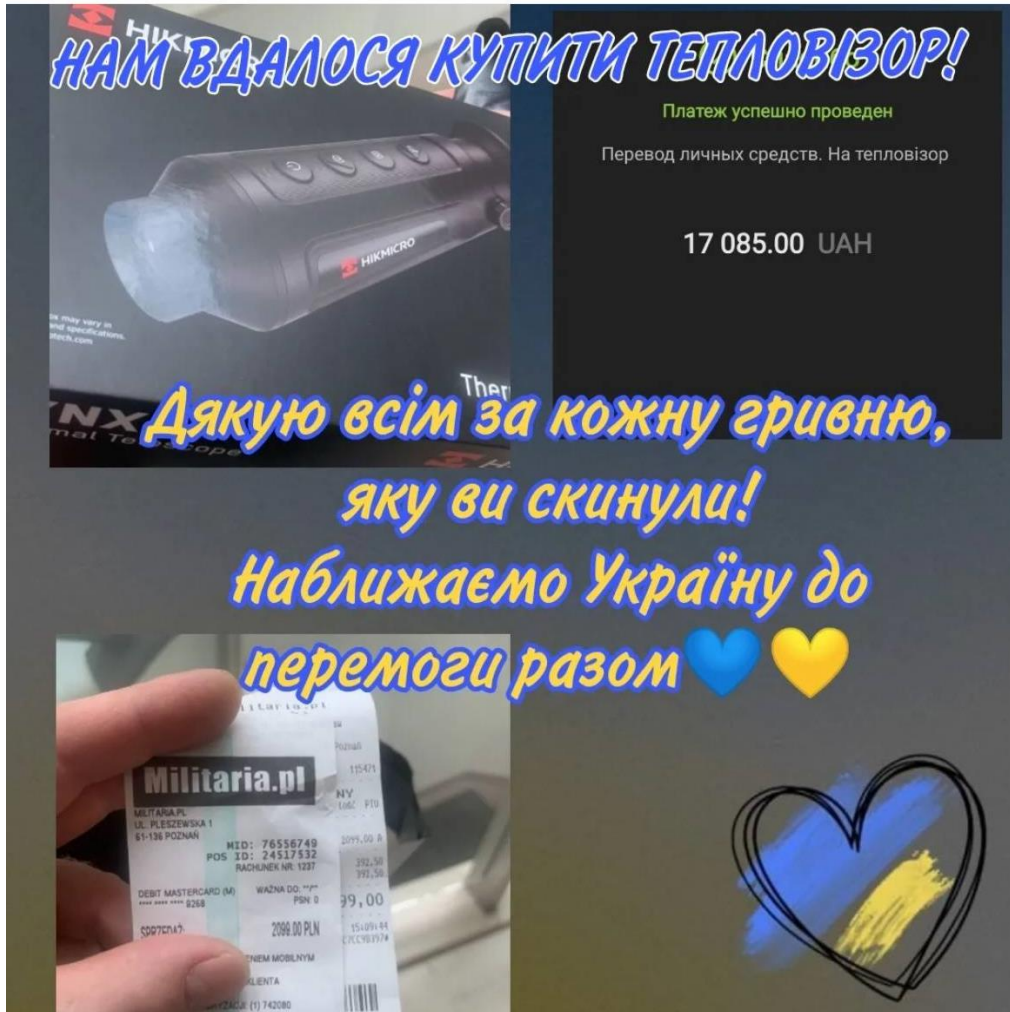
ДОДАТОК Б (квітень 2022 р. результати благодійної акції «Фото за донат»)

ДОДАТОК В (результат благодійного збору на тепловізор, здійснений у червні 2022 р.)

svitoch_help_people

12

Уподобали: [_daryna_kravchenko_](#) та інші люди

svitoch_help_people Шановні друзі, у нас сьогодні дуже радісна новина!

Ми купили тепловізор для хлопців, нам... більше

ДОДАТОК Г (приклад благодійної онлайн-лотереї)

svitoch_help_people

БЛАГОДІЙНА ЛОТЕРЕЯ

Донатити

На ноутбук для потреб військових

Умови:

- вартість номерка - 20 грн;
- кидаєте скрін про транзакцію - отримуєте кількість номерків, відповідно до суми донату;
- розіграш - 28.06.24 р

Номер картки банки
5375411219377327

Отримуєш

Уподобали: sherenok_iryua та інші люди

svitoch_help_people СУМУВАЛИ? 😊 НОВА ЛОТЕРЕЯ - НОВІ ПРАВИЛА

ДОДАТОК Д (фото з благодійного ярмарку 05.04.2025 р. м. Суми)

Смагін Ігор Іванович
доктор педагогічних наук
професор кафедри суспільно-
гуманітарних дисциплін Комунального
закладу «Житомирський обласний
інститут післядипломної педагогічної
освіти» Житомирської обласної ради,
м. Житомир

ПАТРІОТИЗМ МІЖ ЧЕСНОТОЮ, ІДЕОЛОГІЄЮ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЮ ЛОЯЛЬНІСТЮ: ІСТОРИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено історико-концептуальний аналіз еволюції поняття «патріотизм» у європейській політичній, філософській та лексикографічній традиції. Простежено походження терміна від античних уявлень про patria та громадянську чесноту поліса і Римської республіки до сучасного наукового трактування як риси характеру та форми громадянської лояльності, пов'язаної з правовими інституціями, демократичними цінностями та відповідальністю перед політичною спільнотою. Зроблено висновок, що сучасні концепції патріотизму тяжіють до інклюзивних і критичних моделей, зокрема до ідеї конституційного патріотизму, яка прагне поєднати любов до батьківщини з повагою до універсальних прав людини.

Ключові слова: патріотизм, патріот, громадянська чеснота, конституційний патріотизм.

Вступ. Поняття патріотизму посідає центральне місце в політичній, філософській та культурній історії Європи. Попри зовнішню очевидність і поширеність терміна, його зміст ніколи не був ані однозначним, ані сталим. У різні історичні епохи «патріот» і «патріотизм» означали різні типи лояльності, чеснот, політичних обов'язків і форм колективної ідентичності. Як показують історико-лінгвістичні та філософські дослідження, зокрема праці Мері Діц, «мовне життя» цього поняття було відносно коротким, але надзвичайно

динамічним, а його семантичні трансформації тісно пов'язані зі змінами політичних інститутів і уявлень про спільноту [1].

У сучасному дискурсі патріотизм зазвичай розуміють як позитивну громадянську чесноту, що включає любов до батьківщини, ідентифікацію з нею та готовність діяти в її інтересах. Водночас історичний аналіз засвідчує, що патріотизм неодноразово набував суперечливих і навіть негативних конотацій, особливо у зв'язку з націоналізмом, революційною риторикою або державними мобілізаційними практиками. Саме тому дослідження генези та смислових зсувів цього поняття є необхідною передумовою його коректного використання в сучасних академічних і публічних дебатах.

Метою статті є історико-концептуальний аналіз еволюції поняття «патріотизм» у європейській традиції – від античного уявлення про *patria* до сучасних філософських, політичних і лексикографічних інтерпретацій.

Основна частина. Первісне значення понять «патріот» і «батьківщина» сформувалося в античному світі. У грецькій мові *πατριώτης* означав «земляка» або «співвітчизника», пов'язаного зі спільною *πατρίς*. У римській традиції *patria* набула чіткішого політичного виміру, позначаючи як рідне місто, так і Рим як спільну батьківщину імперських підданих. Римські автори, зокрема Ціцерон, підкреслювали примат обов'язку перед *patria* над приватними зв'язками, формуючи ідеал громадянської самопожертви (*pro patria mori*) [1, с. 202].

З утвердженням християнства античне розуміння батьківщини зазнало радикального перегляду. Політична лояльність до земної *patria* поступилася уявленню про *patria caelestis* – небесну батьківщину. Це призвело до знецінення світської держави як об'єкта емоційної прихильності та перенесення акценту на духовну спільноту віруючих. У середньовіччі лояльність дедалі більше спрямовувалася на локальні спільноти, феодалні зв'язки та церковну ієрархію » [2, с. 479].

Формування королівств, поява податків «на захист батьківщини», концепт *sancta patria* та ідея справедливої війни на захист рідної землі сприяли сакралізації батьківщини. У цей період патріотизм починає поєднувати релігійні,

моральні та політичні мотиви, готуючи ґрунт для національної свідомості.

В епоху Відродження і раннього модерну відбувається реабілітація античного ідеалу громадянської відданості. Гуманісти та республіканські мислителі розглядали любов до батьківщини як вищу політичну чесноту. У XVIII столітті поняття «патріот» стає активним елементом політичної риторики, особливо в Англії та Франції, де його використовують як прихильники влади, так і опозиція.

Особливе значення має позиція Семюела Джонсона, який, з одного боку, дає класичне словникове визначення патріота як людини, керованої любов'ю до країни, а з іншого – критикує «фальшивий патріотизм» як прикриття приватних інтересів [3, с. 2; 4, с. 316].

У XIX столітті патріотизм дедалі більше переплітається з націоналізмом. Романтичні визвольні рухи надають йому емоційно-міфологічного виміру, тоді як національна держава стає головним об'єктом лояльності.

У XX столітті, після досвіду світових воєн і тоталітарних режимів, відбувається критичне переосмислення патріотизму. Джордж Орвелл чітко протиставляє оборонний патріотизм агресивному націоналізму [5], а ліберальні мислителі, зокрема лорд Актон, наголошують на громадянському, а не етнічному характері патріотичної відданості [6, с. 292–293].

Сучасна лексикографія та філософія розглядають патріотизм як складний соціокультурний конструкт. Провідні енциклопедії та словники визначають його як любов і відданість країні, пов'язані з громадянством, правами та інституціями. Окреме місце посідає концепція конституційного патріотизму, запропонована в німецькій традиції, яка переносить об'єкт лояльності з етносу на демократичні цінності й правовий лад.

Цікавим прикладом контекстуального вживання патріотизму в американській культурі є звернення до образів солдатів Американської революції, Громадянської війни та висадки в Нормандії як взірців «справжнього» патріотизму, який полягає у самопожертві заради вищої мети – збереження Союзу чи захисту вільного світу.

У французькій традиції поняття патріотизму (*patriotisme*) нерозривно пов'язане з ідеями Великої французької революції та концепцією «батьківщини» (*patrie*) як політичної спільноти вільних громадян.

Словник *Le Robert* визначає патріотизм як «любов до батьківщини; бажання, волю присвятити себе, пожертвувати собою заради її захисту» [7]. Тут акцент зміщується з простого почуття на активну волю (*volonté*) та готовність до самопожертви.

Словник *Larousse* описує патріотизм як «сентиментальну прихильність до своєї батьківщини, що виявляється в бажанні її захищати та просувати» [8]. Важливою є деталь про «просування» (*promouvoir*) країни, що вказує на активну роль патріота в міжнародному контексті.

Словник CNRTL (*Trésor de la langue française*) підкреслює історичний аспект: у XVIII столітті патріотизм був нерозривно пов'язаний із прийняттям «нових ідей» (революційних цінностей), де «патріотизм диктував закон» [9].

Французька мова багата на похідні та специфічні форми патріотизму, що відображають різні сфери суспільного життя:

- *Patriotisme économique* (економічний патріотизм): кампанії, що закликають громадян віддавати перевагу французьким товарам для підтримки національної економіки.
- *Patriotisme linguistique* (лінгвістичний патріотизм): сильний емоційний зв'язок із французькою мовою, її захист від зовнішніх запозичень.
- *Patriotisme de clocher* (патріотизм дзвіниці): прив'язаність до свого рідного міста чи села, часто перебільшена або обмежена.
- *Patriotisme constitutionnel européen* (європейський конституційний патріотизм): концепція лояльності до спільних європейських цінностей та законів.

Словники також фіксують специфічні конотації: наприклад, «*patriotisme de parti*» описується як дещо негативне явище, коли інтереси політичної партії ставляться вище за інтереси нації. Вираз «*patrouillotisme*» використовується як іронічне позначення надмірного, смішного або показового патріотизму.

У німецькомовній традиції, особливо після Другої світової війни, термін «*Patriotismus*» пройшов складну еволюцію. Словник *Duden* визначає патріотизм як «[захоплену] любов до батьківщини; вітчизняні переконання» (*begeisterte Liebe zum Vaterland; vaterländische Gesinnung*) [10]. Синонімічний ряд у німецькій мові включає такі поняття як «*Heimatliebe*» (любов до рідного краю) та «*Nationalgefühl*» (національне почуття).

Через історичний досвід зловживання національними почуттями, у Німеччині було розроблено концепцію «конституційного патріотизму» (*Verfassungspatriotismus*). *Duden* визначає його як патріотизм, що базується на цінностях та принципах конституції, а не на етнічній чи історичній спільності [11]. Цей термін, введений Ю. Габермасом, мав на меті замінити емоційно нестабільний «прогресивний патріотизм» раціональною відданістю демократичним правам та свободам.

Німецькі політичні лексикони проводять чітку межу між позитивним патріотизмом та його негативними проявами. «*Hurra-Patriotismus*» (ура-патріотизм) описується як національна зарозумілість, шовінізм та агресивний націоналізм, що веде до самообману та ненависті до інших народів. На противагу цьому, «сучасний патріотизм» розглядається як визнання демократичних основ суспільства та захист прав людини.

Цікавим є також термін «*Lokalpatriotismus*» (локальний патріотизм), який *Duden* описує як [перебільшено] сильну любов до свого рідного міста чи ландшафту [12]. Це показує, що в німецькій мові патріотизм часто має багатшарову структуру: від любові до малої батьківщини (*Heimat*) до відданості державі та її конституційному ладу.

У всіх трьох лінгвістичних традиціях простежується прагнення лексикографів та мислителів розмежувати патріотизм як «позитивну» відданість та націоналізм як «негативну» або «виключну» ідеологію.

Висновки. Історичний аналіз засвідчує, що патріотизм не є ані статичною чеснотою, ані однозначною ідеологією. Його зміст формувався в тісному зв'язку з уявленнями про батьківщину, державу, громадянство і моральний обов'язок.

Від античної *patria* через християнське заперечення земної батьківщини, середньовічну сакралізацію та модерну політизацію патріотизм еволюціонував до сучасних форм громадянської та конституційної лояльності.

Сучасний патріотизм дедалі більше розуміється як усвідомлена, критична і інклюзивна відданість політичній спільноті, сумісна з універсальними правами людини. Чітке розмежування патріотизму і націоналізму, вироблене в ХХ столітті, залишається ключовою умовою його нормативної реабілітації в демократичних суспільствах.

Список використаних джерел

1. Dietz M. G. A brief history of the term in Patriotism / ed. by I. Primoratz. Amherst ; New York : Humanity Books, 2002. P. 201–215.
2. Kantorowicz E. Pro patria mori in medieval political thought. *American Historical Review*. 1951. Vol. 56. P. 472–492.
3. Johnson S. The patriot. Addressed to the electors of Great Britain. London : T. Cadell, 1774. 33 p.
4. Johnson S. A dictionary of the English language. Vol. 2. London : W. Strahan, 1755. 1167 p.
5. Orwell G. Notes on nationalism. *Polemic*. London, 1945. URL: <https://www.orwellfoundation.com/the-orwell-foundation/orwell/essays-and-other-works/notes-on-nationalism/> (дата звернення: 11.02.2026).
6. Acton J. E. E. D. The history of freedom and other essays. London : Macmillan and Co., 1909. 638 p.
7. Patriotisme. *Dictionnaire Le Robert*. URL: <https://dictionnaire.lerobert.com/definition/patriotisme> (дата звернення: 11.02.2026).
8. Patriotisme. *Larousse*. URL: <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/patriotisme/58708> (дата звернення: 11.02.2026).
9. Patriotisme. *CNRTL. Trésor de la langue française*. URL: <https://www.cnrtl.fr/definition/patriotisme> (дата звернення: 11.02.2026).
10. Patriotismus. *Duden*. URL: <https://www.duden.de/suchen/dudenonline/Patriotismus> (дата звернення: 11.02.2026).
11. Verfassungspatriotismus. *Duden*. URL: <https://www.duden.de/suchen/dudenonline/Verfassungspatriotismus> (дата звернення: 11.02.2026).
12. Lokalpatriotismus. *Duden*. URL: <https://www.duden.de/suchen/dudenonline/Lokalpatriotismus> (дата звернення: 11.02.2026).

Смагіна Таїса Миколаївна
кандидат педагогічних наук,
завідувачка кафедри методики
викладання навчальних предметів
КЗ «Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти»
Житомирської обласної ради
м. Житомир

САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ, ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ, ЦІННОСТІ: ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК ПРОСТІР ПОДОЛАННЯ ПОСТКОЛОНІАЛЬНИХ НАРАТИВІВ

У статті здійснено аналіз модельної навчальної програми «Громадянська освіта. 6–9 класи» та підручника з громадянської освіти для 7 класу (авт. колектив під керівництвом О. І. Пометун) як освітніх і методичних інструментів формування самоідентифікації, громадянської ідентичності та цінностей учнівства в умовах постколоніального українського суспільства. Обґрунтовано, що громадянська освіта постає не лише як навчальний предмет, а як ціннісно-нормативний простір подолання постколоніальних наративів, які історично зумовлювали знецінення людської гідності, мови, культури та громадянської суб'єктності. Особливу увагу приділено віковим особливостям учнів 7 класу, логіці змістових ліній модельної програми, а також дидактичним підходам і методичним прийомам, спрямованим на усвідомлення власної ідентичності, гідності, прав людини та відповідальності громадянина.

Ключові слова: *самоідентифікація, громадянська ідентичність, цінності, громадянська освіта, постколоніальні наративи, гідність, права людини.*

Проблема національно-культурної та громадянської ідентичності в українському суспільстві на початку ХХІ століття набула особливої актуальності в умовах війни, тривалої постколоніальної трансформації та потреби відновлення індивідуальної й колективної суб'єктності. Упродовж тривалого

історичного періоду українське суспільство перебувало під впливом імперських і колоніальних практик, що формували наративи меншовартості, пасивності, знецінення власної культури, мови та громадянської участі. У цьому контексті освіта, а передусім громадянська освіта, відіграє ключову роль у формуванні в молодого покоління уявлень про себе, власну гідність, належність до демократичної спільноти та здатність критично осмислювати нав'язані зовнішні смисли.

Проблема самоідентифікації та громадянської ідентичності традиційно досліджувалася переважно в межах психологічної науки, у якій ідентичність розглядається як динамічний, відкритий і нелінійний процес становлення особистості у взаємодії з соціальним середовищем. Водночас істотний внесок у її осмислення зробили соціологія, соціальна філософія та політична теорія, що дало змогу трактувати ідентичність не лише як внутрішній психологічний феномен, а й як соціально сконструйовану реальність.

Так, у працях П. Бергера і Т. Лукмана ідентичність постає як результат соціального конструювання, опосередкованого мовою, символічними системами та практиками соціалізації [1]. У цьому ж концептуальному полі Б. Андерсон[2], Е. Геллнер[3] та Е. Гобсбаум обґрунтували принципову можливість соціального конструювання національної та громадянської ідентичності через уявні спільноти, культурні наративи й інституційні механізми[4].

У контексті громадянськості ідентичність трактується як психологічна та ціннісна основа громадянської участі, солідарності й відповідальності, що забезпечує здатність особистості до усвідомленої взаємодії з іншими та з інститутами влади (С. Верба, П. Коновер, Б. Крік). В українському науково-педагогічному дискурсі ці ідеї дістали подальший розвиток у працях О. Сухомлинської, М. Розумного, О. Пометун та інших дослідників, які наголошують на визначальній ролі освіти як соціального інституту у формуванні громадянської самосвідомості та суб'єктності учнівства.

Вагомим для нашого дослідження є підхід І. Жадана, який на основі узагальнення результатів наукових розвідок визначає національну

самоідентифікацію як усвідомлення особою належності до політичної нації — соціокультурної спільноти, що має власний досвід державності, традиції, міфи й символіку, спільні цінності та уявлення про майбутнє. У руслі цього підходу громадянська самоідентифікація розуміється як усвідомлення особистістю своєї належності до спільноти, члени якої готові й здатні обстоювати власні інтереси у відповідальній, конструктивній соціальній взаємодії. На думку науковця, на різних рівнях соціальної взаємодії вона виявляється як: усвідомлення власної спроможності відстоювати свої права й цінності у взаємодії з іншими («Я» – Інші); солідаризація з групою, що поділяє спільні громадянські цінності, практики та моделі поведінки («Я» – мала група); усвідомлення здатності впливати на процеси ухвалення рішень органами влади та державними інститутами («Я» – влада) [5].

Таким чином, перехід від психологічного осмислення ідентичності до її педагогічної реалізації є методологічно обґрунтованим і зумовленим сучасними суспільними викликами. Саме в освітньому просторі, зокрема в межах курсу громадянської освіти, створюються умови для цілеспрямованого формування самоідентифікації, громадянської ідентичності та цінностей учнівства.

З огляду на це, мета статті полягає в аналізі потенціалу громадянської освіти як освітнього та методичного простору формування самоідентифікації, громадянської ідентичності й цінностей учнів основної школи на прикладі модельної навчальної програми з громадянської освіти для 6–9 класів і підручника для 7 класу, а також у визначенні дидактичних підходів і методичних прийомів, що сприяють розвитку громадянської суб'єктності учнівства та подоланню постколоніальних наративів у шкільному освітньому середовищі.

У цьому контексті Модельна навчальна програма для 6-9 класів Освітня галузь: громадянська та історична для закладів загальної середньої освіти, розроблена авторським колективом під керівництвом О. І. Пометун[6], вирізняється цілісною гуманістичною та ціннісно зорієнтованою логікою розвитку особистості учня – від усвідомлення власного «Я» й міжособистісних взаємодій до розуміння себе як громадянина демократичної держави. Така

структура узгоджується з віковими особливостями учнів основної школи та сучасними психологічними уявленнями про процеси ідентифікації в підлітковому віці. Принциповою відмінністю програми є системне поєднання тем самоідентифікації, гідності, прав людини та громадянських цінностей у єдиному смисловому полі, що дозволяє розглядати громадянську освіту як простір деколоніального переосмислення, у якому подолання постколоніальних наративів відбувається не через конфронтацію, а через утвердження гідності особистості, цінності різноманіття та усвідомленої належності до спільноти громадян України.

Самоідентифікація у курсі громадянської освіти виступає вихідною точкою формування громадянської ідентичності. У 7 класі цей підхід реалізується через змістову лінію, присвячену самоусвідомленню, гідності та правам людини. Підручник пропонує завдання на самоопис, аналіз власних цінностей, рефлексію життєвого досвіду, обговорення ситуацій, пов'язаних із повагою до себе й інших. Такі методичні прийоми переводять абстрактні поняття у площину особистісно значущого досвіду підлітків [7].

Наступною важливою змістовою лінією є права людини та відповідальність, які в програмі подаються у взаємозв'язку з поняттям гідності. Через аналіз кейсів, рольові ігри та дискусійні запитання (зокрема щодо цькування, дискримінації, порушення прав) учні усвідомлюють практичну значущість прав людини у власному повсякденному житті. Це створює підґрунтя для формування відповідального ставлення до себе та інших.

Змістова лінія, пов'язана з громадянською ідентичністю та демократією, має у 7 класі ознайомлювально-формувальний характер. Через приклади діяльності учнівського самоврядування, локальних ініціатив і громадських проєктів підручник формує уявлення про громадянську участь як реальну й досяжну практику, доступну для підлітків.

У сучасних наукових дискурсах постколоніальність розглядається не лише як історичний стан суспільства після формального завершення колоніального панування, а як тривалий соціокультурний і ментальний процес, що впливає на

ідентичність, систему цінностей, способи мислення та моделі соціальної взаємодії. Для постколоніальних суспільств характерними є внутрішньо засвоєні наративи меншовартості, залежності від «центру», недовіри до власних інституцій і знецінення громадянської участі. У цьому контексті громадянська освіта постає як один із ключових інструментів деколоніального переосмислення суспільного досвіду, що поєднує ціннісні, когнітивні та діяльнісні виміри навчання.

Теоретичне осмислення громадянської освіти як простору подолання постколоніальних наративів ґрунтується на ідеях критичної педагогіки, гуманістичної психології та сучасних теорій громадянства. Освіта в такому підході розглядається як заангажований соціальний інститут, який або відтворює домінуючі структури влади й підпорядкування, або створює умови для їх критичного осмислення. Саме громадянська освіта, зорієнтована на розвиток автономного мислення, рефлексії та відповідальності, здатна виконувати емансипативну функцію, формуючи в учнів здатність розпізнавати нав'язані соціальні смисли та усвідомлювати себе як суб'єктів суспільних змін.

Подолання постколоніальних наративів у громадянській освіті нерозривно пов'язане з переосмисленням громадянської ідентичності як активної, ціннісно зумовленої та діяльнісної. На відміну від етнічних або формально-юридичних моделей громадянства, сучасне розуміння громадянської ідентичності акцентує на участі, солідарності, готовності до відповідального впливу на суспільні процеси. Такий підхід принципово змінює освітню оптику: учень розглядається не як об'єкт соціалізації, а як активний учасник навчального й громадянського життя, здатний до усвідомленого вибору та дії.

Постколоніальні наративи часто закріплюються через авторитарні освітні практики, домінування репродуктивного навчання та ієрархічні відносини між учителем і учнем, що формують досвід пасивності й підпорядкування. Натомість громадянська освіта, побудована на засадах діалогу, співпраці та поваги до думки учня, створює альтернативний досвід демократичної взаємодії. Такий досвід має не лише методичне, а й світоглядне значення, оскільки сприяє

інтеріоризації демократичних цінностей через повсякденні освітні практики.

Цінності гідності, свободи, рівності, справедливості та солідарності, що становлять аксіологічне ядро громадянської освіти, виконують функцію альтернативних смислових орієнтирів щодо колоніальних уявлень про ієрархію, підлеглість і нормалізацію нерівності. Через систематичне звернення до цих цінностей у навчальному процесі формується цілісне ціннісне поле, у межах якого учні отримують можливість переосмислювати власний досвід і соціальну реальність.

Формування культури прав людини в межах громадянської освіти також відіграє важливу роль у подоланні постколоніальних наративів. Усвідомлення прав людини як універсальної та невід'ємної цінності протистоїть патерналістським і авторитарним моделям мислення, притаманним колоніальній спадщині, та формує підґрунтя для відповідального ставлення до себе й інших у повсякденній соціальній взаємодії.

Особливого значення громадянська освіта набуває в підлітковому віці, коли процеси самоідентифікації та формування ціннісних орієнтацій є найбільш інтенсивними. Саме в цей період закладаються основи громадянської позиції, ставлення до держави, спільноти та власної ролі в суспільстві. Включення учнів у рефлексивні та діяльнісні практики громадянської освіти створює умови для формування стійкої громадянської ідентичності, вільної від наративів меншовартості та безсилля.

Окремої уваги заслуговує методичний інструментарій підручнику, орієнтований на діяльнісний і діалогічний підхід. Робота в парах і групах, дебати, аналіз різних точок зору сприяють формуванню навичок співпраці, аргументації та поваги до думки іншого. Такий демократичний стиль навчальної взаємодії виступає практичним досвідом, що протистоїть авторитарним і постколоніальним освітнім практикам.

Порівняльний аналіз змістових ліній та їхнього виховного впливу (Таблиця 1)

Таблиця 1

Змістова лінія	Дидактичне втілення (методи)	Вплив на формування суб'єктності
Самоідентифікація та гідність	Самоопис, аналіз цінностей, вправи на рефлексію досвіду.	Формування позитивного образу «Я», подолання комплексу меншовартості.
Права людини та відповідальність	Аналіз кейсів (булінг, дискримінація), рольові ігри.	Трансформація абстрактних норм у внутрішні переконання; емпатія
Громадянська участь та демократія	Моделювання роботи самоврядування, локальні проєкти	Перехід від пасивного спостерігача до активного учасника громади.

Система цінностей, закладена в програмі (гідність, свобода, рівність, справедливість, відповідальність, солідарність), постає ціннісною альтернативою постколоніальним уявленням про ієрархію та підпорядкування.

Через навчальні ситуації та рефлексивні завдання ці цінності не лише декларуються, а й проживаються учнями.

Отже, аналіз модельної програми з громадянської освіти для 6–9 класів і підручника для 7 класу засвідчує їхній значний теоретико-методичний потенціал у формуванні самоідентифікації, громадянської ідентичності та цінностей учнівства. Громадянська освіта постає як цілісний освітній простір, у якому учень поступово переходить від усвідомлення себе як особистості до розуміння себе як громадянина. Такий підхід створює умови для подолання постколоніальних наративів через утвердження гідності, відповідальності та активної громадянської позиції, що є необхідною передумовою розвитку демократичного українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Бергер П., Лукман Т. Соціальне конструювання реальності : трактат з соціології знання / пер. з англ. В. Степанець. Київ : Основи, 2004. 257 с.
2. Андерсон Б. Уявлені спільноти : роздуми щодо походження й поширення націоналізму. Київ : Критика, 2001. 272 с. URL: <http://litopys.org.ua/anders/and.htm> (дата звернення: 17.02.2026).
3. Геллнер Е. **Нації та націоналізм**. Київ : Таксон, 2003. 288 с. URL: <https://shron1.chtyvo.org.ua/Gellner Ernest/Natsii ta natsionalizm Natsionalizm.pdf> (дата звернення: 17.02.2026).
4. Винайдення традиції / за ред. Е. Гобсбаума, Т. Рейнджера ; пер. з англ. М. Климчука. Київ : Ніка-Центр, 2005. 448 с. (Серія «Зміна парадигми»). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hobsbawm Eric/Vstup_vynakhodzhennia_tradytsii.pdf (дата звернення: 17.02.2026).
5. Механізми громадянської і національної самоідентифікації: трансформації комунікативних практик : монографія / І. В. Жадан та ін. ; за наук. ред. І. В. Жадан ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019. 192 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/721062/1/zhadanMon2019.pdf> (дата звернення: 17.02.2026).
6. Модельна навчальна програма для 6-9 класів «Громадянська та історична освіта» для закладів загальної середньої освіти / О. І. Пометун та ін. 2025. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2025/mnp-gromadianska-osvita-6-9.pdf> (дата звернення: 17.02.2026).
7. Пометун О. І., Андрійчук О. В., Смагіна Т. М. Громадянська освіта : підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Освіта, 2026.
8. Пометун О. І., Ремех Т. О. Як побудувати ефективний урок із громадянської освіти. URL: <https://surl.li/zhbqjk> (дата звернення: 17.02.2026).

Садова Інна Володимирівна,
викладач української мови та літератури
Сумського фахового коледжу
будівництва та архітектури,
м. Суми

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянуто виховний потенціал художніх творів класичної та сучасної української літератури у формуванні національної свідомості, громадянської позиції та духовних цінностей української молоді. Визначено

основні труднощі, пов'язані з цифровізацією освітнього процесу, зниженням читацької активності та впливом інформаційної війни.

Окреслено перспективи вдосконалення виховної роботи через інтеграцію інноваційних методик, міждисциплінарний підхід і використання цифрових ресурсів. Наголошено на необхідності формування в студентів коледжу усвідомленого патріотизму, критичного мислення та відповідальності за майбутнє держави.

***Ключові слова:** національна ідентичність, формування особистості, українська література, освітній процес, інноваційні методи навчання.*

Вступ. Національно-патріотичне виховання молоді на сучасному етапі розвитку українського суспільства в умовах повномасштабної війни, гібридних загроз, інформаційної агресії та глобалізаційних процесів є визначальним для нашої держави. Важливу роль у цьому процесі відіграє система освіти, зокрема заклади фахової передвищої освіти – коледжі, де навчається молодь віком 15–20 років, яка перебуває на етапі активного становлення власного світогляду.

Українська література є одним із найпотужніших інструментів формування національної свідомості. Через художнє слово, образи, історичні сюжети, морально-етичні конфлікти вона сприяє усвідомленню цінностей свободи, гідності, державності, любові до Батьківщини. Водночас сучасні студенти перебувають під впливом цифрового середовища, масової культури та глобальних інформаційних потоків, що створює нові виклики для викладача української літератури. Постає потреба в оновленні підходів до викладання, інтеграції інноваційних технологій та формуванні навичок критичного мислення у студентів.

Мета статті – аналіз можливостей української літератури як засобу національно-патріотичного виховання сучасних студентів коледжу фахової передвищої освіти.

Основна частина. Національно-патріотичне виховання є цілеспрямованим процесом формування у молоді національної свідомості,

любіві до рідної землі, поваги до історії та культури свого народу, готовності захищати державні інтереси. В Україні концептуальні засади такого виховання визначаються нормативними документами, зокрема Стратегією національно-патріотичного виховання [4].

У закладі фахової передвищої освіти цей процес має інтегративний характер і здійснюється через участь студентів у різноманітних заходах, івентах, в позааудиторній діяльності та під час вивчення освітніх компонентів. Особливе місце належить гуманітарним дисциплінам, серед яких українська література має значний виховний потенціал.

Багато творів української літератури присвячено історичній боротьбі українців за свободу, утвердженню національної гідності та державності. Так, «Кобзар» став символом національного відродження у ХІХ столітті, оскільки поезія Тараса Шевченка – про почуття патріотизму, соціальної справедливості та людської гідності. Через образи боротьби за свободу, соціальної справедливості та моральної стійкості Шевченко мотивує молодь брати активну участь у житті суспільства, формує громадянську позицію та здатність протистояти несправедливості [9].

Історичні романи, на прикладі «Чорної ради» Пантелеймона Куліша, допомагають студентам усвідомити складність державотворчих процесів. Історичні конфлікти між різними групами в романі показують, як байдужість чи пасивність окремих громадян може призводити до політичної нестабільності, що актуально і для сучасного суспільства. По-друге, персонажі, які активно відстоюють справедливість та захищають інтереси громади, демонструють цінність усвідомленого громадянського вибору та відповідальності, що перегукується із потребою сучасної молоді брати участь у суспільному житті. По-третє, роман підкреслює небезпеку маніпуляцій і внутрішніх суперечок, які можуть послаблювати суспільство, екстраполюючи у сьогодення, в умовах інформаційних загроз та політичних викликів. Таким чином, «Чорна рада» стає важливим інструментом для виховання активної громадянської позиції та розуміння ролі кожного в розбудові держави [3].

Література шістдесятників і дисидентів, зокрема творчість Василя Стуса, формує розуміння цінності свободи слова та громадянської мужності. Його поезія відображає особистісну і громадянську відповідальність, закликає до самоідентифікації та усвідомлення цінності української культури і мови. Через художнє слово митець показує, що національна гідність неможлива без внутрішньої моральної стійкості, готовності протистояти несправедливості та відстоювати права свого народу. Його твори мотивують молодь розвивати громадянську позицію та пишатися власною національною спадщиною [5].

Сучасна українська література також відіграє значну роль у патріотичному вихованні. Наприклад, твори Сергія Жадана, Оксани Забужко, відображають реалії новітньої історії, проблеми війни, ідентичності, пам'яті.

Поезія Оксани Забужко сприяє формуванню патріотичної свідомості молоді через глибоке осмислення історичної пам'яті, національної ідентичності та відповідальності особистості перед суспільством. У її прозі порушуються питання тяглості поколінь, культурної спадкоємності та боротьби за право на власний голос у світовому просторі [2].

Поезія й проза Сергія Жадана формують у молоді відчуття причетності до сучасної історії України, актуалізують теми війни, гідності, солідарності та громадянської активності. Через емоційну силу художнього слова їхні тексти допомагають молодому поколінню усвідомити цінність свободи, незалежності та власної ролі у розбудові держави [1].

Методичні аспекти викладання української літератури як чинника розвитку національної свідомості досліджувала Г. Токмань, яка підкреслювала роль художнього слова у формуванні духовних цінностей, історичної пам'яті та громадянської позиції учнів і студентів [6]. Н. Черниш розглядає українську літературу не лише як навчальну дисципліну, а як потужний виховний ресурс, здатний формувати національну ідентичність та відповідальність за майбутнє держави [7].

Дослідниця В. Шахрай наголошує, що для виховання патріотичної свідомості важливим є вибір таких творів художньої літератури, які, завдяки

своєму змісту та зображуванним персонажам, спонукають молодь замислюватися над соціальними, культурними процесами в країні, розвивають прагнення знайти себе в цьому, допомагають у пошуку «зразків поведінки». Авторка називає цікавими та емоційно насиченими твори Т. Горіха Зерня («Доця»), А. Куркова («Щоденник Майдану та війни»), В. Шкляра («Чорне сонце»), Б. Жолдака («Укри»), С. Жадана («Інтернат»), С. Дзюби та А. Кірсанова («Позивний «Бандерас») тощо. Ці твори є значним матеріалом для роздумів про долю Батьківщини, її громадян, життєві вибори та вчинки [8; с. 524-525].

Погоджуємось із думкою науковців про важливість переосмислення літературної спадщини через призму сучасності, демонструючи її актуальність для молодого покоління.

Примітно, що студенти коледжу характеризуються прагненням до самостійності, критичного мислення та професійного самовизначення. Тому традиційні лекційні форми роботи потребують доповнення інтерактивними методами: дискусіями, дебатами, рольовими іграми, проєктною діяльністю.

З огляду на сучасні педагогічні підходи у вихованні національної свідомості студентів коледжу засобами української літератури, ефективними вважаємо: аналіз художніх образів у контексті сучасних подій; порівняння історичних і сучасних викликів; створення медіапроєктів (подкастів, відеопрезентацій); зустрічі з письменниками та ветеранами; літературні вечори пам'яті. Зазначимо, що важливо формувати не декларативний патріотизм, а усвідомлену громадянську позицію, здатність до рефлексії та відповідальності.

Сучасними викликами, які стоять перед українським суспільством в контексті виховання у молоді почуттів національної гідності та ідентичності вважаємо такі: *цифровізація та кліпове мислення* (молодь часто сприймає інформацію фрагментарно, що ускладнює глибокий аналіз текстів та розвиток критичного мислення, здатності робити висновки, аналізувати символіку та моральні конфлікти, які важливі в художніх творах); *інформаційна війна* (викривлення історичних фактів та маніпуляції в медіапросторі потребують розвитку критичного мислення): *зниження читацької активності* (конкуренція

з візуальним контентом зменшує інтерес до класичної літератури); *психологічні наслідки війни* (частина студентів має досвід втрат або вимушеного переселення). Зазначимо, що у цих умовах література може виконувати ще й терапевтичну функцію, допомагаючи осмислити власний досвід через художнє слово.

Висновки. Отже, українська література є потужним засобом національно-патріотичного виховання студентів коледжу. Вона сприяє формуванню національної ідентичності, громадянської свідомості, моральних цінностей та історичної пам'яті. В умовах сучасних викликів особливої ваги набуває оновлення методичних підходів, інтеграція інноваційних технологій та розвиток критичного мислення. Ефективне використання літератури в освітньому процесі дозволяє виховати покоління молодих людей, здатних відповідально ставитися до майбутнього своєї держави, усвідомлювати власну роль у суспільстві та активно брати участь у його розбудові. Перспективними напрямками вдосконалення національно-патріотичного виховання вважаємо інтеграцію літератури з історією, культурологією, медіаосвітою та використання цифрових платформ для популяризації читання.

Список використаних джерел

1. Жадан Сергій. Усі вірші. 1993-2023. Київ: Меридіан Чернівці, 2024. 1440 с.
2. Забужко Оксана. Наша Європа. Київ: Комора, 2025. 304 с.
3. Куліш Пантелеймон. Чорна рада: хроніка 1663 року. Київ: Дніпро, 2000. 384 с.
4. Стус Василь. Вибрані твори / упоряд. Д. Стус. Київ: Смолоскип, 2012. 872 с.
5. Про Стратегію національно-патріотичного виховання: Указ Президента України від 18 трав. 2019 р. № 286/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025> (дата звернення: 22.02.2026).
6. Токмань Галина. Методика навчання української літератури в середній школі. Київ: Академія, 2012. 312 с.
7. Черниш Н. *Національно-патріотичне виховання в процесі вивчення української літератури. Теоретична та дідактична філологія.* 2023. № 36. С. 101–109.
8. Шахрай В. М. *Виховання патріотичної свідомості школярів засобами сучасної української літератури. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання: зб. тез методол. семінару.* Івано-Франківськ: НАІР, 2023. С. 522–526.
9. Шевченко Тарас. Кобзар. Київ: Дніпро, 2011. 640 с.

Стельмах Ірина Миколаївна

Викладачка кафедри педагогіки й андрагогіки, методистка лабораторії методичного забезпечення КЗ «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради
м. Житомир, Україна

**ФОРМУВАННЯ ОБОРОННОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ
У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ОНОВЛЕНОГО ПРЕДМЕТА
«ЗАХИСТ УКРАЇНИ»: ДОСВІД МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ В СИСТЕМІ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ**

У статті розглядаються актуальні аспекти формування оборонної свідомості учнів у процесі викладання оновленого предмета «Захист України» в системі післядипломної педагогічної освіти. Описано теоретичні основи поняття «оборонна свідомість», психолого-педагогічні та компетентнісні аспекти її формування, а також методичні підходи до підготовки педагогів. Особливу увагу приділено ролі методиста курсів підвищення кваліфікації у реалізації навчальних програм, впровадженні тренінгових та симуляційних методів, організації практичних занять і міжпредметних інтеграцій. Наведено приклади успішного досвіду підвищення кваліфікації вчителів та створення спеціалізованих центрів для практичної підготовки учнів. Стаття підкреслює значення системного підходу до методичної роботи, інтеграції теорії та практики та роль освіти у формуванні національної безпеки.

Ключові слова: оборонна свідомість, предмет «Захист України», національна безпека, післядипломна педагогічна освіта, методична робота, компетентнісний підхід, психолого-педагогічні аспекти, тренінгові та симуляційні методи.

У сучасних умовах повномасштабної збройної агресії проти України питання національної безпеки набувають особливої актуальності та потребують комплексного осмислення, зокрема в освітній сфері. Освіта сьогодні виконує не лише функцію передачі знань, а й є важливим чинником формування громадянської позиції, національної ідентичності та готовності особистості до захисту держави. Саме через систему освіти відбувається цілеспрямоване

формування оборонної свідомості як складової національної безпеки [1].

Оновлення змісту предмета «Захист України» спрямоване на формування в учнів комплексу знань, умінь і ціннісних орієнтацій, необхідних для життєдіяльності в умовах воєнних загроз, надзвичайних ситуацій та кризових викликів. Важливу роль у цьому процесі відіграє система післядипломної педагогічної освіти, зокрема методична робота з учителями предмета, яка забезпечує якісну реалізацію оновленого освітнього змісту [2].

Оборонна свідомість розглядається як інтегративне особистісне утворення, що поєднує знання про безпеку держави, усвідомлення відповідальності за її захист, готовність до дій у кризових ситуаціях та стійкі ціннісні орієнтації. У наукових дослідженнях оборонна свідомість тісно пов'язується з громадянською зрілістю, патріотизмом і культурою безпеки [1].

Освіта є одним із ключових механізмів формування оборонної свідомості, оскільки саме в освітньому процесі відбувається системне засвоєння знань про національну безпеку, цивільний захист, домедичну допомогу та поведінку в надзвичайних ситуаціях. В умовах воєнного стану зростає потреба у формуванні в учнів здатності до критичного мислення, інформаційної стійкості та психологічної готовності до дій у складних життєвих обставинах [3].

Оновлений предмет «Захист України» спрямований на реалізацію компетентнісного підходу та має чітко виражену практичну спрямованість. Його зміст передбачає вивчення основ національної безпеки, цивільного захисту, домедичної допомоги, мінної безпеки, інформаційної гігієни та основ військової підготовки [4].

Особливістю оновленої структури предмета є інтеграція теоретичних знань із практичними заняттями, тренінгами та симуляційними вправами. Такий підхід сприяє формуванню в учнів уміння діяти в умовах ризику, приймати обґрунтовані рішення та відповідально ставитися до питань особистої і колективної безпеки [5].

Формування оборонної свідомості учнів неможливе без урахування психолого-педагогічних особливостей вікових груп здобувачів освіти. У

підлітковому та юнацькому віці активно формується система цінностей, громадянська позиція, здатність до усвідомленого вибору та відповідальності за власні дії. Саме в цей період навчальний предмет «Захист України» має значний виховний потенціал, оскільки поєднує когнітивний, емоційно-ціннісний і діяльнісний компоненти навчання.

Оборонна свідомість у психолого-педагогічному вимірі передбачає не лише засвоєння знань про безпеку та захист держави, але й формування внутрішньої готовності діяти в умовах загроз, стресостійкості, здатності до саморегуляції та командної взаємодії. В умовах воєнного стану особливого значення набуває формування у здобувачів освіти психологічної готовності до дій у кризових ситуаціях, що має бути враховано під час організації освітнього процесу [1].

Важливим завданням учителя є створення безпечного освітнього середовища, у якому учні можуть відпрацьовувати навички поведінки в надзвичайних ситуаціях без надмірного психологічного навантаження. Саме тому в процесі викладання оновленого предмета «Захист України» доцільно використовувати поетапне ускладнення навчальних завдань, поєднання теоретичних занять із тренінговими формами роботи та рефлексивні методи, спрямовані на усвідомлення власних дій і переживань.

Оновлений предмет «Захист України» орієнтований на формування ключових та предметних компетентностей, що безпосередньо пов'язані з національною безпекою. Йдеться про громадянську, соціальну, здоров'язбережувальну, інформаційну та безпекову компетентності. Їх формування відбувається через системне поєднання знань, практичних умінь і ціннісних орієнтацій.

Компетентнісний підхід у викладанні предмета передбачає акцент на здатності учнів застосовувати набуті знання в реальних життєвих ситуаціях, зокрема під час надзвичайних подій, воєнних загроз або ризиків для життя і здоров'я. Так, опанування навичок домедичної допомоги, правил поведінки під час обстрілів, мінної небезпеки, евакуації населення формує практичну складову

оборонної свідомості та підвищує рівень особистої безпеки учнів [4].

У цьому контексті предмет «Захист України» виступає не ізольованою дисципліною, а інтегрованим елементом системи національно-патріотичного виховання та громадянської освіти. Його зміст сприяє усвідомленню учнями власної ролі у забезпеченні безпеки держави та формуванню активної життєвої позиції.

Ефективна реалізація оновленого предмета «Захист України» неможлива без належної підготовки педагогічних працівників. Система післядипломної педагогічної освіти забезпечує методичну підтримку вчителів через курси підвищення кваліфікації, тренінги, практичні заняття та методичні семінари.

Методист курсів підвищення кваліфікації виконує функцію координатора та консультанта, який забезпечує:

- ✓ адаптацію оновлених навчальних програм до реальних умов освітнього процесу;
- ✓ упровадження сучасних методик навчання;
- ✓ формування у педагогів готовності до роботи в умовах воєнного часу;
- ✓ поширення кращого педагогічного досвіду [2].

У процесі підвищення кваліфікації вчителів предмета «Захист України» ефективними є такі форми роботи:

- ✓ тренінги з домедичної допомоги та цивільного захисту;
- ✓ кейс-методи та ситуаційне моделювання;
- ✓ симуляційні вправи з відпрацювання дій у надзвичайних ситуаціях;
- ✓ міжпредметна інтеграція з громадянською освітою, біологією, основами здоров'я [4].

Зазначені методи сприяють формуванню у педагогів практичних умінь, які вони надалі передають учням, забезпечуючи стійке формування оборонної свідомості [5].

Ефективність реалізації концепту «оборонна свідомість» значною мірою залежить від рівня методичної підготовки вчителя предмета «Захист України». У цьому зв'язку система післядипломної педагогічної освіти має забезпечити

безперервний методичний супровід педагогів, орієнтований на оновлення змісту, форм і методів навчання.

Методична робота з учителями включає не лише ознайомлення з нормативно-правовими документами та навчальними програмами, але й формування практичних навичок організації занять у форматі тренінгів, практикумів і симуляцій. Особливу увагу доцільно приділяти розвитку у педагогів уміння працювати з навчальними ситуаціями, що моделюють реальні безпекові виклики, а також здатності адаптувати навчальний матеріал до конкретних умов закладу освіти [2].

Позитивним є досвід створення, на базі закладів освіти, осередків для викладання предмета «Захист України», які забезпечують належні умови для практичної підготовки як учнів, так і педагогів [5]. Такий підхід сприяє підвищенню мотивації учасників освітнього процесу та забезпечує сталі результати у формуванні оборонної свідомості.

Результати впровадження оновленого предмета «Захист України» в закладах загальної середньої освіти засвідчують зростання зацікавленості учнів змістом навчання, підвищення рівня їх обізнаності з питань безпеки та готовності до дій у надзвичайних ситуаціях. Разом із тим ефективність цих процесів безпосередньо залежить від системності методичної роботи та якості підвищення кваліфікації педагогів.

Перспективними напрямками подальшого розвитку методичної діяльності є:

- ✓ удосконалення програм підвищення кваліфікації з урахуванням актуальних безпекових викликів;
- ✓ розширення практико-орієнтованих форм навчання;
- ✓ активне впровадження міждисциплінарних зв'язків;
- ✓ використання цифрових та симуляційних технологій у викладанні предмета «Захист України».

Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню якості освітнього процесу та формуванню в учнів стійкої оборонної свідомості як важливої

складової національної безпеки України.

Таким чином формування оборонної свідомості учнів є одним із пріоритетних завдань сучасної української освіти в умовах загроз національній безпеці. Оновлений предмет «Захист України» має значний потенціал для реалізації цього завдання за умови належної методичної підтримки педагогів. Система післядипломної педагогічної освіти, зокрема діяльність методиста, відіграє ключову роль у забезпеченні якості викладання предмета та формуванні у здобувачів освіти готовності до свідомого захисту держави.

Список використаних джерел

1. Панфілов О. Ю., Савченко О. О. Освіта як чинник забезпечення національної безпеки держави // Філософські та методологічні проблеми права. – 2021. – № 2. – С. 45–52.

2. Викладання предмета «Захист України»: сучасний стан і перспективи розвитку : наук.-метод. матеріали / НАПН України. – Київ, 2024. – 68 с. – URL: <https://lib.iitta.gov.ua/741260/> (дата звернення: 27.01.2026).

3. Підготовка перших тренерів для вчителів оновленого предмета «Захист України» завершена [Електронний ресурс] // Українські національні новини. – 2024. – URL: <https://unn.ua/news/training-of-the-first-trainers-for-teachers-of-the-updated-subject-defense-of-ukraine-completed> (дата звернення: 27.01.2026).

4. Про затвердження оновленої навчальної програми предмета «Захист України» : наказ Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс]. – URL: <https://mon.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2026).

5. Створення спеціалізованих центрів для викладання предмета «Захист України» [Електронний ресурс] // Intent Press. – 2025. – URL: <https://intent.press/en/news/education/2025/mykolaiv-launches-specialized-centers-for-defense-of-ukraine-education/> (дата звернення: 27.01.2026).

Стоян Оксана Володимирівна,
вчитель зарубіжної літератури,
вищої кваліфікаційної категорії, старший вчитель,
Комунальна установа Сумська загальноосвітня школа
I-III ступенів №23, м. Суми, Сумської області

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 5–7 КЛАСІВ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ ЛІТЕРАТУР У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

У статті розкрито теоретико-методичні засади формування громадянської компетентності учнів 5–7 класів у процесі викладання інтегрованого курсу літератур у Новій українській школі. На основі положень компетентнісного підходу, ідей громадянської освіти, особистісно орієнтованого виховання обґрунтовано виховний потенціал художнього тексту. Визначено педагогічні умови, методи та прийоми, що забезпечують формування активної громадянської позиції. Представлено практичні аспекти реалізації міжпредметної інтеграції та формувального оцінювання в літературній освіті.

Ключові слова: *Нова українська школа; інтегрований курс літератур; громадянська компетентність; компетентнісний підхід; базова середня освіта.*

Вступ. Реалізація Концепції Нової української школи актуалізує проблему формування ключових компетентностей учнів як інтегрованого результату навчання. Особливої значущості набуває громадянська компетентність, що визначає здатність здобувачів освіти до відповідальної соціальної взаємодії та усвідомленого ставлення до власного життя і здоров'я [1; 2]. Проблеми компетентнісного підходу висвітлено в працях Н. Бібік, О. Локшиної, В. Кременя. Питання громадянського виховання досліджували О. Пометун, І. Бех. Освітній потенціал інтегрованого навчання та літературної освіти в умовах НУШ розкрито в наукових розвідках О. Савченко. Водночас потребує подальшого дослідження методика цілеспрямованого формування громадянської компетентності засобами інтегрованого курсу літератур у базовій

школі.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та методично окреслити можливості формування громадянської компетентності учнів 5–7 класів на уроках інтегрованого курсу літератур у Новій українській школі.

Реформування загальної середньої освіти в Україні в межах концепції Нової української школи (НУШ) актуалізує проблему формування ключових і предметних компетентностей учнів, серед яких провідне місце посідає громадянська компетентність. У контексті сучасних соціальних викликів – воєнних дій, інформаційних загроз, психологічного навантаження на дітей – школа покликана забезпечити не лише засвоєння знань, а й розвиток ціннісних орієнтацій, емоційної культури та навичок відповідального ставлення до власного життя і здоров'я. Інтегрований курс літератур у 5–7 класах НУШ має значний виховний і світоглядний потенціал, оскільки художній текст є потужним засобом формування громадянської свідомості, емпатії, морального вибору та рефлексії. Саме тому дослідження теоретичних засад і практичних механізмів формування зазначених компетентностей на уроках літератури є актуальним і педагогічно доцільним.

Основна частина. Сучасна освітня парадигма, що реалізується в межах Нової української школи, ґрунтується на компетентнісному підході як методологічній основі оновлення змісту, форм і результатів навчання. Відповідно до положень Державного стандарту базової середньої освіти, компетентність розглядається як інтегрований результат навчання, що поєднує знання, уміння, навички, способи мислення, цінності та особистісні ставлення, які забезпечують здатність особистості діяти в реальних життєвих ситуаціях [1].

За Н. Бібік, компетентність розглядається як здатність особистості застосовувати набуті знання й досвід у практичній діяльності [3]. Громадянська компетентність у педагогічній науці трактується як здатність особистості усвідомлювати себе активним суб'єктом демократичного суспільства, дотримуватися правових і моральних норм, брати відповідальність за власні рішення та дії. За визначенням О. Пометун, громадянська компетентність

формується в процесі залучення учнів до аналізу соціальних проблем, дискусій, прийняття рішень та оцінювання їхніх наслідків [7]. Аналіз художніх творів, дискусії, рольові ігри сприяють формуванню соціальної відповідальності та критичного мислення. Літературна освіта створює умови для осмислення психологічних станів героїв, аналізу стресових ситуацій, конфліктів, моральних дилем, що безпосередньо пов'язані з психічним здоров'ям дитини. Через художній текст учні вчаться розпізнавати емоції, співпереживати, знаходити безпечні способи виходу зі складних життєвих обставин. Ефективність формування громадянської та здоров'язберігаючої компетентностей на уроках інтегрованого курсу літератур залежить від дотримання комплексу педагогічних умов: компетентнісна спрямованість навчального процесу, що передбачає акцент не лише на аналізі тексту, а й на його ціннісному та життєвому змісті; створення безпечного освітнього середовища, у якому учень може вільно висловлювати власні думки та емоції; інтеграція громадянських і здоров'язбережувальних змістових ліній у програмні теми НУШ [4]. Використання активних і інтерактивних методів навчання, спрямованих на розвиток рефлексії, співпраці та відповідальності. Серед найбільш ефективних методів і прийомів виокремлюємо: проблемно-пошукову бесіду; дискусії та дебати; рольові ігри; аналіз моральних ситуацій; метод «Займи позицію»; рефлексивні вправи та есе. Застосування цих методів сприяє формуванню в учнів уміння аргументовано відстоювати власну думку, поважати позицію інших, усвідомлювати наслідки власних вчинків [8].

Під час вивчення теми «Добро і зло» в 5 класі доцільним є використання методу аналізу вчинків персонажів казок і невеликих оповідань. Учням пропонується завдання «Безпечний вибір героя», у межах якого вони визначають, які дії персонажів сприяють збереженню життя, здоров'я, психологічної рівноваги, а які призводять до негативних наслідків. Така робота формує початкові уявлення про відповідальність за власні рішення та розвиває емоційну чутливість, представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Реалізація громадянської та здоров'язберігаючої компетентностей на уроках інтегрованого курсу літератур (5–7 класи НУШ)

Клас	Програмна тема НУШ	Компетентнісний акцент	Методи та прийоми	Очікувані результати
5	Добро і зло. Людські цінності	Емоційна культура, базове відчуття безпеки	Читання з паузами, творче завдання «Безпечний вибір героя»	Учні усвідомлюють наслідки ризикованої поведінки, формують початкові здоров'язбережувальні установки
6	Людина серед людей. Дружба і співпраця	Громадянська позиція, співпраця	Дискусія, метод «Герой у громаді», групова робота	Учні усвідомлює значення взаємодії, відповідальності за спільне благо
6	Взаємини і відповідальність	Емоційний інтелект	Аналіз конфліктної ситуації, рольова гра	Учні розпізнають емоції, пропонують безпечні способи розв'язання конфліктів
7	Свобода і відповідальність	Свідома громадянська позиція	Дебати, «Займи позицію», проблемні запитання	Учні аргументовано відстоюють власну думку, усвідомлюють межі свободи
7	Моральний вибір особистості	Психічне здоров'я, саморефлексія	«Суд над учинком героя», есе-рефлексія	Учні аналізують наслідки рішень, демонструють відповідальне ставлення до власного життя і здоров'я

У 6 класі в межах програмної теми «Людина серед людей. Дружба і співпраця» ефективною є рольова гра «Герой у громаді». Учні моделюють ситуації взаємодії персонажів у спільноті, аналізують конфлікти та пропонують

шляхи їх мирного розв'язання. Метод сприяє розвитку громадянської активності, уміння працювати в команді, формуванню навичок ненасильницького спілкування та відповідального ставлення до психоемоційного здоров'я. Під час опрацювання тем «Свобода і відповідальність», «Моральний вибір особистості» 7 клас застосовуються дебати та метод «Займи позицію». Учні аргументують власне бачення вчинків літературних героїв, усвідомлюють межі свободи та відповідальності, аналізують наслідки ризикованої поведінки. Особлива увага приділяється рефлексивним завданням, що сприяють формуванню внутрішньої культури здоров'я та психологічної стійкості.

Системне використання компетентнісно орієнтованих методів відповідно до програмних тем НУШ забезпечує поступове формування активної громадянської позиції, емоційної культури та здоров'язберігаючої поведінки учнів 5–7 класів, що відповідає стратегічним цілям Нової української школи.

Висновки. Інтегрований курс літератур у Новій українській школі є ефективним засобом формування громадянської компетентності учнів 5–7 класів. Залучення ідей провідних педагогів (Н. Бібік, І. Бех, О. Пометун, В.Кремінь) забезпечує наукову обґрунтованість та практичну значущість компетентнісно орієнтованого навчання. Таким чином, теоретичні засади формування громадянської компетентності у Новій українській школі ґрунтуються на поєднанні компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів. Інтегрований курс літератур у 5–7 класах НУШ має значний потенціал для формування громадянської компетентності.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт базової середньої освіти : постанова КМУ від 30.09.2020 № 898.
2. Нова українська школа. (2016). Міністерство освіти і науки України : офіційний вебсайт. URL: [https:// mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola](https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola).
3. Бібік Н. М. Компетентність у навчанні [Текст] / Н. М. Бібік // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 140 с.
4. Савченко О. Я. Дидактика базової школи в умовах НУШ. Київ : Освіта,

2020.- 154с.

5. Кремень В. Г., Гальченко М. С., Ільїн В. В. Філософія як засіб розвитку дитини: обдарованість, знання, творчість : навчальний посібник / В. Г. Кремень, М. С. Гальченко, В. В. Ільїн. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. – 104 с.

6. Локшина О. І. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Педагогіка і психологія. 2019. № 3.С.35-39

7. Пометун О. І. Основи інтегрованого навчання учнів громадянської освіти та історії в 5–6 класах: методичний посібник / За загальною редакцією О.І. Пометун. [Електронне видання]. – Київ : Видавничий дім «Освіта», 2024. – 134 с.

8. Бех І. (2012). Компетентнісний підхід як освітня стратегія. Компетентнісний вимір особистісного зростання учнівської молоді: теорія, практика, досвід : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 10–11 квітня 2012 р. Запоріжжя. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/8772/1/534%20Бех.pdf>

Строй Володимир Олексійович

Вчитель історії

Смілівський ліцей ЗЗСО ХСР

Роменського району Сумської області

РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Анотація. У статті досліджується роль релігієзнавчого компонента у формуванні національної свідомості учнів. Автор аналізує методику інтеграції історії релігій у шкільний курс історії як засіб подолання постколоніальних міфів та зміцнення національної безпеки в освітній сфері. Розглядається розмежування «історії релігій» та «релігійної історії» як методологічна основа викладання у світській школі.

Ключові слова: національна безпека, релігієзнавство, національно-культурна ідентичність, НУШ, християнська етика, Реформація.

Актуальність. В умовах гібридної війни, де об'єктом агресії є національна ідентичність, релігієзнавчі знання стають стратегічним ресурсом духовного опору. Вилучення релігієзнавства з обов'язкових програм створює світоглядний

вакуум, який потребує негайного заповнення через інтегровані уроки історії для захисту молоді від інформаційних маніпуляцій.

Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності та визначенні методологічних засад інтеграції релігієзнавчого аспекту в шкільний курс історії як інструменту формування національно-культурної ідентичності та зміцнення національної безпеки.

Основна частина. Беручи до уваги національну безпеку України в освітній сфері, потрібно чітко розуміти, що її фундаментом є духовна та світоглядна позиція освітян. В сьогоденних умовах гібридної війни, коли основною метою стоять не лише території і ресурси, а й ідентичність, релігієзнавчий аспект стає критично надважливим чинником оборони нації [3, с. 12]. Проте ми стикнулися з парадоксальною та тривожною ситуацією: у той час, коли потреба в глибокому розумінні релігійних процесів як ніколи актуальна, релігієзнавство фактично зникло як обов'язкова дисципліна з вищих навчальних закладів та шкіл України. Це, в свою чергу, створює прогалину в знаннях. Без системних знань про історію світових та національних релігій учні залишаються беззахисними перед маніпуляціями різних культур та ворожої пропаганди, яка вправно використовує релігійний фактор для розколу суспільства. Також це робить учнів неспроможними вести міжрелігійний та міжконфесійний діалог, змушуючи їх діяти в межах стереотипів.

В основі цієї проблеми є методологічна плутанина. Для фахового викладання релігієзнавства потрібно чітко розрізняти «релігійну історію» та «історію релігій» [1, с. 45]. Релігійна історія зазвичай подається «зсередини», від віруючого — через призму істинності певної віри, її догматів і апологетики. Натомість історія релігій — це академічний, науковий підхід, що розглядає релігію «ззовні» як об'єктивний соціокультурний простір, силу, що будувала держави, формувала правові системи та національні культури. Чи навпаки — коли держава приборкує релігію для управління та насадження своєї ідеології.

Це розрізнення є ключовим, оскільки за Конституцією України світська школа повинна бути відокремлена від церкви, і ми як вчителі постійно

балансуємо на межі: як ознайомити дітей із моральними принципами християнства, не перетворюючи урок на проповідь чи апологетику певної конфесії, і тим самим не засуджуючи одну та не звеличуючи іншу. Пряме викладання релігійної етики часто викликає конфлікт світоглядів та нерозуміння з боку батьків [6, с. 24]. Саме тому я впевнений, що вирішенням цієї проблеми є не нав'язування догм, а науковий релігієзнавчий підхід, інтегрований у курс історії. Тут священні тексти, сакральна архітектура сприймаються і аналізуються не як об'єкти віри, а як найважливіші історичні джерела та пам'ятки епохи.

Ми маємо безліч прикладів в історії, коли релігія є основою формування цивілізацій, тому функції релігії виходять за рамки індивідуальних вірувань і відтворюються в колективному: нормах права, побуті, вихованні, освіті та іншому. Як приклад візьмемо тему Реформації в Європі, коли Мартін Лютер засуджує католицьку церкву у своїх «95 тезах» і тим самим запускає релігійну трансформацію, що, в свою чергу, змінює цивілізаційний вектор. Аналізуючи такі принципи як *sola fide* (спасіння лише вірою) та *sola scriptura* (тільки Святе Письмо), ми виводимо учнів на розуміння сучасних європейських цінностей: свободи совісті, індивідуальної відповідальності та громадянської активності. Релігія тут виступає як рушій прогресу та фундамент прав людини, а не лише як сума обрядів і вірувань. Продовжуючи аналізувати тему Реформації, ми бачимо, як догматичне твердження *sola scriptura* привело до справжнього освітнього вибуху. Вимога самостійно читати Біблію змусила перекладати сакральні тексти національними мовами, що стало поштовхом для розвитку шкільництва, грамотності населення та книгодрукування. Саме таким чином релігійна ідея переросла в технічний і соціальний прогрес. Якщо учень не розуміє цього зв'язку, історія стає для нього набором хаотичних дат, а не логічною послідовністю причин і наслідків [5, с. 5]. Викладання «історії релігії» як об'єктивної дисципліни дозволяє нам глибше і ширше поглянути на історію людства та цивілізаційні процеси і віднайти своє місце в них.

У контексті національної безпеки України ми зіштовхуємося з ще складнішим викликом. Відсутність фахового релігієзнавчого підходу в школах

приведе до того, що молода людина не буде здатною розрізнити автентичну духовну традицію від сфабрикованої ідеологічної конструкції. Коли ми прибираємо релігієзнавство з освітнього простору, ми відкриваємо двері для тих, хто прагне використати віру як зброю проти нашої державності. Світоглядна грамотність учня стає його персональним бронезилетом в інформаційному просторі.

Погляд на релігію як на соціокультурний простір дозволяє нам по-новому усвідомити значення сакральної літератури та мистецтва. Коли учень заходить до собору або розглядає ікону, він має бачити не лише релігійний об'єкт, а «величну історію» — політичні амбіції князів, інтелектуальні та мистецькі зв'язки з Візантією чи Ренесансом, рівень технологічної досвідченості того часу. Ми повинні чесно визнати: вилучення релігієзнавства з обов'язкових програм було стратегічною помилкою, яка потребує негайного вирішення за допомогою уроків історії [4, с. 82]. Вчитель-історик, який володіє релігієзнавчим інструментом, здатний перетворити сухий перелік подій на захопливе дослідження боротьби ідей. Учні вчаться критично мислити, аналізувати, як релігія може як консолідувати націю навколо ідеї свободи, так і бути використаною для приборкання вільної волі [7, с. 138].

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що релігієзнавчий аспект в історичній освіті — це не про релігію як таку, а про людину в історії, про її вибір, про цінності, за які вона готова стояти. У світській школі ми не маємо права нав'язувати віру, але ми зобов'язані надати знання про неї. Тільки так ми можемо сформувати покоління громадян, здатних до міжкультурного діалогу, стійких до маніпуляцій та свідомих своєї унікальної ідентичності. Врешті-решт, знання своєї духовної генеалогії — це те, що робить націю незламною. І саме вчитель історії сьогодні постає як борець на передовій за інтелектуальний та духовний суверенітет нашої держави.

Список використаної літератури

1. Академічне релігієзнавство : підручник / за наук. ред. А. Колодного. Київ : Світ знань, 2000. 862 с.

2. Державний стандарт базової середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 верес. 2020 р. № 898. URL <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>

3. Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини як чинник консолідації українського суспільства. Київ : НІСД, 2005. 64 с

4. Колодний А. М. Релігійна ідентичність: український контекст. Київ : УАР, 2012. 124 с.

5. Пометун О. І. Формування громадянської ідентичності учнів у процесі навчання історії. Рідна школа. 2014. № 8-9. С. 3–7.

6. Филипович Л. О. Релігія в сучасному світі: орієнтири для вчителя. Київ : Наукова думка, 2015. 180 с.

7. Шкрібляк М. В. Релігійний чинник у процесі формування української ідентичності. Науковий вісник ЧНУ. 2011. Вип. 563-564. С. 136–141

Стукалова Тетяна Георгіївна
старший викладач
кафедри соціально-гуманітарної
освіти КЗСОІППО

ДОШКІЛЬНА ОСВІТА ЯК ПЕРША ЛАНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: РОЛЬ ВИХОВАТЕЛЯ

Анотація. У статті розглядається дошкільна освіта як стратегічна складова системи національної безпеки України в умовах сучасних воєнних та інформаційних викликів. Обґрунтовується значення дошкільного віку як чутливого періоду формування громадянської ідентичності, базових моральних цінностей та емоційної стійкості особистості. Визначено роль вихователя як носія національних цінностей, гаранта психологічної безпеки дитини та суб'єкта формування гуманітарної стійкості держави. Наголошено на значенні партнерської взаємодії закладу дошкільної освіти з родиною у процесі виховання майбутнього громадянина України.

Ключові слова: дошкільна освіта; національна безпека; вихователь; громадянська ідентичність; патріотичне виховання; гуманітарна безпека; національна стійкість; психологічна безпека; партнерство з родиною.

Вступ. У сучасних умовах воєнних і гібридних загроз питання національної безпеки України виходить далеко за межі військової сфери. Національна безпека дедалі більше розглядається як комплексна система, що охоплює політичні, економічні, інформаційні, культурні та освітні чинники. У цьому контексті особливої ваги набуває дошкільна освіта як перша інституційна ланка соціалізації дитини та формування базових цінностей.

Відповідно до Закон України «Про національну безпеку України», національна безпека охоплює захист державного суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу, а також інших національних інтересів України. Одним із фундаментальних національних інтересів є збереження української ідентичності, культури та духовних цінностей [4]. Саме в дошкільному віці закладаються основи світогляду, громадянської позиції та національної самосвідомості, що зумовлює розгляд дошкільної освіти як стратегічного чинника національної стійкості.

Виклад основного матеріалу: У Закон України «Про освіту» зазначено, що освіта в Україні ґрунтується на принципах патріотизму, поваги до прав людини, формування громадянської відповідальності та активної життєвої позиції. Освіта виконує функції: соціалізаційну, культуротворчу, світоглядну, ціннісно-орієнтаційну та інтеграційну [3]. Таким чином, освітня система формує не лише компетентного фахівця майбутнього, а передусім громадянина держави.

Дошкільний вік є сенситивним періодом розвитку особистості. Саме в цей час формуються:

- базові моральні уявлення (добро – зло, справедливість, відповідальність);
- первинна соціальна ідентичність («я – українець/українка»);
- почуття належності до родини, громади, держави;
- емоційно-ціннісне ставлення до Батьківщини.

Згідно з Закон України «Про освіту», освіта в Україні ґрунтується на принципах патріотизму, поваги до прав і свобод людини, формування громадянської відповідальності [3]. У Закон України «Про дошкільну освіту» визначено, що одним із завдань дошкільної освіти є виховання любові до

України, шанобливого ставлення до родини, державної мови, національних традицій [2]. Відповідно до Базового компоненту дошкільної освіти, серед ключових компетентностей дошкільника визначено громадянську та соціальну компетентності, які передбачають формування почуття належності до українського суспільства, поваги до державних символів, розуміння цінності миру та безпеки [1].

Головним завданням національного виховання дітей дошкільного віку є формування основ національної самосвідомості — відчуття належності до певної нації, яка виявляється в етнічному самовизначенні (віднесенні себе до певної етнічної групи).

В таких умовах дошкільна освіта є не лише освітнім, а й стратегічним державотворчим інститутом, а заклад дошкільної освіти є простором, де формується психологічна та ціннісна основа майбутньої громадянської зрілості.

Особистість вихователя має вирішальне значення і у сучасних умовах виконує значно ширшу функцію, ніж лише організація освітнього процесу, так як професійна діяльність безпосередньо впливає на формування національної стійкості. Через власну позицію, мовлення, ставлення до держави, культури та традицій вихователь транслює дітям модель громадянської поведінки. Професійна місія сучасного вихователя включає:

1. Формування ціннісних орієнтирів. Вихователь через щоденне спілкування, приклад власної поведінки, мовлення та ставлення до подій формує у дітей базові цінності: повагу до Батьківщини, гідність, відповідальність, толерантність. Особистісний приклад педагога стає для дитини еталоном громадянської поведінки.

2. Забезпечення психологічної безпеки. В умовах воєнних викликів вихователь створює атмосферу стабільності та довіри. Саме він допомагає дитині: впоратися з тривожністю, осмислити події у безпечному форматі, зберегти позитивний образ держави та її захисників та відчути підтримку дорослих. Психологічно безпечне середовище є складовою гуманітарної безпеки держави.

3. Партнерство з родиною як фактор стійкості. (Ефективна взаємодія з батьками сприяє узгодженості виховних впливів. Вихователь допомагає родині формувати у дитини позитивну громадянську ідентичність, підтримує сім'ї захисників України, сприяє розвитку культури взаємоповаги. Єдність вимог родини та закладу освіти підсилює виховний потенціал обох інституцій.

4. Протидія інформаційним загрозам через ціннісне виховання. У добу інформаційної війни важливо формувати у дітей критичні передумови сприйняття інформації: довіру до правдивих джерел, позитивне ставлення до держави, емоційну стійкість. Хоча дошкільник ще не здійснює критичного аналізу інформації, саме в цьому віці закладається фундамент довіри до національних цінностей і символів.

Насамперед, вихователь має бути з чіткою громадянською позицією, бути патріотом своєї країни, адже він організовує процес виховання. Для ефективного результату педагоги повинні використовувати методи, які відповідають віковим особливостям дітей та систематично впливати на формування громадянської ідентичності дошкільнят через:

1. Навчально-виховний процес: проведення тематичних занять, бесід, ігор, спрямованих на ознайомлення дітей з історією, культурою, традиціями своєї країни.

2. Святкові заходи: організація свят, присвячених державним та народним святам, що сприяє засвоєнню дитиною національних цінностей.

3. Проектну діяльність: реалізація проектів, спрямованих на вивчення рідного краю, його історії та культури.

4. Співпраця з батьками: залучення батьків до спільних заходів, що сприяє єдності сім'ї та дошкільного закладу у вихованні дитини.

Гра є невід'ємною частиною життя дитини, особливо в дошкільному віці. Вона не лише розважає, але й відіграє ключову роль у розвитку особистості, соціалізації та формуванні громадянської ідентичності. Для дошкільнят гра є основним способом пізнання світу, встановлення соціальних зв'язків та

усвідомлення себе частиною суспільства. Наприклад, колективні ігри, такі як «Місто» чи «Родина», дозволяють дітям змодельовати реальні життєві ситуації. Вони вчаться працювати в команді, ділитися обов'язками та розуміти, що кожен член суспільства має свою роль. Такі ігри сприяють розвитку почуття відповідальності та поваги до інших.

Для дошкільнят важливо отримувати знання про свою країну у доступній та цікавій формі. Ігри, пов'язані з національними символами, традиціями чи історією, допомагають дітям краще зрозуміти, хто вони є і до якої спільноти належать. Наприклад, гра «Знайди прапор» чи «Склади герб» може познайомити дітей з державними символами, а ігри з елементами фольклору — з народними традиціями та піснями.

Крім того, ігри, що включають елементи мовленнєвого розвитку, допомагають дітям краще засвоїти рідну мову, що є важливим аспектом громадянської ідентичності. Наприклад, ігри з вивчення віршів, прислів'їв чи народних пісень сприяють збереженню культурної спадщини.

Виховання національної свідомості у дітей дошкільного віку не можливе без врахування та впровадження традицій та обрядів, які становлять основу культурного багатства кожного народу. За допомогою спостережень, етичних бесід, творчих ігор, різних видів образотворчої, мистецької діяльності, ігор - драматизацій, праці педагога вводять дітей у світ духовного багатства українського народу, людства, вчать налагоджувати спільну з однолітками діяльність, розвивають відчуття причетності до інших людей. Найбільш повно ця робота реалізується за тематичними блоками «Дитячий садок», «Моя родина», «Світ навколо тебе», «Подорож у світ мистецтва», «Калейдоскоп професій», «Дім під дахом голубим».

Традиції та обряди є невід'ємною частиною культурного спадку, які передаються від покоління до покоління. Використання традиційних обрядів та свят, таких як «Ми є діти українські – український славний рід», «День Незалежності України», «Осінній ярмарок», «Свято Масляної», «Стрітення»,

«Івана Купала», «Святий Миколай до дітей завітав», сприяє розвитку у дітей почуття приналежності до культури свого народу.

Війна змінила наше життя, а також загострила усвідомлення національної свідомості кожного з нас, дітей дошкільного віку в тому числі. Під час звучання Гімну діти прикладають руку до серця, завзято підхоплюють «Ой, у лузі червона калина», пишаються своєю вишиванкою, віночком, старанно створюють малюнки, листівки, сувеніри для воїнів. Вихованці стали більш організованими, зібраними, коли під час повітряних тривог ідуть в укриття з усвідомленням, що їх захищають не тільки стіни, а й сили ППО.

В умовах сьогодення важливим виховним засобом є дієва участь дошкільників у суспільно корисних заходах. Діти разом з дорослими беруть участь у волонтерських акціях: збирають продукти та теплі речі мешканцям деокупованих територій, посилки воїнам із гостинцями та малюнками, листівками, оберегами.

Висновки. Дошкільна освіта є першою інституційною ланкою формування громадянина, а отже – важливою складовою системи національної безпеки України. Через формування базових моральних цінностей, громадянської ідентичності, поваги до держави та її символів, а також забезпечення психологічної стабільності дітей заклад дошкільної освіти виконує стратегічну функцію державотворення.

Вихователь виступає не лише педагогом, а й провідником національних цінностей, носієм культури, гарантом психологічної безпеки дитини та партнером родини. Саме від його професійної компетентності, громадянської позиції та особистісної зрілості значною мірою залежить формування покоління, здатного зберігати й зміцнювати національну безпеку України.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти України URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>
2. Закон України «Про освіту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

3. Закон України «Про дошкільну Освіту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text>

4. Закон України «Про національну безпеку України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

Супрун Вікторія Володимирівна,
завідувач Закладу дошкільної
освіти (ясла-садок) №21
«Волошка» Сумської міської ради,
м. Суми

УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

***Анотація.** У статті розглядається питання значення української мови в сучасному суспільстві, її роль як інструмента формування національної ідентичності; висвітлюється значення мови як джерела духовного життя народу. Українська мова в сучасному суспільстві є ключовим чинником національної ідентичності, виступаючи кодом нації, основою культурної самобутності та консолідації. В умовах викликів, вона забезпечує єдність громадян, захищає менталітет, виступає символом боротьби за незалежність та відіграє роль державотворчого елемента.*

***Ключові слова:** ідентичність нації, національна культура, культурна спадщина, сучасне суспільство.*

Вступ. Мова — це більше, ніж засіб спілкування. Вона є відображенням культури, історії та душі народу. Для українців, рідна мова завжди була символом національної ідентичності, яку неодноразово намагалися знищити. Сьогодні, у незалежній Україні, значення української мови набуває особливого сенсу.

За часів боротьби за незалежність, українська мова стала важливим інструментом спротиву. Вона зберігалася всупереч заборонам, ігноруванню та спробам асиміляції. Люди розуміли, що втрата мови означає втрату ідентичності.

Зараз, коли Україна знову захищає свою територіальну цілісність, мова виступає не тільки як засіб комунікації, а як символ опору агресії.

Українська мова є скарбницею культурних надбань нації. Від творів Тараса Шевченка до сучасної літератури та музики — рідна мова передає багатий світогляд і мудрість поколінь. Саме через мову зберігаються традиції, звичаї та цінності, які роблять народ унікальним. Використовуючи українську мову, ми підтримуємо зв'язок з нашими предками та продовжуємо творити національну культуру.

Метою статті є дослідження ролі української мови в сучасному суспільстві, аналіз її впливу на формування національної ідентичності, а також мови — як державності та національної безпеки, як символу боротьби і засобу консолідації.

Виклад основного матеріалу. Важливо розуміти, що мова є не тільки інструментом індивідуальної ідентифікації, але й важливим фактором у формуванні національної єдності. Використання української мови в повсякденному житті сприяє збереженню національної свідомості. Це особливо важливо для молодого покоління, яке формується в умовах незалежної України. Чим більше української мови в школах, на роботі, у ЗМІ та культурі, тим сильніше закріплюється національна ідентичність.

Українська мова, як чинник національної ідентичності в нашій державі потребує особливої уваги. Саме мова вирізняє нас з-поміж інших, поєднує нас, є «Символічним ключем до національної культури», ключовим елементом на кожному з етапів виникнення та розвитку держави. Мовна система обслуговує усі сфери життя, унормовує та структурує парадигму відносин нації загалом і кожного з її представників зокрема.

Визначні особистості наголошували на величі і красі української мови. Мова для Т.Г. Шевченка — це найвищий дар людині й народу, талісман їхньої долі, таланту, безсмертя. Проникливо задушевно писав про мову Панас Мирний: «Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє

життя, і свої сподівання, і розум, і досвід». Олесь Гончар називав мову генофондом культури: «Мова – це не просто спосіб спілкування, щось більш значуще. Мова – це глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, фарби буття, сучасна художня, інтелектуальна і мисленнєва діяльність народу» [1].

Мова – це форма життя, культурного і національного; це душа кожної національності, її найцінніший скарб. У мові – культура, ознака національного визнання.

Престиж української мови як чинника національної ідентичності зростає, адже мова не лише засіб спілкування, а й генетичний код ідентифікації української нації. Є чимало наукової, політичної, художньої літератури, яка знайомить з історією, українськими традиціями та звичаями, філософською думкою. Українською мовою перекладено найвидатніші твори світової літератури. Мова має досконало опрацьовану термінологію, граматику, стилістичну систему, що забезпечує комунікативність в усіх сферах життя. Її пізнавальний, виражальний і лексичний потенціал надзвичайно потужний. Мова – це та зброя, яка допомагає нам утвердитися.

Українська мова посідає дедалі важливіше місце в сучасному суспільстві, оскільки в умовах глобалізації та інтеграції зростає її роль як інструмента ефективної комунікації. Це явище не лише відображає мовну політику держави, але й відзначає зміни у культурі та суспільному сприйнятті мови як ключового елемента ідентичності.

Одним із важливих аспектів використання української мови в сучасному суспільстві є її роль у формуванні національної ідентичності. В умовах російської агресії та посилення національно-патріотичних настроїв в Україні мова стала одним із важливих чинників підтримки національної єдності, що має відображення в національній ідентичності.

Питання значення української мови в сучасному суспільстві вивчають сучасні вчені, які аналізують мовні та комунікаційні процеси в умовах глобалізації та розвитку України.

У сучасному середовищі питання формування національної ідентичності стає все більш актуальним, особливо в умовах глобалізаційних викликів і загроз втрати культурної спадщини [3].

Формування української національної ідентичності – це процес, що включає в себе різноманітні засоби та методи, які сприяють утвердженню та розвитку українського національного самосприйняття серед населення. Розуміємо як ніколи, що підтримка державних символів сприяє укріпленню відчуття національної приналежності. До основних засобів формування української національної ідентичності включають мовну політику, освіту, медіа, культурні заходи, політичні реформи та різноманітні пам'ятники та пам'ятні місця.

Мовна політика виступає важливим засобом формування української національної ідентичності, оскільки мова є не лише засобом комунікації, але й важливим елементом культурної та ідентифікаційної приналежності. Мовна політика спрямована на захист статусу української мови як державної мови та забезпечення її використання у всіх сферах суспільного життя [5].

Мовна політика спрямована на захист мовних прав громадян, включаючи право на використання власної мови в усіх сферах життя. Здебільшого – це заходи щодо популяризації української мови та культури як ключових складових національної ідентичності. Відомо, що мовна політика спрямована на забезпечення рівних можливостей для всіх громадян незалежно від мови, якою вони володіють. Вона включає в себе заходи щодо розвитку та підтримки різноманітності мовних форм ідентичності українського суспільства. Саме тому вона відіграє важливу роль у формуванні та зміцненні української національної ідентичності, сприяючи збереженню та розвитку культурних та мовних традицій, стимулюючи гордість за національну мову та культуру, а також сприяючи зближенню та єдності українського суспільства [6].

Українська мова як чинник національної ідентичності, є важливим фактором у формуванні громадянського суспільства, що ґрунтується на принципах демократії, прав людини та рівності. Сприйняття себе як частини

українського народу підтримує відчуття відповідальності за територіальну цілісність та недоторканність кордонів країни. Українська національна ідентичність є важливим елементом самоідентифікації та самосвідомості українського народу, що сприяє його збереженню, розвитку та процвітанню.

Українська мова завжди була і залишається одним із ключових маркерів національної ідентичності, що відіграє важливу роль у формуванні свідомості народу. Вона є живим свідком історичних подій, носієм культурних цінностей та основою національної єдності. Від найдавніших часів мова була символом боротьби за незалежність і право на самовираження, а сьогодні вона стає не лише засобом комунікації, але й символом опору та відновлення національної гідності [2].

У сучасному суспільстві роль української мови значно зросла. Вона є державною мовою, мовою освіти, науки, культури, медіа та публічного управління. Її використання в цих сферах не лише забезпечує функціонування держави, а й сприяє консолідації суспільства. Через мову людина відчуває свою належність до нації, усвідомлює спільність історичної долі та відповідальність за майбутнє країни.

За допомогою мови ми пізнаємо навколишній світ, здобуваємо знання, формуємо світогляд, вчимося планувати свою діяльність, робимо відповідні висновки, на основі яких набуваємо життєвих навичок та досвіду. Отже, мова є засобом пізнання. Людина завдяки мові комунікує, спілкується з іншими людьми, пізнає дійсність, вивчає й ознайомлюється з досягненнями науки, культурними цінностями та черпає інформацію з нагромаджено життєвого досвіду попередніх поколінь.

Людина, опанувавши і спілкуючись рідною мовою, шанує й збагачує традиції свого роду, пізнає культурні надбання, літературу, традиції та звичаї народу, що допомагає їй усвідомити й визначити свою ідентичність. Для кожної людини, її всебічного розвитку вагоме значення має рідна мова. Згадай слова відомого українського письменника, поета Володимира Сосюри: «Без мови рідної, юначе, й народу нашого нема». Знати й примножувати рідну мову

– обов'язок і необхідність кожної людини, а шанобливе ставлення до рідної мови є свідченням національної свідомості громадян та показником культурного рівня розвитку суспільства.

Протягом століть українська мова зазнавала утисків, заборон і витіснення з публічного простору. Попри це вона збереглася як жива мова народу, що свідчить про її внутрішню силу та тісний зв'язок із національною свідомістю. Саме мова стала тим чинником, який допоміг українцям зберегти свою ідентичність.

Важливу роль у формуванні національної ідентичності відіграє молодь. Саме від її мовного вибору залежить майбутнє української мови. Використання української в повсякденному спілкуванні, у цифровому середовищі, творчості та бізнесі свідчить про її актуальність і життєздатність. Мова перестає бути лише символом — вона стає інструментом сучасного життя.

Отже, українська мова є не просто засобом спілкування, а фундаментальним чинником національної ідентичності. В умовах сучасного суспільства вона об'єднує громадян, формує національну свідомість і забезпечує культурну тяглість. Збереження, розвиток і повсякденне використання української мови є важливим завданням кожного, хто усвідомлює себе частиною української нації.

Висновки. Українська мова є ключовим чинником державотворення та основним фактором єдності України. Тому необхідно відроджувати українську мову і зробити все необхідне, щоб нею могли розмовляти всі, хто проживає на території України. Важливість мови для нації незаперечна, бо мова може бути силою впливу і, таким чином, засобом маніпуляції, потужною зброєю. Мова може впливати на формування національної ідентичності та світогляду, водночас функціонуючи як компонент у процесі розбудови національної держави. Вона є одним із найважливіших складників національної ідентичності, адже саме через неї формується світогляд народу, передається історичний досвід, культурні цінності та духовні орієнтири. Українська мова в умовах сучасного суспільства відіграє не лише комунікативну, а й глибоку символічну роль — вона є маркером

самоусвідомлення нації, її незалежності та єдності; є одним із визначальних чинників формування національної ідентичності, духовної культури та громадянської свідомості особистості. У сучасному суспільстві вона виконує не лише комунікативну, а й ціннісно-сміслову функцію, забезпечуючи спадкоємність культурних традицій і національної самобутності українського народу.

Література

1. Азарова Л.Є. Мова як визначальний чинник ідентичності української нації / Л.Є. Азарова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки. - 2018. – Вип. 292. – С.24-32.
2. Гасюк Л. Мова і національна ідентичність: теоретичні аспекти. Житомир: Полісся, 2010. 2020 с.
3. Рудик Т. Мова та ідентичність в українському контексті. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2018. 210 с.
4. Шевчук Я. Мова як маркер національної ідентичності. Львів: Книга, 2013. 180 с.
5. Степаненко О. Культурна ідентичність українців через призму мови. Київ: Освіта, 2019. 230 с.
6. Тарасенко Г. Мовна політика України: проблеми та перспективи. Київ: Наукова думка, 2020. 300 с.

Ткаченко Яна Анатоліївна

вихователь

Лебединський ЗДО (ясла-садок) «Казка»

Лебединської міської ради

Сумської області

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ РИС ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

Анотація. У статті розкрито сутність патріотичного виховання дітей дошкільного віку як важливої умови формування особистісних рис майбутнього громадянина України. Проаналізовано ключові цінності та принципи патріотичного виховання. Окреслено роль закладу дошкільної освіти та педагога у формуванні громадянської свідомості дитини в умовах сучасних суспільних викликів.

Ключові слова: патріотичне виховання, дошкільний вік, громадянські цінності, національна ідентичність, особистісні риси, громадянин України.

Вступ. Сучасний етап розвитку українського суспільства, зумовлений соціальними трансформаціями та воєнними викликами, актуалізує потребу у вихованні громадянина-патріота, здатного усвідомлювати свою національну приналежність, відповідальність за долю держави та повагу до її цінностей. Початки формування таких якостей закладаються ще в дошкільному віці, коли дитина емоційно сприймає навколишній світ і засвоює базові морально-етичні орієнтири.

Дошкільне дитинство є сенситивним періодом для формування основ громадянської ідентичності, тому патріотичне виховання в закладах дошкільної освіти набуває особливого значення.

Основна частина. Проблема патріотичного та громадянського виховання дітей дошкільного віку є предметом дослідження багатьох українських і зарубіжних науковців. У педагогічній науці патріотичне виховання розглядається як складова національного виховання та важливий чинник формування особистості громадянина.

Теоретичні засади національного й патріотичного виховання ґрунтуються на працях класиків української педагогіки, зокрема Г. Ващенко, який підкреслював значення виховання національно свідомої особистості на основі духовних і культурних цінностей українського народу. Ідеї цілісного виховання особистості, спрямованого на формування громадянської відповідальності та моральних якостей, простежуються у працях В. Сухомлинського, який наголошував на необхідності виховання любові до Батьківщини з раннього дитинства через емоційно насичений педагогічний вплив [2, с.27].

Сучасні дослідження українських учених (Н. Гавриш, К. Крутій, О. Кононко, Т. Піроженко та ін.) акцентують увагу на вікових особливостях дошкільників і визначають патріотичне виховання як процес формування в дитини ціннісного ставлення до себе, інших людей, суспільства та держави. Науковці підкреслюють, що дошкільний вік є сенситивним періодом для

засвоєння соціальних норм, моральних цінностей і первинних уявлень про громадянську належність.

Проблематика формування громадянської ідентичності дітей розглядається також у контексті реалізації Базового компонента дошкільної освіти України, де визначено необхідність формування в дошкільників почуття приналежності до українського народу, поваги до державних символів, традицій і культурної спадщини, наголошується на інтегрованому характері громадянського виховання, яке має здійснюватися в усіх видах дитячої діяльності [1].

Окрему групу досліджень становлять наукові праці, присвячені методичним аспектам патріотичного виховання дошкільників (Л. Артемова, Н. Лисенко, О. Сухомлинська). Автори розкривають ефективні форми та методи виховної роботи, зокрема використання народознавчого матеріалу, художньої літератури, ігрової та проєктної діяльності як засобів формування національної свідомості й громадянських якостей.

Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що патріотичне виховання дошкільників є багатоаспектним педагогічним явищем, яке потребує системного підходу, урахування вікових і психологічних особливостей дітей, а також тісної взаємодії закладу дошкільної освіти з родиною. Водночас подальших досліджень потребує проблема формування особистісних рис громадянина України в умовах сучасних соціокультурних трансформацій, що й зумовлює актуальність даної статті.

У науково-педагогічних дослідженнях патріотичне виховання трактується як цілісний, системний і цілеспрямований процес формування у дитини любові до Батьківщини, почуття національної гідності, поваги до історії, культури та традицій свого народу. Для дітей дошкільного віку патріотизм має переважно емоційно-почуттєвий характер і ґрунтується на безпосередньому досвіді дитини. Патріотичне виховання в дошкільному закладі базується на таких принципах: природовідповідності та вікової доцільності; гуманізації та особистісної орієнтації; культуровідповідності та національної спрямованості;

єдності сімейного й суспільного виховання [4, с.23].

Формування особистісних рис громадянина України в дошкільному віці потребує добору таких форм і методів патріотичного виховання, які відповідають віковим, психологічним та емоційним особливостям дітей. Патріотичне виховання дошкільників має реалізовуватися ненав'язливо, через діяльність, що є значущою та цікавою для дитини, насамперед гру, спілкування, творчість і пізнання навколишнього світу [4,с.32].

У своїй щоденній педагогічній практиці я переконуюся, що гра є найбільш природним, доступним і ефективним засобом патріотичного виховання дітей дошкільного віку. Саме через гру дитина пізнає світ, засвоює соціальні норми, вчиться взаємодіяти з іншими та формує власне ставлення до навколишньої дійсності. Тому використання ігор у процесі патріотичного виховання є не лише доцільним, а й надзвичайно актуальним у сучасних умовах.

У грі патріотичне виховання відбувається ненав'язливо, без моралізування та примусу. Діти охоче беруть участь у сюжетно-рольових («Моя родина», «Моє місто (село)», «Українське свято», «Захисники України», дидактичних («Державні символи України», «Впізнай українську вишивку», «Подорож Україною»), народних іграх («Подоланочка», «Вербовая дощечка»), у яких відтворюють знайомі їм життєві ситуації: життя родини, традиційні українські свята, працю дорослих, взаємодію людей у громаді. Саме в таких ігрових ситуаціях у дітей формуються перші уявлення про належність до українського народу, розвиваються почуття гордості за свою країну, бажання бути корисними та відповідальними.

Водночас, особливу роль у патріотичному вихованні відіграють пізнавальні та комунікативні методи, що є надзвичайно важливими для формування основ патріотичних почуттів і громадянської свідомості, адже саме у спілкуванні дитина вчиться висловлювати власні думки, почуття та ставлення. Обговорення, діалоги, колективні розмови дають можливість дошкільникам ділитися власним досвідом, слухати інших, проявляти повагу до думки товаришів. У таких умовах формується толерантність, доброзичливість, уміння

співпрацювати — важливі риси майбутнього громадянина України. У своїй роботі я використовую тематичні бесіди («Україна — моя Батьківщина», «Моя родина — частинка України», «Символи нашої держави»). Бесіди проводяться з опорою на ілюстрації, відеоматеріали, особистий досвід дітей. Розповіді про історію рідного краю, визначні місця, народні традиції у доступній для дітей формі. Обговорення життєвих ситуацій, спрямованих на розвиток моральних якостей (доброта, взаємодопомога, справедливість).

Не менш ефективним засобом роботи з дітьми дошкільного віку є художня діяльність. Саме через малювання, ліплення, аплікацію, музику та театралізовану діяльність дитина здатна глибоко й емоційно пережити національні цінності, усвідомити свою належність до рідної культури та сформуванню позитивне ставлення до України. Як вихователь, я спостерігаю, що художня діяльність сприяє формуванню емоційно-ціннісного ставлення до України. Коли діти малюють прапор, українську хату, калину чи соняшник, виготовляють аплікації у національних кольорах, ліплять народні іграшки, у них формується почуття гордості за красу рідної землі та культурну спадщину українського народу. Такі заняття створюють позитивний емоційний фон, що є надзвичайно важливим для патріотичного виховання. У своїй роботі я використовую: малювання та аплікація на теми: «Прапор України», «Моя Батьківщина», «Українська хата», «Вишиванка»; ліплення українських символів, народних іграшок (калина, соняшник, лялька-мотанка); слухання та виконання українських пісень, колискових, щедрівок, що формують мовленнєву культуру та емоційний зв'язок із національною спадщиною.

Український фольклор є важливим джерелом формування морально-патріотичних цінностей, а саме: читання та інсценізація українських народних казок («Котигорошко», «Рукавичка», «Колобок») із подальшим обговоренням вчинків персонажів; вивчення прислів'їв і приказок про рідну землю, працю, дружбу («Без верби і калини нема України»); використання легенд і переказів про походження символів України.

Незважаючи на вік дітей, залучення їх до активної діяльності сприяє формуванню відповідальності та соціальної активності. Тому у своїй роботі застосовую: мініпроекти («Моя вулиця», «Рідне місто»), «Традиції моєї родини»); екскурсії та цільові прогулянки до пам'ятних місць, музеїв, парків, що формують краєзнавчі уявлення; участь у державних і народних святах (День Незалежності України, День вишиванки, Різдво, Великдень).

Родина є першим осередком громадянськості. Дослідження свідчать, що дитина копіює модель поведінки батьків. Якщо в сім'ї спілкуються українською мовою, шанують традиції та обговорюють суспільно важливі події, громадянські риси дитини формуються природним шляхом.

Формування особистісних рис дитини, зокрема основ патріотичних і громадянських цінностей, є можливим лише за умови тісної взаємодії закладу дошкільної освіти з родиною. Саме сім'я є першим і найважливішим соціальним середовищем дитини, у якому закладаються основи світогляду, моральних норм, ставлення до людей, рідної мови та Батьківщини. Особливої актуальності єдність сімейного та дошкільного виховання набуває в умовах сучасних соціальних і воєнних викликів. Діти часто переживають емоційне напруження, тривогу, нестабільність. Узгоджені дії педагогів і батьків допомагають дитині легше адаптуватися до складних обставин, формують почуття довіри до світу, впевненість у собі та позитивне ставлення до Батьківщини як до рідного й безпечного простору. Співпраця з родиною дає змогу залучати батьків до активної участі в патріотичному вихованні дітей: збереження та передавання сімейних традицій, участь у спільних заходах, творчих проєктах, тематичних святах.

Висновки. Патріотичне виховання дошкільників є фундаментальною основою формування особистісних рис громадянина України. Саме в дошкільному віці закладаються базові цінності, що згодом трансформуються у свідоме громадянське ставлення до держави, народу та власної ролі в суспільстві. Комплексний, гуманістично спрямований підхід до патріотичного виховання забезпечує формування особистості, здатної зберігати національну ідентичність,

поважати культурну спадщину та відповідально будувати майбутнє України. Формування рис громадянина у дошкільника — це не ізольований навчальний процес, а створення особливого соціокультурного простору. Поєднання зусиль педагогів та батьків дозволяє виховати особистість, яка не лише знає свої корені, але й відчуває відповідальність за майбутнє України.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти України [Електронний ресурс] : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>
2. Богуш А. Патріотичний вектор образу «Батьківщина в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського. Рідна школа. 2023. №1-2. С.27-30.
3. Кононко О. Л. Виховуємо майбутнього громадянина: методичні поради. Дошкільне виховання. 2024. № 5. С. 3–8.
4. Білан О. І. Українське дошкілля: програма розвитку дитини дошкільного віку. Тернопіль: Мандрівець. 2024.с.56

ХЕЛЕМЕЛЯ Олексій,

кандидат фізико-математичних наук, супервізор для вчителів предмета “Захист України”, викладач предмета “Захист України”, КЗ СОР “Лебединський фаховий медичний коледж імені професора М.І.Ситенка”, м. Лебедин

ТРОФИМЕНКО Яна,

викладач предмета “Захист України”, КЗ СОР “Лебединський фаховий медичний коледж імені професора М.І.Ситенка”, м.Лебедин

БОЙЧЕНКО Алєся

заст. директора КЗ СОР “Лебединський фаховий медичний коледж імені професора М.І.Ситенка”, м. Лебедин

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ОБОРОННОЇ СВІДОМОСТІ В ООНОВЛЕНІЙ СТРУКТУРІ ПРЕДМЕТУ “ЗАХИСТ УКРАЇНИ” ЧЕРЕЗ ДОМІНУВАННЯ ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНИХ ТРЕНІНГОВИХ ЗАНЯТЬ

У статті розглядається підвищення рівня оборонної свідомості серед здобувачів освіти через використання практико-орієнтованих тренінгових занять під час вивчення предмету “Захист України”. На прикладі досвіду роботи осередку викладання предмету “Захисту України” в КЗ СОР

“Лебединський фаховий медичний коледж імені професора М.І.Ситенка” запропоновано, як ефективно можливо організувати освітній процес, через залучення “модульно спеціалізованих” викладачів та чергування самих модулів під час “навчального” дня. Показано, що навчання через практико-орієнтовані тренінгові заняття сприяє реалізації концепту оборонної свідомості на уроках “Захисту України”.

Ключові слова: *НУШ, Захист України, оборонна свідомість, тренінг, практичні заняття, організація навчального процесу*

Вступ. Для становлення сильної нації важливо формування громадян з високим рівнем свідомості, тобто людей з глибокими знаннями, широкими поглядами та міцними переконаннями. В умовах агресії щодо нашої країни посилилася взаємозалежність держави та громадян. Існування української держави неможливе без сильних особистостей, які сприймають себе частиною українського соціуму, готові робити вклад в оборону незалежності і територіальної цілісності України, захисту конституційного ладу та суспільно-державних інтересів. Держава зацікавлена у вихованні таких громадян. Тому починаючи з 2022 року державні органи влади починають робити чіткі кроки в питаннях формування національної свідомості серед українців, зокрема прийнято Закон України “Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності”, де визначені основні напрямки та завдання державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Одним із основних напрямів національно виховної роботи є формування “оборонної свідомості” - свідоме сприйняття та готовність громадянина до захисту незалежності і територіальної цілісності України, конституційних засад державного ладу, національних інтересів та суспільно-державних (національних) цінностей України [1]. Вплив на свідомість – це вплив на людські емоції, почуття та розум з метою формування в неї позитивних якостей і подолання негативних, зокрема [1]: формування у громадян України, у тому числі дітей та молоді: активної

громадянської позиції на основі поваги до прав людини, духовних цінностей українського народу, національної самобутності; патріотизму; поваги до державних символів, державної мови, суспільно-державних (національних) цінностей України, розуміння їх важливості для становлення держави; усунення впливу держави-агресора (держави-окупанта) в інформаційній, освітній, культурній сферах України. Реалізація цих завдань передбачається через громадянську освіту та заходи національно-патріотичного виховання, зокрема через обов'язкове викладання предмета "Захист України" під час здобуття профільної середньої освіти [1].

Мета статті. На прикладі досвіду роботи осередку викладання предмету "Захист України" в КЗ СОР "Лебединський фаховий медичний коледж імені професора М.І.Ситенка" показати, як через використання практико-орієнтованих тренінгових занять досягається реалізація концепту оборонної свідомості.

Основна частина. Разом із початком повномасштабного вторгнення почалося реформування викладання предмету «Захист України». Так в 2024 році Міністерство освіти і науки України затвердило модельну навчальну програму «Захист України. Інтегрований курс» для закладів, що забезпечують здобуття повної загальної середньої освіти [2] (наказ МОН від 08.08.2024 року № 1116). В 2025 вносяться зміни до Типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти, згідно з якими предмет «Захист України» має 2 години на тиждень для 10–11 класів замість попереднього діапазону 1,5–2 години (наказ МОН від 20 червня 2025 року № 890). Реформування предмету "Захист України" тісно пов'язаний з впровадженням Нової української школи, що зумовлює компетентнісний підхід у вивченні предмета. Компетентнісний підхід передбачає домінування практичної підготовки здобувачів з метою підготовки здобувачів освіти до викликів сучасності. Для оптимальної реалізації програми освітній процес має бути організовано у тренінговій формі в освітньому просторі (осередку) з вивчення предмету "Захист України"[2].

Робота в рамках осередку та нової програми у вчителя з'являється

можливість перейти від “традиційної” урочної системи до практико-орієнтованих тренінгових занять. Традиційне навчання більш орієнтоване на правильну відповідь, і за своєю суттю є формою передачі інформації та засвоєння знань. Натомість тренінг, перш за все, орієнтований на запитання та пошук. Відповідно до Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” педагог має академічну свободу у виборі форм та методів навчання [3], програма не нав’язує, які саме тренінги та практико-орієнтовані заняття повинен використовувати вчитель. Основна мета - формування системи життєво ціннісних компетентностей.

Проте є великий нюанс, пов’язаний із введенням 2-годинного щотижневого навантаження і проведенням уроків “Захисту України” один раз на місяць. Це означає, що раз на місяць, коли учні класу приїжджають до осередку, вчитель має провести для них 8-годинний тренінг або серію тренінгів, загальною тривалістю 8 год. Саме проведення тренінгу, як і підготовка до нього, енергоємний та ресурсозатратний процес. Не кожен вчитель здатний витримати таке щоденне навантаження, не враховуючи ще й втому учнів протягом цього дня.

Проте сама програма інтегрованого курсу з предмету “Захист України” та Концепція НУШ нам дають підказку як організаційно вирішити це питання. Зараз ми говоримо про залучення до навчального процесу “модульно спеціалізованих “викладачів та викладання кількох модулів протягом одного дня. Одному вчителю майже неможливо в повній мірі оволодіти матеріалом зі всіх модулів з предмету. Але коли протягом одного дня дітям тренінги читають різні викладачі, які є спеціалістами в своєму модулі, це значно покращує сприйняття навчального матеріалу та дозволяє більш ефективно працювати з учнями класу. Саме такий досвід має осередок викладання предмету “Захист України” в КЗ СОР “Лебединський фаховий медичний коледж імені професора М.І.Ситенка”. В осередку в 2025/2026 н.р. навчається близько 950 учнів, об’єднаних в 47 навчальних класів. За період 2024-2025 рр. пройшли курси підвищення кваліфікації 9 викладачів, які розподілили між собою навчальний

матеріал, що вивчається в 10 та 11 класах. В освітньому процесі викладачі використовують окрім тренінгів різні форми роботи, але в практичному спрямуванні це переважно навчально-практичні заняття, під час якого учитель організовує детальний розгляд учнями окремих теоретичних положень предмета та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом групового або індивідуального виконання учнями навчальних завдань, та навчально-тренувальні заняття, що базуються на широкому використанні теоретичних знань і вмінь, застосуванні різноманітних засобів стрілецької, фізичної, домедичної підготовки тощо. За рахунок такого підходу вдається досягти показника в 80% практично-орієнтованих занять із загального циклу. В той же час, є ряд ускладнень, пов'язаних з таким підходом. Зокрема, це питання узгодження розкладу, ведення навчально-методичної документації та технічно-матеріальний супровід уроків.

В осередку КЗ СОР “Лебединський фаховий медичний коледж імені професора М.І.Ситенка” також до навчання дітей залучаються ветерани, переважно це модулі, що пов'язані з домедичною допомогою та стрілецькою підготовкою. Наразі один з таких ветеранів Збройних сил України пройшов підготовку на курсах КЗ “Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти” та доєднався до педагогічного складу осередку. Крім того проводяться зустрічі з волонтерами та активно співпрацюємо з ними. Наприкінці 2024/2025 н.р. на базі осередку були проведені змагання серед здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти Лебединської громади змагання із “Захисту України” “Патріотичний виклик”. До програми змагань увійшли завдання з різних модулів: домедична допомога, стрілецька підготовка, цивільне населення в кризових умовах тощо. Участь у змаганнях прийняло більше ста учнів.

За результатами проведеного опитування серед здобувачів освіти, що проходять вивчення предмету “Захист України” в осередку КЗ СОР “Лебединський фаховий медичний коледж імені професора М.І.Ситенка” отримали ряд цікавих результатів:

- 58,1% учнів оцінили навчальний матеріал як “повністю зрозумілий”,

40,1% - як “переважно зрозумілий”.

- 99,6% - “Так, рекомендуємо своїм друзям навчання в осередку”

- найбільше сподобалися теми “Тактична медицина”, “Стрілецька підготовка”, “Військові технології. Дрони”.

- серед професій, які б обрали після закінчення школи великий відсоток це “Військова справа”

- хочеться ще більшого спілкування з ветеранами та реальними військовими інструкторами

- хочеться ще більше часу на практику (дрони, такмед, тактика та координація підрозділу).

Висновки. Залучення до навчального процесу “модульно спеціалізованих” викладачів та викладання кількох модулів протягом одного дня дають можливість забезпечити високий відсоток практично-орієнтованих занять, що в свою чергу зацікавлює здобувачів освіти, урізноманітнює їх навчальну діяльність. Незважаючи на високий відсоток, серед учнів існує запит на збільшення та урізноманітнення практично-орієнтованих занять. Залучення ветеранів до освітнього процесу, співпраця з волонтерами, співпраця з молоддю в межах заходів та проєктів у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності, бажання молоді долучатися до національного спротиву - все це є ключовими індикаторами ефективності реалізації державної політики у напрямку реалізації концепту оборонної свідомості в оновленій структурі предмету “Захист України”[1].

Список використаних джерел

1. Закон України “Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності” від 13.12.2022 № 2834-IX .

2. Модельна навчальна програма «Захист України. Інтегрований курс» для закладів, що забезпечують здобуття повної загальної середньої освіти. Наказ МОН №300 від 08.03.2024

3. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року” від 14.12.2016 № 988-р.

Чуян Ірина Леонідівна,
кандидат історичних наук
методист лабораторії методичного забезпечення,
доцент кафедри методики викладання навчальних предметів,
Комунального закладу «Житомирський обласний
інститут післядипломної педагогічної освіти»
Житомирської обласної ради,
e-mail: irynachuyan@gmail.com

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

У статті досліджено механізми формування національно-культурної ідентичності здобувачів освіти в умовах сучасного освітнього простору. Проаналізовано роль закладів освіти у збереженні та трансляції національних цінностей, традицій та зміцненні культурної самобутності українського народу. Висвітлено ключові підходи та методи виховання національно свідомої особистості шляхом інтеграції культурно-історичного компонента в освітній процес.

Ключові слова: *національна ідентичність, культурні цінності, освітній процес, патріотичне виховання, українська культура.*

Питання національно-культурної ідентичності набуває особливої актуальності в умовах сучасного українського суспільства. Події останніх років загострили потребу в усвідомленні власної національної приналежності, збереженні культурної спадщини та формуванні стійких ціннісних орієнтирів у молодого покоління. Освітні заклади відіграють важливу роль у цьому процесі, адже саме в них знаходяться основи світогляду, формуються громадянські компетентності та виховується любов до рідної культури.

Національна ідентичність є складним багатокомпонентним утворенням, що включає усвідомлення належності до певної нації, знання історії, культури свого народу, володіння державною мовою, повагу до національних традицій та символів. Формування цієї ідентичності відбувається поступово, починаючи з

дошкільного віку, і продовжується протягом усього періоду навчання.

Упродовж століть українська освіта формувалася в умовах імперського панування — спочатку Російської імперії, потім Радянського Союзу. Ці режими цілеспрямовано впроваджували наративи, які применшували роль українського народу в історії, заперечували самобутність української культури та мови, нав'язували ідею «єдності» з колонізатором. Наслідки цієї політики відчутні були у підручниках, програмах, методичних підходах, що зберігали сліди колоніального мислення. Тому, сучасна освітня система України потребує переосмислення підходів до національно-патріотичного виховання, відмови від застарілих радянських стереотипів та впровадження інноваційних методів роботи, які б відповідали викликам сьогодення.

Мета статті — розробка ефективних шляхів та методів формування національно-культурної ідентичності здобувачів освіти у закладах освіти, проаналізувати сучасні підходи до інтеграції національного компоненту в освітньому процесі та узагальнити практичний досвід роботи педагогів у цьому напрямку.

Теоретичні основи національно-культурної ідентичності. Національна ідентичність розглядається науковцями як результат самоусвідомлення людини своєю приналежністю до певної нації, що базується на спільності мови, культури, історичної пам'яті та ціннісних орієнтацій. Ентоні Сміт у фундаментальній праці «Національна ідентичність» (1991) досліджує сутність цього феномену, аналізуючи головні риси й прикмети, що становлять основу національної самобутності [1].

Дослідники Е. Еріксон А. Тейджфел Т. Стефаненко виділяють кілька компонентів національної ідентичності: *когнітивний* (знання про свою націю, її історію та культуру), *емоційно-ціннісний* (почуття гордості, любові до Батьківщини) та *поведінковий* (готовність діяти в інтересах нації) [4, 5, 6].

У сучасній педагогічній науці виділяють декілька підходів до формування національної ідентичності. *Культурологічний підхід* забезпечує занурення учнів у національну культуру через вивчення фольклору, народних традицій, творчості

мистецтва. *Історико-патріотичний підхід* акцентує увагу на вивченні історії українського народу, його боротьбі за незалежність, формуванні пошани до національних героїв. *Діальний підхід* орієнтує на активну участь учнів у культурно-освітніх проектах, дослідницькій роботі, волонтерській діяльності [7]. Науковці І. Бех та К. Журба розробили Концепцію формування у підлітків національно-культурної ідентичності, визначивши основні принципи цього процесу та його теоретично обґрунтувавши педагогічні умови реалізації. Т. Потапчук розглядає національно-культурну ідентичність у трьох аспектах: як результат когнітивно-емоційних та ціннісних процесів ідентифікації, як ядро національної самосвідомості та як компонент загальної соціальної ідентичності особистості [9]. Л. Канішевська дослідила феномен національно-культурної ідентичності як усвідомлення людиною себе представником певної нації та носієм її культури [10].

Методи та форми роботи з учнями. Формування національно-культурної ідентичності здійснюється через різноманітні форми навчальної та позанавчальної діяльності. В освітньому процесі ключову роль відіграють інтегровані курси з історії, української мови та літератури, правознавства, географії, громадянської освіти та інші, які впливають на завоювання національних цінностей. Водночас важливо інтегрувати національний компонент і в інші навчальні предмети. На уроках української мови учні не лише засвоюють граматичні норми, а й пізнають багатство рідної мови, її виразність та красу. Вивчення творів класиків української літератури формує культурну пам'ять, розуміє особливості національного характеру, морально-етичні цінності українського народу. Уроки історії дають можливість простежити складний шлях формування української нації, усвідомити важливість боротьби за державну незалежність.

Ефективними методами роботи є інтерактивні технології навчання: проектна діяльність, дослідницькі роботи краєзнавчого спрямування, віртуальні екскурсії історичними місцями України, створення мультимедійних презентацій про культурну спадщину. Важливе значення має організація зустрічей з

ветеранами, громадськими діячами, письменниками, митцями. Позакласна робота надає широкі можливості для виховання національної свідомості. Це участь у святкуванні державних та народних свят, проведення тематичних заходів до пам'ятних дат української історії, організація виставок літератури, декоративно-прикладного мистецтва, фольклорних фестивалів. Особливо цінним є досвід залучення учнів до вивчення мікроісторії, що фокусується на вивченні локальних подій, невеликих спільнот, збереженні рідних місцевих традицій, створення шкільних музеїв.

Роль вчителя у вихованні національної свідомості. Успіх формування національної ідентичності значною мірою залежить від особистості вчителя, його власної національної самосвідомості, патріотичної позиції та професійної майстерності. Педагог має бути не лише транслятором знань, а й носієм національних цінностей, взірцем громадянської відповідальності та любові до Батьківщини. Важливою є здатність педагога створювати на уроках та позакласних заходах атмосферу поваги до національної культури, інтереси історії свого народу, гордість за досягнення українців.

Відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти та Професійного стандарту вчителя, важливою складовою громадянської компетентності є національна самоідентифікація, знання історії, культури, традицій українського народу, державної мови, символіки. Вчитель, незалежно від предмета викладання, має формувати в учнів громадянську компетентність через інтеграцію національно-культурного компонента в освітній процес. Наприклад, на уроках математики можна використовувати завдання з національним контекстом, на уроках природничих наук – досліджувати природу рідного краю, на уроках мистецтва – вивчати українське народне мистецтво. Така інтеграція забезпечує цілісне сприйняття національної культури та формує усвідомлення себе громадянином України.

Особливого значення в сучасних умовах, а саме повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року, надзвичайної гостроти й невідкладності надав процес деколонізації. Актуальною в цьому

процесі є інформаційно-цифрова компетентність, яка забезпечує здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, критично оцінювати інформацію, використовувати цифрові технології для навчання та професійного розвитку. У контексті формування національної ідентичності ця компетентність набуває особливого значення, дає можливість педагогу ефективно протидіяти інформаційним маніпуляціям, дезінформації щодо української історії та культури, формувати в учнів критичне мислення та медіаграмотність. Учитель має вміти використовувати цифрові ресурси для створення інтерактивних уроків з національно-патріотичного спрямування: віртуальні екскурсії українськими музеями та історичними місцями, онлайн-платформи для вивчення української мови та літератури, мультимедійні презентації про культурну спадщину України. Важливою є здатність учнів навчити безпечно та відповідально поводитися в цифровому середовищі, розпізнавати фейкові новини, перевіряти джерела інформації, особливо коли йдеться про історичні події та національні цінності.

Формування інформаційно-цифрової компетентності учнів у поєднанні з вихованням національної ідентичності здійснюється за допомогою сучасних освітніх платформ та цифрових інструментів. Учні можуть створювати власні цифрові проекти: документальні відеофільми про історію рідного краю, інтерактивні карти культурних пам'яток регіону, подкасти про видатних українців, блоги про народні традиції. Такі проекти розвивають не лише технічні навички, а й дослідницькі можливості, критичне мислення, творчість. Педагоги можуть організовувати тренінги з фактчекінгу, аналізу історичних джерел, порівняння різних точок зору на історичні події. Це додатково дає можливість учням формувати власну обґрунтовану позицію, засновану на достовірних фактах, а не на упередженнях чи стереотипах.

Цифрові технології також дають можливість долучити учнів до всеукраїнських та міжнародних освітніх ініціатив патріотичного спрямування: онлайн-конкурсів знавців української мови, віртуальних виставок учнівських робіт про українську культуру, вебінарів з історії України, таким чином це розширює кругозір учнів, формує почуття причетності до національної

спільноти, гордості за свою країну.

Професійна підготовка вчителів до національно-патріотичного виховання потребує системної роботи. Це участь у семінарах, тренінгах, науково-практичних конференціях, вивчення передового педагогічного досвіду, самоосвіта. Важливим є створення в педагогічному колективі атмосфери поваги до національних цінностей, підтримка ініціативи вчителів у напрямку національно-культурного виховання.

Практичний досвід впровадження національно-культурного компоненту. Аналіз педагогічної практики про різноманітність форм і методів роботи закладів освіти з формування національної ідентичності. У багатьох закладах освіти створено музеї історії рідного краю, де учні збирають матеріали про визначних земляків, досліджують місцеві традиції, вивчають народні ремесла. Такі музеї стають центрами патріотичного виховання, місцем проведення уроків мужності, зустрічей поколінь. Поширеною є практика організації краєзнавчих експедицій, під час яких учні досліджують історичні пам'ятки, записують спогади старожилів, збирають зразки фольклору. Результати таких досліджень формуються у вигляді наукових робіт, презентацій, фільмів, які потім використовують в освітньому процесі.

Ефективною формою роботи є театральні установки за мотивами українських легенд, народних казок, творів класичної літератури. Підготовка виставки передбачає глибоке вивчення історичного контексту, традицій, побуту українського народу. Учні виготовляють костюми, декорації, вивчають народні пісні та танці, що сприяє комплексному зануренню в національній культурі. Цікавим є досвід створення шкільних фольклорних колективів, які вивчають та популяризують український фольклор. Участь у таких колективах формує не лише виконавські навички, а й глибоке розуміння духовної культури народу, поваги до народної творчості. Важливою складовою виховної роботи є залучення батьків до формування національної ідентичності дітей. Це спільні родинні свята з відтворенням українських традицій, створення сімейних альбомів, дослідження родоводу, участь у громадських акціях патріотичного спрямування.

Висновки. Формування національно-культурної ідентичності здобувачів освіти є пріоритетним завданням, яке потребує системної інтеграції національних цінностей, деколонізаційних підходів та сучасних цифрових технологій в освітній процес. Ефективність цього процесу залежить від створення насиченого культурного середовища в закладах освіти та тісної взаємодії педагогів, сім'ї та громади для виховання свідомого громадянина держави.

Список використаних джерел

1. Сміт Е. Національна ідентичність / пер. з англ. П. Таращука. Київ : Основи, 1994. 224 с.
2. Еріксон Е. Ідентичність: молодь і криза / пер. з англ. Нью-Йорк : Нортон, 1968.
3. Стефаненко Т. Г. Етнопсихологія : навч. посіб. Москва : Аспект Пресс, 2009. 368 с.
4. Таджфел Г. Соціальна ідентичність та міжгрупові відносини. Кембридж : Видавництво Кембриджського університету, 1982.
5. Утвердження української національної та громадянської ідентичності : монографія / К. Журба та ін. ; за заг. ред. К. Журби, О. Рейпольської. Київ : Компрінт, 2024. 232 с.
6. Національно-культурна ідентичність у становленні підлітка : монографія / К. О. Журба, І. Д. Бех, О. М. Докукіна та ін. Київ, 2019. 150 с.
7. Потапчук Т. В. Методичні аспекти вдосконалення процесу формування національно-культурної ідентичності студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Народна освіта. 2015. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Narodna_osvita_2015_2_23
8. Канішевська Л. Феномен «національно-культурна ідентичність» як проблема педагогічної науки. Актуальні питання гуманітарних наук. 2020. Вип. 34, т. 3. С. 204–210.
9. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України : Наказ МОН України від 06.06.2022 № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>

Шевченко Діана Вікторівна,
студентка Сумського фахового
коледжу будівництва та архітектури,
Лебідь Олена Валеріївна,
викладач Сумського фахового
коледжу будівництва та архітектури
м. Суми

МАЛОРОСІЙСТВО ЯК ПРОЯВ КОЛОНІАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ Є. МАЛАНЮКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті розглядається питання історичного контексту та дослідження явища малоросійства Є. Маланюком, що допомагає краще зрозуміти як історичні причини цієї проблеми, так і сучасні виклики, що стоять перед українським суспільством на шляху подолання колоніальної спадщини.

Ключові слова: *малоросійство, комплекс провінціалізму, національна ідентичність, рівні ієрархії потреб.*

Нація – сукупність індивідів, спільнота людей, поєднаних територією, економічними зв'язками, мовою, культурою та історичною пам'яттю. Усвідомлення певним членом нації власної приналежності до неї не є вродженою якістю, проте набутою, сформованою. Ця стаття має на меті розглянути судження Є. Маланюка щодо потреби в національному самовизначенні українців та спонукати замислитися й змінювати власну позицію та поведінку. Людина будує свій світ згідно із власними уявленнями, прагненнями, потребами, які є різними для кожного в будь-якій спільноті. Чому не кожен з нації усвідомлює необхідність набуття особистої національної самовизначеності та її відстоювання?

Вважаємо, що таке усвідомлення безпосередньо залежить від задоволення різних рівнів потреб громадян. За А. Маслоу, в основі ієрархії потреб людини лежать найбільш насущні потреби (їжа, вода, житло), а на вершині — більш високі особистісні запити (визнання, самовираження). Коли потреби фізіологічного рівня задоволені хоча б частково, людина починає рухатися до

задоволення потреб наступного рівня ієрархії. На задоволення різних потреб громадянином держави й відповідно однієї з потреб вищого рівня - національного самовизначення – мають значний відбиток історичний розвиток цієї держави, її економічний та соціальний стан та рівень піклування про кожного громадянина.

Історичний шлях України в століттях мав певні особливості. Поруч імперії, великі, значно сильніші держави, які потребували постійного територіального розширення за рахунок слабших сусідів та нав'язували їхньому населенню ідеологічне насильство. Останнє було більш характерне для імперії азійського сусіда, окупація ним земель України спричинила століття іноземного панування українцями та руйнівного впливу на них. Тут маємо виділити два аспекти: матеріальний, або економічний, - зубожіння автохтонного населення України (не існуючої на той час територіально як держави) та духовний, або психологічний, – нав'язування йому добре розбудованої системи поневолення, у межах якої поневолювачі сприймали поневолених за другосортних, неповноцінних, активно нав'язуючи їм зневіру в зміни, відчуття неможливості вплинути на ситуацію, що неодмінно спричиняло руйнування особистості українців. Страх і безпорадність визначали століттями патерни поведінки українців у ролі жертв. Сильний політичний центр цілеспрямовано здійснював матеріальне і духовне насильство над українським населенням, руйнуючи в нього почуття власної гідності та насаджуючи сприйняття себе як безпомічної маси. Активно нав'язувалися стереотипи про велич російської культури і мови, що призвело до культурної та мовної асиміляції. Вітався перехід на суржик або російську, що свідчило про неприховано зневажливе ставлення до української мови, усіма доступними методами насаджувався культ всього російського та мода на нього, що неодмінно спричиняло нехтування національними традиціями та здобутками. В основі комплексу меншовартості українців, що міцно закріпився в умах, є переконання, що все найкраще, якісне — запозичене, закордонне, із столиці, а своє — селянське, неякісне, недолуге, негідне, ганебне.

Занижена національна самооцінка за результат мала політичну лояльність

до імперії (заперечення окремішності української нації, сприйняття України виключно як складової частини «великої Росії»), а також інфантильність (відсутність власної політичної волі, визнання єдиною національною моделлю схильність до підпорядкування та нездатність на самостійне волевиявлення та існування поза імперією, відчуття молодшого, дурнішого, слабкого «брата» Росії).

«Малоросійство взагалі то не образа і не ярлик, ...а за визначенням – це комплекс провінціалізму серед частини українського народу, зумовлений довгим перебуванням у складі Російської імперії» [3, с.1]

Зневага до всього свого призвела до сприйняття всього українського, досягнень власної держави як фантастичної вигадки нездорових фанатиків-націоналістів. Вершиною неадекватності стало те, що націоналізм як здорове явище в Україні сприймався вороже, називався «бандерівщиною», «петлюрівщиною», став злочином, за який карали законом.

Є.Маланюк був широко мислячим філософом та обирав для дослідження актуальні та болючі теми життя України. Він розумів, що проблема малоросійства як прояву колоніальної свідомості в українській суспільній думці мала великий вплив на процес формування української національної ідентичності, духовно ослаблюючи українців, виховуючи пасивність, пристосуванство й знецінення власної культури.

Метою його праці «Малоросійство», на наш погляд, є запропонувати українському читачеві замислитися над своїми цінностями, світовідчуттям і пріоритетами в житті. Без агресії автор визначає кілька основних моментів, за допомогою яких спрямовує думки читача до глибокого замислення та самоаналізу.

На думку Є. Маланюка, поняття «малоросійство» не є винятковим в українсько-російському контексті. За іншими назвами таке явище існувало в будь-якій парадигмі «агресор – жертва», «імперія – сателіт» і за сутність мало насадження імперією поневоленим народам усього свого як ідеального та знецінення всіх атрибутів тих народів. Нам не дозволяли нашу окремішність:

державний лад імперії «не знав, не знає і не хоче знати жадної особовости: ані особистої, ані суспільної, ані національної, ані навіть регіональної чи класової» [4, с.230]. Автор визначає малороса як національно-дефективний тип українця, скаліченого психічно й духовно процесом впливу азійського сусіда-загарбника протягом століть. Як історик, простежує появу та розвиток різних проявів ганебного явища пристосуванства, із особливим сумом визнає, що хвороба малоросійства вражає перше інтелігенцію, яка є інтелектуальним осередком нації. Письменник мудро передбачив у майбутньому поширення епідемії малоросійства в уже вільній державі Україні, окреслив її як одну з найбільш складних проблем, «що першою встане перед державними мужами вже Державної України. І ще довго в часі тримання й стабілізації державности та проблема стоятиме першопляновим завданням, а для самої державности – грізним мement» [4, с.232]. Особливу увагу привернено до згубного впливу «систематичного висміювання, анекдотування і глузування зі звичаїв, обичаїв, обрядів, національної етики, мови, літератури, з ознак національного стилю» [4, с.236]. Автор «Малоросійства» міркує щодо антидоту малоросійству, розвінчуючи міфи, створені північним сусідом про начебто спільну історію, віру, територію, кордони, єдиного сильного правителя тощо. Першим етапом одужання від малоросійства поет вважав усвідомлення в собі комплексу малоросійства, а далі – повноцінне національне життя (родина, національний кругозір, робота, добробут) плюс знання.

Для України сьогодні триває поруч з війною за виживання визвольна боротьба народу за просвітління умів. Досвід війни водночас і болісний, і повчальний. Це страшне лихо нарешті змушує багатьох вирватися з нав'язаних століттями тенет домінування всього чужого, хижацько-загарбницького над своїм. На нашу думку, ми спостерігаємо серцево-мозкову реанімацію нації, у якій послідовно й свідомо знищували, знецінювали, заперечували саму цінність, а часто й існування всього суто національного.

Проте цей процес, на жаль, не може охопити всіх українців: це вибір кожного, а прагнення й мотиви кожної особистості всередині нації і зараз різні.

Переважає модальний тип із нижчим рівнем потреб, який помірковано пристосований до умов й обирає матеріальне над духовне. Стало серед нас набагато більше людей, для яких бажання задоволення потреб вищого рівня – самореалізація - стає усе більш значним спонукальним чинником. Самовираження є інструментом самореалізації, дозволяючи через діяльність проявити свою унікальність, а бути українцем сьогодні унікально важко, страшно, відповідально й гордо. Самовизначення в багатьох не є досі нагальною потребою. «Зрештою, довголітній советський режим при допомозі свого «культ апарату» й пресової «монополки» цілковито забив у своїх підданців здібність до вільної думки», - справедливо ствердив Імператор залізних строф[4, с.233]. Для когось сьогодні війна - спосіб виживання, а для когось – збагачення: задоволення потреб нижчої ланки не дає змоги навіть задуматися про задоволення потреби найвищого рівня, якою є усвідомлення національної ідентичності. Поширений колабораціонізм — праця громадян України на користь ворога й на шкоду власній країні. Це злочинна діяльність є нічим іншим за прояв екстремального малоросійства та бажання задоволення як матеріальних потреб (отримати кошти за підтримку агресора), так низьких прагнень помститися своїм, зашкодити, закликати до підтримки дій окупантів тощо.

Не набутими, а даними людині від народження є національність та Батьківщина. У сучасних умовах ідеї Маланюка звучать особливо актуально, адже проблему відсутності в значної частини українців стійкої мотивації щодо самовизначення автор есе «Малоросійство» пропонував вирішити, закликавши до боротьби з комплексом малоросійства шляхом виховання твердої національної свідомості, відмови від «шароварщини» і творення сучасної, сильної України. Для пробудження національної свідомості українців, на наш погляд, саме посилення держави, формуванням відповідального державницького мислення, докорінні реформи в усіх сферах управління і як наслідок гідні умови для життя звичайної людини в Україні є більш важливими. Це задовольнить базові потреби людей і дозволить виникнути прагненню бути гідним цієї країни

- розмовляй українською, купи українське, дивись і читай українське стануть реальністю кожного.

Євген Маланюк застерігав, що малоросійство й після набуття державності колишньою колонією залишається небезпекою, здатною руйнувати державні здобутки зсередини, є активною ідеологічною загрозою суверенітету. Глибокий аналіз Маланюком явища малоросійства варто використати в докорінних реформах усіх ланок держави: від найвищих ешелонів влади до свідомості пересічного громадянина.

Список використаних джерел

1. Величенко С. Постколоніалізм, Європа та українська історія. Україна модерна. – 9/2005. // URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Velychenko_Stepan/Postkoloniializm_Evropa_ta_ukrain_ska_istoriia (дата звернення: 20.02.2026).

2. Куценко Л. Євген Маланюк: Витоки й еволюція творчої особистості: дис... доктора філологічних наук: 10.01.01. Кіровоград, 2002. 406 с. // URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kutsenko_Leonid/Yevhen_Malaniuk_vytoky_i_evoliutsi_ia_tvorchoi_osobystosti.pdf (дата звернення: 20.02.2026).

3. Майданюк В. Малоросійська свідомість як вияв комплексу неповноцінності// URL: <https://nasze-slowo.pl/malorosiyska-svidomist-yak-viyav-kom> (дата звернення: 20.02.2026).

4. Маланюк Е. Книга спостережень. – Торонто: Гомін України, 1962. – Т. 2. – 480 с. // URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Malaniuk_Yevhen/Knyha_sposterezhen_zbirka (дата звернення: 20.02.2026).

Яковлева Тетяна Миколаївна,
Вихователь Закладу дошкільної
освіти (ясла-садок) № 21 «Волошка»
Сумської міської ради

УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В СІМ'Ї ТА ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто роль української мови у формуванні особистості дитини дошкільного віку в умовах сімейного виховання та закладу дошкільної освіти. Визначено значення мовного середовища для розвитку мовленнєвої

культури, пізнавальної активності та соціальних навичок дошкільників.

Ключові слова : дошкільна освіта , виховання дітей , співпраця педагогів і родини , розвиток особистості.

Вступ. Мова є невід’ємною складовою розвитку особистості дитини, засобом пізнання світу, спілкування та формування соціальних навичок. Особливо важливим є дошкільний вік, коли закладаються основи мовленнєвої культури, формується активний словниковий запас, розвиваються мислення, увага та емоційна сфера. [1,4] Українська мова як рідна мова дитини виконує не лише комунікативну функцію, а й сприяє засвоєнню культурних традицій, соціальних норм і цінностей. [2]

Сім’я та заклад дошкільної освіти є ключовими середовищами, де дитина засвоює мовні зразки та навички спілкування. Взаємодія цих інституцій створює цілісне мовне середовище, необхідне для гармонійного розвитку особистості дошкільника. Актуальність теми обумовлена сучасними викликами: різні підходи батьків до мовного виховання, недостатня увага до мовного спілкування в родині та вплив цифрових технологій.

Постановка проблеми. Мова є важливим засобом пізнання навколишнього світу, спілкування та формування особистості дитини. [1,4] Саме в дошкільному віці закладаються основи мовленнєвої культури, формується активний словниковий запас, розвивається мислення, увага та емоційна сфера. Українська мова відіграє провідну роль у цьому процесі, адже через неї дитина засвоює соціальні норми, культурні традиції, правила взаємодії з оточенням. [2]

Першим і найважливішим середовищем мовного розвитку дитини є сім’я. Саме в родині дитина вперше чує рідну мову, навчається спілкуватися, висловлювати власні думки та почуття. Разом з тим, заклад дошкільної освіти продовжує і поглиблює цей процес, створюючи цілеспрямоване мовне середовище, яке сприяє гармонійному розвитку особистості дитини.

На сучасному етапі особливої актуальності набуває проблема узгодженості мовного виховання в сім’ї та закладі дошкільної освіти. [1,3] Різні підходи батьків до мовного розвитку дитини, недостатня увага до мовного спілкування в родині,

вплив цифрових технологій зумовлюють необхідність тісної співпраці педагогів і батьків з метою створення єдиного мовного простору для дитини.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування значення української мови як засобу формування особистості дитини дошкільного віку та визначення ролі взаємодії сім'ї і закладу дошкільної освіти у процесі мовного виховання.

Основна частина. Українська мова мелодійна, надзвичайно співуча, за висловами поетів І.Малковича «наша мова - солов'їна», П.Тичини «мов те сонце дзвінкоточе, мов те золото блискуче, вся і давність, і обнова українська мова». У самій мелодії мови вже вчувається подих гаїв і луків, пташиний спів, сонячний промінь.

З першими словами колискових пісень, які чує малюк від матері, дитина засвоює співучість української мови.[2] Народна мова в забавлянках та колисанках добирала для дитини ті слова, котрі западали в її серце, формували її духовне начало.

Слова колискових пісень, забавлянок, промовок – це перша сходинка до ознайомлення дітей з реаліями довкілля. У них закладено народну мудрість, яку дитина пронесе через усе життя.

Дитя підростає. і ось уже перед ним гостинно відчиняє двері народна казка у світ чарівний, невідомий. Дитина через засоби художньої літератури засвоює художній стиль мови. Однак для цього дитина постійно повинна чути від дорослих (батьків, вихователів) віршовані рядки, примовки , казки.

Мова є складовою понять «естетичне» і «етичне». У сім'ї, у дошкільному закладі дитина засвоює етичні норми спілкування. Мовлення є ключовим чинником розвитку особистості дитини. Через мову дитина пізнає світ, встановлює контакти з однолітками та дорослими, формує навички самоконтролю та соціальної взаємодії.

Мовлення є ключовим чинником розвитку особистості дитини. Через мову дитина пізнає світ, встановлює контакти з однолітками та дорослими, формує навички самоконтролю та соціальної взаємодії.

Використання української мови забезпечує доступність і природність

мовного розвитку. У дошкільному віці відбувається активне збагачення словникового запасу, формування граматичної правильності, розвиток зв'язного мовлення, логічного мислення та уяви.

Важливо, щоб мовлення дорослих слугувало зразком для наслідування: саме через щоденне спілкування діти засвоюють мовні норми.

Відомий педагог В. Сухомлинський наголошував, що розвиток дитини неможливий без повноцінного мовного спілкування, адже слово є основою мислення, духовного та соціального зростання особистості. [4] Саме через мову дитина вчиться розуміти інших, виражати власні переживання, будувати взаємини з однолітками та дорослими.

Навчання і виховання дитини дошкільного віку є спільним завданням сім'ї та закладу дошкільної освіти. Батьки і педагоги мають усвідомлювати свою відповідальність за створення мовного середовища, у якому дитина матиме можливість активно використовувати українську мову в повсякденному спілкуванні.

Сім'я є першим і найважливішим середовищем мовного розвитку. Саме тут дитина вперше чує українську мову, засвоює інтонації, лексику, мовні звороти. Спілкування з батьками формує базові навички усного мовлення та позитивне ставлення до мови.

Уже на першому році життя дитині співають народні колисанки. Народні колискові пісні, як відзначає М.Г.Стельмахович, учать любити рідну землю, батьків, працю, захищати правду, поважати старших. [2]

Мова колискових пісень барвиста, соковита, приваблива, сюжети прості й зрозумілі, насичені яскравими образами рідних і близьких для дитини людей - матері, батька, братиків і сестричок. Вони належать до поезії пестування. Колисанки розвивають слух та чуття мови, відчуття мелодики української мови, створеної народом. Колискові пісні глибоко гуманні й зворушливі, бо йдуть від щирого материнського серця. Вони збагачують словник дітей пестливою лексикою: голівонька, рученьки, ніженьки, дитятко, хлоп'ятко, малесенька, хатинонька.

Дитина через засоби художньої літератури засвоює художній стиль мови, що веде до естетичної насолоди. Однак для цього дитина повинна постійно чути від дорослих. Такі дії сприяють розвитку словникового запасу, навичок діалогічного мовлення та упевненості у спілкуванні.

Важливими формами активності батьків є:

- читання казок та оповідань українською мовою;
- обговорення подій дня;
- спільні ігри з мовленнєвим наповненням;
- заохочення дитини до висловлення власних думок та емоцій.

Слухаючи оповідання, дитина живе життям героїв, стає учасником подій, співчуває позитивному героєві, засуджує зло. Літературні твори допомагають виробити відповідне ставлення до явищ довкілля, вчинків людей.

Читання і розповідання літературних творів дітям є важливим засобом як розвитку мовлення, так і їхнього естетичного виховання. Вплив літературних творів на розумовий, моральний розвиток дитини залежить від добору відповідних творів, розуміння їх, уміння вихователя керувати процесом сприймання

Заклад дошкільної освіти системно впливає на мовний розвиток дітей. Тут мовленнєва діяльність набуває цілеспрямованого характеру і поєднується з освітніми, ігровими та творчими видами діяльності. Педагог дошкільного закладу повинен зробити українське слово надбанням духовного світу дитини, разом зі звучанням цього слова влити в її душу відчуття краси мелодії, емоцій, які вклав український народ у своє рідне слово.

У дошкільному закладі колискові пісні заучують на музичних заняттях, використовують у дидактичних іграх: «Покладемо Ганю спати», «Покличемо сонка Ганусі», «Катруся хоче спати», «Оксанчине ліжко». Діти разом з вихователем, вкладаючи ляльку спати, співають українські народні колискові пісні. З дітьми старшої групи доцільно організувати вечір українських колискових пісень «Колісковий віночок», під час якого діти вкладають спати ляльок, ведмедиків, зайчиків, інсценують зміст різних колісанок. Потішки,

пестушки, забавлянки супроводжують перші рухи дитини. Це елементарні словесно-рухові ігри дітей з пальчиками, ручками, ніжками, іграшками, різними предметами, їх мета - розвиток дрібних м'язів дитини, ознайомлення з трудовими процесами, побутом народу. Український фольклор зберіг забавлянки - ігри з пальцями на руках («Ладусі-ладусі», «Наш хлопчик», «Печу, печу хлібчик», «Тосі-тосі» і т. ін.), з різними частинами тіла («Іде коза рогата», «Біжить зайчик дорогою», «Водичко, водичко»).

Метою роботи педагогічного колективу з батьками у сфері мовного виховання є:

- створення єдиного мовного простору «сім'я – заклад дошкільної освіти»;
- формування у батьків усвідомленого ставлення до мовного розвитку дитини;
- підвищення мовної та педагогічної компетентності батьків;
- залучення сім'ї до активної участі в мовленнєвому розвитку дошкільників.

Важливим етапом у роботі з родинами є вивчення умов мовного розвитку дитини в сім'ї. Для цього використовуються анкетування, бесіди, індивідуальні консультації. Отримана інформація дозволяє педагогам здійснювати диференційований підхід до мовного виховання дітей та надавати адресну допомогу батькам.

З метою активного залучення батьків до мовного виховання використовуються різні форми роботи: індивідуальні консультації, батьківські збори, дні відкритих дверей, тематичні зустрічі, практикуми. Особливе значення мають батьківські збори, на яких обговорюються питання розвитку мовлення дітей, формування словникового запасу, культури мовного спілкування.

Важливе місце у роботі з батьками займають індивідуальні бесіди та консультації, під час яких обговорюються питання збагачення словника дитини, розвитку зв'язного мовлення, формування навичок культурного спілкування.

Для підвищення інтересу батьків до мовного розвитку дітей у закладі дошкільної освіти проводяться виставки дитячих робіт, фотовиставки, спільні

свята, мовні ігри та розваги. Це сприяє активному залученню батьків до освітнього процесу та формуванню у них позитивного ставлення до української мови.

Висновки. На думку В.О.Сухомлинського, це найлегше зробити в ранньому дитинстві, ще до школи, оскільки дитяча душа надзвичайно чутлива до тонкощів краси й емоційного забарвлення слова, оскільки дитинство не є підготовкою до життя, дитинство — це справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя. Саме від того, що ввійде в період дитинства в розум і серце дитини з довкілля, залежить якою людиною вона стане завтра. ранньому дитинстві, ще до школи, оскільки дитяча душа надзвичайно чутлива до тонкощів краси й емоційного забарвлення слова, оскільки дитинство не є підготовкою до життя, дитинство — це справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя. Саме від того, що ввійде в період дитинства в розум і серце дитини з довкілля, залежить якою людиною вона стане завтра. Отже, українська мова є важливим засобом формування особистості дитини дошкільного віку. Узгоджена взаємодія сім'ї та закладу дошкільної освіти створює сприятливі умови для мовного, соціального та особистісного розвитку дитини.

Систематична та цілеспрямована робота педагогів і батьків сприяє формуванню мовленнєвої культури дошкільників, розвитку їх комунікативних навичок та позитивного ставлення до рідної мови, що є важливою складовою гармонійного розвитку особистості.

Список використаних джерел

1. Базовий компонент дошкільної освіти / наук. керівник: А. М. Богуш. — К., 2012.
2. Богуш А. М. Навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах. — К.: Вид-во, 2012.
3. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Розвиток українського мовлення у дошкільників. — К., 1991.
4. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. — Відомості Верховної Ради України, 2017, № 77.
5. Крутій К. Л., Лопатинська Н. А., Маковецька Н. В. Вчимося мови та розмови. — Запоріжжя, 1999.

6. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. – К.: Вид-во, 2010. – С. 249–255.
7. Стрюк К. І., Кириченко О. М. Розвиток українського мовлення. – К., 1991.

Яценко Ірина Леонідівна,
викладач вищої категорії, викладач-методист
Комунального закладу Сумської обласної ради
«Сумський фаховий медичний коледж»,
м.Суми

РЕФРЕЙМІНГ УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ІВ І ПРИКАЗОК КРИЗЬ ПРИЗМУ КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВОЇ ТЕРАПІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено проблему психологічної підтримки учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні. Проаналізовано вплив війни на емоційний стан молоді, зокрема зростання тривожності, зниження мотивації до навчання, порушення концентрації уваги та емоційну нестабільність. Обґрунтовано доцільність застосування когнітивно-поведінкової терапії як ефективного інструменту подолання деструктивних мисленнєвих установок і формування адаптивних моделей поведінки.

Особливу увагу приділено психотерапевтичному потенціалу українських прислів'їв і приказок як культурного ресурсу когнітивної перебудови. Доведено, що фольклорні настанови сприяють рефреймінгу травматичного досвіду, зміцненню віри в позитивні зміни, розвитку саморегуляції та активної життєвої позиції.

Ключові слова: *психологічна підтримка, когнітивно-поведінкова терапія, прислів'я, рефреймінг, психологічна стійкість.*

Вступ.

Останні події в Україні кардинально змінили життя багатьох людей. Наша країна переживає важкий період – війну. Втрата домівок, зміна місця проживання, перерозподіл побутових речей – це тільки зовнішні прояви трагедії. Значно глибшими залишаються психологічні перевантаження, постійна напруга, тривожність, виснаження.

Важливо зрозуміти, що війна в Україні призвела до дестабілізації в багатьох аспектах суспільного життя. Однією з найбільш уразливих галузей стала й освіта. Навчальні заклади у зв'язку з безпековою ситуацією постійно змушені адаптуватися до обмежень та загроз. Перед викладачами постало питання: як навчати здобувачів освіти під час повітряних тривог, пронизливого деренчання «шахедів», вибухів, втрати близьких тощо? Адже воєнні дії в країні значно змінюють емоційний фон людей. Тому серед молоді спостерігаються психологічні особливості:

- підвищена тривожність через страх перед майбутнім;
- порушення концентрації уваги через постійні переживання;
- зниження мотивації до навчання;
- емоційна нестабільність (перепади настрою, дратівливість, апатія).

Стан розгубленості – головна реакція людини, яка спричиняє зрушення у психіці. Кожен українець відчуває наслідки війни, що відображається на його психологічному здоров'ї.

Мета статті. Тому головна мета навчального процесу під час воєнного стану — це психологічна підтримка, спілкування, перемикування уваги. Ця допомога є невід'ємною складовою сучасної психології, спрямованою на забезпечення емоційного спокою особистості. Вона охоплює широкий спектр теоретичних підходів, які визначають принципи, методи та засоби допомоги в складних життєвих ситуаціях. Однією з таких підтримок є когнітивно-поведінкова терапія (КПТ).

Основна частина. Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) – це тип психотерапевтичного лікування, що допомагає навчитися визначати й змінювати

деструктивні стереотипи мислення, які негативно впливають на поведінку та емоції. Термін «когнітивний» походить від латинського «*cognoscere*», що означає «пізнати».

Цей тип терапії спрямований на зміну негативних думок, які можуть сприяти виникненню й погіршенню емоційних труднощів, депресії й занепокоєння. За допомогою КПТ ці думки ідентифікуються, оскаржуються і замінюються більш об'єктивними, реалістичними думками. Найважливіше – навчити, як допомогти собі. Тільки тоді постраждалі зможуть якомога швидше впоратися зі своїм життям без медикаментозного лікування.

КПТ включає в себе ряд методів та підходів, спрямованих на усунення думок, емоцій і поведінки. Згідно з дослідженнями доктора психологічних наук, професорки соціальної психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Засекіної Лариси Володимирівни варте уваги припущення, що українські прислів'я, приказки та фрази-мотиватори володіють теж психотерапевтичним потенціалом.

По-перше, прислів'я і приказки – це фольклорне надбання народу, що передається із покоління в покоління, а відтак є близькими і зрозумілими для індивідуальної свідомості (когніції).

По-друге, у цих повчальних висловах часто відображено моделі поведінки, які є корисними в різних життєвих ситуаціях, для досягнення успіху й подолання різних перешкод.

По-третє, використання паремій є доцільним у рамках когнітивно-поведінкової терапії, слугує дороговказом для певної поведінки (експозиції).

Найдавніші культурні ресурси, створені в часи складних історичних випробувань, містять потужні когнітивні установки, наприклад:

- «Буде й на нашій вулиці свято» — зберігає віру в позитивні зміни навіть у темні часи;
- «Кому Бог допоможе, той все перемаже» – успіх не залежить від власних зусиль та долі, а від Божої допомоги;

- «Перемагай труднощі розумом, а небезпеку - досвідом», «Знищ ворога сьогодні, бо завтра нашкодить» – долати перешкоди;
- «Де є життя, там є і надія» – не втрачати сподівань, за будь-яких обставин;
- «Усяка біда навчить», «Або перемогу добути, або дома не бути» — формує рефреймінг, тобто здатність бачити сенс і досвід у стражданні;
- «Не все коту масляна» — допомагає прийняти мінливість життя та сподівання на відновлення.

Такі вислови сприяють формуванню адаптивного мислення серед підростаючого покоління, що особливо важливо в періоди воєнної невизначеності.

У когнітивно-поведінковій терапії велика увага приділяється й активним діям, які допомагають людині не застрягати у безсиллі. Українські прислів'я підкріплюють і цю ідею:

- «Без діла слабне сила» — нагадує про важливість дії як способу долати апатію;
- «Хто рано встає, тому Бог дає» — мотивує до структурованості дня та відповідальності;
- «Не рубай зопалу» — навчає самоконтролю й уникнення імпульсивних реакцій, що є важливим у кризових ситуаціях.

Такі приповідки узгоджуються з поведінковими техніками КПТ — поступовою активізацією, плануванням діяльності та розвитком навичок саморегуляції. Через мову ці настанови перетворюються на своєрідні «психологічні вектори», що допомагають людині зберігати спокій у нестабільних умовах.

Використання фраз-мотиваторів у роботі освітян під час воєнного конфлікту має ще один аспект — колективний. Вони створюють відчуття єдності, належності до стійкої спільноти, наприклад: «Доброго вечора, ми з України», «Де згода, там і перемога», «Все буде добре – тримайся!» «Гуртом і чорта поборомо», «Де дружніші, там і сильніші», «Людина без друзів, що дерево без коріння», «Самотнім не є той, хто вміє думати» тощо.

Висновки.

Ці джерела мудрих думок зміцнюють довіру й підсилюють відчуття спільного сенсу боротьби, стають культурним ресурсом КПТ, містком між особистою терапією і колективним досвідом нації, яка вчиться жити попри біль. Це своєрідні народні кодекси, перевірені віками, які допомагають переосмислити труднощі, знайти сенс і зберегти віру. У поєднанні з когнітивно-поведінковою терапією вони стають потужним інструментом психологічного відновлення, здатним допомогти не лише окремій людині, а й цілому народу вистояти й відродитися.

Список використаних джерел

1. Вавринів О.С., Христук О.Л. Дослідження психоемоційних станів особистості під впливом стресогенних факторів: зб.наук.праць. Львів: ЛьвДУВС, 2023. Вип.2. С.11-15 DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-2-2>.
2. Засекіна Л.В., Засекін С.В. Психолінгвістична діагностика / Л. В. Засекіна. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. Нац.. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 188 с.
3. Когнітивно-поведінкова терапія: ефективний метод психологічної допомоги. URL: <https://neuroflex.ua/blog/kognitivno-povedinkova-terapiya-efektivnij-metod/>
4. Турків Д. Українські народні прислів'я та приказки про життя, любов, дружбу та красу. 2023. URL: <https://lviv.media/lifestyle/70537-ukrayinski-narodni-prislivya-ta-prikazki-pro-zhittya-lyubov-druzhbu-ta-krasu/>

Юхно Наталія Іванівна,
заступник директора з навчальної роботи,
учитель предмету «Громадянська освіта»
комунального закладу Сумської обласної ради
«Сумський обласний академічний ліцей імені
Дмитра Євдокимова»

Кириченко Олена Миколаївна,
методист вищої категорії, учитель біології
комунального закладу Сумської обласної ради
«Сумський обласний академічний ліцей імені
Дмитра Євдокимова»

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИВЧЕННІ STEM-ДИСЦИПЛІН

***Анотація:** У статті розглядається потенціал інтеграції національно-патріотичного компонента у викладання STEM-дисциплін. Акцентовано увагу на використанні цифрових інструментів як засобів візуалізації національного надбання та стимулювання громадянської відповідальності через вирішення актуальних технологічних завдань держави.*

***Ключові слова:** національна свідомість, здобувачі освіти, цифрові технології, STEM-дисципліни.*

Вступ. Динамічні темпи технологічного прогресу та системна цифровізація соціально-економічних процесів зумовлюють трансформацію ринку праці, висуваючи підвищені вимоги до підготовки фахівців. Сучасна парадигма української освіти вимагає не лише підготовки висококваліфікованих фахівців, а й формування національно ідентифікованої особистості. В умовах цифровізації та глобальних викликів, STEM-освіта стає потужним інструментом виховання. Національна свідомість у контексті STEM – це не лише знання історії, а й готовність застосовувати інтелект для зміцнення обороноздатності, екологічної безпеки та економічної незалежності України.

Формування національної свідомості через STEM-дисципліни – це

інноваційний підхід, що поєднує патріотичне виховання з розвитком технологічних навичок, необхідних для відновлення та захисту держави.

Мета статті – розкрити педагогічний потенціал цифрових технологій як засобу формування національної свідомості здобувачів освіти в процесі вивчення STEM-дисциплін.

Виклад основного матеріалу. STEM-освіта сьогодні виступає головним рушієм економічного зростання завдяки вирішальній ролі цифрових технологій, які радикально трансформують освітнє середовище, забезпечуючи візуалізацію складних концептів через платформи, ігри та віртуальні лабораторії, що робить навчання наочним і дозволяє «побачити» абстрактні процеси, а також сприяють активізації пізнавальної діяльності, замінюючи пасивне засвоєння матеріалу живим дослідженням та інтерактивною взаємодією з об'єктами вивчення.

Практична реалізація цифрових методів розвитку мотивації має не лише особистісне, а й загальнодержавне значення. Вона є необхідною умовою для забезпечення сталого розвитку українського суспільства та його повноцінної інтеграції у світовий інноваційний простір.

Важливість обраного вектора розвитку підтверджується низкою нормативно-правових документів, зокрема: Законом України «Про освіту», що визначає пріоритетність інноваційного розвитку; Концепцією «Нова українська школа», яка акцентує увагу на формуванні ключових компетентностей; Програмами Європейського Союзу щодо інформатизації освіти, спрямованими на адаптацію молоді до викликів цифрової епохи.

Для успішної реалізації STEM-освіти за допомогою цифрових технологій необхідна системна підготовка педагогів, яка, попри постійні зусилля, ще потребує вдосконалення. Мотивація є ключовим фактором, що впливає на залученість, наполегливість і успішність здобувачів освіти у STEM-дисциплінах.

Аналіз сучасного досвіду впровадження хмарних сервісів у STEM-освіту України свідчить про трансформацію технічних дисциплін у потужний інструмент формування національної ідентичності.

Сучасні цифрові технології дозволяють зробити освітній процес

інтерактивним та мобільним. Ключовими напрямками роботи в Академічному ліцеї є:

3D-моделювання та віртуальні лабораторії: реконструкція історичних пам'яток України або моделювання проєктів відновлення інфраструктури;

гейміфікація та мобільні застосунки: використання квізів, квестів на тему досягнень українських науковців у STEM-галузях;

хмарні сервіси моделювання дозволяють візуалізувати об'єкти культурної спадщини. Наприклад, використання програми Blender для 3D-моделювання українських архітектурних пам'яток сприяє розвитку інженерних навичок паралельно з патріотичним вихованням.

Google Workspace for Education та Microsoft 365 використовуються для реалізації міждисциплінарних проєктів. Ліцеїсти спільно працюють над документами, що дозволяє інтегрувати історичні факти у математичні розрахунки або фізичні моделі;

платформи LearningApps та H5P застосовуються для створення вікторин і вправ на основі українського контексту (наприклад, STEM-проєкт «Таємниці українського намиста»).

Використання хмарних STEM-технологій з патріотичним акцентом в умовах Академічного ліцею надає низку стратегічних переваг.

Забезпечення доступу до навчальних матеріалів для ліцеїстів, які перебувають у різних регіонах або за кордоном, зберігаючи їхній зв'язок з українським освітнім контентом.

Ліцеїсти не просто опановують високі технології, а вчаться застосовувати їх для розв'язання державних завдань. Це перетворює «суху» академічну теорію на інструмент національного відродження. Наприклад, розрахунок траєкторій у фізиці на прикладі моделювання екологічного відновлення деокупованих територій.

Академічний ліцей має готувати абітурієнтів до вступу у провідні ЗВО. Досвід роботи з хмарними обчисленнями (Cloud Computing) та Azure або AWS у контексті розв'язання прикладних національних задач дає здобувачам освіти

портфоліо реальних проєктів, що є вагомою перевагою при вступі на інженерні чи IT-спеціальності.

STEM-проєкти з національним нахилом (наприклад, розробка мобільних застосунків для вивчення української культури або систем моніторингу довкілля) дають ліцеїстам відчуття причетності до перемоги та відбудови, що значно підвищує внутрішню мотивацію до навчання у складні часи.

Актуальність нашої теми підтверджується глобальними потребами ринку праці, можливостями сучасних цифрових технологій, освітніми викликами в Україні та психологічними чинниками, що впливають на успішність навчання.

Мотивація є ключовим чинником успішного освітнього процесу, бо саме вона стимулює здобувачів освіти до активної участі у вивченні STEM-дисциплін, підвищує їх зацікавленість у засвоєнні матеріалу та сприяє розвитку критичного мислення. Мотивація в освітньому процесі розглядається як багатогранне явище, яке включає в себе різні форми стимулювання здобувачів освіти, що допомагають забезпечити довготривалі освітні результати [2].

Упровадження STEM-технологій виступає фундаментальним вектором модернізації освітнього простору, оскільки дозволяє реалізувати міждисциплінарну інтеграцію природничих наук, інженерії та математики в єдину дидактичну систему. Специфіка мотивації в цій галузі полягає у зміщенні акцентів на прикладний характер навчання, де готовність до тривалої дослідницької діяльності та експериментування поєднується з прагненням до інтелектуальної творчості й пошуку нестандартних рішень під час реалізації інноваційних проєктів.

У науковій роботі Л. Бандура досліджує використання інноваційних технологій, установлюючи, що педагогічні умови застосування таких технологій також залежать від ефективності навчального середовища, що сприяє заохоченню здобувачів освіти до навчального процесу. У її дослідженні йдеться про те, що для підвищення мотивації та результативності важливо забезпечити середовище, де здобувачі освіти мають можливість інтерактивно взаємодіяти з навчальним матеріалом [3].

Європейську стратегію інформатизації освіти висвітлює В. Белан, яка акцентує на відкритій освіті та створенні доступних освітніх ресурсів. Такий підхід дозволяє інтегрувати принципи безперервної освіти та вільного доступу до знань, що посилює навчальну мотивацію здобувачів освіти до самонавчання та розвитку компетентностей, особливо цифрових [1].

Для ефективної реалізації міждисциплінарного підходу вважаємо за доцільне зосередитись на теорії самодетермінації, що підкреслює важливість автономії, компетентності й пов'язаності в формуванні мотивації здобувачів освіти. Якщо освітній процес побудований так, що здобувачі освіти відчувають свою самостійність у виборі завдань, відчувають власну компетентність і мають можливість підтримувати соціальні зв'язки, то це значно посилює їхню мотивацію.

Для успішного розвитку навчальної мотивації здобувачів освіти у STEM-дисциплінах важливо враховувати, що всі ці компоненти не існують окремо, а взаємодіють між собою. Наприклад, внутрішній інтерес до предмета може бути підкріплений зовнішньою похвалою за вдалий проєкт, що, своєю чергою, формує позитивне ставлення і стимулює до подальших досліджень.

Мотивація є ключовим чинником успішного освітнього процесу, адже вона стимулює здобувачів освіти до активної участі в навчанні, підвищує їхню зацікавленість у засвоєнні матеріалу та сприяє розвитку критичного мислення.

Аналіз попередніх досліджень дозволяє зробити висновок, що саме розв'язання проблеми навчальної мотивації здобувачів освіти у процесі вивчення STEM-дисциплін є необхідною умовою ефективного функціонування всього освітнього процесу. Відомо, що байдуже або негативне ставлення до навчання неодмінно стає причиною низької успішності чи навіть неуспішності здобувачів освіти. Таким чином, вивчення впливу на розвиток навчальної мотивації здобувачів освіти у процесі вивчення STEM-дисциплін стає одним із пріоритетних завдань сучасної педагогіки.

У 2024 році заклад освіти зміг отримати можливість для впровадження віртуального центру/кабінету STEM-освіти із залученням когнітивних і

соціальних технологій, а також трансферу знань. За допомогою окулярів віртуальної реальності (VR-окуляри) здобувачі освіти можуть брати участь у реальних і віртуальних навчальних дослідженнях, долучатися до міжнародних дослідницьких проєктів тощо.

Результативність роботи лабораторій Академічного ліцею підтверджена багатьма перемогами в інтелектуальних конкурсах і змаганнях різних рівнів.

Практичну ефективність поєднання сучасного технічного оснащення та інноваційних підходів було підтверджено під час візиту Міністра освіти і науки України Оксена Лісового до Академічного ліцею у жовтні 2025 року, де високу оцінку отримали результати наукових досліджень ліцеїстів та функціонування розгалуженої мережі STEM-лабораторій, зокрема «Ерудит», «Einstein», «InfoLab» та «ExLab».

Вважаємо, що інтерактивні освітні платформи забезпечують можливість індивідуалізації навчання, миттєвого зворотного зв'язку та використання елементів гейміфікації, що позитивно впливає на внутрішню мотивацію здобувачів освіти.

Висновок. Цифрові симуляції та віртуальні лабораторії в Академічному ліцеї дозволяють моделювати складні фізичні, хімічні та біологічні процеси, які неможливо або складно реалізувати в умовах традиційного навчального кабінету. Це сприяє кращому розумінню навчального матеріалу та підвищує інтерес до STEM-дисциплін.

Формування національної свідомості засобами цифрових технологій у STEM-освіті трансформує теоретичний патріотизм у практичний. Здобувачі освіти починають сприймати свої знання з фізики, математики чи програмування як стратегічний ресурс нації. Цифровізація навчання не лише підвищує якість освіти, а й створює ціннісний фундамент для становлення громадянина-інноватора.

Список використаних джерел

1. Постова, С. А., Мисюк, О. Ю., Черняк, Ю. Г. S-освіта як ключ до розвитку лідерів майбутнього: формування ключових навичок Наукові інновації

та передові технології 2024 № 11(39) URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1486-1498](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1486-1498).

2. Рій Х.В. Шляхи формування мотивації навчальної діяльності учнів сучасної базової середньої школи. URL: <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/787878787/5853/%d0%9a%d1%83%d1%80%d1%81%d0%be%d0%b2%d0%b0%20%d0%a0%d1%96%d0%b9%20%d0%a5%d1%80%d0%b8%d1%81%d1%82%d0%b8%d0%bd%d0%b0.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

3. Швардак М. В. S-освіта засобами цифрових технологій Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи 2023 Т. 1, вип. 92 URL: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2023.92.1.33>.

МАТЕРІАЛИ

IV Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції з онлайн трансляцією

«Національна безпека України в освітній сфері: виклики, цінності, досвід» 25.02.2026

Статті друкуються в авторській редакції, зверстані з електронних носіїв та наданих авторами публікацій.

Відповідальність за зміст представлених матеріалів несуть автори публікацій.

Здано в набір 05.03.2026 р.
Підписано до друку 10.03.2026 р.
Формат 60x84/16
Гарнітура Times New Roman

НВВ КЗ Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
М.Суми, вул..М.Сумцова,5.
Тел.: +38(0542)33-40-67